

KRDANTARŪPAMĀLĀ

A CONCORDANCE OF VERBAL DERIVATIVES

By

PANDIT S. RAMASUBBA SASTRI

*Sanskrit Education Society Teaching Centre,
Pettai*

VOLUME ONE

With a Preface by

DR. V. RAGHAVAN

&

General Preface by

DR. C. P. RAMASWAMI AIYAR

विषयामृतमश्नुते

Published by

SRI T. V. VISWANATHIA AIYAR, *Secretary*

The Samskrit Education Society, Madras

14, EAST MADA STREET, MYLAPORE, MADRAS-4

1965

A
PR703

R3
1965

v. 1

कृदन्तरूपमाला

मद्रपुरी-संस्कृतविद्यासमितेः कलाशालायां प्रधानाध्यापकैः
पण्डितवर्यैः श्रीमद्भिः श. रामसुब्रह्मण्यशास्त्रिभिः
सन्दृब्धा

प्रथमो भागः

श्रीमतां डा० वे. राघवार्याणां
श्रीमतां डा० चे. प. रामस्वाम्यार्याणां च
आमुखाभ्यां सहिता

मद्रपुरीसंस्कृतविद्यासमितिसचिवैः

श्री. ति. वे. विश्वनाथार्यैः

(14, पूर्वमाडवीथी, मद्रास् 4.)

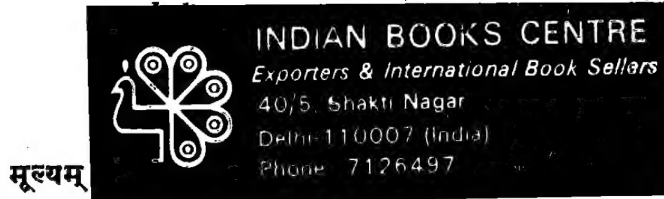
प्रकाशिता

१९६५

प्रथमावृत्तिः १९६५

© Samskrit Education Society, Madras 14.

Published with the aid of
Govt. of India, Ministry of Education.

मूल्यम्

सर्वसाधारणः पाठ्यपुस्तकनिर्माता ५० रु.

श्री भारती विजयम् प्रेस्, मद्रास्-५.

GENERAL PREFACE

The Samskrit Education Society is one of the latest efforts made by lovers of Sanskrit in Madras to check the erosion or elimination of Sanskrit which is imminent in the different sectors of its studies in this part of the country, notwithstanding that South India has been a stronghold of this language in the past amongst all those who prize intellectual stimulation and spiritual inspiration. The Society was started with the blessings of H.H. Sri Chandrasekharendra Sarasvati, Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Peetha, on the occasion of the Golden Jubilee of his accession to the Peetha. I have had the pleasure and privilege of being connected with its management from the inception.

In spite of the difficulties of the present situation and the many causes demanding the help and patronage of the philanthropists, we may assert that during the short period of our existence, we have made fairly steady progress, although it is not spectacular. In Pettai, near Madras, we have a large area of land where our buildings are coming up and a Sanskrit advanced study centre is functioning. We have been concentrating in training young Pandits already qualified in one Sastra to become equipped in another Sastra. We have started a few research projects and publication schemes : a *Concordance of Verbal Derivatives*, a *New Model Sanskrit Grammar* and a *Dictionary of Indeclinables*. Another undertaking of ours is the book on *The Teaching of Sanskrit*. This and the *Concordance of Verbal Derivatives*, I am happy we are able to release to the public now.

The maintenance and promotion of Sanskrit study in the schools face two difficulties today, one stemming from the language formulae of the Government which is explicitly unfavourable to Sanskrit and secondly, the lack of improved methods of making its learning easy and popular. The Society may well congratulate itself in having addressed itself to the latter problem and brought out these books written by able and experienced scholars, Pt. S. Ramasubba Sastrigal and Prof. K. Rama Varma Raja. On behalf of the Society, I must also express my appreciation of the services rendered to the Society by Dr. V. Raghavan who has been in general charge of these and other research projects and publications of the Society. What he and others have been

doing in this part of the country, in the midst of all sorts of difficulties, must evoke the admiration of Sanskritists all over the country.

These and other research projects and the teaching work of the Society have been receiving assistance from the Central Sanskrit Board which deserves all praise for its efforts to rehabilitate in the country Sanskrit, the bedrock of Indian culture.

I wish all success to Sri T. V. Viswanatha Aiyar, Secretary of the Society, who has been building up the resources of the Society and managing its affairs so well. I am quite sure that the Samskrit Education Society will ere long emerge as an active advanced Centre of a University type for Sanskrit in the South.

C. P. RAMASWAMI AIYAR

*President, The Samskrit
Education Society, Madras.*

PREFACE

In addition to evolving sound methods of teaching the language and works composed in it, ancient Sanskrit writers prepared also several ready-made tools to assist them in their pedagogic mission. The compilation of indexes and concordances is no new line of work fashioned by modern scholarship. These ready-made instruments of scholarship are as old as the post-Vedic literature, when different kinds of *Anukramāṇīs*, lists of words of different kinds of morphological kingship, etc., arose. In grammar itself, separate hand-books for alerting students on gender and other slippery matters were prepared. The difference is that all these old tools, including the dictionaries, were made in metrical form. Special sets of verses were composed to collect together words or roots which underwent identical modifications or took the same grammatical formative characteristics to enable easy memorisation by students, e.g. the verses listing roots which took two objects (*dvi-karmaka*) and the verses enumerating roots which do not take the augment 'i' 'इ' (*Aniṣkārīkās*). Difficult forms like the frequentative *Yanluganta* were also dealt with in special monographs by writers like Śeṣa Kṛṣṇa.

In modern times, the study of Sanskrit has called for the preparation of not only grammars arranged in a new way but also all kinds of 'made-easy' compilations for ready reference and getting at a glance all possible forms. The roots, *Dhātus*, the variety of conjugations, *Guṇa* and *Vṛddhi*, formative augments and the rules and exceptions in their incidence, these constitute a major scare, if we may say so, to students of Sanskrit. One of the tasks on which many modern teachers and authors of popular grammars and handbooks of Sanskrit had always engaged themselves is the compilation of dictionaries of conjugational forms. These varied in completeness and size but the publication of the stupendous *Dhāturatnākara* by the Jain Sadhu Lavanyavijaya in seven volumes, which superseded all lesser compilations, forms not only a monumental achievement in the field, but also one of the greatest boons to teachers and students alike of Sanskrit.

The difficulty of the *Dhātus* does not end with their conjugation. The primary derivatives from radical bases, the *Kṛt*-forms, including participles, infinitives, gerunds and reduplicatives, are not easily comprehended and mastered. Even those

constantly in touch with the language and its grammar get confounded in respect of many of these forms: 'num' coming or not coming in a present participle; the form of the past passive participle in the case of a particular root and the 'seṭ' and 'aniṭ' regulations in this respect*; the exact form of a desiderative or one kind or another of a reduplicative form of a root, all such doubts occur constantly, apart from the main doubts regarding the conjugation and the Ātmanepada or Parasmaipada character of a root. In the case of some of the out of the way roots and out of the way derivative forms, even Vyākaraṇa Pandits have doubts and differences of opinion. A carefully compiled concordance of all primary derivatives of all roots, original and derived, which would be an indispensable book of reference, had been in the mind of the undersigned for a long time and he is gratified that the scheme took proper shape and the work could be taken up by the Samskrit Education Society, Madras.

Pandit S. Ramasubba Sastrigal who was entrusted with the work of preparing this *Kṛdanta*-Concordance is the foremost Vaiyākaraṇa of South India. After studying Vyākaraṇa under the late Mahāmahopādhyāya Dandapanisvami Dikshitar of Chidambaram, Sri Ramasubba Sastrigal taught at the Annamalai University, at the Ramesvaram Devasthanam Sanskrit College, Madurai, of which he was also Principal for some time, and later at the R.M.S. Vidyasala, Chidambaram. An honoured member of the galaxy of erudite Pandits associated with the Kanchi Kamakoti Pitha, Śāstraratnākara Ramasubba Sastrigal has distinguished himself in many gatherings of Pandits in different parts of India. When the teaching unit of the Samskrit Education Society was started, and it was happily decided that special steps should be taken to equip the younger generation of Pandits with an adequate depth of knowledge in Vyākaraṇa, it was Sri Ramasubba Sastrigal whom the Society asked to take charge of their post-Siromani course in Vyākaraṇa.

Apart from devoting its attention to ways and means of deepening the scholarship of young Pandits, the Society legitimately thought also of ways and means of propagating Sanskrit and facilitating its study and mastery by the wider community desirous

Cf. Kāśikā and Padamañjarī on VII. 2.22 where they illustrate the word Kaṣṭa by saying कष्टं व्याकरणम् and explain that it is so because it is hard to understand the rules of 'Idāgama' etc. व्याकरणस्य कष्टत्वमिडागमादिव्यवस्थाया दुर्गतिरेवात्।

of learning it. Towards the realisation of this aim, certain research and publication schemes were proposed by the undersigned and the Society approved them. One of the projects thus proposed is the present compilation *Kṛdantarūpamālā*. The idea became a practical proposition because of the availability at the Society of the services of the distinguished Vaiyākaraṇa, Sri Ramasubba Sastrigal, and the assistance of his two students in the first-batch, Nyāya-Siromani V. S. Srivatsankacharya and T. K. Pranatartiharan, both of whom qualified themselves in Vyākaraṇa under the Society's scheme.

There are about 2000 roots in the ten groups given in the *Dhātupāṭha*; these multiply further when we take also their twelve kinds of derivative forms, desiderative, casual etc., and the frequentatives of different kinds. One hundred and thirty suffixes, forming declinable and indeclinable words, could be added to them in their own form or when compounded with other words. Such formations are also affected by the special characteristics of the group to which a root belongs. All these factors make the *Kṛdanta* a bewildering department of Sanskrit grammar. In the present Concordance, the problems of this subject have been tackled and all possible care has been taken to formulate and present all the possible forms of all the roots. Twenty of the essential *Kṛts* are fully dealt with for every root; the rest are shown wherever, under special circumstances, they occur according to rules applicable to specific roots. For examples of roots under which the largest number of derivatives are given, *Kṛ* and *Gam* may be seen. The forms are presented in a specific order: First the root is given with its number, group and other characteristics which number seven; the meanings of the roots are then given; in respect of the above, authorities are also cited where necessary. Then the twenty *Kṛdanta*-forms are set forth and in the end, additional forms for desiderative etc. are also given; where necessary several further forms are added as under *Kṛ*. To support the forms set forth, citations of usages in *Bhāṭṭi Kāvya*, *Dhātu Kāvya* and other poems and also other relevant treatises are added in the footnotes. To conserve space and make the presentation neat and compact, a scheme of abbreviations has been employed and a key to this has been supplied.

A compilation called *Dhāturūpaprakāśikā* was brought out long ago by Sri Srikantha Sastri in Telugu script from Mysore, where

along with conjugational forms, ten *Krts* alone were worked out. In 1885, W.D. Whitney, as a supplement to his *Sanskrit Grammar*, brought out his *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language*. The former book, whose scope was limited, is no longer available and the latter, in Roman script, although now reprinted, is neither full nor solely concerned with the derivatives; also its script prevents its use among the mass of Sanskrit students in the country. It may therefore be said that not only is our present effort more complete than any attempted previously but also the material has been arranged and presented in such a manner that maximum usefulness is assured for the work.

In the present work, it is proposed to deal completely with 1500 roots and with another 500 more in a brief manner. As the whole work will take some time to be completed and will also be very large in size, it is proposed to issue the book in convenient volumes of 250 pages each. The first of these volumes is now placed before the public.

In addition to formulating the lines on which this Concordance should be compiled and arranged, the undersigned has read and checked the proofs of each forme before it was struck; and in this work, he has been assisted by Pandit A. M. Srinivasa-chariar.

The Samskrit Education Society and Sri Ramasubba Sastrigal, the author, might be congratulated on undertaking and accomplishing this big and difficult work. Thanks are due to the Central Sanskrit Board who scrutinised and approved the plan of this work and extended some assistance; in view of the time, labour and expense which this project will involve, it is hoped the Board will continue their interest in this work and give it increased assistance for its early completion.

V. RAGHAVAN

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

उपोद्घातः ।

अयि भोः मान्या गीर्वाणवाणीप्रणयिनः । भवतां पुरतः कृदन्तरूप-
मालाख्यमिमं ग्रन्थमुपहारतया समर्प्य सविनयं किञ्चिद्विज्ञाप्यते । मद्रपुरीस्थ-
संस्कृतविद्यासमितेः कृते ग्रन्थस्यास्य सम्पादने प्रवृत्तोऽहमभवम् ।

ग्रन्थरचनाप्रकारः ।

ग्रन्थेऽस्मिन् दशविकरणीपठितानां धातूनामकारादिक्रममाश्रित्य लेखनं
क्रियते । तादृशी लेखनक्रमानुस्यूता संख्या प्रथमतो निर्दिष्टा । तदनन्तरम्,
अर्थविशिष्टत्वेन धातुस्वरूपनिर्देशः । तदनु, उपात्तधातोर्गणसंख्या, पश्चात्
गणस्य नाम, ततः धातुपाठपठनक्रमानुसारिणी संख्या, तदुपरि सकर्मकत्वाकर्म-
कत्वादिनिर्देशः, अनन्तरम्, सेडनिडादिप्रदर्शनम्, ततः परस्मैपदात्मनेपदा-
दिसूचनम्, पश्चात् (सति सम्भवे) अन्तर्गणनिर्देशः (घटादिः, शमादिः),
कुत्रचित् (सम्भवे सति) दैवश्लोकश्च इत्येवं रीतिराहता । कचिद्भात्वर्थविचा-
रोऽपि, यत्रावश्यकता, तत्र प्रादर्शि । ततः, ण्वुल्, वृच्, शता, शानच्,
क्विप्, निष्ठा (क्तवत्) पचाद्यच्, तव्यत्, अनीयर्, ण्यत्, खल्, (यक्),
घञ्, तुमुन्, क्तिन्, रुयद्, क्त्वा, ल्यप्, क्त्वानुमुलौ इत्येवं क्रमेण
रूपाणि प्रदर्शितानि । तत्र प्रथमतः शुद्धाद्धातोः, अनन्तरं ण्यन्तात्, तदनु
सञ्जन्तात्, अन्ते सति सम्भवे यङन्ताच्च रूपाणि विलिखितानि । कचित्
कचित् उणादिप्रत्ययनिष्पन्ना अपि शब्दाः तत्तद्धातुप्रसङ्गे अर्थसामञ्जस्यं
प्रयोगप्राचुर्यञ्चानुसृत्य दशपाद्युणादिवृत्त्यनुरोधेन प्रदर्शिताः ।

मूले यत्र रूपनिष्पत्तौ प्रमाणस्यावश्यकता, तत्राधोभागे 1,2,3
इत्यादिक्रमेण प्रमाणं प्रदर्शितम् । एवमेव प्रयोगप्रदर्शनार्थं A.B.C.
इत्यादिक्रमेण उपात्तग्रन्थगतसर्गश्लोकसंख्याप्रदर्शनपूर्वकं श्लोकसन्दर्शितः ।

[अ] इत्युपादाय कुत्रचित् भात्वर्थविचारादिः कृतः ।

यत्नोभयोर्धात्वोः रूपाणि सदृशानि, तत्र पुनर्लेखनस्यानपेक्षितत्वेन
पूर्वलिखितधातुसंख्यानिर्देशपूर्वकमतिदेशः कृतः । यद्यस्ति विशेषः, सोऽपि

प्रदर्शितः । तत्तत्सूत्रोपादानस्थलेषु पाठकानां सौकर्याय यथासम्भवम्, अध्यायपादसूत्रसंख्या अपि प्रदर्शिताः । वार्तिकविषये तु—उपात्तवार्तिकानां महाभाष्ये यथावतारः कृतः, तत्सूत्रसंख्या प्रदर्शिता ।

अवधेयाः शास्त्रीया विशेषाः ।

धातवो द्विविधाः—औपदेशिकाः, आतिदेशिकाश्चेति । धातुपाठे पाणि-
निना साक्षात् पठिताः औपदेशिकाः । 'सनाद्यन्ता धातवः' (3-1-32)
इति सूत्रबोधितधातुसंज्ञकाः,

'सन् क्यच् काश्चच् क्यङ् क्यषोऽथाचारक्वि गिज्यङ्गौ तथा ।

यगाय ईयङ् गिङ् चेति द्वादशमी सनादयः ॥'

इत्युक्ताः सनादिप्रत्ययान्ताः द्वादश आतिदेशिकाः । तेषु णिच्-सन्-
यङन्तास्त्रय एवात्र कृत्प्रत्ययप्रकृतित्वेनोपात्ताः । यद्यपि क्यजाद्यन्तेभ्योऽपि
धातुभ्यः एते साधारणाः कृत्प्रत्यया भवितुमर्हन्ति—यथा- पुत्रीयकः, पुत्रीयिता,
पुत्रकाम्यकः, पुत्रकाम्या—इति ; तथापि क्यजादीनां सुबन्त प्रातिपदिक-
प्रकृतिकत्वेन तेषामानन्त्यात्, तेभ्यः कृत्प्रत्ययप्रदर्शनं दुस्साधमिति
परित्यक्तम् । यङ्लुक्स्तु केषाञ्चिन्मते छान्दसत्वात् तदन्तेभ्योऽपि नाल
कृत्प्रत्ययाः प्रदर्शिताः ।

आचार्यः, तत्तद्धातुषु अकाराद्यनुबन्धकरणेन कार्यविशेषं प्रतिपादयति ।
यथा—'एष वृद्धौ' इत्यादिषु अनुदात्ताकारस्यानुबन्धस्य करणेन, 'ईङ् गतौ'
इत्यादिषु ङकारस्यानुबन्धस्य करणेन च 'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्'
(1-3-12) इति शानच्प्रत्ययं शास्ति—एषमानः, अयमानः इति शानजर्थम् ।
एवम् 'अल गत्यादिषु' इत्यादिषु अकारस्य स्वरितत्वप्रतिज्ञानेन, 'ऊर्णुवू
आच्छादने' इत्यादिषु अकारस्येत्संज्ञासम्पादनेन च, 'स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये
क्रियाफले' (1-3-72) इति सूत्रेण विवक्षाभेदेन आत्मनेपदं परस्मैपदं च
शास्ति । एवमाकारादीनां वर्णानां, जि टु ड्ड इत्येतेषाञ्चानुबन्धानां करणेन
कार्यविशेषं तत्तत्प्रतिपादयति ।

धातोरर्थनिर्देशः मद्रपुरीस्थबालमनोरमामुद्रालयमुद्रितधातुपाठकोशमव-
लम्ब्य कृतः । तत्र प्रसिद्धिप्राचुर्यात् धात्वर्थ एको निर्दिष्टः । धातूनामने-
कार्थत्वात्, प्रामाणिका अन्ये अप्यर्थाः ज्ञेयाः । अत एव भाष्ये 'अग्नौ परि-

चाग्नौपचाग्न्यसमूहाः' (3-1-131) इत्यत्र 'ऊहिरपि वद्यर्थे वर्तते । कथं
पुनरग्नौ नामान्यस्यार्थे वर्तते ? कथमूर्ध्ववद्यर्थे वर्तते ? बह्वर्था अपि धातवो
भवन्ति ।' इत्युक्तम् । 'सेधतेर्गतौ' (8-3-113) इत्यत्र गतिग्रहणम्,
'.....गुद क्रीडायामेव' इत्यत्र एवकारग्रहणम्—इत्यादिकं धातूनामने-
कार्थत्वे लिङ्गम् । एतत्सर्वमभिप्रेत्यैव—

'धातवश्चोपसर्गाश्च निपाताश्चेति ते त्रयः ।

अनेकार्थाः स्मृताः प्राज्ञैः ; पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥'

इत्यभियुक्तैरुक्तम् ।

कचित्—सामान्यतः, अर्थनिर्देशे कृतेऽपि, अर्थविशेषे एव पर्यवसानं
भवति । अत एव, "सत्यपि हि शब्दार्थत्वे भिद्यते एवैषामभिधेयम् । तथा
हि—कवतिस्तावदव्यक्ते शब्दे वर्तते—उष्ट्रः कोकूयते—इति । कुवतिरप्यार्त-
स्वरे वर्तते—चोकूयते वृषल इति । पीडित इत्यर्थः । कौतिस्तु शब्दमात्रे ।"
इति 'न कवतेर्यङि' (7-4-63) इत्यत्र न्यासे प्रोक्तं सङ्गच्छते । एवम्,

'उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

विहाराहारसंहारप्रहारपरिहारवत् ॥'

इत्युक्तरीत्यापि धातूनां नानार्थत्वं स्वयमेव यथायथमूह्यम् । यथाप्रमाणमेता-
दृशार्थानामपि ग्रन्थेऽत्र प्रदर्शनं कृतम् ।

अर्थभेदेन, उपसर्गसमभिव्याहारेण च धातोः सकर्मकत्वमकर्मकत्वं च
भवति । यथा—भूधातुरकर्मकोऽपि, सुखमनुभवति इत्यत्रोपसर्गसमभिव्याहारात्
सकर्मको भवति । एवं जिधातुः पराभवार्थे सकर्मकः—शत्रून् जयति इति,
जयार्थे अकर्मकः—देवदत्तो जयति इति । अतश्च सामान्यतः धातुपाठकोशेषु
योऽर्थः प्रदर्शितः, तस्मिन्नर्थे तस्य धातोः कर्मान्वययोग्यतायां सकर्मकत्वम्,
नो चेदकर्मकत्वम् इत्याशयेनात्र सकर्मकत्वमकर्मकत्वं च प्रदर्शितमित्यपि ज्ञेयम् ।

धातवः सेटः, अनिटः, विकल्पितेऽश्चेति त्रिधा भिन्नाः । सेटोऽपि धातोः
कुत्रचित् प्रत्ययेषु इणिवेषः, इङ्गविकल्पश्च भवति । अनिटोऽपि धातोः प्रत्यय-
विशेषे कचिदिद्धिधीयते । एतत्सर्वं प्रमाणप्रदर्शनपूर्वकं तत्र तत् लिखितम् ।

परस्मैपदात्मनेपदोभयपदित्वेन धातवो भिन्नाः । तत्र परस्मैपदिनोऽपि
धातोः उपसर्गवशात्, अर्थविशेषनिमित्ताच्च आत्मनेपदं भवति । यथा—जिधातुः

स्वयं परस्मैपदपि 'विपराभ्यां जेः' (1-3-19) इति शास्त्रात् वि-परा-पूर्वकत्वे-
आत्मनेपदी भवति—विजयमानः, पराजयमानः इति । एवं आत्मनेपदिनोऽपि
धातोः परस्मैपदं भवति—यथा ; रमुधातुरात्मनेपदी; तस्य 'व्याङ्परिभ्यो रमः'
(1-3-83) इति शास्त्रात् परस्मैपदं, शता-भवति विरमन् इति । एवमादयो
विशेषा अपि प्रमाणं प्रदर्श्य यथासम्भवं निरूपिताः ।

दशस्वपि विकरणेषु अन्तर्गणाः केचन कार्यविशेषार्थं निर्दिष्टाः । तेषां
प्रयोजनमपि तत्तद्धातुषु प्रमाणोपन्यासेनास्माभिः प्रदर्शितम् । यथा—भ्वादिषु
घटादयः इति केचन धातवः पठिताः । तेषां फलं तु—'घटादयो मितः'
(गणसूत्रं भ्वादौ) इति मित्संज्ञा । मित्संज्ञाफलं तु—'मितां ह्रस्वः' (6-4-92)
इति उपधाह्रस्वः । यथा—घटकः इत्यत्र ण्यन्ताण्वुलि णिजिनिमित्तक
उपधाह्रस्वो भवति । एवमादयोऽन्तर्गणाः प्रायः सर्वेष्वपि विकरणेषु सन्ति ।
तत्र तत्तास्माभिस्तेषां प्रदर्शनं कृतम् । तत्र कृदन्तप्रकरणेषूपयुक्तानामेवान्तर्ग-
णानामस्माभिः प्रदर्शनं कृतम्, नान्येषाम् । 'रुदादिभ्यः सार्वधातुके'
(7-2-76) इत्यत्रोपात्तस्य रुदादिरूपादादिकावान्तरगणस्य कृदन्तरूपेणुप-
युक्ततया नात्रोपादानम्-इत्यादिकं यथायथमूह्यम् ।

देवनाम्ना प्राचीनवैयाकरणेन एकस्मिन् गणे, भिन्नेषु गणेषु वा पठि-
तानां सरूपाणाम्, अंशतो भिन्नानां च धातूनां पुनः पाठस्य प्रयोजनप्रदर्शनार्थं
श्लोकरूपः कश्चन ग्रन्थो निर्मितः, यस्य ग्रन्थस्य वैयाकरणनिकाये 'दैवम्'
इत्याख्या । यथा—

'पठितस्य पुनः पाठे फलं वृत्तेन वक्ष्यते ।

न विना वृत्तबन्धेन वस्तु प्रायेण सुग्रहम् ॥

दाजो दत्ते ददातीति, दाणो यच्छति, दो धति ।

दाति दायति दापदैपोः, दयते रक्षणे ङितः ॥' इति ।

ग्रन्थस्यास्य श्रीकृष्णलीलाशुकमुनिविरचिता पुरुषकारवार्तिकारख्या व्याख्या
वर्तते—यत्र च बहवोऽपूर्वांशाः प्रतिपादिताः । तयोः प्रकृतोपयोगी अवश्य-
मुपादेयांशोऽस्मिन् ग्रन्थे तत्र तत्र प्रदर्शितः ।

पाणिनिना 'भू सत्तायाम्' इत्यारभ्य, 'बहुलम्, एतन्निदर्शनम्'
इत्यन्ते धातुपाठे दशस्वपि गणेषु प्रायो द्विसहस्रसंख्याका धातवो निर्दिष्टाः ।

तेभ्यस्सर्वेभ्यः कर्तृकर्मभावादिष्वर्थेषु विहिताः कृतप्रत्ययाः प्रायेण त्रिंशदधिक-
शतसंख्याका उपलभ्यन्ते । ते सर्वेऽपि न सर्वेभ्यो धातुभ्यो भवन्ति ।
धातुत्वनिमित्तकाः केचन प्रत्ययाः । ते च ण्वुल्लुत्तृजादय आसन्नविशाः ।
धातुत्वव्याप्यनिमित्तकाः केचन युजादयः प्रत्ययाः—ते यथा 'चलनशब्दा-
र्थादकर्मकाद् युच्' (3-2-148) इत्यादयः । अन्ये केचन धातुस्वरूपोपादानेन
विहिताः—यथा 'हरतेरनुद्यमनेऽच्' (3-2-9) इत्यादयः । एते सर्वेऽपि
तत्र तत्र यथासम्भवं प्रतिपादिताः ।

सूत्रपाठक्रमे यद्यपि, 'धातोः' (3-1-91) इत्यनन्तरं तव्यदादयः
कृत्यप्रत्यया एव प्रक्रान्ताः ; तथापि ग्रन्थेऽस्मिन् कर्तृवाचकानां ण्वुलादीनां
प्राथम्यमाश्रितम् । तत्र निदानं तु—सकर्मकाकर्मकसाधारण्येन धातुमात्रात्
'कर्तरि कृत्' (3-4-67) इत्यनुशासनेन ण्वुलादीनां विधानात् तस्य व्यापक-
त्वेन प्राधान्यमिति । अनन्तरं भावकर्मार्थिकप्रत्ययानाम्, तदनु भावार्थकानां
घञादीनाम्, अन्ते, अव्ययसंज्ञायोग्यानां तुमुनादीनां च निवेशः—इति
क्रमोऽत्राहतः । उणादीनां कुत्रचिदेव प्रदर्शनात्, तेषामन्ते निवेशः ।

अत्र ग्रन्थे ण्वुल्लन्तेन पदेन, 'ण्वुल्लुत्तृचौ' (3-1-133), 'तुमुन्-
ण्वुल्लौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' (3-3-10), 'रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम्'
(3-3-108), 'धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वाच्यः' (वा. 3-3-108), 'संज्ञायाम्'
(3-3-109) इत्यादीनां तन्त्रेण निर्देशो ज्ञेयः । एवम्, तृजन्तेन पदेन
तच्छीलाद्यधिकारे 'तृन्' (3-2-135) इति सूत्रेण विहितस्य तृजन्तस्यापि
ग्रहणं ज्ञेयम् । शानजन्तेन, 'ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्' (3-2-129)
इति विहितस्यापि ग्रहणम् । क्तान्तेन पदेन 'निष्ठा' (3-2-102), 'आदि-
कर्मणि क्तः कर्तरि च' (3-4-71), 'गत्यर्थकर्मक—' (3-4-72),
'क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः' (3-4-76), 'नपुंसके भावे
क्तः' (3-3-114) इति विहितानां तन्त्रेण निर्देशः । क्तवत्त्वन्तेन पदेन,
'निष्ठा' (3-2-102), 'आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या' (वा. 3-4-71)
इति विहितयोर्ग्रहणम् । तुमुल्लन्तेन, 'तुमुन्ण्वुल्लौ क्रियायां क्रियार्थायाम्'
(3-3-10), 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' (3-3-158), 'कालसमयवेलासु
तुमुन्' (3-3-167) इति विहितानां ग्रहणम् । एतेषां प्रत्येकमर्थः, कालः,

स्वयं परस्मैपद्यपि 'विपराभ्यां जेः' (1-3-19) इति शास्त्रात् वि-परा-पूर्वकत्वे आत्मनेपदी भवति—विजयमानः, पराजयमानः इति । एवं आत्मनेपदिनोऽपि धातोः परस्मैपदं भवति—यथा ; रमुधातुरात्मनेपदी; तस्य 'व्याङ्परिभ्यो रमः' (1-3-88) इति शास्त्रात् परस्मैपदं, शता-भवति विरमन् इति । एवमादयो विशेषा अपि प्रमाणं प्रदर्श्य यथासम्भवं निरूपिताः ।

दशस्वपि विकरणेषु अन्तर्गणाः केचन कार्यविशेषार्थं निर्दिष्टाः । तेषां प्रयोजनमपि तत्तद्धातुषु प्रमाणोपन्यासेनास्माभिः प्रदर्शितम् । यथा—भ्वादिषु घटादयः इति केचन धातवः पठिताः । तेषां फलं तु—'घटादयो मितः' (गणसूत्रं भ्वादौ) इति मित्संज्ञा । मित्संज्ञाफलं तु—'मितां ह्रस्वः' (6-4-92) इति उपधाह्रस्वः । यथा—घटकः इत्यत्र ण्यन्ताण्वुलि णिजिनिमित्तक उपधाह्रस्वो भवति । एवमादयोऽन्तर्गणाः प्रायः सर्वेष्वपि विकरणेषु सन्ति । तत्र तत्तास्माभिस्तेषां प्रदर्शनं कृतम् । तत्र कृदन्तप्रकरणेषूपयुक्तानामेवान्तर्गणानामस्माभिः प्रदर्शनं कृतम्, नान्येषाम् । 'रुदादिभ्यः सार्वधातुके' (7-2-76) इत्यत्रोपात्तस्य रुदादिरूपादादिकावान्तरगणस्य कृदन्तरूपेण्वनुपयुक्ततया नात्रोपादानम्-इत्यादिकं यथायथमूह्यम् ।

देवनाम्ना प्राचीनवैयाकरणेन एकस्मिन् गणे, भिन्नेषु गणेषु वा पठितानां सरूपाणाम्, अंशतो भिन्नानां च धातूनां पुनः पाठस्य प्रयोजनप्रदर्शनार्थं श्लोकरूपः कश्चन ग्रन्थो निर्मितः, यस्य ग्रन्थस्य वैयाकरणनिकाये 'दैवम्' इत्याख्या । यथा—

'पठितस्य पुनः पाठे फलं वृत्तेन वक्ष्यते ।

न विना वृत्तबन्धेन वस्तु प्रायेण सुग्रहम् ॥

दाजो दत्ते ददातीति, दाणो यच्छति, दो दति ।

दाति दायति दापूदैपोः, दयते रक्षणे छितः ॥' इति ।

ग्रन्थस्यास्य श्रीकृष्णलीलाशुकमुनिविरचिता पुरुषकारवार्तिकारख्या व्याख्या वर्तते—यत्र च बहवोऽपूर्वांशाः प्रतिपादिताः । तयोः प्रकृतोपयोगी अवश्य-मुपादेयांशोऽस्मिन् ग्रन्थे तत्र तत्र प्रदर्शितः ।

पाणिनिना 'भू सत्तायाम्' इत्यारभ्य, 'बहुलम्, एतन्निदर्शनम्' इत्यन्ते धातुपाठे दशस्वपि गणेषु प्रायो द्विसहस्रसंख्याका धातवो निर्दिष्टाः ।

तेभ्यस्सर्वेभ्यः कर्तृकर्मभावादिष्वर्थेषु विहिताः कृत्प्रत्ययाः प्रायेण त्रिंशदधिक-शतसंख्याका उपलभ्यन्ते । ते सर्वेऽपि न सर्वेभ्यो धातुभ्यो भवन्ति । धातुत्वनिमित्तकाः केचन प्रत्ययाः । ते च ण्वुल्तृजादय आसन्नविशाः । धातुत्वव्याप्यनिमित्तकाः केचन युजादयः प्रत्ययाः—ते यथा 'चलनशब्दा-र्थादकर्मकाद् युच्' (3-2-148) इत्यादयः । अन्ये केचन धातुस्वरूपोपादानेन विहिताः—यथा 'हरतेरनुद्यमनेऽच्' (3-2-9) इत्यादयः । एते सर्वेऽपि तत्र तत्र यथासम्भवं प्रतिपादिताः ।

सूत्रपाठक्रमे यद्यपि, 'धातोः' (3-1-91) इत्यनन्तरं तद्व्यदादयः कृत्यप्रत्यया एव प्रक्रान्ताः ; तथापि ग्रन्थेऽस्मिन् कर्तृवाचकानां ण्वुलादीनां प्राथम्यमाश्रितम् । तत्र निदानं तु—सकर्मकाकर्मकाधारण्येन धातुमात्रात् 'कर्तरि कृत्' (3-4-67) इत्यनुशासनेन ण्वुलादीनां विधानात् तस्य व्यापक-त्वेन प्राधान्यमिति । अनन्तरं भावकर्मार्थिकप्रत्ययानाम्, तदनु भावार्थकानां घञादीनाम्, अन्ते, अव्ययसंज्ञायोग्यानां तुमुनादीनां च निवेशः—इति क्रमोऽत्राहतः । उणादीनां कुत्रचिदेव प्रदर्शनात्, तेषामन्ते निवेशः ।

अत्र ग्रन्थे ण्वुलन्तेन पदेन, 'ण्वुल्तृचौ' (3-1-133), 'तुमुन्-ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' (3-3-10), 'रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम्' (3-3-108), 'धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वाच्यः' (वा. 3-3-103), 'संज्ञायाम्' (3-3-109) इत्यादीनां तन्त्रेण निर्देशो ज्ञेयः । एवम्, तृजन्तेन पदेन तच्छीलाद्यधिकारे 'तृन्' (3-2-135) इति सूत्रेण विहितस्य तृजन्तस्यापि ग्रहणं ज्ञेयम् । शानजन्तेन, 'ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्' (3-2-129) इति विहितस्यापि ग्रहणम् । क्तान्तेन पदेन 'निष्ठा' (3-2-102), 'आदि-कर्मणि क्तः कर्तरि च' (3-4-71), 'गत्यार्थकर्मक—' (3-4-72), 'क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः' (3-4-76), 'नपुंसके भावे क्तः' (3-3-114) इति विहितानां तन्त्रेण निर्देशः । क्तवत्त्वन्तेन पदेन, 'निष्ठा' (3-2-102), 'आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या' (वा. 3-4-71) इति विहितयोर्ग्रहणम् । तुमुजन्तेन, 'तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' (3-3-10), 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' (3-3-158), 'कालसमयवेलासु तुमुन्' (3-3-167) इति विहितानां ग्रहणम् । एतेषां प्रत्येकमर्थः, कालः,

इत्यादिकं यद्यपि भिद्यते एव; तथापि शब्दस्वरूपमात्रप्रदर्शनपरैस्मा-
भिस्तेषां विशिष्य निर्देशो न कृतः—इति ज्ञेयम् ।

प्वल्, तृच्, शता, शानच्, क्तिप्, क्तवत्, पचाद्यच् इत्याद्याः
प्रत्ययाः प्रायः 'कर्तरि कृत्' (3-4-67) इत्यनुशासनात् कर्तरि भवन्ति ।
तव्यत्, अनीयर्, ण्यत् (यत्), खल्, (यक्) (कचित् क्तप्रत्ययोऽपि),
इत्यादयः प्रत्ययाः 'तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः' (3-4-70) इति वचनात्
सकर्मकेभ्यः कर्मणि, अकर्मकेभ्यो भावे च भवन्ति । घञ्, क्तिन्, अप्,
अच्, अकारप्रत्ययः, इत्यादयः भावे अकर्तरि च कारकादौ भवन्ति । तुमुन्,
क्त्वा, (ल्यप्) क्त्वाणमुलौ इत्येते प्रत्ययाः 'अव्ययकृतो भावे' (भाष्येष्टिः)
इति वचनात् भावे भवन्ति ।

शतन्तात् स्त्रियाम्, 'उगितश्च' (4-1-6) इति ङीप् नुमागम-
प्रवृत्तौ द्वाभ्यां सूत्राभ्यां पाणिनिर्निर्णयमकरोत्—तद्यथा—'शप्श्यनोर्नित्यम्'
(7-1-81) इति भ्वादिदिवादिगणपठितधातुप्रकृतिकशतन्तानां नित्यं नुम्—
भवन्ती, दीव्यन्ती, इति । तुदादिगणपठितानां, अदादौ आकारान्तधातूनां च
'आच्छीनद्योर्नुम्' (7-1-80) इति वा नुम्-तुदती-तुदन्ती, याती-यान्ती इति ।
अन्येषां षण्णां शतन्तानां नुमागमो नैव भवति । यथा-श्वसती (अदादौ), दधती
(जुहोत्यादौ), सुन्वती (स्वादौ), कुर्वती (तनादौ), रुन्धती, (रुधादौ) क्रीणती
(क्रधादौ), इति । चुरादीनां तु शब्रूपे विकरणप्रत्यये सति 'शप्श्यनोः—'
(7-1-81) इति नित्ये नुमि चोरयन्ती—इत्येव । एवञ्च 'प्रत्ययादाश्चसन्त्यः'
(मेघसन्देशे १. ८) इति पाठस्तु न प्रामाणिकः । आश्चसत्य इत्येव साधु ।
एतत्सर्वं तत्तद्भाषासु विवेचितम् ।

ग्रन्थेऽत्र प्रदर्शितेषु रूपेषु लिङ्गविशेषविवक्षा न । केवलं प्रातिपदिक-
प्रदर्शने एव तात्पर्यम् । शास्त्रेण लिङ्गविशेषनिर्देशपूर्वकं प्रत्ययविधानस्थलेषु तु
लिङ्गं विवक्षितमेव । यथा—'नपुंसके भावे क्तः' (3-3-114) शयितम्,
'स्त्रियां क्तिन्' (3-3-94) भूतिः, 'घञजपाः पुंसि' (लिङ्गानुशासनम्)
भावः, इति । एतत् सर्वमनुभवबलेन ज्ञेयम् ।

सकर्मकेषु धातुषु 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इति सामान्येन विहितो-
ऽप्यण् प्रत्ययः प्रयोगबलात् कुम्भकारः इत्यादिषु कचिदेव भवति; न तु

'आदित्यं पश्यति' इत्यादौ । अत एव, 'आदित्यं पश्यति' इत्यादौ कर्मण्यण्
कुतो न? इत्याशङ्क्य, 'अनभिधानात् ।' इत्युक्तं भाष्ये (3-2-1) । अत्र
कैयटः—'नित्यानां शब्दानामिदमन्वाख्यानमात्रम् । न च, आदित्यं पश्य-
तीत्याद्यर्थप्रतिपादनाय आदित्यदर्शादयः शब्दा लोके प्रयुज्यन्ते, इति शास्त्रे-
णापि साधुत्वेन नानुशास्यन्त इत्यर्थः ।' इति ।

'अज गतिक्षेपणयोः' 'अस भुवि' 'चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि'
इत्यादिषु, कुतचिदेव प्रत्ययेषु धातुस्वरूपस्योपलब्धिः, कुतचित् तत्स्थाने
आदेशभूतस्यैवोपलब्धिरित्यादिकं यथाप्रमाणमत्र रूपप्रदर्शनसमये प्रदर्शितम् ।

सामान्यतः पठितानामपि धातूनां कुत्रचित् नियतप्रत्ययविषयका
एव प्रयोगा इति भाष्यवचनादवगम्यते । तद्यथा—'.....यथा—
अन्यत्राप्यविशेषविहिताः शब्दाः नियतविषया दृश्यन्ते । कान्यत्र? तद्यथा—
घरतिरस्मै अविशेषेणोपदिष्टः; सः घृतम्, घृणा, घर्म इत्येवंविषयः । रशिरस्मै
अविशेषेणोपदिष्टः; स राशिः, रश्मिः, रशना इत्येवंविषयः । लुशिरस्मै
अविशेषेणोपदिष्टः; स लोष्ट इत्येवंविषयः ।' इति 'तृज्वत् क्रोष्टुः' (7-1-95)
इत्यत्र भाष्यम् ।

ग्रन्थोऽयम्, अनधीतव्याकरणानां कृदन्तान् साधून् शब्दान् प्रयु-
क्षूणां महते फलाय प्रकल्पेतेति मन्ये ।

मद्रपुरीयविश्वविद्यालये संस्कृतविभागाध्यक्षाणां संस्कृतविद्यासमितेरङ्ग-
भूतानाम्, तत्र प्रचाल्यमानग्रन्थप्रकाशनादिकार्यावेक्षकाणाम्, पद्मभूषण
डाक्टर वे. राघवार्याणां जागरूकतया पुनः पुनः पर्यवेक्षणं मुद्रणस्य
परिष्कृतत्वे निदानमिति तेभ्यो मदीयां कृतज्ञतां सामोदं निवेदयामि ।
किञ्च संस्कृतभाषाध्येतृभिः विद्यार्थिभिः, गैर्वाणीप्रणयिभिश्च धातुकृदन्तविषये
अनुभूयमानं क्लेशं सन्देहं च पर्यालोच्य, एतादृशग्रन्थनिर्माणं सुबहु
उपकुर्यादिति एतद्ग्रन्थनिर्माणस्यावश्यकतां, तन्निर्माणरेखां च निरूप्य
एते एव श्रीराघवमहाशयाः समितये प्ररोचनामकुर्वन् ।

संस्कृतविद्यासमितेः प्रोत्साहनेनैवातीतवयस्कस्यापि मम, एतद्ग्रन्थ-
निर्माणे शक्तिः समुत्पन्नेति समित्यै विनयपूर्वकं प्रणामान् समर्पयामि ।

मातृकाग्रन्थलेखने, परिष्कृततया मुद्रणोपयोगितया पुनर्लेखने, मुद्रणकाले संशोधने च सहयोगमातन्वते, न्यायशिरोमणये मन्निकटे व्याकरणमधीत्य व्याकरणविद्याप्रवीणपरीक्षोत्तीर्णाय अधीतवेदान्ताय श्री. उ. वे. पैयम्बाडि-चेट्टल्ल-वा. श्रीवत्साङ्गाचार्याय; तथा प्रमाणाद्यन्वेषणे, महाकवीनां प्रयोगादिसङ्कलने, मुद्रणकाले संशोधने च सहायभूताय न्यायव्याकरणशिरोमणये श्री. T. K. प्रणतार्तिहराय च भगवान् श्रेयांसि भूयांसि विदध्यादिति प्रार्थये । मुद्रणपत्राणां शोधनसमये निपुणं तत्तत् परिशोध्योपकृतवद्भ्यः, श्री. उ. वे. अ. सु. श्रीनिवासाचार्यैभ्यश्च कार्त्तयमाविष्करोमि । किञ्चित् कालविलम्बेनापि मुद्रणकार्यं सोत्साहं सम्पादितवते कैरविणीक्षेत्रस्थ भारतीविजयमुद्रणालयाधिकारिणे श्री. C. रामार्याय उत्तरोत्तरं श्रेयांसि भगवान् वितनुतादिति प्रार्थये ।

अत्र ग्रन्थे यथामति शास्त्राणि पर्यालोच्य रूपाणि विलिखितानि । तेषु यदि, अनवधानात् अमाद्वा दोषाः स्युः—तर्हि क्षमापरैः पण्डितवरैस्ते

‘गच्छतः स्वलनं कापि भवत्येव प्रमादतः ।

हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥’

इति न्यायेन क्षन्तव्या इति सप्रश्रयं प्रार्थये ।

इत्थं सहृदयविधेयः

नासरत्नेष्टै,
पूर्विरुन्दवल्ली
मद्रास-५६
17-7-1965

शास्त्ररत्नाकर, कुलपति,
कोट्टारग्रामाभिजनः श. रामसुब्रह्मण्यशास्त्री
प्रधानाध्यापकः संस्कृतविद्यासमितेः कलाशाला ।

॥ श्रीः ॥

॥ अस्मिन् ग्रन्थे उपयुक्तानां ग्रन्थानां ससङ्केताक्षराणां सूची ॥

अनर्घराघवम्—मुरारिविरचितम् । श्रीलक्ष्मणसूरिविरचितया आकराख्यव्याख्यया सह तञ्जानगरे पूर्णचन्द्रोदयमुद्राक्षरशालायां 1900 वर्षे मुद्रितम् ।

अभिधानरत्नमाला—हलायुधविरचिता । Williams & Norgate, London 1861.

अमरकोशः—अमरसिंहविरचितः । भानुजीदीक्षितकृतसुधाख्य-व्याख्यया साकं निर्णयसागरमुद्रणालये मुम्बय्यां 1944 वर्षे (षष्ठं संस्करणम्) मुद्रितः ।

अष्टाध्यायी—मद्रपुरीयबालमनोरमामुद्रणालये 1912 वर्षे मुद्रिता । वार्तिक-गणपाठ-धातुपाठसहिता ।

आख्यातचन्द्रिका—भट्टमल्लविरचिता । काशी-चौखाम्बासंस्कृत-मुद्रणालये 1936 वर्षे मुद्रिता ।

कविकल्पद्रुमः—बोपदेवविरचितः । आशुबोधविद्याभूषणेन कल्कत्तानगर्यां 1904 वर्षे प्रकाशितः ।

काशिका—वामनजयादित्यविरचिता । काश्यां चौखाम्बामुद्रणालये 1952 वर्षे मुद्रिता । तृतीयं संस्करणम् ।

किरातार्जुनीयम्—भारविविरचितम् ।

कुमारसम्भवः—कालिदासविरचितः ।

क्षीरतरङ्गिणी—क्षीरस्वामिरचिता । श्रीरामलाल कपूर ट्रस्ट-द्वारा संवत् 2014 वर्षे प्रकाशिता । प्रथमावृत्तिः ।

चम्पूरामायणम् (च. रा.)—भोजविरचितम् ।

दशपाद्युणादिवृत्तिः (द. उ.)—काश्यां सरस्वतीमवनद्वारा 1943 वर्षे प्रकाशिता ।

दुर्घटवृत्तिः—शरणदेवकृता । तिरुवनन्तपुरम् संस्कृत सीरीस्-द्वारा तिरुवनन्तपुरे 1942 वर्षे मुद्रिता । (द्वितीयं संस्करणम्)

दैवम्—देवकृतम् । कृष्णलीलाशुकमुनिविरचितपुरुषकाराख्यवार्तिकोपेतम् । अजमेर-नगरे भारतीयप्राच्यविद्याप्रतिष्ठान-द्वारा संवत् 2019 वर्षे मुद्रितम् ।

धातुकाव्यम् (धा. का.)—भट्टतिरिनारायणविरचितम् । मुम्बय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये 1915 वर्षे काव्यमालायां १० संख्यायां सञ्चिकायां मुद्रितम् । (तृतीयं संस्करणम्)

धातुरूपप्रकाशिका—श्रीकण्ठशास्त्रिविरचिता । आन्ध्राक्षरे मैसूर विद्यातरङ्गिणीमुद्रणालये 1898 वर्षे मुद्रिता ।

न्यासः—जिनेन्द्रबुद्धिविरचितः । काशिकावृत्तिव्याख्याभूतः ।

पदमञ्जरी—हरदत्तविरचितकाशिकावृत्तिव्याख्या ।

परिभाषेन्दुशेखरः—नागेशभट्टविरचितः । भैरवी-तत्त्वप्रकाशिका-ख्यव्याख्याद्वयोपेतः । काश्यां चौखाम्बामुद्रणालये 1931 वर्षे मुद्रितः ।

प्रक्रियासर्वस्वम् (प्र. स.)—भट्टतिरिनारायणविरचितम् । तिरुवनन्तपुरे तिरुवनन्तपुरम् संस्कृत सीरीम्-द्वारा मुद्रितम् ।

प्रौढमनोरमा—भट्टोजीदीक्षितविरचिता । शब्दरत्न-भैरवी-भाव-प्रकाश-सरलाख्यानसहिता काश्यां चौखाम्बामुद्रणालये 1939 वर्षे मुद्रिता ।

भट्टिकाव्यम्-I (भ., भ. का.) भट्टिविरचितम् । जयमङ्गलाख्य-व्याख्यासहितम् । निर्णयसागरमुद्रणालये मुम्बय्यां 1900 वर्षे मुद्रितम् ।

भट्टिकाव्यम्-II चन्द्रकला-विद्योतिनीसहितम् । काश्यां चौखाम्बामुद्रणालये 1951 वर्षे भागत्रयात्मना मुद्रितम् । द्वितीयं संस्करणम् ।

भारतचम्पूः—अनन्तकविविरचिता ।

महाभाष्यम्—भगवत्पतञ्जलिमहर्षिभिरनुगृहीतम् । मुम्बय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये कैयटकृतप्रदीप-नागेशभट्टकृतोद्योतसहितं 1951 वर्षे पञ्चमसंस्करणतया मुद्रितम् ।

माधवीयधातुवृत्तिः (मा. धा. वृ.)—सायणाचार्यविरचिता । काश्यां मेडिकल् हाई नामके यन्त्रालये 1897 वर्षे मुद्रिता ।

यादवाभ्युदयः (या. अ.)—वेङ्कटनाथ(वेदान्तदेशिक)कृतः ।

रघुवंशः—कालिदासविरचितः ।

लघुशब्देन्दुशेखरः—नागेशभट्टविरचितः । चन्द्रिकादिव्याख्या-सहितः काश्यां गायघाट भार्गवपुस्तकालये 1932 वर्षे मुद्रितः ।

वाचस्पत्यम्—तारानाथतर्कवाचस्पतिरचितम् । काश्यां चौखाम्बामुद्रणालये 1962 वर्षे पुनः प्रकाशितम् ।

वासुदेवविजयम्—(वा. वि.) वासुदेवविरचितम् । मुम्बय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये काव्यमालायां १०-सञ्चिकायां तृतीयसंस्करणतया 1915 वर्षे मुद्रितम् ।

शब्दकल्पद्रुमः—स्यार राजा राधाकान्तदेवबहादुरेण विरचितः । वाराणस्यां मोतिलाल बनारसीदास् द्वारा 1961 वर्षे पुनः प्रकाशितः ।

शब्दकौस्तुभः—भट्टोजीदीक्षितविरचितः । चौखाम्बासंस्कृतमुद्रणालये वाराणस्यां 1933 वर्षे मुद्रितः ।

शाकुन्तलम्—कालिदासविरचितम् ।

शिशुपालवधः—माघविरचितः । मुम्बय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये मल्लिनाथकृतव्याख्यया सह 1910 वर्षे पञ्चमसंस्करणतया मुद्रितः ।

सरस्वतीकण्ठाभरणम्—भोजदेवविरचितम् । तिरुवनन्तपुरं संस्कृत सीरीम् द्वारा तिरुवनन्तपुरे 1937 वर्षे मुद्रितम् । दण्डनाथकृतव्याख्यानेन सहितम् ।

सिद्धान्तकौमुदी (सि. कौ.)—तत्त्वबोधिनीव्याख्यया सह मुम्बय्यां श्री वेङ्कटेश्वर स्टीम् मुद्रणालये मुद्रिता ।

सिद्धान्तकौमुदी—II बालमनोरमाव्याख्यासहिता । मद्रपुर्यां बालमनोरमामुद्रणालये 1929 वर्षे मुद्रिता । एतद्ग्रन्थगतसंख्यैव धातुसंख्यायां सूत्रपाठसंख्यायां चोपयुक्ता ।

अन्येऽपि वैराग्यपञ्चकादयः—यथायथमुपात्ताः ।

पारिभाषिकशब्दसङ्केताक्षरविवरणम्

अक	—	अकर्मकः
अनि-	—	अनिट्
आ or आत्म-	—	आत्मनेपदम्
उ or उभ-	—	उभयपदी
ग. सू.	—	गणसूत्रम्
प or पर	—	परस्मैपदम्
वे.	—	वेट्
श्लो.	—	श्लोकः
स or सक.	—	सकर्मकः
से.	—	सेट्

श्रीः

श्रीवाग्देवतायै नमः

कृदन्तरूपमाला

- (1) जगन्माता परा शक्तिर्भजतामिष्टदायिनी ।
कुरुताद् भावुकं देवी शब्दब्रह्मस्वरूपिणी ॥
- (2) पाणिनिं परमाचार्यं कात्यायनमुनिं तथा ।
भाष्यकारं फणीशं च नमामि सततं गुरुन् ॥
- (3) शङ्कराभिख्यया ख्यातौ श्रौतस्मार्तक्रियारतौ ।
पितरावन्वगृहीतां माम्, अहं तौ सदा भजे ॥
- (4) श्रीदण्डपाणिमखिनामखिलागमवेदिनाम् ।
अव्याजकृपयाऽवाप्ता पाणिनीये नये मतिः ।
- (5) आलम्ब्य तां यथाबुद्धिं प्राचीनार्यैर्विनिर्मितान् ।
ग्रन्थान् संशील्य यत्नेन कृदन्तानां प्रदर्शिका ॥
- (6) पाणिनीयमहासूत्रग्रथिता सुमनोहरा ।
कृदन्तरूपमालेयं गुम्फिता सुधियां मुदे ॥
- (7) अत्यन्तक्लेशजटिलं कार्यं यत्साधितं मया ।
विबुधामोदनं तस्य पर्याप्तं पारितोषिकम् ॥
- (8) कोट्टारग्रामसम्भूतरामसुब्बाख्यशालिणा ।
कृदन्तरूपमालेयं रचिता जयताड्डुवि ॥

॥ कृदन्तरूपमाला ॥

(1) “अक कुटिलायां गतौ” (I-स्वादि:-792 सकर्मक:-सेट्-परस्मैपदी)

घटादिः मित् ।

‘इदितस्त्वङ्कते तत्र कुटिलायां गतावकेत् ।’ (श्लो 41) इति देवः ।

	णिच्-	सन्-
ण्वुल्ल	आकक:-किका, ¹ अकक:-किका, अचिकिष ^{1A} क:-षिका;	
तृच् (तृन्)	अकिता-त्री, अकयिता-त्री, अचिकिषिता-त्री;	
शता	अकन्-न्ती, अकयन्-न्ती, अचिकिषन्-न्ती;	
	अकिष्यन्-न्ती-ती, अकयिष्यन्-ती-न्ती, अचिकिषिष्यन्-	
शानच्	अकयमानः, अकयिष्यमाणः; [न्ती-ती;	
क्विप्	अक्-अकौ-अकः ;	
निष्ठा	अकितम्- ^A तः, अकितः, अचिकिषितः-तम्-तवान्;	
अन्ये प्रत्ययाः	अकः, अकः, ² अचिकिषुः, अचिकयिषुः ;	
तव्यः	अकितव्यम्, अकयितव्यम्, अचिकिषितव्यम् ;	
अनीयर्	अकनीयम्, अकनीयम्, अचिकिषणीयम् ;	
ण्यत् or यत्	आक्यम्, अक्यम्, अचिकिष्यम् ;	
खल्	ईषदकः-दुरकः-स्वकः ;	
यक्	अक्यमानः, अक्यमानः, अचिकिष्यमाणः ;	
घञ्	आकः, अकः, अचिकिषः;	
तुमुन्	अकितुम्, अकयितुम्, अचिकिषितुम्;	
किन्	^{2A} अकितः, अकना, अचिकिषा ³ , अचिकयिषा;	

1. ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92)

इति णौ उपधाया ह्रस्वः ।

^{2A} ‘तितुल—’ (7-2-9.) इतीणिषेधः ।

3. ‘अ प्रत्ययात्’ (3-3-102)

^{1A} ‘अजादेर्द्वितीयस्य’ (6-1-2) इति द्वितीय-

स्यैकाचः द्वित्वम् । ‘कुहोश्चुः’

(7-4-62) इत्यभ्यासस्य चुत्वम् ।

इति स्त्रियामकारः प्रत्ययः । टाप् ।

A. ‘असाग्यमाक्षे स्थगये कथं वा कगामि

किं वा हरयेऽकिताय’ धातु-

काव्ये 2-8. श्लोकः ।

2. ‘सनाशंसमिक्ष उः’ (3-2-168)

इति उः प्रत्ययः ।

व्युद्	अकनम्,	अकनम्,	अचिकिषणम् ;
क्त्वा	अकित्वा,	अकयित्वा,	अचिकिषित्वा ;
व्यप्	समक्य,	समकय्य ¹ ,	समचिकिष्य ;
क्त्वाणमुलौ	अकित्वा २,	² आकम् २,	} अचिकिषम् २ ;
	आकमाकम्,	अकम् २,	
		अकयित्वा २,	अचिकिषित्वा २ ;

(2) “अकि लक्षणे” (भादि:-I-87. सक- सेट् - आत्मनेपदी ।)

लक्षणं=चिह्नम् ।

‘इदितस्त्वङ्गते तव कुटिलायां गतावकेत् ।’ (श्लो 41) इति देवः ।

अङ्ककः-ङ्किका,	अङ्ककः-किका,	⁴ अचिकिषकः-षिका ;
अङ्किता-त्री,	अङ्कयिता-त्री,	अचिकिषिता-त्री ;
	अङ्कयन्-न्ती,	अचिकिषयन्-न्ती-ती ;
अङ्कमानः,	अङ्कयमानः,	अचिकिषमाणः ;
अङ्किष्यमाणः,	अङ्कयिष्यमाणः,	अचिकिषिष्यमाणः ;
अन् ⁵ -अङ्कौ-अङ्कः ;		
अङ्कितः- ^B तं, अङ्कितः- तम्-तवान्,		अचिकिषितः - तवान् ;
अङ्कः, अङ्कः,	अचिकिषुः,	अचिकिषिषुः ;
अङ्कितव्यम्,	अङ्कयितव्यम्,	अचिकिषितव्यम् ;
अङ्कनीयम्,	अङ्कनीयम्,	अचिकिषणीयम् ;
अङ्कयम्,	अङ्कयम्,	अचिकिष्यम् ;
ईषदङ्कः-दुरङ्कः-स्वङ्कः ;		
⁶ अङ्कयमानः,	अङ्कयमानः,	अचिकिष्यमाणः ;

1. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
2. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इत्युपधाया दीर्घविकल्पः ।
3. ‘इदितो नुम् धातोः’ (7-1-58) इति नुम् ।
4. ‘न न्द्राः संयोगादयः’ (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः । ‘कुहोद्वजः’
5. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) ।
6. इदित्वात् ‘अनिदिता’ (6-4-24) इति नलोपो न ।
- B. ‘फलाङ्कितान् वङ्कितवलिमङ्कितान् वनप्रदेशान् उरुकाकोकिलान्’ धा-का. 1-13.

अङ्कः, पर्यङ्कः- ¹ पर्यङ्कः, अङ्कः,	अञ्चिकिषः ;
अङ्कितुम्,	अङ्कयितुम्, अञ्चिकिषितुम्;
अङ्का ² ,	अङ्कना, अञ्चिकिषा, अञ्चिकयिषा ;
अङ्कनम्, } ³ प्राङ्कनम् }	अङ्कनम्, अञ्चिकिषणम् ;
अङ्कित्वा,	अङ्कयित्वा, अञ्चिकिषित्वा ;
समङ्कय,	समङ्कय, समञ्चिकिष्य ;
अङ्कमङ्कम् २ } अङ्कम् २, } अञ्चिकिषम् ; २ }	
अङ्कित्वा २, } अङ्कयित्वा २, } अञ्चिकिषित्वा ; २ }	अङ्कुरः ⁴ ;

(3) “अक्षू व्याप्तौ” (भादि:-I-654. सक- वेट्- पर-)

‘संघाते च’ इति क्षीरस्वामी ।

अक्षकः-क्षिका,	अक्षकः-क्षिका,	अचिक्षिषकः-षिका ;
⁵ अक्षिता - त्री,	} अक्षयिता - त्री,	अचिक्षिषिता - त्री ;
अष्टा - ष्ट्री,		
अक्षन् - न्ती,	अक्षयन् - न्ती,	अचिक्षिषन् - न्ती ;
⁶ अक्षणुवन् - वती,		
अक्षिष्यन्-अक्षयन्-ती-न्ती, अक्षयिष्यन्-ती-न्ती,		अचिक्षिषिष्यन्- [ती-न्ती ;
अक्षयमाणः, अक्षयिष्यमाणः ;		
अट् ⁷ -अक्षौ-अक्षः,	अक् ⁸ अक्षौ-अक्षः,	
⁹ अष्टः-ष्टम् - ष्टवान्,	अक्षितः,	अचिक्षिषितम्-तः-तवान् ;

1. ‘परेश चाङ्गयोः’ (8-2-22) इति लृत्वं वा । मध्य इत्यर्थः ।
2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियां अकारप्रत्ययः ।
3. ‘इजादेस्सनुमः’ (8-4-32) इति नियमात् णत्वं न ।
4. औणादिक उरच् ।
5. ‘स्वरतिसूति—’ (7-2-44) इतीङ्गिकल्पः ।
6. ‘अक्षोऽन्यतरस्याम्’ (3-1-75) इति वा इनुः । उवङ् ।
7. ‘स्कोः—’ (8-2-29) इति कलोपः ।
8. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) ।
9. ऊदित्वात्, ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीङ्गिषेधः । ककारलोपः ।

अक्षः, अक्षः,	¹ काष्ठाक्षः (उवलनः),	अचिक्षिषुः, अचिक्षयिषुः;
अक्षितव्यम् } अष्टव्यम् }	अक्षयितव्यम्,	अचिक्षिषितव्यम्;
अक्षणीयम्,	अक्षणीयम्,	अचिक्षिषणीयम्;
अक्ष्यम्,	अक्ष्यम्,	अचिक्षिष्यम्;
ईषदक्षः-दुरक्षः-स्वक्षः;		
अक्ष्यमाणः,	अक्ष्यमाणः,	अचिक्षिष्यमाणः;
अक्षः,	अक्षः,	अचिक्षिषः;
अक्षितुम् - } अष्टुम्, }	अक्षयितुम्,	अचिक्षिषितुम्;
अष्टिः,	अक्षणा, अचिक्षिषा,	अचिक्षिषिषा;
अक्षणम्,	अक्षणम्,	अचिक्षिषणम्;
अक्षित्वा, अष्ट्वा,	अक्षयित्वा,	अचिक्षिषित्वा;
समक्ष्य,	समक्ष्य,	समचिक्षिष्य;
अक्षम् २, } अक्षित्वा २, } अष्ट्वा २ }	अक्षम् २, } अक्षयित्वा २, } अक्षि ² ॥ }	अचिक्षिषम् २, } अचिक्षिषित्वा २, } अक्षि ² ॥ }

(4) “अग कुटिलायां गतौ” (भ्वादिः-I-793-सक. से. पर.) घटादिः।

आगकः-गिका, अगकः-गिका, अजिगिषकः-षिका; इत्यादि सर्वं अक (1.) धातुवत् बोद्धव्यम्।

(5) “अग्नि गतौ” (भ्वादिः-I-146-सक. से. पर.)

अङ्गन्-न्ती, अङ्गिष्यन्-न्ती-ती, अङ्गयन्-न्ती, अङ्गयिष्यन्-न्ती-ती; अङ्गिषन्-न्ती इत्यादिरूपाणि विना, अवशिष्टानि अकि (2.) धातुवत् बोद्धव्यानि।

अस्य धातोरौणादिके निप्रत्यये नलोपे (अङ्गति=ज्वालारूपेणोद्ध्वं गच्छति इत्यर्थे) अग्निः ॥

संज्ञायां घः = अङ्गम्। प्रशस्तानि अङ्गानि यस्याः सा = अङ्गना। ‘अङ्गात् कल्याणे’ (ग. सू., -5-2-100) इति पामादित्वात् नः प्रत्ययः। ‘विल-ङ्गदेणं शबराङ्गनाजनप्रवङ्गितं मङ्गलधेनुतङ्गितम्’ धा-का. 1-20.

(6) ‘अधि गत्याक्षेपे’ (भ्वादिः-I-109-सक. सेट्-आ.)

गत्याक्षेपो = निन्दा (गतौ-गत्यारम्भे च)।

अङ्ककः - ङ्किका, अङ्कियिषकः-षिका, इत्यादिरूपाणि ‘अकि लक्षणे’

(2.) इति धातुवद् बोध्यानि। अङ्कितम्=भावे क्तः - ‘अरङ्कि कोलैर्लघु तद्रथस्वनात् प्रबुद्धय सिंहैः पुनरङ्कितं सदा’ धा. का-1-15.

(7) ‘अङ्क पदे लक्षणे च’ (X-1927-चुरादिः सक. सेट्-उभ-) अदन्तः।

‘अङ्क लक्षण इत्यस्य भवेदङ्कयतीति णौ’ (श्लो 41) इति देवः।

¹ अङ्ककः - ङ्किका,	अङ्कियिषकः - षिका;
अङ्कयिता - त्री,	अङ्कियिषिता - त्री;
अङ्कयन् - न्ती,	अङ्कियिषन् - न्ती;
अङ्कयिष्यन्-न्ती-ती,	अङ्कियिष्यन् - ती-न्ती;
अङ्कयमानः,	अङ्कियिषमाणः;
अङ्कयिष्यमाणः,	अङ्कियिषिष्यमाणः;
अन् - अङ्कौ - अङ्कः;	
अङ्कितम् - तः - तवान्,	अङ्कियिषितः - तवान्;
अङ्कः,	अङ्कियिषुः;
अङ्कयितव्यम्,	अङ्कियिषितव्यम्;
अङ्कनीयम्,	अङ्कियिषणीयम्;
अङ्कयम्,	अङ्कियिष्यम्;
ईषदङ्कः-दुरङ्कः-स्वङ्कः;	
अङ्कयमानः,	अङ्कियिष्यमाणः;
अङ्कः,	अङ्कियिषः;
अङ्कयितुम्,	अङ्कियिषितुम्;
अङ्कना,	अङ्कियिषा;

अङ्कनम्,	अञ्चिकयिषणम्;
अङ्कयित्वा,	अञ्चिकयिषित्वा;
समङ्कय,	समञ्चिकयिष्य;
अङ्कम् २,	अञ्चिकयिषम् २
अङ्कयित्वा २,	अञ्चिकयिषित्वा २

१. धातोर्नित्यणिजन्तत्वात् णिज्प्रहितादूपाणि न भवन्ति । अनेकाच्-
त्वादू यङन्तरूपाण्यपि न ।

(८) 'अङ्ग पदे लक्षणे च' (X-1928-चुरादि:-सक. सेट्-उभ-)
अदन्तः ।

पूर्वधातुवत् (७) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(९) "अज गतिक्लेषणयोः" (भ्वादि:-I-230-सक. सेट्-पर-)
क्षेपणम्=प्रेरणम् ।

^१वायक :-यिका, वायक:-यिका विवीषक:-^२अजिजिषक:-षिका,; वेवीयक;^{१A}
वेता-त्री,^२अजिता-त्री, वाययिता-त्री, विवीषिता-त्री, अजिजिषिता, वेवीयिता-त्री;
अजन्^A-न्ती, वाययन्-न्ती, विवीषन्-न्ती, अजिजिषन्-न्ती;
वेष्यन्-न्ती-ती, अजिष्यन्-ती-न्ती, वाययिष्यन्-ती-न्ती,
विवीषिष्यन्-ती-न्ती, अजिजिषिष्यन्-ती-न्ती;

वाययमानः, वाययिष्यमाणः, वेवीयमानः, वेवीयिष्यमाणः;

परिवी:-परिव्यौ-परिव्यः, समक्-समजौ-समजः;

वीतः, अजितः-वायितम्-तः, विवीषितः, अजिजिषितः, वेवीयितः-तम्-तवान्,

अजः,^A अजा,^३ आजि,^४ पदाजि,^४ विवीषुः, विवाययिषुः, अजिजिषुः,

आजिजिषुः, वेवीयः;

१. 'अजेर्व्यघ्नयोः' (२-४-५६) इति
वीभावः ।

१. A. आर्धधातुकविषयाणां वीभावात्
हलादित्वात् यङ् ।

२. 'बलादावार्धधातुके वेष्यते'
(२-४-५६ वा) इति वा वीभावः ।

३. 'अजायतष्टाप्' (४-१-४) इति टाप्

४. 'अज्यतिभ्याम्-पादे च' (४-१३१)
इत्यौणादिकः इण् प्रत्ययः ।

A. 'अकर्जितोऽसौ हरिखर्जनोत्कधीः
अजत्पशुव्रातमजेन तेजितम्'
धा-का-१-३१.

वेतव्यम्-अजितव्यम्, वाययितव्यम्, विवीषितव्यम्, अजिजिषितव्यम्,
वेवीयितव्यम्;

वयनीयम्, वायनीयम्, विवीषणीयम्, अजिजिषणीयम्, वेवीयनीयम्;

वेयम्, वाय्यम्, विवीष्यम्, अजिजिष्यम्, वेवीय्यम्;

ईषद्वयः, दुर्वयः, सुवयः;

वीयमानः, वाय्यमानः, विवीष्यमाणः, अजिजिष्यमाणः; वेवीय्यमानः;

^१समजः, ^{१A} समाजः^B, उदाजः, -वायः, वात^Cमजा^२:(मृगाः), व्यजः^३, व्याजः^D;

वेतुम्, अजितुम्, वाययितुम्, विवीषितुम्, अजिजिषितुम्, वेवीयितुम्;

वीतिः, अक्तिः,^४समज्या, वायना, विवीषा, विवाययिषा, अजिजिषा, आजिजयिषा,
वेवीया;

प्रवयणम्^५ - प्राजनम्, वायनम्, विवीषणम्, अजिजिषणम्, वेवीयनम्;

वीत्वा, अजित्वा, वाययित्वा, विवीषित्वा, अजिजिषित्वा, वेवीयित्वा;

प्रवीय, प्राज्य, प्रवाय्य, प्रविवीष्य, प्राजिजिष्य, प्रवेवीय्य;

वायम् २, वीत्वा २, अजित्वा २, वायम् २ वाययित्वा २, विवीषम् २,

विवीषित्वा २, अजिजिषम् २, अजिजिषित्वा २, वेवीयम् २, वेवीयित्वा २;

औणादिके = अजिनम्^६ - अजिरम्^७;

१. 'समुदोरजः पशुषु' (३-३-६९) इत्यप् ।

१-A 'अजिजिष्योश्च' (७-३-६०) इति
कुत्वं न भवति । 'पशूनां समजो
ऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम्'
इति अमरकोशः ।

२. 'वातशुनीतिलशर्षेण अजघेज्जहातीनां'
(वा. ३-२-२८) इति खश् । मुम् ।
सार्वधातुकत्वाच्च वीभावः ।

३. 'गोचरसंचरवह्व्रजव्यज-' (३-३-११९)
इति घान्तो निपातितः ।

४. 'संज्ञायां समजः' (३-३-९९) इति स्त्रियां
कथप् । निपातनात् वीभावो न ।

५. 'वा यौ' (२-४-५७) इति वीभावो वा ।

६. अजिनम् = चर्म । अजति - वीयते
वा तत्-कर्म, कर्ता वा । इह प्रत्ययः ।

७. अजिरम् = वेष्टम् । अजन्त्यस्मिन्
इत्यधिकरणे किर प्रत्ययः ।

B. 'गुहाद्वारेण निर्यातः समजेन
पशूनिव' भट्टिकाव्ये -७-५९.

C. 'मेघालयोपात्तवनोपशोभं कदम्बकं
वातमजं मृगाणाम्' भ-का-२-१७.

D. 'निर्व्याजमिज्या वधृते वचश्च
भूयो वभाषे मुनिना कुमारः'
भ-का-२-३७.

(10) 'अजि भाषार्थः' (X - चुरादि: 1786-सक. सेट्. उभ.)

अज्जकः - ङ्जिका, व्यञ्जकः,	अज्जियिषकः - षिका;
अज्जयिता - त्री,	अज्जियिषिता - त्री;
अज्जयन् - न्ती,	अज्जियिषन् - न्ती;
अज्जयिष्यन् - ती-न्ती,	अज्जियिष्यन् - ती - न्ती;
अज्जयमानः,	अज्जियिषमाणः;
अज्जयिष्यमाणः,	अज्जियिष्यमाणः;
व्यन्-व्यञ्जौ - व्यञ्जः;	
अज्जितम् - तः-तवान्,	अज्जियिषितः - तवान्;
व्यञ्जः,	अज्जियिषुः;
अज्जयितव्यम्,	अज्जियिषितव्यम्;
व्यञ्जनीयम्,	अज्जियिषणीयम्;
अज्जयम्,	अज्जियिष्यम्;
ईषदञ्जः, दुरञ्जः, स्वञ्जः;	
अज्जयमानः,	अज्जियिष्यमाणः;
अज्जः,	अज्जियिषः;
अज्जयितुम्,	अज्जियिषितुम्;
अज्जना - व्यञ्जना,	अज्जियिषा;
व्यञ्जनम्,	अज्जियिषणम्;
अज्जयित्वा,	अज्जियिषित्वा;
अभिव्यञ्ज्य,	व्यञ्जियिष्य;
व्यञ्जम् २, }	अज्जियिषम् २; }
अज्जयित्वा २, }	अज्जियिषित्वा २; }

(11) 'अट गतौ' (I-भ्वादि:-295 सक. सेट्. पर.)

आटकः - टिका, आटकः - टिका, अटिटिषकः - षिका, ¹अटाटकः-टिका;
अटिता - त्री, आटयिता - त्री; अटिटिषिता - त्री, अटाटिता-त्री;

1. 'सूचिसूत्रि—' (वा. 3-1-22) इति यङ् । 'अटाटकः' इत्यत्र 'यस्य हलः' (6-4-49) इति यकारस्य लोपः 'अतो लोपः' (6-4-48) इत्यकारलोपः ।

अटन्-पर्यटन् - न्ती, आटयन् - न्ती; अटिटिषन् - न्ती;
अटिष्यन् - ती - न्ती, आटयिष्यन् - ती-न्ती, अटिटिषिष्यन् - न्ती-ती;
आटयमानः, आटयिष्यमाणः, अटाट्यमानः^A;
अट्, अटौ - अटः;
अटितम्, आटितम्, अटिटिषितम् - तः - तवान्; अटाटितम् - तः तवान्;
अटः,^B ¹पर्याटी, ²भिक्षाटः, ^Cरात्रिमटः ³राभ्यटः, अटिटिषुः, आटिटिषिषुः,
⁴कुलटा, अंटाटः, अटनः^V;
अटितव्यम्, आटयितव्यम्, अटिटिषितव्यम्, अटाटितव्यम्;
अटनीयम्, आटनीयम्, अटिटिषणीयम्, अटाटनीयम्;
आटयम्, आटयम्, अटिटिष्यम्, अटाटयम्;
ईषदटः-दुरटः-स्वटः;
अटयमानः, आटयमानः, अटिटिष्यमाणः, अटाटयमानः;
आटः, आटः, अटिटिषः, अटाटः;
अटितुम्, आटयितुम्, अटिटिषितुम्, अटाटितुम्;
अटिः, अटा, आटना, पर्याटना, अटाटा⁵, अटिटिषा, आटिटिषिषा, अटाटिषा;
पर्यटनम्, आटनम्, अटिटिषणम्, अटाटनम्;
अटित्वा, आटयित्वा, अटिटिषित्वा, अटाटित्वा;
पर्यटय, समाटय, समटिटिष्य, समटाटय;

1. 'सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छीत्ये' इति A. 'अटाटयमानोऽरण्यानि ससीतः सहलक्ष्मणः' भ-का. 4-2 (3-2-78) णिनिः ।
2. 'कर्मण्यणू' (3-2-1) इति अणू । B. 'अम्बेटकैः चाकटुचाटुभाषितैरटैः पटत्संरटिताज्जनोत्करैः' धा. का. 1-39. 5.
3. 'रात्रेः कृति विभाषा' (6-3-72) इति मुमु वा ।
4. शकन्वादिवात् (वा. 1-1-64) पररूपम् ।
5. 'परिसर्यापरिचर्यामृगयाटाटया - नामुपसंख्यानम्' वा (3-3-101) इति शे यकिटयशब्दस्य द्वित्वम्, पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च निपात्यते । केवलं गमनमात्रमर्थः ।

C. 'नारायणे रात्रिमटाङ्गनानामसातये तत्र जनिष्यमाणे' वासुदेवविज-यकाव्ये 3.1.

V. नन्वादेराकृतिगणत्वात्सुः ।

आटम् २, } आटम् २, } अट्टिषम् २, } अटाटम् २; }
 अट्टित्वा २, } आटयित्वा २, } अट्टिषित्वा २, } अटाटित्वा २; }
 अटविः^R, अटवी ;

(12) अट्ट^A अतिक्रमहिंसनयोः (I-श्वादिः-254. सक-सेट्. आ.)

अट्टकः-ट्टिका, अट्टकः-ट्टिका, ¹अट्टिषकः, अट्टिषकः-षिका ;
 अट्टिता-त्री, अट्टयिता-त्री, अट्टिषिता-त्री, अट्टिषिता-त्री ;
 अट्टयन्-न्ती, अट्टयिष्यन्-ती-ती ;
 अट्टमानः, अट्टयमानः, अट्टिषमाणः, अट्टिषमाणः ;
 अट्टिष्यमाणः, अट्टयिष्यमाणः, अट्टिषिष्यमाणः, अट्टिषिष्यमाणः ;
 अट्ट, अट्टौ-अट्टः, ^Bमार्गात् ;
 अट्टितम्-तः-तवान्, अट्टिनः, अट्टिषितम्, अट्टिषितम्-तः-तवान् ;
 अट्टः, अट्टः, अट्टिषुः, अट्टिषुः ;
 अट्टितव्यम्, अट्टयितव्यम्, अट्टिषितव्यम्, अट्टिषितव्यम् ;
 अट्टनीयम्, अट्टनीयम्, अट्टिषणीयम्, अट्टिषणीयम् ;
 अट्टयम्, अट्टयम्, अट्टिष्यम्, अट्टिष्यम् ;
 ईषट्टः, दुरट्टः, स्वट्टः ;
 अट्टयमानः, अट्टयमानः, अट्टिष्यमाणः, अट्टिष्यमाणः ;
 अट्टः, अट्टः, अट्टिषः, अट्टिषः ;
 अट्टितुम्, अट्टयितुम्, अट्टिषितुम्, अट्टिषितुम् ;
 अट्टा², अट्टना, अट्टिषा, अट्टिषा ;

R. औणादिकौ शब्दौ ।

1 धातुरयं तोपधः दोषध इति मतद्वयम् । तोपधत्वे - अट्टिषकः इत्यादि, दोषधत्वे अट्टिषक इत्यादि च रूपाणीति ज्ञेयम् । दोषधोऽपि कल्पद्रुमे-तत्पक्षे क्विप् अट्ट इति ।

2. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इत्यः प्रत्ययः ।

A. 'हिंसातिक्रमयोरद्वेष्टतेऽनादरेऽद्वयेत्' (श्लो 72) इति देवः । अतिक्रमः = उल्लङ्घनम् ।

B. 'मार्गात् स दृष्ट्वा हरिषादलाञ्छनं व्यवेष्टनोव्यां महनीयचेष्टितः । तत्केलिसंघोष्टि-तलोष्टमानमद्वेष्टने मरुद्वष्टितपोस्फुटद्रुमे ॥'

धा. का 1-34. तोपधे दोषधे वा क्विप् रूपम् ।

अट्टनम्, अट्टनम्, अट्टिषणम्, अट्टिषणम् ;
 अट्टित्वा, अट्टयित्वा, अट्टिषित्वा, अट्टिषित्वा ;
 समट्टय, समट्टय, समट्टिष्य, समट्टिष्य ;
 अट्टम् 2 } अट्टम् 2 } अट्टिषम् 2 } अट्टिषम् 2 }
 अट्टित्वा 2 } अट्टयित्वा } अट्टिषित्वा 2 } अट्टिषित्वा 2 } ;
 (13) 'अट्ट अनादरे' (X-चुरादिः-1561 अक-सेट्-उभयपदी ।)

'हिंसातिक्रमयोरद्वेष्टतेऽनादरेऽद्वयेत्' (श्लो 72) इति देवः ।

अट्टकः-ट्टिका, A	अट्टिषकः-षिका ;
अट्टयिता-त्री,	अट्टिषिता-त्री ;
अट्टयन्-न्ती,	अट्टिषन्-न्ती ;
अट्टयिष्यन्-न्ती-ती,	अट्टिषिष्यन्-न्ती-ती ;
अट्टयमानः,	अट्टिषमाणः ;
अट्टयिष्यमाणः,	अट्टिषिष्यमाणः ;
अत् ¹ , अट्ट, अट्टौ-अट्टः,	
अट्टितम्-तः-तवान्,	अट्टिषितम्-तः-तवान् ;
अट्टः,	अट्टिषुः ;
अट्टयितव्यम्,	अट्टिषितव्यम् ;
अट्टनीयम्,	अट्टिषणीयम् ;
अट्टयम्,	अट्टिष्यम् ;
ईषट्टः, दुरट्टः, स्वट्टः ;	
अट्टयमानः,	अट्टिष्यमाणः ;
अट्टयितुम्,	अट्टिषितुम् ;
अट्टना,	अट्टिषा ;
अट्टनम्,	अट्टिषणम् ;
अट्टयित्वा,	अट्टिषित्वा ;
समट्टय,	समट्टिष्य ;

¹अयं दोषधः । तत्पक्षे टकारस्य संयोगान्तलोपे 'वाऽवसाने' (8-4-56) इति चत्वे रूपद्वयम् ।

A. अस्य चुरादित्वात् शुद्धधातो रूपाणि, अजादित्वाच्चान्तरूपाणि च न भवन्ति ।

अड् २, } अड्ठिडिषम् २ ; }
अड्ठित्वा २, } अड्ठिडिषित्वा २ ; }

(14) 'अठि गतौ' (I-भ्वादि:-261-सक. से- आ.)

'अकि लक्षणे' (2.) इति धातुवद्भाषि ज्ञेयानि ।

किपि अन्-इति रूपम् । संयोगान्तलोपः । न+अन्=Aअनन् ।

(15) 'अड उद्यमने' (I-भ्वादि:-358-सक. से. पर.)

शतरि अडन् B । अडतीत्यडः=वृश्चिकलाङ्गूलः । विशिष्टोऽडः=व्यडः ।
तस्यापत्यमत इन् व्याडिः आचार्यः । संग्रहनामकस्य लक्षणन्थपरिमितस्य व्याकरण-
शास्त्रस्य कर्ता पाणिनेर्भागिनेयः । स्वागतादित्वात् आदिवृद्धिप्रतिषेधः ।
इति मा. धा. वृत्तिः । अन्यानि सर्वाणि रूपाणि 'अट गतौ' (11) इतिवत्
बोध्यानि ।

(16) "अड् अभियोगे" (I-भ्वादि:-348-सक. से - पर.)

अभियोगः=समाधानम् । अयं दोषधः ।

अड्कः-ड्डिका, अड्कः-ड्डिका, ¹अड्ठिडिषकः-षिका ;
अड्ठिता-त्री, अड्ठयिता-त्री, अड्ठिडिषिता-त्री ;
अड्ठन्-न्ती, अड्ठयन्-न्ती, अड्ठिडिषन्-न्ती ;
अड्ठिष्यन्-न्ती-ती, अड्ठयिष्यन्-न्ती-न्ती, अड्ठिडिषिष्यन्-ती-न्ती ;
अड्ठयमानः, अड्ठयिष्यमाणः ;
अह्, ² अत् - अद्^A - अड्ठौ - अड्ठुः ;
अड्ठितम् - तः-तवान्, अड्ठितः, अड्ठिडिषितम्-तः-तवान् ;
अड्ठुः, अड्ठुः, अड्ठिडिषुः, अड्ठिडिषुः ;

A. 'अनन् कुमारेण शुभाध्वनैव वन् प्रमन् भृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ ।' धा. का. 1.35

B 'प्ररोडकानङ्गविलोलितैर्वृतान् रतावडङ्गिः ललनाजनैः खलैः ।' धा. का. 1.46.

1. 'न न्द्राः संयोगादयः' (6-1-3) इति A. 'प्ररुण्ठिताघैरनुलुण्ठकैर्हरेः प्रचुड्बो-
दकारस्य द्वित्वनिषेधः ।

2. दोषधपक्षे एवं रूपम् ।

1-45.

अड्ठितव्यम्,	अड्ठयितव्यम्,	अड्ठिडिषितव्यम् ;
अड्ठनीयम्,	अड्ठनीयम्,	अड्ठिडिषणीयम् ;
अड्ठयम्,	अड्ठयम्,	अड्ठिडिष्यम् ;
ईषदड्ठः-दुरड्ठः,	स्वड्ठः ;	
अड्ठयमानः,	अड्ठयमानः,	अड्ठिडिष्यमाणः ;
अड्ठः,	अड्ठः,	अड्ठिडिषः ;
अड्ठा,	अड्ठना,	अड्ठिडिषा, अड्ठिडिषिषा ;
अड्ठितुम्,	अड्ठयितुम्,	अड्ठिडिषितुम् ;
अड्ठनम्,	अड्ठनम्,	अड्ठिडिषणम् ;
अड्ठित्वा,	अड्ठयित्वा,	अड्ठिडिषित्वा ;
प्राड्ठय,	समड्ठय,	समड्ठिडिष्य ;

अड्ठम् २, } अड्ठम् २, } अड्ठिडिषम् २ ; }
अड्ठित्वा २, } अड्ठयित्वा २, } अड्ठिडिषित्वा २ ; }

(17) "अण शब्दार्थः" (I-भ्वादि: 444-अक. से-पर.)

'अणेरणति शब्दार्थे, प्राणते त्वण्यते श्यनि ।' (92) इति देवः ।

आणकः-णिका, आणकः-णिका, अणिणिकः-षिका ;
अणिता-त्री, आणयिता-त्री, अणिणित्वा, त्री ;
अणन्^A-न्ती, आणयन्-न्ती, अणिणिषन्-न्ती ;
अणिष्यन्-ती-न्ती, आणयिष्यन्-ती-न्ती, अणिणिषिष्यन्-ती-न्ती ;
आणयमानः, आणयिष्यमाणः ;
आण¹ आणौ-आणः ;

अणितम्-तः-तवान्, आणितम् तः-तवान्, अणिणितम्-तः-तवान् ;

अणः, प्राणः, आनः ध्वाङ्क्षणी,² अणिणिषुः, आणिणयिषुः ;

1 'अनुनासिकस्य क्लृप्तोः क्लृप्ति'
(6-4-15) इति दीर्घः ।

2 'कर्तुर्युपमाने' (3-2-79) इति
णिनिः ।

A 'अणदिशः केलिर्णैर्मनोज्ञया वाण्या
मणन्तो मणिभूषणोत्कणाः । वनात्
कुमाराः कणिताप्रचयेणवो व्रणद्विषा-
णप्रणिताभ्रमययुः ॥ धा.का. 1-58.

अणितव्यम्,	आणयितव्यम्,	अणिणिषितव्यम्;
अणनीयम्,	आणनीयम्,	अणिणिषणीयम्;
आण्यम्,	आण्यम्,	अणिणिष्यम्;
ईषदणः - दुरणः - स्वणः ;		
अण्यमानः,	आण्यमानः,	अणिणिष्यमाणः ;
आणः,	आणः,	अणिणिषः ;
अणितुम्,	आणयितुम्,	अणिणिषितुम् ;
¹ आण्टिः,	आणना,	अणिणिषा, आणिणयिषा ;
अणनम्,	आणनम्,	अणिणिषणम् ;
अणित्वा,	आणयित्वा,	अणिणिषित्वा ;
प्राण्य,	प्राण्य,	समणिणिष्य ;
आणम् २ }	आणम् २,	अणिणिषम् २ }
अणित्वा २ }	आणयित्वा २,	अणिणिषित्वा २ }

(18) “अण प्राणने” (IV. दिवादिः-1175 अक. से. आ.)

A. ‘अणेरणति शब्दार्थे प्राणते त्वण्यते इयनि’ (श्लो 92) इति देवः ।

आ ² णकः-णिका,	आणकः-णिका,	अणिणिषकः-षिका ;
अणिता-ली,	आणयिता-ली,	अणिणिषिता-ली ;
आणयन्-न्ती, आणयिष्यन्-न्ती-ती ;		
अण्य ³ मानः,	आणयमानः,	अणिणिषमाणः ;
अणिष्यमाणः,	आणयिष्यमाणः,	अणिणिषिष्यमाणः ;
⁴ प्राण्-प्राणौ-प्राणः ;		
अणितः-तम् तवान्,	आणितः,	अणिणिषितम्-तः-तवान् ;
अणः, आणः,	अणिणिषुः,	आणिणयिषुः ;

1. ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति दीर्घः । छुत्वम् ।

2. ‘अत उपधायाः’ (7-2-116) इति वृद्धिः ।

3. दिवादित्वात् इयन् ।

4. ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति उपधायाः दीर्घः ।

A. ‘अन’ इति नकारान्तः, तवर्गीयान्तेषु पाठात्—इति श(कटायनः

अणितव्यम्,	आणयितव्यम्,	अणिणिषितव्यम् ;
अणनीयम्,	आणनीयम्,	अणिणिषणीयम् ;
आण्यम्,	आण्यम्,	अणिणिष्यम् ;
ईषदणः, दुरणः, स्वणः ; ईषदाणः, दुराणः, स्वाणः ;		
अण्यमानः,	आण्यमानः,	अणिणिष्यमाणः ;
आणः,	आणः,	अणिणिषः ;
अणितुम्,	आणयितुम्,	अणिणिषितुम् ;
आ ¹ ण्टिः, आणना,	अणिणिषा, आणिणयिषा ;	
अणनम् ^A ,	आणनम्,	अणिणिषणम् ;
अणित्वा,	आणयित्वा,	अणिणिषित्वा ;
प्राण्य,	प्राण्य,	प्राणिणिष्य ;
आणम् २, }	आणम् २, }	अणिणिषम् २ ; }
अणित्वा २, }	आणयित्वा २, }	अणिणिषित्वा २ ; }

(19) “अत सातत्यगमने” (I-भ्वादिः-38-सक. से. पर.)

‘बन्धनेऽन्तति, सातत्यगमनेऽतति, चिन्तयेत् ।’ (श्लो. 94) इति देवः ।

सातत्यगमनम्=सन्ततगमनम् ।

आतकः-तिका,	आतकः-तिका,	अतितिषकः-षिका ;
अतिता-त्री,	आतयिता-त्री,	अतितिषिता-त्री ;
(अ) अतन्-न्ती,	आतयन्-न्ती,	अतितिषन्-न्ती ;
अतिष्यन्-न्ती-ती,	आतयिष्यन्-ती-न्ती,	अतितिषिष्यन्-न्ती-ती ;
आतयमानः,	आतयिष्यमाणः ;	
अत्-अतौ-अतः,	मार्गात् ;	
(आ) अतितम्-तः-तवान्,	आतितः,	अतितिषितम्-तः-तवान् ;

1. ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति उपधादीर्घः । छुत्वम् ।

अ. ‘ग्रामं ग्रामाय वा अतन्-’ इत्यत्र ‘गत्यर्थकर्मणि—’ (2-3-12.) इत्यनेन द्वितीयाच्चतुर्थ्यो भवतः ।

आ. ‘अतितो ग्रामम्, अतितो ग्रामः, अतितं देवदत्तेन, इदमेवामतितम् ।’ इत्यादौ ‘गत्यर्थकर्मणि—’ (3-4-72) इति, ‘क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगति—’ (3-4-76) इति च क्रमेण कर्तृ-कर्म-भाव-अधिकरणेषु क्तः प्रत्ययः ।

A. ‘कंसानुरोधेन न हन्मतिमयुगच्छः शेषं व्यसृज्यत पटौघमक्षिप्यमानम्’ (धा. का. 2-62)

अतः^A, पदातिः¹, मार्गातः, आतः, अतितिषुः, आतितयिषुः ;
 अतितव्यम्, आतयितव्यम्, अतितिषितव्यम् ;
 अतनीयम्, आतनीयम्, अतितिषणीयम् ;
 आत्यम्, आत्यम्, अतितिष्यम् ;
 ईषदतः, दुरतः, स्वतः; ईषदातः, दुरातः, स्वातः ;
 अत्यमानः, आत्यमानः, अतितिष्यमाणः ;
 आतः, आतः, अतितिषः ;
 अतितुम्, आतयितुम्, अतितिषितुम् ;
 अतिः, आतना, अतितिषा, आतितयिषा ;
 अतनम्, आतनम्, अतितिषणम् ;
 अतित्वा, आतयित्वा, अतितिषित्वा ;
 समत्य, समत्य, समतितिष्य ;

आतम् २, } आतम् २, } अतितिषम् २ ; }
 अतित्वा २, } आतयित्वा २, } अतितिषित्वा २ ; }

²अतिथिः, आत्मा³ ॥

(20) “अति बन्धने” (I-भ्वादिः-61-सक. सेट्. पर.)

‘बन्धनेऽन्तति, सातत्यगमनेऽतति, चिन्तयेत् ।’ (श्लो 94) इति देवः ।

अन्तकः-न्तिका, अन्तकः-न्तिका, अन्ति⁴तिषकः-षिका ;
 अन्तिता-त्री, अन्तयिता-त्री, अन्तितिषिता-त्री ;
 अन्तन्-न्ती, अन्तयन्-न्ती, अन्तितिषन्-न्ती ;
 अन्तिष्यन्-ती-न्ती, अन्तयिष्यन्-ती-न्ती, अन्तितिषिष्यन्-ती-न्ती ;

- A. “अभियाऽस्तावरं तुङ्गे भूभृतं रुचिरं पुरः । कर्कशं प्रस्थितं धाम ससत्त्वं पुष्करेक्षणम् ।” भ. का. 10-21.
 अतस्यावरः । पचाद्यच्
 1. ‘पादस्य पदाज्याति—’ (6-3-52) इति पद्भाषः । औणादिक इण् प्रत्ययः ।
 2. दशपायुणादिभूतौ 1-44. इथिन् प्रत्ययः ।
 3. मनिण् प्रत्ययः 6-81. द-उ.
 4. ‘नन्दाः संयोगादयः’ (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः ।
 B. ‘अतर्दकास्त्वय विकर्दमाशयाः प्रखर्दश्चैतैरसमन्तितान्तिकाः । श्रुतान्दुर्कैश्चित्तगजेन्द्रोधिस्तुष्यन्तु सन्तो गुणविन्दुलोलुपाः ॥’ (धा. का. 1-9.)

अन्तयमानः, अन्तयिष्यमाणः ;
 अन्¹, अन्तौ, अन्तः ;
 अन्तितम्-तः-तवान्, अन्तितः, अन्तितिषितम्-तः-तवान् ;
 अन्तः, सम²न्ती, अन्तितिषुः, अन्तितयिषुः ;
 अन्तितव्यम्, अन्तयितव्यम्, अन्तितिषितव्यम् ;
 अन्तनीयम्, अन्तनीयम्, अन्तितिषणीयम् ;
 अन्त्यम्, अन्त्यम्, अन्तितिष्यम् ;
 ईषदन्तः, दुरन्तः, स्वन्तः ;
 अ³न्त्यमानः, अन्त्यमानः, अन्तितिष्यमाणः ;
 अन्तः, अन्तः, अन्तितिषः ;
 अन्तितुम्, अन्तयितुम्, अन्तितिषितुम् ;
 अ⁴न्ता, अन्तना, अन्तितिषा, अन्तितयिषा ;
 अन्तनम्, अन्तनम्, अन्तितिषणम् ;
 अन्तित्वा, अन्तयित्वा, अन्तितिषित्वा ;
 समन्त्य, समन्त्य, समन्तितिष्य ;
 अन्तम् २, } अन्तम् २, } अन्तितिषम् २ ; }
 अन्तित्वा २, } अन्तयित्वा २, } अन्तितिषित्वा २ ; }

(21) “अद भक्षणे” (II-अदादिः-1011-सक. अनि. पर.)

आदकः-दिका, आदकः-दिका, ⁵जिघत्सकः-त्सिका ;
⁶अत्ता-त्री, आदयिता-त्री, जिघत्सिता, त्री ;
^Aअदन्-ती, आदयन्-न्ती, जिघत्सन्-न्ती ;
 अत्स्यन्-ती-न्ती, आदयिष्यन्-ती-न्ती, जिघत्सिष्यन्-ती-न्ती ;

1. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति तकारस्य लोपः ।
 2. ‘सुप्यजातौ णिनिः’—(3-2-78) इति णिनिः ।
 3. इदित्वात् ‘अनिदितां—’ (6-4-24) इति नलोपो न ।
 4. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इत्य-प्रत्ययः ।
 5. ‘लुङ्प्रसङ्गोर्ध्वस्तु’ (2-4-37) इति घस्तु । ‘सस्स्यार्धधातुके’ (7-4-49) इति सकारस्य तकारः ।
 6. ‘एकाच उपदेशे—’ (7-2-10) इतीणिषेधः ।
 A. ‘अदन् मधुव्रो द्विषते विस्त्रय्य श्वक्कजं विश्वमुदं दुहानः’ धा. का. 2. 44.

आ¹दयमानः, आदयिष्यमाणः;
 सस्या²त्, आमात्, क्रव्यात्^{B 3}, क्रव्या⁴दः, प्रा^Cणात्, आमिषा^Dदः;
⁵जग्धम्-ग्धः-ग्धवान्, } आदितम्-तः, जिघत्सितम्-तः-तवान्,
⁶अन्नम्-न्नवान्;
⁷घसः, अन्ना⁸दी, पुत्रादिनी, आदिवान्, जक्षि⁹वान्, अदू¹⁰मरः, जिघत्^Eसुः,
 अत्तव्यम्, आदयितव्यम्, जिघत्सितव्यम्;
 अदनीयम्, आदनीयम्, जिघत्सनीयम्;
 आद्यम्, आद्यम्, जिघत्स्यम्;
 ईषददः-दुरदः-स्वदः;
 अद्यमानः, आद्यमानः, जिघत्स्यमानः;
¹¹घासः, घसः, ¹²न्यादः^F, निघसः, आदः, ^Gसंघसः¹³, प्रघसः, जिघत्सः;
¹⁴अतुम्-आदको (वा याति), आदयितुम्, जिघत्सितुम्;

1. 'अदेः प्रतिषेधः' (वा-1-3-87) इति अस्य भक्षणार्थत्वेऽपि आत्मनेप-
दित्वमेव ।
2. 'अदोऽनजे' (3-2-68) इति विट् ।
3. 'क्रव्ये च' (3-2-69) इति विट् ।
4. 'वाऽसरूपो-' (3-1-94) इति न्याये-
नाणपि ।
5. 'अदो जग्धित्यर्थे' ति किति' (2-4-36)
इति जग्ध्यादेशः ।
6. 'बहुलं तणि, अन्नवधक-' (2-4-54)
इति वार्तिकात् प्रयोगोऽयमपि साधुः ।
'अन्नाणः' (4-4-85) इति निर्देशाच्च ।
7. 'अच्युपसंख्यानम्-' (वा. 2-4-37)
B. 'व्याप्तं गुहाशयैः क्रूरैः क्रव्याद्भिस्त निशाचरैः' भ. का. 6-94.
C. 'वालितो दूरभाग् रामः बाणं प्राणादमत्यजत्' भ. का. 6.123.
D. 'तव विदितविषादो दृष्टकृत्स्नामिषादः' भ. का. 10-17.
E. 'जिघत्सोः नूनमापादि घ्वंसोऽयं तां निशाचरात्' भ.का 6-31.
F. 'व्याप्नुवन्तो दिशोऽन्यादान् कुर्वन्तस्सव्यधान् हरीन्' भ. का. 7-56.
अविद्यमानः न्यादः=आहारः येषां तान् इत्यर्थः ।
G. 'आदरेण गमं चक्रुर्विषमेऽप्यसंघसाः' भ. का. 7-56.
8. 'सुप्यजातौ-' (3-2-78) इति णिनिः ।
9. 'लिट्चन्यतरस्याम्' (2-4-40) इति
घस्त्व विकल्पेन । 'वस्वेकाज्-'
(7-2-67) इति इट् ।
10. 'सृघस्यदः कमरच्' (3-2-160)
इति तच्छीलादिषु कर्तृषु कमरच्
प्रत्ययः ।
11. 'घजपोश्च' (2-4-38) इति घस्त्व ।
12. 'नौ ण च' (3-3-60) इति वा अप् ।
13. 'उपसर्गेऽदः' (3-3-59) इत्यप् ।
14. 'तुमुन्नुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्'
(3-3-10) इति तुमुन्नुलौ ।

अदनम्, आदनम्, जिघत्सनम्;
 जग्धिः, आदना, जिघत्सा, जिघत्सयिषा;
 जग्ध्वा, आदयित्वा, जिघत्सित्वा;
 प्रजग्ध्य, समाद्य, प्रजिघत्स्य;
 आदम् २, } आदम् २, } जिघत्सम् २;
 जग्ध्वा २, } आदयित्वा २, } जिघत्सित्वा २ }
¹अत्तिः, ²अद्रिः;

(22) 'अदि बन्धने' (I-भ्वादिः-62-सक. से. पर-)

घातोरस्य पूर्वलिखितान्ततिवत् (20) सर्वाणि रूपाणि बोध्यानि ।

(23) "अन प्राणने" (II-अदादिः-1070-अक. से. पर.)

प्रपूर्वकोऽयं प्रायेण ।

आनकः-निका, आनकः-निका, अनिनिषकः-षिका;
 अनिता-त्री, आनयिता-त्री, अनिनिषिता-त्री;
 अनन्-ती, } आनयन्-न्ती, } अनिनिषन्-न्ती;
³प्राणन्^A, } प्राणयन्^B }
 प्राणिष्यन्-ती-न्ती, प्राणयिष्यन्-ती-न्ती, ⁴प्राणिनिषिष्यन्-न्ती-ती;
 प्राणयमानः, प्राणयिष्यमाणः;
 हे ⁵प्राण्; प्रा-⁶प्राणौ-प्राणः;
 प्राणितम्-तः-तवान्; आनितम्-तः, अनिनिषितम्-तः-तवान्;

1. औणादिकः त्रिन् प्रत्ययः (द. उ. 1.37.) । ऋषिः ।
2. औणादिकः (द. उ. 1-34.) किन् प्रत्ययः ।
3. 'अनितेः' (8-4-19) इति णत्वम् ।
4. 'उभौ साभ्यासस्य' (8-4-21) इति णत्वम् ।
5. 'पदान्तस्य' (8-4-37) इति निषेधं नाभित्वा 'अन्तः' (8-4-20) इति
6. क्तिपि, 'अनुनासिकस्य कि—' (6-4-15) इति दीर्घः । 'नलो-पः प्रातिपदिकान्तस्य' (8-2-7) इति नकारलोपः ।
7. 'न जिजीवासुखी तातः प्राणता रहितस्त्वया' भ. का. 14-58.
8. 'प्राणयन्तमरिं प्रोचे राक्षसेन्द्रो विभीषणम्' भ. का. 9-101.

प्राणः, प्राणः, अनिनिषुः, ^Cप्राणिणिषुः, आनिनयिषुः ;
 प्राणितव्यम्, प्राणयितव्यम्, प्राणिणिषितव्यम् ;
 प्राणनीयम्, आननीयम्, अनिनिषणीयम् ;
 प्राण्यम्, प्राण्यम्, प्राणिणिष्यम् ;
 ईषदनः-दुरनः-स्वनः ;
 अन्यमानः, आन्यमानः, अनिनिष्यमाणः ;
 प्राणः^D, अपानः, व्यानः, उदानः, समानः, प्राणः, अनिनिषः ;
 अनितुम्, आनयितुम्, अनिनिषितुम् ;
 आन्तिः¹, प्राणना, अनिनिषा, आनिनयिषा ;
 अननम्, } आननम्, अनिनिषणम् ;
 प्राणनम्, }
 अनित्वा, आनयित्वा, अनिनिषित्वा ;
 प्राण्य, प्राण्य, प्राणिणिष्य ;
 प्राणम् २, } प्राणम् २, } अनिनिषम् २, }
 अनित्वा २, } आनयित्वा २, } अनिनिषित्वा २ }

(24) “अन्चु गतिपूजनयोः” (I-भ्वादिः-188-स-पर.से.)

‘गतियाचनयोरश्चत्यश्चते, गौ विशेषणे । अश्चयत्यश्चतीत्येकं गतिपूजनयोरपि ॥’
 इति (श्लो 50) देवः ।

अश्चकः-श्चिका, अश्चकः-श्चिका, अश्चिचिषकः-षिका ;
 अश्चिता-त्री, अश्चयिता-त्री, अश्चिचिषिता-त्री ;
 अश्चन्-न्ती, अश्चयन्-न्ती, अश्चिचिषन्-न्ती ;
 अश्चिष्यन्-ती-न्ती, अश्चयिष्यन्-ती-न्ती, अश्चिचिषिष्यन्-ती-न्ती ;
 अश्चयमानः, अश्चयिष्यमाणः ;

1. ‘अनुनासिकस्य कि—’ (6-4-15) इति दीर्घः ।
 C. ‘प्राणिणिषुर्न पापोऽथ योऽभाङ्क्षीत् प्रमदावनम् ।’ भ. का. 9-101.
 D. ‘उदक्षसन् प्राणमिवाप्य काश्चित् दृष्ट्वा सलीलं मृदु जक्षतं तम्’ धा. का. 2-51.

¹प्राङ्, उदङ्, देवद्रव्यङ्, तिर्यङ्, अध^Aयङ्, न्यङ्^A, सध्यङ्, सधी^Bची ;
 अश्चितम्²-तः^C-तवान्, } अश्चितम् - } अश्चिचिषितम्-तः-तवान् ;
 अक्तम्-क्तः-क्तवान्, } तः-तवान्, }
³समवनः-समवनवान्, }
 अश्चः, अश्चः, अश्चिचिषुः, अश्चिचयिषुः ;
 अश्चितव्यम्, अश्चयितव्यम्, अश्चिचिषितव्यम् ;
 अश्चनीयम्, अश्चनीयम्, अश्चिचिषणीयम् ;
 अङ्क्यम्, } अञ्च्यम्, अश्चिचिष्यम् ;
⁴अञ्च्यम्, }
 ईषदञ्चः, दुरञ्चः, स्वञ्चः ;
 अञ्च⁵मानः, } अञ्च्यमानः, अश्चिचिष्यमाणः ;
 अच्यमानः, }
 अश्चः, ⁶उदङ्कः^D, } अश्चः, अश्चिचिषः ;
 अङ्कः, }

1. ‘ऋत्विगू-’ (3-2-59) इत्यादिना क्तिन् । ‘अनिदितां-’ (6-4-24) इति नलोपे, ‘उगिदवा-’ (7-1-70) इति नुम् । नुमो नकारस्य, ‘क्तिप्रत्ययस्य कुः’ (8-2-62) इति कुत्वम् ।
 2. ‘अश्चेः पूजायाम्’ (7-2-53) इतीदं । गतौ तु नलोपः ।
 3. ‘अश्चोऽनपादाने’ (8-2-48) इति निष्ठानत्वम् । अपादाने तु ‘उदक्त-मुदकं कृपात्’ इति भवति । ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति ‘उदङ्कोऽनुदके’ (3-3-123) इति षत्वान्ता निपातितः ।
 4. गत्यर्थे निष्ठायामनिदत्वात् कुत्वम् । पूजायां ‘अश्चेः पूजायाम्’ (7-2-53) इति सेट्त्वात् कुत्वाभावः । ‘चजोः कु चिण्यतोः’ (7-3-52) इति कुत्वम् ।
 5. ‘नाश्चेः पूजायाम्’ (6-4-30) इति पूजायां नलोपनिषेधः । गतौ तु ‘अनिदिताम्-’ (6-4-24) इति नलोपः ।
 6. ‘उदङ्कोऽनुदके’ (3-3-123) इति षत्वान्ता निपातितः ।
 A. ‘अध्यङ् शस्त्रभृतां रामः न्यञ्चस्तं प्राप्य मद्विधाः’ भ. 5-36.
 B. ‘सीतां सौमित्रिणा ल्यक्तां सधीचीं त्रस्तुमेकिकाम्’ भ. 6-7.
 C. ‘उच्चैरश्चितलाङ्गूलः शिरोऽश्चित्वेव संवहन्’ भ. 9-40.
 D. ‘हृदयोदङ्कसंस्थानं कृतान्ताऽऽनायसञ्चिमम्’ भ. 7-83.

अञ्चितुम्, } अञ्चयितुम्, अञ्चिचिषितुम्;
अक्तुम्, }

अञ्चा, अञ्चना, अञ्चिचिषा, अञ्चिचयिषा;

अञ्चनम्, } अञ्चनम्, अञ्चिचिषणम्;
उदकोदञ्चनः, }

अञ्चित्वा, } अञ्चयित्वा, अञ्चिचिषित्वा;
अक्त्वा, }

समञ्च्य, } प्राञ्च्य, समञ्चिचिष्य;
समच्य, }

अञ्चम् २, } अञ्चम् २, } अञ्चिचिषम् २;
अञ्चित्वा २, अक्त्वा २, } अञ्चयित्वा २, } अञ्चिचिषित्वा २ }

(25) “अञ्चु गतौ याचने च” (I-भ्वादि:-862. उभ.सक.से.)

‘गतियाचनयोरञ्चत्यञ्चते, गौ विशेषणे । अञ्चयत्यञ्चतीत्येकं गतिपूजन-
योरपि ॥’ इति (श्लो 50) देवः । शानचि-अञ्चमानः, अञ्चिष्यमाणः, अञ्चि-
चिषमाणः, अञ्चिचिषिष्यमाणः, इत्यादिरूपाणि अधिकानि । अवशिष्टानि
गतिपूजनार्थक (24) धातौ गत्यर्थकधातुवत् ज्ञेयानि । ‘अचि’ इति पाठे तु
निष्ठायां अञ्चितः इत्येकमेव रूपम् । ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति
नलोपो न भवति । “अचु” इति पाठे तु अचन्-अचन्ती इत्यादिरूपाणि ।
क्त्वायाम्, ‘उदितो वा’ (7-2-56) इतीडिकल्पः—अचित्वा-अक्त्वा इति
रूपे । निष्ठायां तु ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति वचनात् अक्तम्-इत्येकमेव
रूपम् ।

(26) ‘अञ्चु विशेषणे’ (X-चुरादि:-1739. उभ. से.)

विशेषणम्=व्यावर्तनम् । उदित्करणात् विभाषितो णिच् । ‘गति-
याचनयोरञ्चत्यञ्चते गौ विशेषणे । अञ्चयत्यञ्चतीत्येकं गतिपूजनयोरपि ॥’
इति (श्लो-50) देवः । णिच्पक्षे गतिपूजनार्थकधातौ (24) णिजन्तरूपाणीव,
णिजभावपक्षे च भौवादिकगत्यर्थका (24) ञ्चुधातुवद्भाषणीति च ज्ञेयानि ॥

(27) “अञ्चु व्यक्तिप्रक्षण(क्षण)कान्तिगतिषु”

(VII-रुधादि:- 1458-सक. वेद्-पर.)

व्यक्तिः = प्रकटता । प्रक्षणं = घृतादिसेकः ।

व्यञ्जकः-ञ्जिका,	व्यञ्जकः - अञ्जिका,	अञ्जिजिष ¹ कः - षिका;
अञ्जिता - त्री,	} अञ्जयिता-त्री,	अञ्जिजिषिता - त्री;
^{1A} व्यङ्क्ता-त्री,		
² व्यञ्जन् - न्ती,	व्यञ्जयन्-न्ती,	अञ्जिजिषन् - न्ती;
व्यञ्जिष्यन् -	} न्ती, ती, व्यञ्जयिष्यन्-न्ती, ती,	अञ्जिजिषिष्यन्-न्ती-ती;
व्यङ्क्षयन् -		
व्यञ्जयमानः,	व्यञ्जयिष्यमाणः;	
व्यन् - व्यञ्जौ - व्यञ्जः;		
व्यक्तम्-क्तः-क्तवान्,	व्यञ्जितम्,	अञ्जिजिषितम्-तः-तवान्;
अञ्जः, अञ्जः,	अञ्जिजिषुः, व्यञ्जिजिषुः ^A ,	अञ्जिजिषुः;
व्यञ्जितव्यम्,	} अञ्जयितव्यम्,	अञ्जिजिषितव्यम्;
अङ्क्तव्यम्,		
व्यञ्जनीयम्,	व्यञ्जनीयम्,	अञ्जिजिषणीयम्;
³ व्यङ्ग्यम्,	} व्यञ्ज्यम्,	अञ्जिजिष्यम्;
⁴ आज्यम्,		
ईषदञ्जः- दुरञ्जः-स्वञ्जः;		
⁵ व्यञ्जयमानः,	व्यञ्जयमानः,	अञ्जिजिष्यमाणः;
अञ्जः,	अञ्जः,	अञ्जिजिषः;

1. ‘स्मिपूङ्ग्वशां सनि’ (7-2-74) इति नित्यमिद् ।

1. A. ‘स्वरतिमूति—’ (7-2-44) इति ऊदित्वादिङ्गिकल्पः ।

2. ‘रुधादिभ्यः’ (3-1-78) इति श्रमप्रत्यये ‘इन्नान्नलोपे’ (6-4-23) ‘इन्नसोरलोपः’ (6-4-111) ।

3. ‘चजोः कु धिण्यतोः’ (7-3-52) इति कुत्वम् ।

4. ‘आङ्पूर्वाद्ञ्जेः संज्ञायामुपसंख्या-
नम् ।’ (वा 3-1-109) इति कथपि
रूपम् । उपधानकारलोपः ।

5. ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति
नलोपः ।

A ‘संसिस्मयिषमाणोऽगात् मायां व्य-
ञ्जिजिषुः द्विषः’ भ. का. 9-53.

व्यञ्जितुम्, } व्यङ्क्तुम्, }	अञ्जयितुम्,	अञ्जिजिषितुम्;
व्यक्तिः, } व्यञ्जना, }	अञ्जना,	व्यञ्जिजिषा;
व्यञ्जनम्, } अञ्जित्वा १ अवत्वा अङ्गत्वा }	व्यञ्जनम्,	अञ्जिजिषणम्;
	अञ्जयित्वा,	अञ्जिजिषित्वा;
अभिव्यज्य,	अभिव्यज्य,	समञ्जिजिष्य;
अञ्जम् २, अङ्क्त्वा २, } अञ्जित्वा २, अङ्क्त्वा २, }	अञ्जम् २, } अञ्जयित्वा २, }	अञ्जिजिषम् २; } अञ्जिजिषित्वा २; }
अञ्जलिः, ^२		

(28) 'अन्ध दृष्ट्युपघाते'

(X-चुरादि:- 1925. सक. सेट्-उभ-)

'उपसंहारे' इत्येके ।

अन्धकः-न्धिका,	अन्दिधयिषकः-षिका;
अन्धयिता-त्री,	अन्दिधयिषिता-त्री;
अन्धयन्-न्ती,	अन्दिधयिषन्-न्ती;
अन्धयिष्यन्-न्ती-ती,	अन्दिधयिषिष्यन्-न्ती-ती;
अन्धयमानः,	अन्दिधयिषमाणः;
अन्धयिष्यमाणः,	अन्दिधयिषिष्यमाणः;
अन् - अन्धौ - अन्धः;	

1. 'जान्तनशां विभाषा' (6-4-32) इति 2. औणादिक अलिच् प्रत्ययः ॥
वा उपधानकारलोपः ।

A. 'यो ह्यच्छिद्रित एव वीर्यशतकृत् तस्मिन् पतत्यन्धयन्
पिष्टाङ्गस्य ममार दण्डितखलस्येशस्य पादाङ्कितः ।
कृष्णोऽप्यश्रुजलाङ्गितेऽति सुखयत्यामुच्य पुष्पोत्करं
देवौघे हृतदुःखने रसयति व्याकर्षदेनं क्षितौ ॥' (धा. का. 3-62)

अन्धितम् - तः - तवान्,	अन्दिधयिषितम् - तः - तवान्;
अन्धः, १जनुषाऽन्धः,	अन्दिधयिषुः;
अन्धयितव्यम्,	अन्दिधयिषितव्यम्;
अन्धनीयम्,	अन्दिधयिषणीयम्;
अन्ध्यम्,	अन्दिधयिष्यम्;
ईषदन्धः - दुरन्धः - स्वन्धः;	
अन्ध्यमानः,	अन्दिधयिष्यमाणः;
अन्धः,	अन्दिधयिषः;
अन्धयितुम्,	अन्दिधयिषितुम्;
अन्धना,	अन्दिधयिषा;
अन्धनम्,	अन्दिधयिषणम्;
अन्धयित्वा,	अन्दिधयिषित्वा;
समन्ध्य,	समन्दिधयिष्य;
अन्धम् २, } अन्धयित्वा २, }	अन्दिधयिषम् २; } अन्दिधयिषित्वा २; }

(29) "अबि शब्दे" (I-भ्वादि:- 378. अक-से-आ-)

अम्बकः-म्बिका,	अम्बकः-म्बिका,	अम्बिबिषकः-षिका;
अम्बिता-त्री,	अम्बयिता-त्री,	अम्बिबिषिता-त्री;
अम्बयन्-न्ती,	अम्बयिष्यन्-न्ती-ती,	—
अम्बमानः,	अम्बयमानः,	अम्बिबिषमाणः;
अम्बिष्यमाणः,	अम्बयिष्यमाणः,	अम्बिबिषिष्यमाणः;
अन् - अम्बौ - अम्बः;		
अम्बितम्-तः-तवान्,	अम्बितः,	अम्बिबिषितम्-तः-तवान्;
अम्बः,	अम्बः,	अम्बिबिषुः, अम्बिबिषुः;
अम्बितव्यम्,	अम्बयितव्यम्,	अम्बिबिषितव्यम्;

1. 'पुंसाऽनुजो जनुषान्ध इति वक्तव्यम्' (6-3-3-वा.) इति तृतीयायाः
अलुक् ।

A 'सकम्पहेरम्बसमानलम्बनाः समाव्रजन् अम्बितघण्डिकास्तदा । प्रलम्बसा-
नाः कबरत्त्रिषो वृषाः अङ्गीकृताः क्षीरतयाऽतिक्षीमराः ॥' धा. का. 1-49,

अम्बनीयम्,	अम्बनीयम्,	अम्बिबिषणीयम् ;
अम्ब्यम्,	अम्ब्यम्,	अम्बिबिष्यम् ;
ईषदम्बः-दुरम्बः-स्वम्बः ;		
अम्ब्यमानः,	अम्ब्यमानः,	अम्बिबिष्यमाणः ;
अम्बः,	अम्बः,	अम्बिबिषः ;
अम्बितुम्,	अम्बयितुम्,	अम्बिबिषितुम्,
अम्बा,	अम्बना,	अम्बिबिषा, अम्बिबयिषा ;
अम्बनम्,	अम्बनम्,	अम्बिबिषणम् ;
अम्बित्वा,	अम्बयित्वा,	अम्बिबिषित्वा ;
समम्ब्य,	समम्ब्य,	समम्बिबिष्य ;
अम्बम् २,	अम्बम्,	अम्बिबिषम् २ ;
अम्बित्वा २,	अम्बयित्वा २,	अम्बिबिषित्वा २ ;

(30) “अभि शब्दे” (I-भ्वादि :-385. अक. से. आ.)

(29) अम्बतिवद्रूपाणि सर्वाणि ज्ञेयानि ।

(31) “अभ्र गतौ” (I-भ्वादि:-556-सक. से. पर.)

अभ्रकः-भ्रिका,	अभ्रकः-भ्रिका,	अभिभ्रिषकः-षिका ;
अभ्रिता-त्री,	अभ्रयिता-त्री,	अभिभ्रिषिता-त्री ;
अभ्रन्-न्ती,	अभ्रयन्-न्ती,	अभिभ्रिषन्-न्ती ;
अभ्रिष्यन्-न्ती-ती,	अभ्रयिष्यन्-न्ती-ती,	अभिभ्रिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	अभ्रयमाणः,	अभ्रयिष्यमाणः ;
अप् - अभ्रौ - अभ्रः ;	—	—
अ ^A भ्रितम्-तः-तवान्, अभ्रितः,		अभिभ्रिषितम्-तः-तवान् ;
अभ्रः,	पर्यभ्रौ ¹ , अभ्रः,	अभिभ्रिषुः, अभ्रयिषुः ;
अभ्रितव्यम्,	अभ्रयितव्यम्,	अभिभ्रिषितव्यम् ;

1. ‘धुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये’ (3-2-78.) इति ताच्छील्ये णिनिः ।

A. ‘अखोरधौरत्पतगेन्द्रवहनं स्वसेविनां तित्सरिषां निराडिनम् । कमरन् मनोदुर्गममभ्रमेचकं वभ्रदधूविभ्रमवृष्टिमभ्रितम्’ धा. का. 1-71.

अभ्रणीयम्,	अभ्रणीयम्,	अभिभ्रिषणीयम् ;
अभ्र्यम्,	अभ्र्यम्,	अभिभ्रिष्यम् ;
ईषदभ्रः, दुरभ्रः, स्वभ्रः ;		
अभ्र्यमाणः,	अभ्र्यमाणः,	अभिभ्रिष्यमाणः ;
अभ्रः,	अभ्रः,	अभिभ्रिषः ;
अभ्रितुम्,	अभ्रयितुम्,	अभिभ्रिषितुम् ;
अभ्रा,	अभ्रणा,	अभिभ्रिषा, अभ्रयिषा ;
अभ्रणम्,	अभ्रणम्,	अभिभ्रिषणम् ;
अभ्रित्वा,	अभ्रयित्वा,	अभिभ्रिषित्वा ;
समभ्र्य,	समभ्र्य,	समभिभ्रिष्य ;
अभ्रम् २,	अभ्रम् २,	अभिभ्रिषम् २ ;
अभ्रित्वा २,	अभ्रयित्वा २,	अभिभ्रिषित्वा २ ;

(32) ‘अम गत्यादिषु’ (I-भ्वादि :- 465-सक-से-पर.)

‘गत्यादावमतीति स्याद् रोगे स्यादामयत्यमेः ।’ (श्लो 147, पूर्वार्धम्) इति देवः ।

¹ अमकः-मिका,	आमक ^{1A} :-मिका,	अमिमिषकः-षिका ;
अमिता-त्री,	आमयिता-त्री,	अमिमिषिता-त्री ;
अ ^A मन्-न्ती,	आमयन्-न्ती,	अमिमिषन्-न्ती ;
अमिष्यन्-न्ती-ती,	आमयिष्यन्-न्ती-ती,	अमिमिषिष्यन्-न्ती-ती ;
आमयमानः,	आमयिष्यमाणः ;	
² आन्-आमौ-आमः ;		

1. ‘नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः’ (7-3-34) इति वृद्धिनिषेधः ।

1 A. अस्य धातोरमन्तत्वेन प्राप्तं मित्वं, ‘न कम्यमिचमाम्’ (ग. सू. भ्वादौ) इति निषिध्यते । अतः ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-32) इति ह्रस्वो न ।

2. ‘अनुनासिकस्य क्लृप्तोः क्लृप्तिः’ (6-4-15) इति दीर्घः । ‘मो नो धातोः’ (8-2-64) इति नत्वम् ।

A. ‘वनाद्वनं सानुममन् द्रमन् गृहं व्याधोत्करोऽहम्मतिमीमिताशयः । चान्तामिष-
अन्तजलः फलावलीं जान्त्वा क्षमज्ज्ञेयमनमकमीद् शुद्धाम् ॥’ धा. का. 1-80.

अमितम् ^A -तः-तवान्,	}	आमितः, अमिमिषितः-तवान् ;
¹ आन्तम्-न्तः-न्तवान्,		
अमः, आमः, अमिमिषुः, आमिमयिषुः, अभ्य ² मी ; ^B		
अमितव्यम्,	आमयितव्यम्,	अमिमिषितव्यम् ;
अमनीयम्,	आमनीयम्,	अमिमिषणीयम् ;
³ अभ्यम्,	आभ्यम्,	अमिमिष्यम् ;
ईषदमः-दुरमः-स्वमः ;		
अभ्यमानः,	आभ्यमानः,	अमिमिष्यमाणः ;
अमः,	आमः,	अमिमिषः ;
अमितुम्,	आमयितुम्,	अमिमिषितुम् ;
⁴ आन्तिः,	आमना,	अमिमिषा, आमिमयिषा ;
अमनम्,	आमनम्,	अमिमिषणम् ;
अमित्वा,	आमयित्वा,	अमिमिषित्वा ;
समभ्य,	समाभ्य,	सममिमिष्य ;
आमम् २, }	आमम् २, }	अमिमिषम् २ }
अमित्वा २, }	आमयित्वा २, }	अमिमिषित्वा २ }

(33) 'अम रोगे' (X-चुरादिः 1721-सक. से. उ.)

'गत्यादावमतीति स्याद् रोगे स्यादामयत्यमेः ।' (श्लो 147 पूर्वार्धम् ।)
इति देवः ।

आमकः-मिका,

आमिमयिषकः-षिका ;

1. 'रुष्यमत्वरसंघुषाऽऽस्वनाम्' (7-2-28) इति निष्ठायाभिङ्गविकल्पः । इह-भाषपक्षे 'अनुनासिकस्य—' (6-4-15) इति दीर्घः ।
2. 'जिह्विष्विष्विष्वमाव्यथाभ्यमपरिभूषसूभ्यश्च' (3-2-157) इति तच्छीला-दिषु कर्तृषु इति ।
3. 'पोरदुपधात्' (3-1-98) इति यत् ।
4. 'तितुत्रे—' (7-2-9) तीणिषेधः । 'अनुनासिकस्य—' (6-4-15) इति दीर्घः ।

A 'तेषां निहन्यमानानां संघुष्टैः कर्णभेदिभिः । अभूदभ्यमितत्रासमास्वान्ता-शेषदिग् जगत् ॥' भ. का. 9-21.

B 'शैले विश्रयिणं क्षिप्रं अनादरिणमभ्यमी । न्याय्यं परिमवी ब्रहि पापमव्य-पिनं कपिम् ॥' भ. का. 7-20.

¹ आमयिता-त्री,	(A)	आमिमयिषिता-त्री ;
^B आमयन्-न्ती,		आमिमयिषन्-न्ती ;
आमयिष्यन्-न्ती-ती,		आमिमयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
आमयमानः,		आमिमयिषमाणः ;
आमयिष्यमाणः,		आमिमयिषिष्यमाणः ;
² आन्-आमौ-आमः ;		—
आमितम्-तः-तवान्,		आमिमयिषितम्-तः-तवान्,
आमः,	आमयः, ³	आमिमयिषुः ;
आमयितव्यम्,		आमिमयिषितव्यम् ;
आमनीयम्,		आमिमयिषणीयम् ;
आभ्यम्,		आमिमयिष्यम् ;
ईषदामः, दुरामः, स्वामः ;		
आभ्यमानः,		आमिमयिष्यमाणः ;
आमः,		आमिमयिषः,
आमयितुम्,		आमिमयिषितुम् ;
आमना,		आमिमयिषा ;
आमनम्,		आमिमयिषणम् ;
आमयित्वा,		आमिमयिषित्वा ;
समाभ्य,		समामिमयिष्य ;
आमम् २, }		आमिमयिषम् २ ; }
आमयित्वा २, }		आमिमयिषित्वा २ ; }

1. अमन्तत्वेन मित्वं तु न । 'नान्ये मितोऽहेतौ' (ग. सू. चुरादौ) इति निषेधात् । स्वार्थे णिचि परतः कृपादिपञ्चकव्यतिरिक्ताः मितो न भवन्तीति तदर्थः ।

2. 'मो नो धातोः' (8-2-64) इति नत्वम् । न चात्र स्थानिवद्भावाः—'पूर्वत्रा-सिद्धे—' (वा. 1-1-58) इति तन्निषेधात् ।

3. औणादिकः अयच् । रोगः ।

A अस्य धातोश्चुरादिपाठात् शुद्धधातोरेव रूपाणि । अजादित्वात् यङ् न ।

B 'द्रागामयन् विचटदस्थिकयाऽथ मुष्ट्या प्रास्फोटयत् तमजितोऽपि स घाटि-ताम्रम् । दिष्टयेष हिंसयति देव्यममुं युधीति संमोदमर्जयति घोषति नाकिलोके ॥' भा. का. 3-39.

(34) “अय गतौ” (I-भ्वादिः - 474. सक. से. आ.)

आयकः-यिका,	आयकः-यिका,	अयियिषकः-षिका ;
अयिता-त्री,	आययिता-त्री,	अयियिषिता-त्री ;
—	आययन्-न्ती,	आययिष्यन्-न्ती-ती ;
प्रायमानः,	आययमानः,	अयियिषमाणः ;
¹ पलायमानः,		
अयमानः,		
अयिष्यमाणः,	आययिष्यमाणः,	अयियिषिष्यमाणः ;
² अत्, अतौ, अतः ;		
अयितम्-तः-तवान्,	आयितम्-तः,	अयियिषितम्-तः-तवान् ;
अयः,	आयः,	अयियिषुः, आयियिषुः ;
अयितव्यम्,	आययितव्यम्,	अयियिषितव्यम् ;
अयनीयम्,	आयनीयम्,	अयियिषणीयम् ;
आय्यम्,	आय्यम्,	अयियिष्यम् ;
ईषदयः, दुरयः, स्वयः ;		
अय्यमानः,	आय्यमानः,	अयियिष्यमाणः ;
आयः,	आयः,	अयियिषः ;
अयितुम्,	आययितुम्,	अयियिषितुम् ;
³ अतिः,	आयना,	अयियिषा, आयियिषा ;
अयनम्,	आयनम्,	अयियिषणम् ;
¹ प्रायनम्-दुलयनम्,		
पलायनम्,		
शोभनं अन्त ⁴ रणं, (देशादन्यत्)		अन्तरयनः-देशः,
अयित्वा,	आययित्वा,	अयियिषित्वा ;
समय्य,	समाय्य,	समयियिष्य ;
आयम् २,	आयम् २,	अयियिषम् २ ;
अयित्वा २,	आययित्वा २,	अयियिषित्वा २ ;

1. ‘उपसर्गस्यायतौ’ (8-2-19) इति 3. वलि लोपः ।

लत्वम् ।

2. वलि लोपे तुक् ।

4. ‘अयनं च’ (8-4-25) इति णत्वम् ।

(35) “अर्क स्तवने” (X-चुरादिः -1644. सक. सेट्. उभ.)

‘तपने’ इत्येके ।

अर्ककः-र्किका,	अर्चि ¹ कयिषकः-षिका ;
अर्कयिता-त्री,	अर्चिकयिषिता-त्री ;
अर्कयन्-न्ती,	अर्चिकयिषन्-न्ती ;
अर्कयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्चिकयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
अर्कयमाणः,	अर्चिकयिषमाणः ;
अर्कयिष्यमाणः,	अर्चिकयिषिष्यमाणः ;
² अर्क-अर्कौ-अर्कः ;	
अर्कित ³ :- तम्- तवान्,	अर्चिकयिषितम्-तः-तवान् ;
अर्कः,	अर्चिकयिषुः ;
अर्कयितव्यम्,	अर्चिकयिषितव्यम् ;
अर्कणीयम्,	अर्चिकयिषणीयम् ;
अर्क्य ⁴ म्,	अर्चिकयिष्यम् ;
ईषदर्कः, दुरर्कः, स्वरर्कः ;	
अर्क्यमाणः,	अर्चिकयिष्यमाणः ;
अर्कः,	अर्चिकयिषः ;
अर्कयितुम्,	अर्चिकयिषितुम् ;
अर्कणा ⁴ ,	अर्चिकयिषा ;
अर्कणम्,	अर्चिकयिषणम् ;
अर्कयित्वा,	अर्चिकयिषित्वा ;
समर्क्य,	समर्चिकयिष्य ;
अर्कम् २,	अर्चिकयिषम् २ ;
अर्कयित्वा २,	अर्चिकयिषित्वा २ ;

1. ‘न न्द्राः संयोगादयः’ (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः ।

2. ‘रास्सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् ककारस्य संयोगान्तलोपो न ।

3. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णेलोपः ।

5

4. ‘ण्यासश्चो युच्’ (3-3-107) इति युच् ।

A. ‘सौधे विटङ्गजुषि पश्यति धूसितो-
ऽयं राजारिकीटबलचूर्णनयातिपूज्यः ।
अवर्धेण तेन समरेष्वविशोठितस्त्वं
संशुण्ठिताहितमदेन विजोडितोऽसि॥’
धा. का. 3-27.

(36) “अर्च पूजायाम्” (I-भ्वादि :-204-सक. से. पर.)

‘पूजायां गौ विभाषाऽर्चैरर्चयत्यर्चतेऽर्चति । भूवादौ पाठ-
सामर्थ्यात् कर्तृगामिफलेऽर्चति ॥’ (श्लो-49.) इति देवः ।

अर्चकः-र्चिका, अर्चकः-र्चिका, ¹अर्चिचिषकः-षिका;
अर्चिता-त्री, अर्चयिता-त्री, अर्चिचिषिता-त्री;
अर्चन्-न्ती, अर्चयन्-न्ती, अर्चिचिषन्-न्ती;
अर्चिष्यन्-न्ती-ती, अर्चयिष्यन्-न्ती-ती, अर्चिचिषिष्यन्-न्ती-ती;
— अर्चयमानः, अर्चयिष्यमाणः;

अ¹र्क-अर्चो-अर्चः; —
अर्चितम्-^Aतः-²तवान्, अर्चितः, अर्चिचिषितम्-तः-तवान्;
अर्चः, अर्चः, अर्चिचिषुः, अर्चिचयिषुः;
अर्चितव्यम्, अर्चयितव्यम्, अर्चिचिषितव्यम्;
अर्चनीयम्, अर्चनीयम्, अर्चिचिषणीयम्;
³अर्च्यम्^B, अर्च्यम्, अर्चिचिष्यम्;
ईषदर्वः-दुर्चः-स्वर्चः; —
अर्चयमानः, अर्चयमानः, अर्चिचिष्यमाणः;
अर्चः, अर्चः, अर्चिचिषः;
अर्चितुम्, अर्चयितुम्, अर्चिचिषितुम्;
अर्चा, अर्चना, अर्चिचिषा, अर्चिचयिषा;
अर्चनम्, अर्चनम्, अर्चिचिषणम्;
अर्चित्वा, अर्चयि^Bत्वा, अर्चिचिषित्वा;

1. ‘न न्हाः संयोगादयः’ (6-1-3) 3. निष्ठायां सेट्त्वात् ‘चजोः’-(7-3-52)
इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः । इति कुत्वं न ।
1. A. ‘रात्सस्य’ (8-2-24) इति निय- A. ‘सुरार्चिते’ म्लेच्छजनैर्दुरासदे श्री-
मात् चकारस्य लोपो न । लाञ्छिताङ्गे स्मितपुष्पलाञ्छिते’ धा.
का. 1-28.
2. ‘मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च’ (3-2-188)
इति वर्तमाने क्तः । राज्ञामर्चितः B. “अथार्थं मधुपर्कयामुपनीयाऽऽ-
‘क्तस्य च वर्तमाने’ (2-3-67) इति दरादसौ । अर्चयित्वा फलेरर्च्यो
षष्ठी । सर्वत्राख्यदनामयम्” भ. का. 6-71.

समर्च्य, समर्च्य, समर्चिचिष्य;
अर्चम् २, } अर्चम् २, } अर्चिचिषम् २; }
अर्चित्वा २, } अर्चयित्वा २, } अर्चिचिषित्वा २; }
¹अर्कः;

(37) ‘अर्च पूजायाम्’ (X-चुरादि :-1809. से. उ. ^Aआधृषीयः ।)

‘पूजायां गौ विभाषाऽर्चैरर्चयत्यर्चतेऽर्चति । भूवादौ पाठसामर्थ्यात्
कर्तृगामिफलेऽर्चति ॥’ (श्लो.49.) इति देवः ।

अर्चकः-र्चिका इत्यादिकानां ण्यन्ताण्यन्तसाधारण्येन लिखितत्वात्
पूर्वोक्त (36) पूजार्थकार्चतिवद्भाषाणि ज्ञेयानि । ण्यन्तात् सनि तु

अर्चिचयिषकः-षिका, अर्चिचयिष्यम्;
अर्चिचयिषिता-त्री, अर्चिचयिष्यमाणः;
अर्चिचयिषन्-न्ती, अर्चिचयिषः;
अर्चिचयिषिष्यन्-न्ती-ती, अर्चिचयिषितुम्;
अर्चिचयिषमाणः, अर्चिचयिषा;
अर्चिचयिषिष्यमाणः, अर्चिचयिषणम्;
अर्चिचयिषितम्-तः-तवान्, अर्चिचयिषित्वा, समर्चिचयिष्य;
अर्चिचयिषुः, अर्चिचयिषम् २, }
अर्चिचयिषितव्यम्; अर्चिचयिषित्वा २, }
अर्चिचयिषणीयम्;

इमानि रूपाणि-इति विशेषः ।

A. ‘आधृषाद्वा’ (ग. सू.) इति णिचो वैकल्पिकत्वम् । ‘शेषात् कर्तरि
परस्मैपदम्’ (1-3-78) इति णिजभावपक्षे परस्मैपदी । शाकटायनस्तु
अनुदात्तेत्त्वमस्य धातोरङ्गीकृत्यात्मनेपदित्वं ब्रूते । तत्पक्षे शानचि ‘अर्चमानः’
इति रूपम् ।

1. औणादिकः कः प्रत्ययः । अर्चयते, (द. उ. 3-18) भास्करो पुष्पजा-
अर्चयन्ति वा ते इति व्युत्पत्तिः— तिश्च ।

(38) 'अर्ज अर्जने' (I-भ्वादि:-224-सक. सेट्. पर.)

पूजार्थक-भौवादिकार्चति (36) वद्रूपाणि सर्वाण्यध्यस्य ज्ञेयानि ।

(39) 'अर्ज प्रतियत्ने' (X-चुरादि:-1726-सक. से. उभ.)

'प्रतियत्नेऽर्जयेदर्जेरर्जतीत्यर्जने पदम्' इति (63) देवः । प्रतियत्नः = गुणाधानमिति कौमुदी ।

अर्जकः-र्जिका,	अर्जिजयिषकः-षिका ;
अर्जयिता-त्री,	अर्जिजयिषिता-त्री ;
अर्जयन्-न्ती,	अर्जिजयिषन्-न्ती,
अर्जयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्जिजयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
अर्जयमानः,	अर्जिजयिषमाणः ;
अर्जयिष्यमाणः,	अर्जिजयिषिष्यमाणः ;
अर्जितम्, तः,	अर्जिजयिषितम्-तः-तवान् ;
अर्जः,	अर्जिजयिषुः ;
अर्जयितव्यम्,	अर्जिजयिषितव्यम् ;
अर्जनीयम्,	अर्जिजयिषणीयम् ;
अर्ज्यम्,	अर्जिजयिष्यम् ;
ईषदर्जः-दुर्जः-स्वर्जः ;	
अर्ज्यमानः,	अर्जिजयिष्यमाणः ;
अर्जः,	अर्जिजयिषः ;
अर्जयितुम्,	अर्जिजयिषितुम् ;
अर्जना,	अर्जिजयिषा ;
अर्जनम्,	अर्जिजयिषणम् ;
अर्जयित्वा,	अर्जिजयिषित्वा ;
समर्ज्य,	समर्जिजयिष्य ;
अर्जम् २ , }	अर्जिजयिषम् २ ; }
अर्जयित्वा २, }	अर्जिजयिषित्वा २ ; }

¹ अर्जुनः ;

1. औणादिकः उतन् प्रत्ययो णिङ्कु च । वृक्षः पार्थश्च ।

(40) 'अर्थ उपयाच्छनायाम्' (X-चुरादि:-1905-सक. सेट्-

आत्मने-आ¹गर्वीयः । अदन्तः)

अर्थकः-र्थिका,	अर्तिथयिषकः-षिका ;
अर्थयिता-त्री,	अर्तिथयिषिता-त्री ;
अर्थ ¹ यमानः,	अर्तिथयिषमाणः ;
अर्थयिष्यमाणः,	अर्तिथयिषिष्यमाणः ;
अर्थ ² -अर्थो-अर्थः ;	—
अर्थितम् ^A -तः-तवान्,	अर्तिथयिषितम्-तः-तवान् ;
अर्थः, विद्या ³ र्थी,	अर्तिथयिषुः ;
अर्थयितव्यम्,	अर्तिथयिषितव्यम् ;
अर्थनीयम्,	अर्तिथयिषणीयम् ;
अर्थ्यम्,	अर्तिथयिष्यम् ;
ईषदर्थः, दुरर्थः, स्वर्थः ;	—
अर्थ्यमानः,	अर्तिथयिष्यमाणः ;
अर्थः ;	अर्तिथयिषः ;
अर्थयितुम्,	अर्तिथयिषितुम् ;
अर्थना, अभ्यर्थना,	अर्तिथयिषा ;
अर्थनम्,	अर्तिथयिषणम् ;
अर्थयित्वा,	अर्तिथयिषित्वा ;
समर्थ्य, अभ्यर्थ्य ^B ,	समर्तिथयिष्य ;
अर्थम् २, अर्थयित्वा २,	अर्तिथयिषम् २, अर्तिथयिषित्वा २ ;

1. 'आगर्वादात्मनेपदिनः', इति ग. सू. चुरादौ । तेन ण्यन्ताच्छानजेव । "प्रार्थयन्ति शयनोत्थितं प्रियाः" 'इत्यादि तु कृदन्तात् 'तत्करोति—' इति णिचि नेयम्' इति मा धा. वृत्तौ ॥
2. 'रात् सस्य' (8-2-24) इति नियमात् संयोगान्तलोपो न ।
3. 'सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये' (3-2-78) इति णिनिः ।
- A. 'तच्चाकर्ण्य सरोषमुत्पद्यते स्मोत्तुङ्गमश्वं हरिः
प्रोत्तिष्ठन्नसिचर्मणी गृहितवान् कंसोऽपि मृग्योऽसताम् ।
द्रष्टृणां कुहकोऽथ शूरयितुभिः स्तुत्योऽसिना वीरयां—
चके स्थूलितभोतिरर्थितवधास्सत्राशनैर्गर्वितैः' (धा. का. 3-58.)
- B. 'न जिहियाच्चकाराथ सीतामभ्यर्थ्य तर्जितः ।
नाप्यूर्जां विभरामास वैदेद्यां प्रसितो मृशम् ॥" भ. का. 6.3.

(41) 'अर्द गतौ याचने च' (I-भ्वादि:- 55-सक. से. पर.)

'अर्दयेदर्दतेऽर्देद्यौ हिंसनेऽर्दति याचने।' (103) इति देवः । शाक-
टायनस्तु अनुदात्तेतमिमं धातुं मन्यते ।

'यातने च इत्येके' -इति क्षीरस्वामी । याचने द्विकर्मकः ।

अर्दकः-र्दिका,	अर्दकः-र्दिका,	अर्दिदिष ¹ कः-षिका ;
अर्दिता-त्री,	अर्दयिता-त्री,	अर्दिदिषिता-त्री ;
अर्दन्-न्ती,	अर्दयन्-न्ती,	अर्दिदिषन्-न्ती ;
अर्दिष्यन्-न्ती-ती,	अर्दयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्दिदिषिष्यन्-ती-न्ती ;
—	अर्दयमानः,	अर्दयिष्यमाणः ;

अर्त्-अर्द्-अर्दौ-अर्दः ;	—	—
समर्ण ^{1A} ः, न्यर्णः,	व्य ^B र्णः, अभ्यर्णः-अभ्यर्दितः (विदूरे) }	
^A अर्दितम्-तः-तवान्,	अर्दितः, अर्दिदिषितम्-तः-तवान् ; }	
अर्दः, जनार्दनः,	अर्दः, अर्दिदिषुः,	अर्दिदयिषुः ;
अर्दितव्यम्,	अर्दयितव्यम्,	अर्दिदिषितव्यम् ;
अर्दनीयम्,	अर्दनीयम्,	अर्दिदिषणीयम् ;
अर्द्यम्,	अर्द्यम्,	अर्दिदिष्यम् ;
ईषदर्दः-दुरर्दः-स्वर्दः ;	—	—
अर्द्यमानः,	अर्द्यमानः,	अर्दिदिष्यमाणः ;
अर्दः,	अर्दः,	अर्दिदिषः ;
अर्दितुम् ;	अर्दयितुम्,	अर्दिदिषितुम् ;

1. 'न न्नाः संयोगादयः' (6-1-3.) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः ।

1.A. 'अर्देस्संनिविभ्यः' (7-2-24) इति इण्णिषेधः । 'रदाभ्यां निष्ठातो नः—' (8-2-42) इति नत्वे, णत्वे च रूपम् ।

2. 'अभेश्चाविदूरे' (7-2-25) इति इण्णिषेधः ।

3. 'नन्दिग्रह्णिचादिभ्यो—' (3-1-134) इति नन्धादिवात् कर्तरि ल्युः ।

A. 'पलान्यखाद्यानि खदन् बद्धपुर्णदन्वाच्यानि रदन् सतां मनः । नदन् मदादर्दित-
संक्षयोऽधुना क्षणं खलो नर्दतु गर्दभस्वनैः' धा. का. 1-8.

B. 'अव्यर्णो गिरिकूटामान् अभ्यर्णानादिदद् द्रुतम् ।

वृत्तवास्तान् महारम्भान् अद्यान्तास्त्रिदशैरपि ॥' (भ. का. 9-19.)

अर्दा,	अर्दना,	अर्दिदिषा, अर्दिदयिषा ;
अर्दित्वा,	अर्दयित्वा,	अर्दिदिषित्वा ;
समर्दय,	समर्द्य,	समर्दिदिष्य ;
अर्दम् २,	अर्दम् २,	अर्दिदिषम् २ ; }
अर्दित्वा २,	अर्दयित्वा २,	अर्दिदिषित्वा २ ; }

(41 A) 'अर्द हिंसायाम्' (X - चुरादिः - 1829. सक. सेट्. उभ.)

आधृषीयः । 'अर्दयेदर्दतेऽर्देद्यौ हिंसनेऽर्दति याचने' (103) इति देवः ।

शाकटायनपक्षे आत्मनेपदी ।

अर्दकः-र्दिका,	अर्दिदयिषकः-षिका,	अर्दकः-र्दिका ; ¹
अर्दयिता-त्री,	अर्दिदयिषिता-त्री,	अर्दिता-त्री ;
अर्दयन्-न्ती,	अर्दिदयिषन्-न्ती,	अर्दन्-न्ती ;
अर्दयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्दिदयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्दयिष्यन्-न्ती-ती ;
अर्दयमानः,	अर्दिदयिषमाणः,	² अर्दमानः ;
अर्दयिष्यमाणः,	अर्दिदयिष्यमाणः,	अर्दिष्यमाणः ;
अर्त् ^{2A} -अर्द्-अर्दौ-अर्दः ;	—	—
अर्दितम्-तः, अर्दिदयिषितः,	³ समर्णः-न्यर्णः-व्यर्णः- ⁴ अभ्यर्णः, अभ्यर्दितः ;	तवान् ;

अर्दः, अर्दिदयिषुः, अर्दः,	⁵ जनार्दनः, अर्दिदिषुः, ⁶ समर्दी ;
अर्दयितव्यम्,	अर्दिदयिषितव्यम्, अर्दितव्यम् ;
अर्दनीयम्,	अर्दिदयिषणीयम्, अर्दनीयम् ;

1. णिजभावपक्षे शुद्धादातोस्सनि रूपाणि पूर्वलिखिता (41) दैतिवत् ज्ञेयानि ।

2. शाकटायनमते णिजभावपक्षेऽनुदात्तेत्वात् शानञ् भवति ।

2.A. 'वाऽवसाने' (8-4-56) इति चत्वरिकल्पः । 'रात् सस्य' (8-2-24) इति नियमात् संयोगान्तलोपो न ।

3. णिजभावपक्षे 'अर्देस्संनिविभ्यः' (7-2-24) इतीण्णिषेधे, 'रदाभ्यां—' (8-2-42) इति निष्ठानत्वे णत्वम् ।

4. 'अभेश्चाविदूरे' (7-2-25) इति निष्ठायाभिण्णिषेधः । विदूरे तु 'अभ्यर्दित' इत्येव ।

5. णिजभावपक्षे नन्धादिवात् (3-1-134) कर्तरि ल्युः ।

6. 'सुप्यजातौ—' (3-2-78) इति णिनिः ताच्छील्ये ।

A अर्धम्,	अर्दिदयिष्यम्,	अर्धम् ;
ईषदर्वः, दुरर्वः, स्वरर्वः ;		
अर्धमानः,	अर्दिदयिष्यमाणः,	अर्धमानः ;
अर्दः,	अर्दिदयिषः,	अर्दः ;
अर्दयितुम्,	अर्दिदयिषितुम्,	अर्दितुम् ;
अर्दना,	अर्दिदयिषा,	अर्दा ;
अर्दयित्वा,	अर्दिदयिषित्वा,	अर्दित्वा ;
समर्ध,	समर्दिदयिष्य,	समर्ध ;
अर्दम् २, } अर्दिदयिषम् २, }	अर्दम् २ }	
अर्दयित्वा २, }	अर्दिदयिषित्वा २, }	अर्दित्वा २ }

(42) 'अर्ब गतौ' (I-भ्वादिः 415-सक. से. पर.)

अर्बकः-र्विका,	अर्बकः-र्विका,	¹ अर्बिबिषकः-षिका ;
अर्बिता-त्री,	अर्बयिता-त्री,	अर्बिबिषिता-त्री ;
B अर्बन्-न्ती,	अर्बयन्-न्ती,	अर्बिबिषन्-न्ती ;
अर्बिष्यन्-न्ती-ती,	अर्बयिष्यन्-न्ती-ती,,	अर्बिबिष्यन्-न्ती-ती ;
—	अर्बयमाणः,	अर्बयिष्यमाणः ;
अर्प् - अर्ब - अर्बो - अर्बः ;		
अर्बितम् - तः-तवान्, अर्बितः	अर्बिबिषितम्-तः-तवान् ;	
अर्बः,	अर्बः,	अर्बिबिषुः, अर्बिबयिषुः ;
अर्बितव्यम्,	अर्बयितव्यम्,	अर्बिबिषितव्यम् ;
अर्बणीयम्,	अर्बणीयम्,	अर्बिबिषणीयम् ;
अर्ब्यम्,	अर्ब्यम्,	अर्बिबिष्यम् ;
ईषदर्वः-दुरर्वः-स्वरर्वः ;	—	—

1. 'न न्द्राः—' (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः ।

A. 'कृष्णोऽविश्रितारिभीरभिमयन् दोष्णा प्रथन् भ्रामयन् क्राथ्यं प्रोथितवान् अशीकितमर्ति भूमावचीकन्नमुम् । मल्लोऽर्धः स च हिंसितः पदमुपासास्सीद्धरेः शुन्धितः तावत् स्वं बलमच्छदं जुषितवान् मुष्टया हली मुष्टिकम् ॥' धा. का. 3-50

B. 'हयैस्सुरम्पैर्द्रुतमर्बतो रवेः पर्वद्विरालर्ब्यत रक्तिमा करैः । प्रबर्ब्य शैलानुपमर्ब्य पक्षिनीं प्रकर्ब्य चाशाः श्रमशोणितैरिव ॥ धा. का. 1-54.'

अर्ब्यमाणः,	अर्ब्यमाणः,	अर्बिबिष्यमाणः ;
अर्बः,	अर्बः,	अर्बिबिषः ;
अर्बितुम्,	अर्बयितुम्,	अर्बिबिषितुम् ;
¹ अर्बा,	अर्बणा,	अर्बिबिषा, अर्बिबयिषा ;
अर्बणम्,	अर्बणम्,	अर्बिबिषणम् ;
अर्बित्वा,	अर्बयित्वा,	अर्बिबिषित्वा ;
समर्ब्य,	समर्ब्य,	समर्बिबिष्य ;
अर्बम् २, }	अर्बम् २, }	अर्बिबिषम् २ ; }
अर्बित्वा २, }	अर्बयित्वा २, }	अर्बिबिषित्वा २. }

(43) "अर्ब हिंसायाम्" (I-भ्वादिः-584. सक. सेट्. पर.)

अर्बक^A:-र्विका, अर्बिबिषकः-षिका,

इत्यादिकानि (42) अर्बतिवद्गुणानि सर्वाणि ज्ञेयानि ।

A⁴ 'अफर्विताकाङ्क्षितमर्बकं सतां मांसादिसञ्चर्वकदुष्टमर्बकम् ।

कर्बद्वधूकेलिरसेन खर्वितं गर्वार्वकं शर्वपरेण सर्वताम् ॥' धा. का. 1-74

(44) "अर्ह पूजायाम्" (I-भ्वादिः-740-सक. से. पर.)

'—पूजनेऽर्हति चार्हयेत् ।' (197) इति देवः ।

अर्हकः-र्हिका,	अर्हकः-र्हिका,	² अर्जिहिषकः-षिका ;
अर्हिता-त्री,	अर्हयिता-त्री,	अर्जिहिषिता-त्री ;
अर्हन्-न्ती,	अर्हयन्-न्ती,	अर्जिहिषन्-न्ती ;
अर्हिष्यन्-न्ती-ती,	अर्हयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्जिहिष्यन्-न्ती-ती ;
—	अर्हयमाणः,	अर्हयिष्यमाणः ;

³अर्ह-अर्ह-अर्हो-अर्हः ; —
अर्हः, पूजा⁴र्हः-पूजार्हा, अर्हः, अर्जिहिषुः, अर्जिहयिषुः, ⁵अर्हन् ;

1. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इति स्त्रियां अकारप्रत्ययः भावादौ ।

2. 'न न्द्राः—' (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधे 'कुहोश्चुः' (7-4-62) इति चुत्वम् ।

3. 'हो ढः' (8-2-31) इति ढत्वम् ।

4. 'अर्हः' (3-2-12) इत्यच् कर्मण्युपपदे । अदन्तत्वात् टाप् ।

5. 'अर्हः प्रशंसायाम्' (3-2-133) इति प्रशंसायां शता । प्रशंसाया अन्यत्र 'वध-मर्हति चोरः' इति लडेव ।

अर्हितव्यम्,	अर्हयितव्यम् ;	अर्जिह्यितव्यम् ;
A अर्हणीयम्,	अर्हणीयम्,	अर्जिह्यणीयम् ;
अर्हम्,	अर्हम्,	अर्जिह्यम् ;
ईषदर्हः, दुरर्हः, स्वरर्हः ;	—	—
अर्हमाणः,	अर्हमाणः,	अर्जिह्यमाणः ;
अर्हः, 'अर्घः,	अर्हः,	अर्जिह्यः ;
अर्हितुम्,	अर्हयितुम्,	अर्जिह्यितुम् ;
अर्हा,	अर्हणा,	अर्जिह्या, अर्जिह्यिषा ;
अर्हणम्,	अर्हणम्,	अर्जिह्यणम् ;
अर्हित्वा,	अर्हयित्वा,	अर्जिह्यित्वा ;
समर्ह्य,	समर्ह्य,	समर्जिह्यम् ;
अर्हम् २, }	अर्हम् २, }	अर्जिह्यम् २ ; }
अर्हित्वा २, }	अर्हयित्वा २, }	अर्जिह्यित्वा २. }

(45) “अर्ह पूजायाम्” (X-चुरादि:-1732-सक. से. उभ.)

‘—पूजनेऽर्हति चार्हयेत् ।’ (197) इति देवः ।

पूर्वोक्तभौवादिकार्हतित्वत् (44) रूपाणि सर्वाणि ज्ञेयानि । प्यन्तात्
सनि तु इमानि रूपाणि—

अर्जिह्यिषकः-षिका ;	अर्जिह्यिषितव्यम् ;
अर्जिह्यिषिता-त्री ;	अर्जिह्यिषणीयम् ;
अर्जिह्यिषन्-न्ती ;	अर्जिह्यिष्यम् ;
अर्जिह्यिष्यन्-न्ती-ती ;	ईषदर्जिह्यिषः-दुरर्जिह्यिषः-स्वर्जिह्यिषः ;
अर्जिह्यिषमाणः ;	अर्जिह्यिष्यमाणः ;
अर्जिह्यिष्यमाणः ;	अर्जिह्यिषः ;
अर्जिह्यिषितम्-तः-तवान् ;	अर्जिह्यिषितुम् ;
अर्जिह्यिषुः ;	अर्जिह्यिषा ;

1. ‘न्यङ्क्वादीनां च’ (7-3-53) इति कुत्वम् । ‘मूल्ये पूजाविधावर्धः—’ इत्यमरः

A. ‘गोविन्दस्तुहिनांशुरभ्यवदनः कंसं जगद्दोहिनं प्रोहिष्यज्जगदहर्णीयमहिमा मोदेन
निन्ये निशाम्’ धा. का. 1-92.

अर्जिह्यिषणम् ;	अर्जिह्यिषम् २ ; }
अर्जिह्यिषित्वा ;	अर्जिह्यिषित्वा २ ; }
समर्जिह्यिष्य ;	इति ॥

(45A) “अर्ह पूजायाम्” (X-चुरादि:-1831. सक. से. उभ.)

आधृषीयः ।

‘—पूजनेऽर्हति चार्हयेत् ।’ (197) इति देवः ।

‘आधृषाद्वा’ (गणसूत्रं चुरादौ) इति णिचो वैकल्पिकत्वम् । णिज-
न्तात् पूजार्थक-चौरादिका (45) र्हयित्वत्, णिजभावपक्षे भौवादिकार्हतित्वत्
(44) च रूपाणि ज्ञेयानि । शाकटायनमते णिजभावपक्षे आत्मनेपदी ।
तदानीं शानचि ‘अर्हमाणः’ इति रूपम्—इति विशेषः ।

(46) “अल भूषणपर्याप्तिवारणेषु” (I-भ्वादि:-515-सक. से. पर.)

आलकः-लिका,	आलकः-लिका,	अलिलिषकः-षिका ;
अलिता-त्री,	आलयिता-त्री,	अलिलिषिता-त्री ;
अलन्-न्ती,	आलयन्-न्ती,	अलिलिषन् - न्ती ;
अलिष्यन्-न्ती-ती,	आलयिष्यन्-न्ती-ती,	अलिलिष्यन्-न्ती-ती ;
A अलमानः	आलयमानः,	अलिलिषमाणः ;
अलिष्यमाणः,	आलयिष्यमाणः,	अलिलिष्यमाणः ;
अल् - अलौ-अलः ;	—	—
अलितः-तं-तवान्,	आलितः-तः,	अलिलिषितः-तवान् ;
अलः, आलः,	अलिलिषुः,	आलिलिषुः ;
अलितव्यम्,	आलयितव्यम्,	अलिलिषितव्यम् ;
अलनीयम्,	आलनीयम्,	अलिलिषणीयम् ;
आलयम्,	आलयम्,	अलिलिष्यम् ;

ईषदलः-दुरलः-स्वलः ; —

A. अयं धातुः स्वरितेत्—इत्येके—इति सिद्धान्तकौमुदी । तदानीं शानजपीति
विशेषः । मैत्रेयोऽप्येवमेव ।

अख्यमानः,	आख्यमानः,	अलिख्यमाणः ;
आलः, आलः, अलिषः, ¹ आली-आलिः,		अ ² लकम्, अ ³ लका ;
अलितुम्,	आलयितुम्,	अलिलिषितुम् ;
⁴ अलितिः,	आलना,	अलिलिषा, आलिलयिषा ;
अलनम्,	आलनम्,	अलिलिषणम् ;
अलित्वा,	आलयित्वा,	अलिलिषित्वा ;
समल्य,	समाल्य,	समलिलिष्य ;
आलम् २, } आलम् २, }		अलिलिषम् २ ; }
अलित्वा २, }	आलयित्वा २, }	अलिलिषित्वा २ . }

(47) “अव रक्षण गति कान्ति प्रीति तृप्ति अवगम प्रवेश श्रवण स्वाम्यर्थ याचन क्रियेच्छा दीप्ति अवाप्ति आलिङ्गन हिंसाऽऽदान भाग वृद्धिषु” (I-भ्वादिः-600 सक. से-पर.)

‘अव-रक्षणे गतौ कान्तौ प्रीतौ तृप्तौ श्रुतौ । प्राप्तौ श्लेषेऽर्थने वेशे भागे वृद्धौ ग्रहे वधे ॥ स्वाम्यर्थेऽवगमे कामे कृतौ—’ इति बोपदेवः ।

आवकः-विका,	आवकः-विका,	अविविषकः-षिका ;
अविता-त्री,	आवयिता-त्री,	अविविषिता-त्री ;
अवन् ^A -न्ती,	आवयन्-न्ती,	अविविषन्-न्ती ;
अविष्यन्-न्ती-ती,	आवयिष्यन्-न्ती-ती,	अविविषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	आवयमानः,	आवयिष्यमाणः ;

1. ‘इन् वपादिभ्यः’ (वा. 3-3-108) इतीच् । ‘कृदिकारादक्तिनः’ (ग. सू. 4-1-45) इति ङीष् ।
2. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ (द. उणा-3-5.) इति क्वुन् ।
3. ‘क्षिपकादीनां च’ (वा. 7-3-44) इति इत्वं न ।
4. ‘तितुत्रेष्वग्रहादीनां—’ (7-2-9. वा) इति पर्युदासान् इङ् भवति ।
- A. तत्र विदितविषादो दृष्टकृत्स्नाऽऽमिषादः श्रियमनिशमवन्तं पर्वतं मा^१यवन्तम् ॥ भ. का. 10-17.

¹ ऊः-जनौ, ^{1A} जनावौ-जनावः ;	—	—
अवितः-तम्-तवान्,	आवितम्,	अविविषितम्-तः-तवान् ;
अवः,	आवः,	अविविषुः, आविवयिषुः ;
अवितव्यम्,	आवयितव्यम्,	अविविषितव्यम् ;
अवनीयम्,	आवनीयम्,	अविविषणीयम् ;
आव्यम्,	आव्यम्,	अविविष्यम् ;
ईषदवः, दुरवः, स्ववः ;	—	—
अव्यमानः,	आव्यमानः,	अविविष्यमाणः ;
आवः,	आवः,	अविविषः ;
² ऊतिः,	आवना,	अविविषा, आविवयिषा ;
अवितुम्,	आवयितुम्,	अविविषितुम् ;
अवनम्,	आवनम्,	अविविषणम् ;
अवित्वा,	आवयित्वा,	अविविषित्वा ;
समव्य,	समाव्य,	समविविष्य ;
आवम् २, }	आवम् २, }	अविविषम् २ ; }
अवित्वा २, }	आवयित्वा २, }	अविविषित्वा २ ; }
³ ओम्,	अवनी- ⁴ अवनिः,	ओतुः ⁵ (बिडालः) .

(48) “अश भोजने” (IX-कयादिः-1523. सक. से-पर-)

‘व्यासावश्नुत इत्याहुः, अश्नातीति तु भोजने ।’ (166) इति देवः ।
आशकः-आशकः-शिका, अशिशिषकः-षिका, ⁶अशाशकः-शिका,
अशिता-त्री, आशयिता-त्री, अशिशिषिता-त्री, अशाशिता-त्री ;

1. ‘ज्वरस्वर—’ (6-4-20) इत्युपधावकारयोरुट् ।
- 1A. ‘एत्येधत्थूस्तु’ (6-1-89) इति वृद्धिः ।
2. ‘ऊतियूति—’ (3-3-97) इति क्तिनि उदात्तान्तो निपातितः ।
3. औणादिके मन्प्रत्यये प्रत्ययस्य टिलोपे इङ्भावे ऊठि गुणे च रूपम् ।
4. औणादिकेऽनिप्रत्यये ‘कृदिकारात्—’ (4-1-45. ग. सू.) इति ङीष् रूपद्वयम् ।
5. औणादिकः तुन् प्रत्ययः, ऊट् गुणः ।
6. ‘सूचि सूत्रिभूयश्चर्यशूर्गे तेभ्यो यङ् वाच्यः’ (वा. 3-1-22) इति यङ् ।

¹अशन्-ती, आ²शयन्-न्ती, अशिशिषन्-न्ती ; —
 अशिशिष्यन्-न्ती-ती, आशयिष्यन्-न्ती-ती, अशिशिषिष्यन्-न्ती-ती ;
 — अशाश्यमानः, अशाशिशिष्यमाणः
³अट्-अशौ-अशः ; — —
⁴A अशितम्-^Aतः, आशितम्-तः, अशिशिषितम्, अशाशितः-तवान् ;
 अशः, आशः, ⁴अन्नाशः, कुण्डाशी, ⁵नराशी, ^BC फलाशी, अशि^Dशिषुः ;
 अना⁶श्वान् ;
 अशितव्यम्, आशयितव्यम्, अशिशिषितव्यम्, अशाशितव्यम् ;
 अश^Eनीयम्, आशनीयम्, अशिशिषणीयम्, अशाशनीयम् ;
 आश्यम्, आश्यम्, अशिशिष्यम्, अशाश्यम् ;
 ईषदशः-दुरशः-स्वशः ; — —
 अश्यमानः, आश्यमानः, अशिशिष्यमाणः, अशाश्यमानः ;
 आशः, आशः ; अशिशिषः, अशाशः ;
 अशितुम्, आशयितुम्, अशिशिषितुम्, अशाशितुम् ;

1. 'क्रयादिभ्यः-' (3-1-81.) इति श्रा-
विकरणप्रत्ययः। 'श्राऽभ्यस्तयोरतः'
(6-4-111) इति आलोपः।
2. 'निगरणचलना-' (1-3-87) इति
प्यन्तात् परस्मैपदमेव।
3. 'ब्रश्चभ्रस्ज-' (8-2-36) इति
षत्वम्। तस्य जश्त्वेन डः।
3. A 'क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्य-
वसानार्थेभ्यः' (3-4-76) इति
अधिकरणे क्तः।
4. 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इत्यण्।
5. 'सुप्यजातौ णिनिः-' (3-2-78)
इति णिनिः।
6. 'उपेयिवान्-' (3-2-109) इति नच्-
पूर्वकादस्मात् कसन्तो निपातितः।
- A. 'सदोद्गारसुगन्धीनां फलानामलमा-
शिताः' भ. का. (7-38) आङ्-
पूर्वात् 'आदिकर्मणि क्तः'— (3-4-71)
इति कर्तरि क्तः।
- B. 'परस्त्रीभोगहरणं धर्म एव नरा-
शिनाम्। मुखमस्तीत्यभाषिष्ठाः का
मे साशङ्कता त्वयि' भ. का. (9-122)
- C. 'फलाशिनो निर्झरकुञ्जभाजः
दिव्याङ्गनाऽनङ्गरसानभिज्ञाः।' भ.
का. (12-49)
- D. 'लोकानशिशिषोस्तुल्यः कृतान्तस्य
विपर्यये। वने चिकरिषोर्वृक्षान् बले
जिगरिषुः कपेः॥' भ. का. (3-54)
- E. 'अशनीयमिवाशंसुर्महानायाद-
शोभनः, भ. का. (7-79)

¹अष्टिः, आशना, अशिशिषा, आशिशयिषा, अशाशा,² अशनाया;³
 अशनम्, आशनम्, अशिशिषणम्; अशाशनम्;
 अशित्वा, आशयित्वा, अशिशिषित्वा, अशाशित्वा;
 समश्य, प्राश्य, समशिशिष्य, समशाश्य;
 आशम् २, } आशम् २, } अशिशिषम् २, } अशाशम् २; }
 अशित्वा २, } आशयित्वा २, } अशिशिषित्वा २, } अशाशित्वा. }
 (49) "अशू व्याप्तौ सङ्घाते च" (V-स्वादिः-1264-सक-वेट् - आ-)
 'व्याप्तावश्नुत इत्याहुश्चातीति तु भोजने।' इति देवः (166)
 आशकः- शिका, आशकः-शिका, ⁴अशिशिषकः-षिका, ⁵अशाशकः-शिका;
⁶अष्टा-ष्टी, अशिता-त्री, आशयिता-त्री, अशिशिषिता-त्री, अशाशिता-त्री;
 — आशयन्-न्ती, आशयिष्यन्-न्ती-ती;
⁷अशुवानः,^A आशयमानः, ⁸अशिशिषमाणः, अशाश्यमानः;
 अशिशिष्यमाणः } आशयिष्यमाणः, अशिशिषिष्यमाणः, अशाशिशिष्यमाणः
 अश्यमाणः }
 अट्-अशौ-अशः ; — — —
⁹अष्टम् - ष्टः-ष्टवान् ⁷आशितम्-तः, अशिशिषितः, अशाशितः-तवान् ;
 अशः, आशः, अशिशिषुः, आशिशयिषुः, अशाशः¹⁰ ;

1. षत्वम् घुत्वम्। 'तितुत्र-' (7-2-9) इति नेट्।
2. 'अ प्रत्ययात्' (3-3-102) इत्य-
प्रत्ययः।
3. अशनमात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यचि,
'अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापि-
पासागर्धेषु' (7-4-34) इति निपा-
तनादीत्वाभावः।
4. 'स्मिपूङ्ग्वज्जशा-' (7-2-74) इति
नित्यमिट्।
5. 'सूचिसूत्रि-' (वा. 3-1-22.) इति
यङ्। 'दीर्घोऽकितः' (7-4-83)
इत्यभ्यासस्य दीर्घः।
6. 'स्वरतिसूत्रि-' (7-2-44) इति
वा इट्।
7. 'स्वादिभ्यः-' 3. इति श्नुविक-
रणप्रत्ययः। 'अचि श्नुधातु-'
(6-4-77) इत्युवङ्।
8. 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इति
शानच्।
9. ऊदित्वात् इङ्विकल्पः 'यस्य
विभाषा' (7-2-15) इति इणिवेधः।
10. पचाद्यच् (3-1-134.) 'यञोऽचि
च' (2-4-74.) इति यञो लृक्।
- A. "शक्तवृष्टिपरिघप्रासगदामुद्गरपाणयः।
व्यश्नुवाना दिशः प्रायुः वनं दृष्टि-
विषोपमाः" भ. का. (9.4.)

अशितव्यम् ,	}	आशयितव्यम् ,	अशिशिषितव्यम् ,	अशाशितव्यम् ;			
अष्टव्यम् ,							
अशनीयम् ,		आशनीयम् ,	अशिशिषणीयम् ,	अशाशनीयम् ;			
आश्यम् ,		आश्यम् ,	अशिशिष्यम् ,	अशाश्यम् ;			
ईषदशः-दुरशः-स्वशः ,			—	—			
अश्यमानः ,		आश्यमानः ,	अशिशिष्यमाणः ,	अशाश्यमानः ;			
आशः ,		आशः ,	अशिशिषः ,	अशाशः ;			
अशितुम् ,	}	आशयितुम् ,	अशिशिषितुम् ,	अशाशितुम् ;			
अष्टुम् ,							
अष्टिः ,		आशना ,	अशिशिषा ,	आशिशयिषा , अशाशा ¹ ;			
अशनम् ,		आशनम् ,	अशिशिषणम् ,	अशाशनम् ;			
अशित्वा ,	}	आशयित्वा ,	अशिशिषित्वा ,	अशाशित्वा ;			
अष्ट्वा ,							
समश्य ,		प्राश्य ,	प्राशिशिष्य ,	समशाश्य ,			
आशम् २ ,	}	आशम् २ ,	}	अशिशिषम् २ ,	}	अशाशम् २ ,	}
अशित्वा २ ,		आशयित्वा २ ,		अशिशिषित्वा २ ,		अशाशित्वा २ ,	
अष्ट्वा २ ,							
² अश्वः , ³ अशनिः , ⁴ अश्मा , ⁵ अक्षः , ⁶ अक्षरम् , — इमे औणादिकाः ।							

(50) “अष गतिदीप्त्यादानेषु”

(I-भ्वादिः-886-सक-सेट्-उभयपदी)

उत्तरत्र विलेख्यमानस्य अस (51) धातोः पाठभेदोऽयम् - तद्वत्
सर्वाणि रूपाणि बोध्यानि ।

1. ‘अ प्रत्ययात्’ (3-3-102) । इति यङन्तात् अकारप्रत्ययः ।
2. कन्प्रत्ययः (द. उ. 8-125) ।
3. अनिप्रत्ययः (द. उ. 1-1.) ।
4. मनिन् (द. उ. 6-75) प्रत्ययः ।
5. सः प्रत्ययः (द. उ. 9. 24.) ।
6. ‘अशोः सरन्’ (द. उ. 8. 50) इति सरन्प्रत्ययः ।

(51) “अस गतिदीप्त्यादानेषु”

(I-भ्वादिः-886-सक-सेट् - उभयपदी)

‘असतेऽसति गत्यादौ, भुव्यस्ति, क्षेपणेऽस्यति ।’ (184 श्लोकः ।) इति देवः ।

आसकः-सिका,	आसकः-सिका,	¹ असिसिषकः-षिका ;
असिता-त्री,	आसयिता-त्री,	असिसिषिता-त्री ;
असन्-न्ती,	आसयन्-न्ती,	असिसिषन्-न्ती ;
असिष्यन्-न्ती-ती,	आसयिष्यन्-न्ती-ती,	असिसिषिष्यन्-न्ती-ती ;
असमानः,	आसयमानः,	असिसिषमाणः ;
असिष्यमाणः,	आसयिष्यमाणः,	असिसिषिष्यमाणः ;
² अः, असौ, असः ;	—	—
असितम्-तः,	आसितम्-तः,	असिसिषितः-तवान् ;
असः,	आसः,	असिसिषुः, आसिसयिषुः ;
असितव्यम्,	आसयितव्यम्,	असिसिषितव्यम् ;
असनीयम्,	आसनीयम्,	असिसिषणीयम् ;
आस्यम्,	आस्यम्,	असिसिष्यम् ;
ईषदसः, दुरसः, स्वसः,	—	—
आसः,	आसः,	असिसिषः ;
असितुम्,	आसयितुम्,	असिसिषितुम् ;
अस्तिः,	आसना,	असिसिषा, आसिसयिषा ;
असनम्,	आसनम्,	असिसिषणम् ;
असित्वा,	आसयित्वा,	असिसिषित्वा ;
प्रास्य,	समास्य,	प्रासिसिष्य ;
आसम् २,	आसम् २,	असिसिषम् २ ;
असित्वा २,	आसयित्वा २,	असिसिषित्वा २. }

1. ‘सन्त्यजेः’ (6-1-9) इति द्वित्वम् ।
2. क्तिप्, ‘ससजुषो रुः’ (8-2-66) इति रुत्वम् । ‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ (8-3-15) इति विसर्गः ।

(52) “अस भुवि” (II-अदादि:-1065-अक. सेट्. पर.)

‘असतेऽसति गत्यादौ’ भुव्यस्ति, क्षेपणेऽस्यति (184) इति देवः ।

¹भावक:-विका, भावक:-विका, ^{1A}बुभूषक:-षिका, ²बिभावयिषक:-षिका,

^{2A}बोभूयक:-यिका ;

भविता, भावयिता, बुभूषिता, बिभावयिषिता-बोभूयिता-त्री;

³सन्-सती, भावयन्, बुभूषन्, बिभावयिषन्-न्ती ;

भविष्यन्, भावयिष्यन्, बुभूषिष्यन्, बिभावयिषिष्यन्-न्ती-ती;

^{3A}व्यतिषाणः, भावयमानः, भावयिष्यमाणः, बोभूयमानः, बोभूयिष्यमाणः ;

भू:-भुवौ-भुवः ;

⁴भूत:-तम्-तवान्, भावितः, बुभूषितः, बिभावयिषितः-बोभूयितः-तवान् ;

भवः, भावः, बुभूषुः, बिभावयिषुः, बोभूयः ;

भवितव्यम्, भावयितव्यम्, बुभूषितव्यम्, बिभावयिषितव्यम्, बोभूयितव्यम् ;

भवनीयम्, } प्र⁶भावनीयम्, बुभूषणीयम्, बिभावयिषणीयम्, बोभूयनीयम् ;
⁶प्रभवनीयम्, }

^{6A}भव्यम्, अवश्य⁷भाव्यम्, भाव्यम्, बुभूष्यम्, बिभावयिष्यम्, बोभूय्यम् ;

ईषद्भवम्, दुर्भवम्, सुभवम् ;

भूयमानः, भाव्यमानः, बुभूष्यमाणः, बिभावयिष्यमाणः, बोभूय्यमाणः ;

1. ‘अस्तेभूः’ (2-4-52) इति आर्ध-
धातुकविषये ‘भू’ आदेशः ।

1. A ‘सनि ग्रहणुहोश्च’ (7-2-12) इति
हृणिवेधः । ‘इको झल्’ (1-2-9)
इति सनः क्त्वम् ।

2. ‘ओः पुण्यज्यपरे’ (7-4-80) इति
अभ्यासोकारस्येत्वम् ।

2. A आर्धधातुकविषयां भूभावः ।
अतश्च हलादित्वात् यङ्प्रत्यय उत्प-
द्यते—यथा अजधातौ । ‘गुणो
यङ्लुकोः’ (7-4-82) इत्यभ्यासे
गुणः ।

3. ‘असोरलोपः’ (6-4-111) इति
धात्वकारस्य लोपः । शतुः सार्वधा-

तुक्त्वात् भूभावो न ।

3. A ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14)

इति शानच् । ‘असोरलोपः’
(6-4-111) इति धात्वकारलोपः ।

‘उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्येचपरः’
(8-3-87) इति षत्वम् ।

4. ‘अयुक्तः किति’ (7-2-11) इतीण-
विषेधः ।

5. ‘न भाभू-’ (8-4-34) इति णत्वं न ।

6. ‘प्यन्तभादीनां-’ (वा 8-4-34)
इति णत्वं न ।

6. A ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।

7. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।

¹भवः } ²भावः, बुभूषः ; बिभावयिषः, बोभूयः ;
भावः }

भवितुम्, भावयितुम्, बुभूषितुम्, बिभावयिषितुम्, बोभूयितुम् ;

भूतिः, भावना, बुभूषा, बिभावयिषा, बोभूया ;

भवनम्, भावनम्, बुभूषणम्, बिभावयिषणम्, बोभूयनम् ;

भूत्वा, भावयित्वा, बुभूषित्वा, बिभावयिषित्वा, बोभूयित्वा ;

अनुभूय, अनुभाव्य, अनुबुभूष्य, अनुभावयिष्य, अनुबोभूय्य ;

भावम् २, } भावम् २, } बुभूषम् २, } बिभावयिषम् २ ; }
भूत्वा २, } भावयित्वा २, } बुभूषित्वा २, } बिभावयिषित्वा २ ; }

बोभूयम् २ ; }
बोभूयित्वा २. }

(53) “असु क्षेपणे” (IV-दिवादि:-1209. सक. से. पर.)

‘असतेऽसति गत्यादौ, भुव्यस्ति, क्षेपणेऽस्यति ।’ (184) इति देवः ।

आसक:-सिका, आसक:-सिका, असिसिषक:-षिका ;

आसिता-त्री, आसयिता-त्री, असिसिषिता-त्री ;

³अस्यन्-न्ती, } आसयन्-न्ती, असिसिषन्-न्ती ;
निरस्यन्, }

असिष्यन्-न्ती-ती, आसयिष्यन्-न्ती-ती, असिसिषिष्यन्-न्ती-ती ;

⁴निरस्यमानः, निरस्यन्, आसयमानः, आसयिष्यमाणः ;

अः-असौ-असः ;

⁵निरस्तम्-^Aस्तवान्, } आसितः, असिसिषितः-तवान् ;
^Bअसितमनेन, }

असः, सन्न्यासी^C, आसः, असिसिषुः, आसिसयिषुः ;

1. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् भावे । A. ‘राक्षसान् बट्टयज्ञेषु पिण्डीश्वरान्

2. ‘एरच्’ (3-3-56) इत्यच् । निरस्तवान् ।’ भ. का. (5-85.)

3. ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ (3-1-69) इति B. ‘सौनागा अस्यतेर्भावे निष्ठायां विक-

4. ‘उपसर्गादित्यहोर्वावचनम्’ (वा. 1-3-29) इति शानजपि । लप्तेन इटमिच्छन्ति’ इति काशिका
(7-2-17.) । तेन इदमपि रूपं
साधु ।

5. धातोरुदित्वात् ‘यस्य विभाषा’ C. ‘उवाच मारुतिर्वृद्धे सन्न्यासिन्यत्र
(7-2-15) इतीण । वानरान्’ भ. का. (7-76.)

असितव्यम्,	आसयितव्यम्,	असिसिषितव्यम्;
असनीयम्,	आसनीयम्,	असिसिषणीयम्;
आस्यम्, समस्या ¹ ,	आस्यम्,	असिसिष्यम्;
ईषदसः, दुरसः, स्वसः ;	—	—
^A अस्यमानः,	आस्यमानः,	असिसिष्यमाणः ;
निरासः, व्यासः, ^B प्रासः ² इष्वासः ^{2A} ,		आसः, असिसिषः ;
असितुम्,	आसयितुम्,	असिसिषितुम् ;
अस्तिः, उपास्तिः,	आसना,	असिसिषा, आसिसयिषा ;
निरसनम्,	निरसनम्,	असिसिषणम् ;
³ असित्वा, अस्त्वा,	आसयित्वा,	असिसिषित्वा ;
पर्यस्य-न्यस्य ^C -निरस्य,	निरास्य,	निरसिसिष्य ;
आसम् २	} ⁴ द्व्यहात्यासं गाःपाययति,	} आसम् २, } असिसिषम् २ ; आसयित्वा २, } असिसिषित्वा २ ;
असित्वा २		
अस्त्वा २ ;		
⁵ असुरः, असिः ⁶ .		

(54) “अंस^D सङ्घाते” (X-चुरादि:-1918. सक. से. उभय.)

अदन्तः ।

अंसकः-सिका,	अंसिसयिषकः-षिका ;
अंसयिता-त्री,	अंसिसयिषिता-त्री ;

- बाहुलकात् संज्ञायां क्यपि समस्या इति रूपं साधु ।
- प्रास्यते इति प्रासः । ‘अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्’ (3-3-19) इति भावे घञ् ।
- 2A. इषवोऽस्यन्ते अनेन इति इष्वासः । ‘हलश्च’ (3-3-121.) इति करणे घञ् । ‘इष्वासो धन्वधन्विनोः’ इति द्वैमः । इति अमरसुधा ।
- ‘उदितो वा’ (7-2-56) इतीड् वा ।
- ‘अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु’ (3-4-57) इति णमुल् ।
- ‘असेरन्’ (द. उ. 8-24.) इति उरन् ।
- अस्यतीति = असिः । इः प्रत्ययः । (द. उ. 1. 68.)
- A. ‘दीव्यमानं शितान् बाणान् अस्यमानं महागदाः ।’ भ. का. (5-81.)
- B. ‘नाडायनो बादरिकश्च तस्मै व्यासश्च कानीनमुनिर्गरीयान् ।’ वा. वि. 1-64.
- C. ‘भ्रातरि न्यस्य यातो मां मृगावित् मृगयामसौ’ भ. का. (5. 82.)
- D. ‘अंश समाघाते’ । समाघातो = विभाजनम् । अंशयति । चन्द्रो दन्त्यान्तमाह-अंसयति । मयूरव्यंसकः ।” इति क्षीरतरङ्गिणी ।

अंसयन्-न्ती,	अंसिसयिषन्-न्ती ;
अंसयिष्यन्-न्ती-ती,	अंसिसयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
अंसयमानः,	अंसिसयिषमाणः ;
अंसयिष्यमाणः,	अंसिसयिषिष्यमाणः ;
अन् ¹ -अंसौ-अंसः ;	—
अंसितम्-तः,	अंसिसयिषितम्-तः-तवान् ;
अंसः,	अंसिसयिषुः ;
अंसयितव्यम्,	अंसिसयिषितव्यम् ;
अंसनीयम्,	अंसिसयिषणीयम् ;
अंस्यम्,	अंसिसयिष्यम् ;
ईषदंसः, दुरंसः, स्वंसः ;	—
अंस्यमानः,	अंसिसयिष्यमाणः ;
अंसः,	अंसिसयिषः ;
अंसयितुम्,	अंसिसयिषितुम् ;
अंसना,	अंसिसयिषा ;
अंसनम्,	अंसिसयिषणम् ;
अंसयित्वा,	अंसिसयिषित्वा ;
समंस्य ² , उदंस्य ^A ,	समंसिसयिष्य ;
अंसम् २, } अंसयित्वा २, }	अंसिसयिषम् २ ; } अंसिसयिषित्वा २. }

(55) “अह व्याप्तौ” (V-स्वादि:-1272-सक.सेद्.पर.)

आहकः-हिका,	आहकः-हिका,	अजिहिष ³ कः-षिका ;
अहिता-त्री,	आहयिता-त्री,	अजिहिषिता-त्री ;

- ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति सलोपः ।
- अल्लोपणिलोपयोः स्थानिवद्भावात् ‘अनिदितां—’ (6-4-24) इति नलोपो न ।
- A. ‘लोके वष्कयतीह चित्रितमहामन्त्रे स्वयं चित्रयन् दोष्णा खड्गमुदंस्य तस्य वटयन् हस्तादशुद्धादमुम् ॥’ धा. का. 3-61.
- ‘कुहोरुः’ (7-4-62) इति अभ्यासस्य जुत्वम् ।

अहुवन्-ती,	आहयन्-न्ती,	अजिहिषन्-न्ती ;
अहिष्यन्-न्ती-ती,	आहयिष्यन्-न्ती-ती,	अजिहिष्यन्-न्ती-ती,
—	आहयमानः,	आहयिष्यमाणः,
अ ^१ ह-अह-अहौ-अहः,	—	—
अहितम्-तः,	आहितः,	अजिहिषितः-तवान् ;
अहः,	आहः, अजिहिषुः,	आजिहयिषुः ;
अहितव्यम्,	आहयितव्यम्,	अजिहिषितव्यम् ;
अहनीयम्,	आहनीयम्,	अजिहिषणीयम् ;
आह्यम्,	आह्यम्,	अजिहिष्यम् ;
ईषदहः, दुरहः, स्वहः,	—	—
अह्यमानः,	आह्यमानः,	अजिहिष्यमाणः ;
आहः,	आहः,	अजिहिषः ;
अहितुम्,	आहयितुम्,	अजिहिषितुम् ;
^३ आदिः,	आहना,	अजिहिषा, आजिहयिषा ;
अहनम्,	आहनम्,	अजिहिषणम् ;
अहित्वा,	आहयित्वा,	अजिहिषित्वा ;
समह्य,	समाह्य,	समजिहिष्य ;
आहम् २, } अहित्वा २, }	आहम् २, } आहयित्वा २, }	अजिहिषम् २ ; } अजिहिषित्वा २. }

(56) 'अहि गतौ' (I-भ्वादिः-635-सक-सेट्. आत्मनेपदी)

'अहि णिह वक्रगतौ' इति काशकृत्स्नधातुपाठे पठ्यते-इति क्षीरस्वामी ।

^४ अहकः-हिका,	अहकः-हिका,	अजिहिषकः-षिका ;
अहिता-त्री,	अहयिता-त्री,	अजिहिषिता-त्री ;

1. 'स्वादिभ्यः श्नुः' (3-1-73) इति श्नुः । 'अचि श्नु-' (6-4-77) इत्युवङ् ।
2. 'हो ढः' (8-2-31) इति ढत्वम् ।
3. ढत्व-धत्व-धुत्व-ढलोप-दीर्घाः ।
4. 'इदितो नुम् धातोः' (7-1-58) इति नुम् ।
5. 'न न्नाः संयोगादयः' (6-1-3) इति द्वित्वनिषेधो नकारस्य । 'कुहोश्नुः' (7-4-62) इति चुत्वे, 'अनुस्वारस्य ययि' (8-4-58) इति परसवर्णः ।

अहयन्-न्ती,	अहयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
अहमानः,	अहयमानः,	अजिहिषमाणः ;
अहिष्यमाणः,	अहयिष्यमाणः,	अजिहिष्यमाणः ;
अन्-अहौ-अहः ;	—	—
अहितः-तं,	अहितः,	अजिहिषितः-तवान् ;
अहः, अहः,	अजिहिषुः,	अजिहयिषुः ;
अहितव्यम्,	अहयितव्यम्,	अजिहिषितव्यम् ;
अहनीयम्,	अहनीयम्,	अजिहिषणीयम् ;
अह्यम्,	अह्यम्,	अजिहिष्यम् ;
ईषदहः, दुरहः, स्वहः ;	—	—
अह्यमानः,	अह्यमानः,	अजिहिष्यमाणः ;
अहः,	अहः,	अजिहिषः ;
अहितुम्,	अहयितुम्,	अजिहिषितुम् ;
अहा ^१ , अहना,	अजिहिषा ^A ,	अजिहयिषा ;
अहनम्,	अहनम्,	अजिहिषणम् ;
अहित्वा,	अहयित्वा,	अजिहिषित्वा ;
समह्य,	समह्य,	समजिहिष्य ;
अहम् २, } अहित्वा २, }	अहम् २, } अहयित्वा २, }	अजिहिषम् २, } अजिहिषित्वा २ ; }
^२ अहः-अहसी.		

(57) "अहि भाषार्थः" (X-चुरादिः-1798. अक. से. उभ.)

"अहि भाषार्थः" इति क्षीरस्वामी ।

इदित्करणसामर्थ्यात् णिचो वैकल्पिकत्वम् । णिचपक्षे, णिजभावपक्षे च, पूर्वोक्तभौवादिकांहति (56) वदूपाणि ज्ञेयानि । परं तु, अस्य धातोः

1. 'गुरोश्च हलः' (3-3-103) इति A. 'आहिष्ट जाताजिहिषस्तदाऽसौ उत्कण्ठमानो भरतो गुरुणाम् ॥' भ. अप्रत्ययः ।
2. औणादिकः अयुनप्रत्ययः । पापमर्थः । का. (3-25) जाता अजिहिषा यस्य स इति बहुव्रीहिः ।
'कलुषं वृजिनैर्नोघमहोदुरितदुष्क-
तम् ।' इत्यमरः ।

णिजभावपक्षे 'शेषात् कर्तरि परस्मैपदम्' (1-3-78) इति परस्मैपदित्वमेव ।
तदानीं शतरि-अंहन्-न्ती, अंहिष्यन्-न्ती-ती; ^Aदुरंहः, इति रूपाणि ।
प्यन्तात् सनि तु—

अञ्जिहयिषकः-षिका ;	अञ्जिहयिष्यम् ;
	ईषदञ्जिहयिषः-इत्यादि ;
अञ्जिहयिषिता-त्री ;	अञ्जिहयिष्यमाणः ;
अञ्जिहयिषन्-न्ती ;	अञ्जिहयिषः ;
अञ्जिहयिष्यन्-न्ती-ती ;	अञ्जिहयिषा ;
अञ्जिहयिषमाणः ;	अञ्जिहयिषितुम् ;
अञ्जिहयिष्यमाणः ;	अञ्जिहयिषणम् ;
अञ्जिहयिषितः-तवान् ;	अञ्जिहयिषित्वा ;
अञ्जिहयिषुः ;	समञ्जिहयिष्य ;
अञ्जिहयिषितव्यम् ;	अञ्जिहयिषम् २ ; } अञ्जिहयिषित्वा २ ; }
अञ्जिहयिषणीयम् ;	इत्यादिरूपाणीति विशेषः ।

आकारादिधातवः ।

(58) “आच्छि आयामे” (I-श्वादि:-209-अक. से. पर-)

² आच्छकः-च्छिका,	आच्छकः-च्छिका,	आच्छिच्छिषकः ³ -षिका ;
आच्छिता, त्री,	आच्छयिता-त्री,	आच्छिच्छिषिता-त्री ;
आच्छन्-न्ती,	आच्छयन्-न्ती,	आच्छिच्छिषन्-न्ती ;
आच्छिष्यन्-न्ती-न्ती,	आच्छयिष्यन्-न्ती-न्ती,	आच्छिच्छिष्यन्-न्ती-ती ;
—	आच्छयमानः,	आच्छिच्छिष्यमाणः ;

1. 'न न्नाः संयोगादयः' (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः । 'कुहोरुचुः' (7-4-62) इति चुत्वम् । अनुस्वारः । परसवर्णश्च ।
2. 'इदितो नुम् धातोः' (7-1-58) इति नुम् ।
3. 'न न्नाः' (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः । 'छे च' (6-1-73) इति अभ्यासस्य तुक् । चुत्वम् ।
- A. “वीर्यं दुरंहमभिरंहय मंहयाभां मौग्यं प्रलण्डय च तोडय निर्भयत्वम् । संनाडयन्त्य इति पूरितरोजशङ्का नार्यो हरेः समरकेलिमसिष्वदन्त ॥” धा. का. 3-47.

¹ आन्-आच्छौ-आच्छः ;	—	—
आच्छितम्- ^A तः,	आच्छितः,	आच्छिच्छिषितम्-तः-तवान् ;
आच्छः, आच्छः,	आच्छिच्छिषुः,	आच्छिच्छिषिषुः ;
आच्छितव्यम्,	आच्छयितव्यम्,	आच्छिच्छिषितव्यम् ;
आच्छनीयम्,	आच्छनीयम्,	आच्छिच्छिषणीयम् ;
आच्छयम्,	आच्छयम्,	आच्छिच्छिष्यम् ;
ईषदाच्छः, दुराच्छः,	स्वाच्छः ;	—
² आच्छयमानः,	आच्छयमानः,	आच्छिच्छिष्यमाणः ;
आच्छः,	आच्छः,	आच्छिच्छिषः ;
आच्छितुम्,	आच्छयितुम्,	आच्छिच्छिषितुम् ;
आच्छा, आच्छना,	आच्छिच्छिषा,	आच्छिच्छिषिषा ;
आच्छनम्,	आच्छनम्,	आच्छिच्छिषणम् ;
आच्छित्वा,	आच्छयित्वा,	आच्छिच्छिषित्वा ;
समाच्छय,	समाच्छय,	समाच्छिच्छिष्य ;
आच्छम् २, } आच्छित्वा २, }	आच्छम् २, } आच्छयित्वा २, }	आच्छिच्छिषम् २ ; } आच्छिच्छिषित्वा २ ; }

(59) “आप्ल व्याप्तौ” (V-स्वादि:-1260. सक. अनिट्-पर.)

“आपयत्यापतीत्यापेयौ वा णौ लभ्यने पदे । व्याप्यर्थस्यास्य तु स्वादेराप्नोतीति पदं भवेत् ॥” (137) इति देवः ।

आपकः-प्रापकः-षिका,	आपकः-षिका,	ईप्सकः ³ प्सिका ;
आप्ता-प्त्री,	प्रापयिता-त्री,	ईप्सिता-त्री ;
⁴ आप्नुवन्-वती,	प्रापयन्-न्ती,	ईप्सन्-न्ती ;

1. छकारस्य 'संयोगान्तस्य' (8-2-23) इति लोपः ।
2. इदित्वात् 'अनिदितां' (6-4-24) इति नलोपो न ।
3. सनि 'आप्लपृथामीत्' (7-4-55) इतीत्वे, द्वित्वे, 'अत्र लोपोऽभ्यासस्य' (7-4-58) इत्यभ्यासलोपः ।
4. 'स्वादिभ्यः—' (3-1-73) इति श्रुप्रत्यये उवङ् ।
- A. 'सुरार्चिते म्लेच्छजनैर्दुरासदे श्रीलच्छिताङ्गे स्मितपुष्पलाञ्छिते । यत्र स्थिते वाञ्छितदे हरिद्रुमे तदाञ्छितहीच्छनमास्त नन्दनम् ॥' धा. का. 1-28.
'दोर्दण्डाञ्छितचन्द्रशेखरधनुर्दण्डावगजोद्यतः—' इति श्लोकः क्षीरस्वाम्युपातः ।

आप्ल्यन्-न्ती-ती,	आपयिष्यन्-न्ती-ती,	ईप्सिष्यन्-न्ती-ती ;
—	प्रापयमाणः,	प्रापयिष्यमाणः ;
आपः ¹ ;	—	—
आप्तः- ^A संप्राप्तः-सम्-सवान् ,	प्रापितम् ,	^B ईप्सितः-तवान् ;
आपः, आपः, व्यापी-व्यापिनी, ^C ईप्सुः, आपिपयिषुः ;	—	—
आप्तव्यम् ,	आपयितव्यम् ,	ईप्सितव्यम् ;
आपनीयम् ,	प्रापणीयम् ,	ईप्सनीयम् ;
^D संप्राप्यः, } आप्यम् , }	— प्राप्यम् ,	— ईप्स्यम् ;
ईषदापः-दुरापः-स्वापः ;	—	—
प्राप्यमानः,	प्राप्यमानः,	ईप्स्यमानः ;
आपः,	आपः,	ईप्सः ;
आप्तुम् ,	आपयितुम् ,	ईप्सितुम् ;
² आप्तिः,	प्रापणा,	ईप्सा, आपिपयिषा ;
प्रापणम् ,	आपनम् ,	ईप्सनम् ;
आप्ला,	आपयित्वा,	ईप्सित्वा ;
प्राप्य,	^E प्रापय्य ³ =प्राप्य,	प्रेप्स्य ;

1. 'आप्तोतेर्ह्रस्वश्च' (द. उ. 7-1.) इति क्तिप्सन्निधौ ह्रस्वत्वे, 'अप्तुन्—' (6-4-11) इति सर्वनामस्थाने दीर्घः । 'आपः स्त्री भूमिर्न वार्वारि—' इति अमरकोशात् नित्यं बहुवचनम् ।
2. 'क्तिन् आबादिभ्यः निष्ठायां निङ्भ्यः' (वा. 3-3-94) इति क्तिन् । 'गुरोश्च हल' (3-3-103) इत्यस्यापवादः ।
3. 'विभाषाऽऽपः' (6-4-57) इति णेरयादेशो वा ।
- A. 'तस्य मित्रायतो दूतः संप्राप्तोऽस्मि वशंवदः' भ. का. 6-100.
- B. 'अन्वयादिविभिन्नानां यथासंख्यमनीप्सितम्' भ. का. 9. 132.
- C. 'दिग्ग्यापिनीर्लोचनलोमनीया मृजाऽन्वयाः स्नेहमिव स्रवन्तीः' भ. का. 2-13.
- D. 'संप्राप्यो निजशक्तिराद्धतपसः साधोः स देवोऽपि तामृज्वीकर्तुमुपानशे सुकृतिनीं प्रस्तिधुवानः खलान् ॥' धा. का. 2-69.
- E. 'प्रापय्य शौरिमथ तां भगिनीं च वाक्यैरक्षीणसौहृदमपेतशुचाऽवतानीत्' वा. वि. 3-56.

आपम् २, } आप्ला २, }	आपम् २, } आपयित्वा २, }	ईप्सम् २ ; } ईप्सित्वा २ ; }

(60) "आप्ल लम्भने" (X-चुरादिः-1840-सक. सेट. उभ.)

आधृषीयः । लम्भनम्=प्राप्तिः—इति क्षीरस्वामी ।

'आपयत्यापतीत्यापेयौ वा णौ लम्भने पदे । व्याप्त्यर्थस्यास्य तु स्वादे-
रामोतीति पदं भवेत् ॥' (137) इति देवः ।

आधृषीयत्वात् णिचो वैकल्पिकत्वम् । णिचपक्षे रूपाणि पूर्वं लिखि-
तस्याप्नोतेरिव (59) ज्ञेयानि । णिजभावपक्षे 'शेषात् कर्तरि परस्मैपदम्'
(1-3-78) इति परस्मैपदित्वमेव । तत्र शतरि ^A'आपन्-न्ती' इत्येव रूपम् ;
शप औत्सर्गिकत्वात् । ईप्सकः-इत्यादि च रूपम् । ण्यन्तात् सनि तु—

आपिपयिषकः-षिका ,	आपिपयिष्यम् ;
आपिपयिषिता-त्री,	आपिपयिष्यमाणः ;
आपिपयिषन्-न्ती,	आपिपयिषितुम् ;
आपिपयिष्यन्-न्ती-ती,	आपिपयिषः ;
आपिपयिषमाणः,	आपिपयिषा ;
आपिपयिष्यमाणः,	आपिपयिषणम् ;
आपिपयिषितः-तं-तवान् ,	आपिपयिषित्वा ;
आपिपयिषुः,	समापिपयिष्य ;
आपिपयिषितव्यम् ;	आपिपयिषम् २ ; } इति रूपाणि
आपिपयिषणीयम् ;	आपिपयिषित्वा २ ; } ज्ञेयानि ।

(61) "आस उपवेशने" (II-अदादिः-1021-अक. से. आ.)

आसकः-सिका,	आसकः-सिका,	आसिसिषकः-षिका,	दुरासिका ¹ ;
आसिता-त्री,	आसयिता-त्री,	आसिसिषिता-त्री ;	

1. 'संज्ञायाम्' (3-3-109) इति ण्वुल् । 'दुरीश्वरद्वारबहिर्वितर्दिकादुरासिकायै
रचितोऽयमञ्जलिः ।' इति वैराग्यपञ्चके (3) ।
2. 'आपन् खेदमरिं तनञ्जनहितं चिक्रीड गोपहृदिः तूर्योत्थो वितनन् ध्वनिर्दिवमगात्
दूतो यथा वादितः' धा. का. 3-51.

^A अध्यासयन्,	¹ आसयन्-न्ती,	आसयिष्यन्-न्ती-ती ;
² आसीनः,	^B आसिसिषमाणः,	आसिसिषिष्यमाणः ;
आः-आसौ-आसः ;	—	—
आसितम्-तः-तवान्,	आसितः,	आसिसिषितः-तवान् ;
आसः,	आसः,	आसिसिषुः, आसिसिषुः ;
आसितव्यम्,	आसयितव्यम्,	आसिसिषितव्यम् ;
आसनीयम्,	आसनीयम्,	आसिसिषणीयम् ;
आस्यम्,	आस्यम्,	आसिसिष्यम् ;
ईषदासः-दुरासः-स्वासः ;	—	—
^C उपास्यमानः,	आस्यमानः,	आसिसिष्यमाणः ;
आसः,	आसः, ³ कैलासः,	आसिसिषः ;
आसितुम्,	आसयितुम्,	आसिसिषितुम् ;
⁴ आसना, ^D उपासना, ^E उपोस्तिः ^B , आस्या, ⁶ आसिसिषा ;		
आसनम्,	^A आसनम्,	आसिसिषणम् ;

1. 'अणावकर्मकात् चित्तवत्कर्तृकात्' (1-3-88) इति प्यन्तात् शतैव ।
2. 'ईदासः' (7-2-83) इति आनस्यादेरीकारः ।
3. "कैलिः प्रयोजनमस्य = कैलः 'चूडादिभ्य उपसंख्यानम्' (वा. 5-1-110) इत्यण् । आस्यतेऽस्मिन् इत्यासः । 'हलश्च' (3-3-121) इत्यधिकरणे घञ् । कैलश्चासावासश्चेति 'विशेषणं विशेष्येण—' (2-1-57) इति संज्ञात्वात् लोहित-शाल्यादिवत् समासो नित्यम् ॥" इति मा. धा. वृत्तिः ।
4. 'प्यासश्रन्थो युच्' (3-3-107) इति शुद्धादेव धातोः युच् ।
5. बाहुलकात् क्तिन्—इति मा. धा. वृत्तिः ।
6. 'बाऽसरूप—' (3-1-94) इति न्यायेन ण्यदपि भावे इति मा. धा. वृत्तिः ।
- A. 'तिवर्गपारीणमसौ भवन्तम् अध्यासयन् आसनमेकमिन्द्रः । विवेकदृष्टत्वमगात् सुराणां तं मैथिलो वाक्यमिदं बभाषे ॥' भ. का. 2-46.
- B. 'अध्यासिसिषमाणेऽयं वियन्मध्यं निशाकरे ।' भ. का. 8-38.
- C. 'आकाशचारिवनिताभिरुपास्यमाना साऽऽह स्म तन्मनसिकृत्य महान्त-मर्थम् ॥' वा. वि. 3-51.
- D. 'प्रायोपासनया शान्तिं मन्वानो बालिसम्भवः । युक्त्वा योगं स्थितः शैले विवृण्वीश्वत्तवेदनाम् ॥' भ. का. 7-73.
- E. "ईदृचोऽयमीशः समुपास्तिशीलैराशासितः पीतपटीं वसानः । स्वीयैश्चकंसे कस्तनीशकासी रमोऽर्निषो नचिन्नेजो ॥" धा. का. 2-45.

आसित्वा,	आसयित्वा,	आसिसिषित्वा ;
उपास्य,	समास्य,	उपासिसिष्य ;
आसम् २, } आसम् २, } आसिसिषम् २ ; }		
आसित्वा २, }	आसयित्वा २, }	आसिसिषित्वा ; }

(61-A) "इ गतौ" (I-भ्वादिः-320-सक-अनिद्-पर-)

'अयत्येतीयते गत्यां अधीतेऽध्येति चेडिकोः ।' (श्लो 14) इति देवः ।

'इट किट कटी गतौ' इति धातुपाठे निर्दिश्यते । 'कटी' इत्यल 'कटि + इ-' इति ह्रस्वेकारात्मकं धात्वन्तरं प्रक्षिष्टमिति केचित् । तस्य च अयति-इयाय-एता-इत्यादीनि रूपाणि । अत एव 'उदयति विततोर्ध्वरश्मि-रज्जौ अहिमरुचौ हिमधाम्नि याति चास्तम्' (शिशुपालवधे 4-20), 'उदयति दिननाथो याति शीतांशुरस्तम्' इत्यादिप्रयोगाणामुपपत्तिः ।

आयकः-यिका, आयकः-यिका,	¹ ईषिकः-षिका ;
² एता-त्री, आययिता-त्री,	ईषिषिता-त्री ;
^A उदयन् } अयन् }	न्ती, आययन्-न्ती, ईषिषन्-न्ती ;

एष्यन्-न्ती-ती, आययिष्यन्-न्ती-ती, ईषिषिष्यन्-न्ती-ती ;

— आययमानः, आययिष्यमाणः ; —

³इत्-इतौ-इतः ; —

इतं-तः-तवान्, आयितः, ईषिषितः, तवान् ;

अयः, आयः, ईषिषुः, आययिषुः ;

एतव्यम्, आययितव्यम्, ईषिषितव्यम् ;

अयनीयम्, आयनीयम्, ईषिषणीयम् ;

एयम्, उपेयम्, आट्यम्, ⁴ईषिष्यम् ;

1. 'इको झल्' (1-2-9) इति सनः क्त्वाद् गुणाभावः । 'अज्जनगमां—' (6-4-16) इति दीर्घः । 'सन्त्यतः' (7-4-79) इत्यभ्यासस्येत्त्वम् । 'अयुक्ः क्कितौ' (7-2-11) ति इणिषेधः ।
2. 'सार्धधातुकार्धधातुकयो—' (7-3-84) रिति गुणः ।
3. 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' (6-1-71) इति तुक् ।
4. 'एडि पररूपम्' (6-1-94) इति पररूपम् ।
- A. 'प्रकण्डिताशोदयदंशुमण्डितैरकुण्डरत्नैर्मुडितार्करीधितान् ।' धा. का. 1-42

ईषदयः-दुरयः-स्वयः ;

¹ईयमानः, आयमानः,

²अयः, ³आयः, आयः,

एतुम्, आययितुम्,

इतिः, आयना,

अयनम्, आयनम्,

इत्वा, आययित्वा,

समित्य, ⁴उपेत्य, समाय्य,

आयम् २ } आयम् २ }

इत्वा २ }, आययित्वा २ },

ईषिष्ययाणः ;

ईषिषः ;

ईषिषितुम् ;

ईषिषा, आयययिषा ;

ईषिषणम् ;

ईषिषित्वा ;

समीषिष्य ;

ईषिषम् २ }

ईषिषित्वा २ } ;

(62) “ इक् स्मरणे ” (II-अदादिः-1047-सक. अनिद्-पर.)

‘ अयत्येतीयते गत्यां, अधीतेऽध्येति चेडिकोः । ’ (14) इति देवः ।

नित्यमधिपूर्वकः ।

अध्यायकः-यिका,

⁵अधिगमकः-मिका,

⁶अधिजिगमिषकः-षिका ;

अध्येता-त्री,

अधिगमयिता-त्री,

अधिजिगमिषिता-त्री ;

^Aअधीयन्-न्ती, अधियन्, अधिगमयन्-न्ती,

अधिजिगमिषन्-न्ती ;

अध्येयन्-न्ती-ती, अधिगमयिष्यन्-न्ती-ती,

अधिजिगमिषिष्यन्-न्ती-ती ;

अधिगमयमानः,

अधिगमयिष्यमाणः ;

1. ‘ अकृतसर्वधातुकयोः ’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
2. ‘ एरच् ’ (3-3-56) इति भावेऽच् ।
3. ‘ अकर्तरि च कारके-’ (3-3-19) इति घञ् ।
4. ‘ षत्वतुकोरसिद्धः ’ (6-1-86) इत्येकादेशशास्त्रस्यासिद्धत्वात् तुक् ।
5. ‘ णौ गमिरबोधने ’ (2-4-46) ‘ इण्वदिकः ’ (वा. 2-4-45) इत्यतिदेशात् गमादेशः ।
अमन्तत्वेन मित्वात् ‘ मितं ह्रस्वः ’ (6-4-92) इति उपधाह्रस्वः । अन्यत्र-बोधने
प्रत्याययकः-यिका-प्रत्यायितम्-इत्यादि ।
6. ‘ सनि च ’ (2-4-47) इति गमादेशः । ‘ गमेरिद् परस्मैपदेषु ’ (7-2-58)
इतीडागमः । बोधने तु प्रतीषिषकः इत्यादि ।
- A. ‘ सूतोऽपि गङ्गासलिलैः पवित्वा सहाय्यमात्मानमनल्पमन्युः । ससीतयो राघव-
योरधीयन् क्षसन् कहुष्णं पुरमाविवेश ॥ ’ भ. का. 3-18 ‘ इण्वदिकः ’
(वा. 2-4-45) इति अतिदेशेन ‘ इणो यण् ’ (6-4-81) इत्यत्र यणा भाव्यम् ।
तदानीं ‘ अधियन् ’ इति रूपमिति केचित् ।

अधीत्¹-अधीतौ-अधीतः ;

अधीतः-तम्,

अधिगमितः,

अधिजिगमिषितः-तवान् ;

अध्ययः, ²मन्त्राध्यायः, अधिजिगमिषुः,

अधिजिगमयिषुः ;

अध्येतव्यम्,

अधिगमयितव्यम्,

अधिजिगमिषितव्यम् ;

अध्ययनीयम्,

अधिगमनीयम्,

प्रत्यायनीयम्,

अधिजिगमिषणीयम् ;

अध्येयम्, } प्रत्याय्यम्,

अधिगम्यम्,

अधिजिगमिष्यम् ;

^Aअधीत्यः, }

ईषदध्ययः, दुरध्ययः, स्वध्ययः ;

अधीयमानः,

अधिगम्यमानः,

प्रत्याय्यमानः,

अधिजिगांस्यमानः³ ;

अध्यायः,

अधिगमः,

प्रत्यायः,

अधिजिगमिषः ;

अध्येतुम्,

अधिगमयितुम्,

अधिजिगमिषितुम् ;

अधीतिः,

अधिगमना,

अधिजिगमिषा,

अधिजिगमयिषा ;

अध्ययनम्,

अधिगमनम्,

अधिजिगमिषणम् ;

⁴अधीत्य,

⁵अधिगम्य,

अधिजिगमिष्य ;

अध्यायम् २,

⁶अधिगमम् २, }

अधिजिगमिषम् २ ;

अधिगमम् २, }

(63) “ इख गतौ ” (I-भ्वादिः-140-सक. से-पर.)

एखकः-खिका,

एखकः-खिका,

⁷एचिखिषकः-षिका ;

1. ‘ षत्वतुकोरसिद्धः ’ (6-1-86) इत्येकादेशस्यासिद्धत्वात् तुक् ।
2. ‘ कर्मण्यण् ’ (3-2-1) इत्यण् ।
3. ‘ अज्झनगमां सनि ’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
4. ‘ षत्वतुकोरसिद्धः ’ (6-1-86) इत्येकादेशशास्त्रासिद्ध्या तुक् ।
5. ‘ ल्यपि लघुपूर्वात् ’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
6. ‘ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् ’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।
7. ओणेः ऋदित्करणात् लिङ्गात् उपधाकार्यं प्रबलम् । लघुपधगुणः ।
- A. ‘ इण्वदिकः (वा. 2-4-45) ’ इत्यतिदेशात्-‘ एतिस्तु ’ (3-1-109) इति क्यपि
‘ अधीत्य ’ इति रूपम् । ‘ इत्यः स्वधीतोपनिषद्विरेषामधीत्यरूपः स वियन्
क्रमेण । ’ धा. का. 2-48. इति प्रयोगः । ‘ .....एतिस्तु— ’ (3-1-109) इति
क्यविविधौ नित्यमधिपूर्वत्वादस्यैतिप्रहणेन न प्रहः । तथा च भाष्ये—‘ अध्येयं
व्याकरणं ’ इति यदन्तो निर्दिश्यते, इति माधवध्यातुवृत्तौ ।

एखिता-त्री,	एखयिता-त्री,	एचिखिषिता-त्री ;
^A एखन्-न्ती,	एखयन्-न्ती,	एचिखिषन्-न्ती ;
एखिष्यन्-न्ती-ती,	एखयिष्यन्-न्ती-ती,	एचिखिषिष्यन्-न्ती-ती ;
एखयमानः,	एखयिष्यमाणः ;	—
इक्-इखौ-इखः ;	—	—
इखितः-तम्, एखितः,	एचिखिषितः-तवान् ;	
¹ इखः, एखः,	एचिखिषुः, एचिखयिषुः ;	
एखितव्यम्, एखयितव्यम्,	एचिखिषितव्यम् ;	
एखनीयम्, एखनीयम्,	एचिखिषणीयम् ;	
एख्यम्, एख्यम्,	एचिखिष्यम् ;	
ईषदेखः-दुरेखः-स्वेखः ;	—	
² इख्यमानः, एख्यमानः,	एचिखिष्यमाणः ;	
एखः, एखः,	एचिखिषः ;	
एखितुम्, एखयितुम्,	एचिखिषितुम् ;	
³ इखितः, एखना,	एचिखिषा, एचिखयिषा ;	
एखनम्, एखनम्,	एचिखिषणम् ;	
⁴ एखित्वा, एखयित्वा,	एचिखिषित्वा ;	
प्रेख्य, समिख्य, समेख्य,	समेचिखिष्य ;	
एखम् २, } एखम् २, } एचिखिषम् ; }		
एखित्वा २, } एखयित्वा २, } एचिखिषित्वा २, }		

(64) “इखि गतौ” (I-भ्वादिः-141-सक. सेट्. पर.)

⁵इङ्कः-खिका, इङ्कः-खिका, ⁶इञ्चिखिषकः-षिका ;

1. ‘इगुपधज्ञाप्रकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः, गुणाभावः ।
2. ‘क्विक्रिति च’ (1-1-5) इति गुणनिषेधः ।
3. ‘खरि च’ (8-4-55) इति चत्वम् ।
4. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वनिषेधे लघूपधगुणः ।
5. ‘इदितो नुम्—’ (7-1-58) इति नुम् ।
6. ‘अजादेद्वितीयस्य—’ (6-1-2) इति द्वित्वम् । ‘न न्नाः संयोगादयः’ (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्व-निषेधः ।
- A. “एखञ्चकोरोत्करमिङ्कितं शुक्लैः प्रेङ्गल-तावल्गनरङ्गमण्डपम् । विलङ्गदेणं शबराङ्गनाजनप्रवर्जितं मङ्गलधेनुतज्जितम् ॥” धा. का. (1-20)

इङ्किता-ली,	इङ्कयिता-ली,	इञ्चिखिषिता-त्री ;
इङ्कन्-न्ती,	इङ्कयन्-न्ती,	इञ्चिखिषन्-न्ती ;
इङ्किष्यन्-न्ती-ती	इङ्कयिष्यन्-न्ती-ती,	इञ्चिखिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	इङ्कयमानः,	इङ्कयिष्यमाणः ;
इन्-इङ्गौ-इङ्गः ;	—	—
^A इङ्कितः-तम्,	इङ्कितः,	इञ्चिखिषितः-तवान् ;
इङ्कः, ^B प्रेङ्गणः, इङ्खः,	इञ्चिखिषुः,	इञ्चिखयिषुः ;
इङ्कितव्यम्,	इङ्कयितव्यम्,	इञ्चिखिषितव्यम् ;
¹ प्रेङ्गणीयम्,	इङ्कनीयम्,	इञ्चिखिषणीयम् ;
इङ्क्यम्,	इङ्ख्यम्,	इञ्चिखिष्यम् ;
ईषदिङ्कः, दुरिङ्कः, स्विङ्कः ;	—	—
इङ्क्यमानः,	इङ्ख्यमानः,	इञ्चिखिष्यमाणः ;
इङ्खः,	इङ्खः,	इञ्चिखिषः ;
इङ्कितुम्,	इङ्कयितुम्,	इञ्चिखिषितुम् ;
² इङ्का,	³ इङ्कना,	⁴ इञ्चिखिषा, इञ्चिखयिषा ;
प्रेङ्गणम्,	प्रेङ्गणम्,	इञ्चिखिषणम् ;
इङ्कित्वा,	इङ्कयित्वा,	इञ्चिखिषित्वा ;
प्रेङ्क्य,	समिङ्ख्य,	प्रेञ्चिखिष्य ;
⁵ इङ्कम् २, } इङ्कम् २, } इञ्चिखिषम् २ ; }		
इङ्कित्वा २, } इङ्कयित्वा २, } इञ्चिखिषित्वा २ ; }		

1. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वम् ।
2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।
3. ‘ण्यासभ्रन्थो युच्’ (3-3-107) इति युच् ।
4. ‘अ प्रत्ययात्’ (3-3-102) इत्यः प्रत्ययः ।
5. ‘नित्यवीक्षयोः’ (8-1-4) इति द्वित्वम् ।
- A. “एखञ्चकोरोत्करमिङ्कितं शुक्लैः प्रेङ्गलतावल्गनरङ्गमण्डपम् । विलङ्गदेणं शबराङ्गना-जनप्रवर्जितं मङ्गलधेनुतज्जितम् ॥” धा. का. 1-20.
- B. “वनान्तप्रेङ्गणः पापः फलानां परिणिसकः । प्रणिक्षिष्यति नो भूयः प्रणिन्या-स्मान्मधून्ययम् ॥” भ. का. 9-106. ‘प्रेङ्गतीति—प्रेङ्गणः । बाहुलकात् कर्तरि ल्युट् । इति भट्टिकाव्यव्याख्याने ।

(65) “इगि गत्यर्थः” (I-भ्वादि:-153. सक. से. पर.)

इङ्गकः-ङ्गिका-^Aइङ्गितम्-तः-तवान्, इत्यादीनि सर्वाण्यपि पूर्वोक्तेष्वि-
(64) घातुवद्रूपाणि ज्ञेयानि ।

(66) “इङ् अध्ययने” (II-अदादि:-1046. सक-अनिट्-आत्म.)

नित्यमधिपूर्वः । ‘अयत्येतीयते गत्यां, अधीतेऽध्येति चेडिकोः ।’ इति
(श्लो 14) देवः ।

‘घात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते । विशिनष्टि तमेवार्थमुपसर्गगतिस्त्रिधा ॥’

इति क्षीरतरङ्गिण्यामुद्धृतः श्लोकः ।

अध्यायकः-यिका,	¹ अध्यापकः-पिका,	² अधिजिगमिषकः-षिका ;
अध्येता-त्री,	अध्यापयिता-त्री,	अधिजिगमिषिता-त्री ;
³ अधीयन् पारायणम्,	{ ^A अध्यापयन्- ⁵ न्ती,	अध्यापयिष्यन्-न्ती-ती ;
⁴ अधीयती,		
⁶ अधीयानः, ^B	—	अधिजिगांसमानः ⁷ ;
अध्येष्यमाणः,	—	⁸ अधिजिगांसिष्यमाणः ;

1. ‘क्रीड्जीनां गौ’ (6-1-48) इति आत्वे ‘अर्तिही-’ (7-3-36) इति पुक् ।
  2. ‘इङ्श्च’ (2-4-48) इति सनि गमिः । ‘गमेरिट् परस्मैपदेषु’ (7-2-58) इति इट् । ‘परस्मैपदेषु’ इत्यस्य ‘तत्त्वानयोरभावे’ इत्यर्थः ।
  3. ‘इङ्घार्योः सत्रकृच्छ्रिणि’ (3-2-130) इति शता ।
  4. ‘उगितश्च’ (6-3-45) इति स्त्रियां ङीप् । अधीयन् पारायणं अङ्ग-च्छ्रेणाधीयान इत्यर्थः ।
  5. ‘बुधयुधनशजनेङ्’ (1-3-86) इति ष्यन्तात् परस्मैपदमेव ।
  6. इयङ् पूर्वम् । पश्चात् दीर्घः ।
  7. ‘इङ्श्च’ (2-4-48) इति गमादेशः । ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) दीर्घः ।
  8. ‘आर्धधातुकस्येड्-’ (7-2-35) इतीड् ।
- A. ‘वाच्यमान् स्थण्डिलशायिनश्च युयु-क्षमाणान् अनिशं मुमुक्षून् । अध्या-पयन्तं विनयात् प्रणेषुः पद्गाः भरद्वाजमुनिं सशिष्यम् ॥’ भ. का. 3-41.
- B. ‘ऋग्यजुषमधीयानान् सामन्यांश्च समर्चयन् । बुभुजे देवसात्कृत्वा शल्यमुख्यं च होमवान् ॥’ भ. का. 4-9.

अधीतः ^A -तम्,	अध्यापितः,	अधिजिगमिषितः-तवान् ;
अध्ययः, ¹ मन्त्राध्यायः,	अध्यापः,	अधिजिगमिषुः, ² अधिजिगापयिषुः ;
		अध्यापिपयिषुः ;
अध्येतव्यम्,	अध्यापयितव्यम्,	अधिजिगमिषितव्यम् ;
अध्ययनीयम्,	अध्यापनीयम्,	अधिजिगमिषणीयम् ;
अध्येयम्,	अध्याप्यम्,	अधिजिगमिष्यम् ;
ईषदध्ययः, दुरध्ययः, स्वध्ययः ;		—
³ अधीयमानः,	अध्याप्यमानः,	अधिजिगांस्यमानः ;
⁴ अध्यायः, ⁵ अध्यायः, ^B उपाध्यायः, उपाध्याया, ⁶ उपाध्यायी, ^C उपाध्यायानी,	अध्यापः,	अधिजिगमिषः ;
	अध्यापयितुम्,	अधिजिगमिषितुम् ;
अधीतिः, अध्यापना,	अधिजिगमिषा,	अधिजिगापयिषा, अध्यापिपयिषा ;
अध्ययनम्,	अध्यापनम्,	अधिजिगमिषणम् ;
अधीत्य,	अध्याप्य,	अधिजिगमिष्य ;
अध्यायम् २,	अध्यापम् २,	अधिजिगमिषम् २ ;

(67) “इट् गतौ” (I-भ्वादि:-318-सक. सेट्. पर.)

एट्कः-टिका, एट्कः-टिका, एटिटिषकः-षिका, एटन्^D-न्ती, इत्यादीनि रूपाणि
‘इख’ (63) घातुवत् बोध्यानि ।

1. ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यण् ।
  2. ‘गौ च संश्रजेः ।’ (2-4-51) इति गादेशः वा, पक्षे आत्वे पुकि अध्या-पिपयिषुः इति रूपम् ।
  3. कर्मणि यक् ।
  4. ‘अध्यायन्याय-’ (3-3-122) इति संज्ञायां अधिकरणे घञ् । घाप-वादः ।
  5. ‘इङ्श्च’ (3-3-21) इति भावादौ घञ् असंज्ञायाम् । अध्ययन-मध्यायः ।
  6. ‘अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष्’ (वा. 3-3-21) इति ङीष् वा ।
- A. ‘इत्यः स्वधीतोपनिषद्भिरेषामधी-त्यरूपः स वियन् क्रमेण । इयञ्जनं राजपथं समायात् वाताकुलोद्घातप-ताकमीशः ॥’ धा. का. 2-48.
- B. ‘ततः कपिसमाहारं एकनिश्चायमा-गतम् । उपाध्याय इवायामं सुग्रीवोऽध्यापिपद् दिशाम् ॥’ भ. का. 7-34.
- C. ‘मातुलोपाध्याययोरानुग् वा’ (वा. 4-1-49.) इति स्त्रियामानुग् वा ।
- D. ‘चेटैर्बिटैश्चानुगतान् अवेटकैरेटप-शक्तेटिरजः कटन् मलान् ॥’ धा. का. 1-42.

(68) “इण् गतौ” (II-अदादि:-1045-अनिट्. सक-पर-)

‘अयत्येतीयते गत्याम्, अधीतेऽध्येति चेडिकोः’ (14 श्लो.) इति देवः ।

¹आयकः-यिका, ²गमकः-मिका, ³प्रत्यायकः-यिका, ⁴जिगमिषकः-षिका,
[⁵प्रतीषिषकः-षिका ;

एता-त्री, आययिता-त्री, गमयिता-त्री, जिगमिषिता-त्री, प्रतीषिषिता-त्री ;

⁶यन् } यती, प्रत्याययन्-न्ती, गमयन्-न्ती, जिगमिषन्-न्ती, प्रतीषिषन्-न्ती ;
⁷निर्यन् }

एष्यन्-⁷न्ती-ती, प्रत्याययिष्यन्-न्ती-ती, गमयिष्यन्-न्ती-ती, जिगमिषिष्यन्-
न्ती-ती, प्रतीषिषिष्यन्-न्ती-ती ;

— प्रत्याययमानः, प्रत्याययिष्यमाणः ; —

⁸परीत्-परीतौ-परीतः ; —

इतं-⁹इतः-इतवान्, ¹⁰उपेतः, प्रत्यायितः, अवगमितः, जिगमिषितः, }
प्रतीषितः-तवान् ; }

1. ‘अचो ङिति’ (7-2-115) इति वृद्धौ आयादेशः ।
2. ‘णौ गमिरबोधने’ (2-4-46) इति गमादेशः । अमन्तत्वान्मिन्त्वेन उपधाह्रस्वः ।
3. इणो बोधनार्थकत्वात् ‘अबोधने’ (2-4-46) इत्युक्त्वा गमादेशाभावः ।
4. ‘सनि च’ (2-4-47) इति गमादेशः । ‘गमेरिट् परस्मैपदेषु’ (7-2-58) इत्यत्र ‘परस्मैपदेषु’ इत्यस्य तटानयोरभावे—इत्यर्थकतया अत्र सन इङ् भवति ।
5. ‘सनि च’ (2-4-47) इत्यत्रापि ‘अबोधने’ इत्यनुवृत्त्या गमादेशाभावे, अजादि-त्वाद् ‘अजादेद्वितीयस्य’ (6-1-2) इति द्वितीयस्यैकाचो द्वित्वे, ‘अज्ज्ञानगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।
6. ‘इणो यण्’ (6-4-81) इति यणादेशः ।
7. ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति लुमागमस्य वैकल्पिकत्वात् रूपद्वयम् ।
8. ‘षत्वतुकोरसिद्धः’ (6-1-86) इत्यनेन एकादेशशास्त्रस्यासिद्धत्वात् तुक् ।
9. आ+इतः एतः, उप+एत=इति स्थिते ‘एत्येधत्तूट्सु’ (6-1-89) इति वृद्धिं बाधित्वा, ‘ओमाडोश्च’ (6-1-95) इति पररूपम् ।
- A. ‘निर्यत्स्फुलिङ्गाकुलधूमराशिं किं ब्रूहि भूमौ पिनषाम भानुम् । आदन्तनिष्पी-डितपीतमिन्दुं धीवाम शुष्केधुलताऽस्थिकल्पम्’ ॥ भ. का. 12-18.
- B. ‘अद्वत धनेश्वरस्य युधि यः समेतमायो धनं तमहमितो विलोक्य विबुधैः कृतोत्त-मायोधनम् ।’ भ. का. 10-36.

अयः, आयः, गमः, ¹इत्वरः, ^Aउपेयिवान् ², ईयिवान् ^B, समीयिवान्- }
³उपेयुषी, ⁴अत्ययी, ⁵अत्यायः, जिगमिषुः, जिगमयिषुः, परीषिषुः ; }

एतव्यम्, ⁶उपैतव्यम्, प्रत्याययितव्यम्, गमयितव्यम्, जिगमिषितव्यम्,
[प्रतीषिषितव्यम् ;

अयनीयम्, प्रत्यायनीयम्, गमनीयम्, जिगमिषणीयम्, प्रतीषिषणीयम् ;

^Cइत्यम् ⁷, अनभ्याशमित्यः ⁸, प्रत्याय्यम्, अवगम्यम्, जिगमिष्यम्,
प्रतीषिष्यम् ;

ईषदयः, दुरयः-स्वयः, ईषदायः-ईषदवगमः-इत्यादि ; —

⁹ईयमानः, प्रत्याय्यमानः, अवगम्यमानः, ¹⁰जिगांस्यमानः, प्रतीष्यमाणः ;

1. ‘इण् नशिजिसर्तिभ्यः—’ (3-2-163) इति तच्छीलादिषु करप् । तुक् ।
2. ‘उपेयिवान्नाश्वान्—’ (3-2-109) इति कसुप्रत्ययान्तो निपातितः । ‘उप’ इत्यस्याविवक्षितत्वात्-समीयिवान्-ईयिवान्-इत्याद्यपि सिद्धयति । ‘दीर्घ इणः किति’ (7-4-69) इति दीर्घः ।
3. ‘उगितश्च’ (4-1-6) इति ङीप् । ‘वसोः सम्प्रसारणम्’ (6-4-131) इति सम्प्रसारणम् ।
4. ‘जिहक्षिविश्रीण्—’ (3-2-157) इत्यनेन तच्छीलादिषु इनिः ।
5. ‘इयाद्व्यधाश्रुसंज्ञतीण्—’ (3-1-141) इति ‘अति’ इत्युपसृष्टादस्मात् कर्तरि णः प्रत्ययः ।
6. ‘एत्येधत्तूट्सु’ (6-1-89) इति वृद्धिः ।
7. ‘एतिस्तुशास्—’ (3-1-109) इति क्यपि तुक् ।
8. ‘इत्येऽनभ्याशस्य’ (वा-6-3-70) इति पूर्वपदस्य मुम् ।
9. ‘अकृतसार्वधातुकयो—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
10. ‘अज्ज्ञानगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः । आत्मनेपदपरकत्वात् सनो नेट् ।
- A. ‘रावणः शुश्रुवान् शत्रून् राक्षसानभ्युपेयुषः । स्वयं युयुत्सवाचके प्राकाराग्रे निषेदिवान् ॥’ भ. का. 14-22.
- B. ‘निवृत्ते भरते धीमान् अत्रे रामस्तपोवनम् । प्रपेदे पूजितस्तस्मिन् दण्डकारण्य-मीयिवान् ॥’ भ. का. 4-1.
- C. ‘आहत्यस्तेन वृत्त्येन स्तुत्यो जुष्येण सङ्गतः । इत्यः शिष्येण गुरुवत् गृह्यमर्थमवा-प्त्यसि’ भ. का. 6-55.

आयः, ^Aन्यायः¹, ²पर्यायः, ^B ³अध्यायः, समयः, ⁴अन्वयः, उदयः, }
न्यायः, व्ययः, ^Cअभ्युदयः, न्यायः⁵ अवगमः, प्रत्यायः ;

एतुम्, प्रत्याययितुम्, गमयितुम्, जिगमिषितुम्, प्रतीषिषितुम् ;

⁶इत्या, अपीतिः, ⁷समितिः, इतिः, समित्⁸, प्रत्यायना, अवगमना,
जिगमिषा, जिगमयिषा, प्रतीषिषा, प्रत्याययिषा ;

अयनम्, ⁹अन्तरयणम् (वर्तते), } प्रत्यायनम्, अवगमनम्, जिगमिषणम्, }
अन्तरयणो (देशः), }
प्रतीषिषणम् ; }

इत्वा, आययित्वा, गमयित्वा, जिगमिषित्वा, ईषिषित्वा ;
उपेत्य-परीत्य, प्रत्याय्य, ¹⁰अवगमय्य, अवजिगमिष्य, प्रतीषिष्य ;

1. संज्ञायाम् 'अध्यायन्याय—' (3-3-122) इत्यादिना घापवादो घञ् निपातितः । न्याय इति शास्त्रस्य संज्ञा । न्येति—निश्चिनोति इति शास्त्रयुक्त्यादिरत्र न्यायः । न अत्रेषः ।
2. 'परावनुपात्यथ इणः' (3-3-38) इति अजपवादो घञ् । क्रमस्यानतिक्रमोऽनुपात्ययः ।
3. 'अध्यायन्याय—' (3-3-122) इत्यादिना घापवादो घञ् निपातितः । संज्ञायाम्
4. 'एरच्' (3-3-56) इति भावेऽच् । एवं 'अभ्युदय' इति यावदच् प्रत्ययः ।
5. 'परिन्योर्नोणोर्धूतन्निषयोः' (3-3-37) इति घञ् । अत्रेषोऽस्त्वलनम् । न्याये स्थितः ।
6. 'संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदुष्वशीङ्मुञ्चिणः' (3-3-99) इति स्त्रियां भावे क्यप् ।
7. बाहुलकात् क्तिषि—इत्याद्वेद्यः । समितिः=सभा ।
8. 'संपदादित्वात्—' (3-3-94) स्त्रियां भावादौ क्तिप् । समित्=युद्धः ।
9. 'अयनं च' (8-4-25) इत्यदेशे णत्वम् । देशविशेषे तु न—अन्तरयणो देशः । 'अन्तश्शब्दस्याङ्किविधिणत्वेषु उपसर्गत्वं वक्तव्यम्' (वा. 1-4-58) इति वचनात् उपसर्गत्वम् । 'कृत्यच' (8-4-29) इत्यनेनैव सिद्धे, देशे णत्वाभावाय 'अयनं च' (8-4-25) इति सूत्रारम्भः ।
10. 'ल्यपि लघुपूर्वात्' (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
- A. 'नरकस्यावतारोऽयं प्रत्यक्षोऽस्माकमागतः । अचेष्टा यदिहान्यायात् अनेनात्स्यामहे वयम् ॥' भ. का. 7-82.
- B. 'न्याय्यं यद्यत् तत् कार्यं पर्यायेणाविरोधिभिः । निशोपशायः कर्तव्यः फलोन्नायश्च संहतैः ॥' भ. का. 7-41.
- C. 'निराकरिण्ड्विजकुजराणां तृणीकृताशेषगुणोऽतिमोहात् । पापाशयान् अभ्युदयार्थमाच्छीर्त प्राग्ब्रह्मरक्षःप्रवरान् दशास्यः ॥' भ. का. 11-44.

आयम् २, } प्रत्यायम् २, } ¹अवगमम् २ गमयित्वा २, }
इत्वा २, } आययित्वा २, } अवगमम् २

— — जिगमिषम् २, } प्रतीषिषम् २ ; }
— — जिगमिषित्वा २, } ईषिषित्वा २ ; }

(69) “इदि परमैश्वर्ये” (I-भ्वादिः-63-अक. से. पर.)

परमैश्वर्यम्=परमेश्वरक्रिया-इति क्षीरस्वामी ।

इन्दकः-दिका,	इन्दकः-दिका,	² इन्दिदिषकः-षिका ;
इन्दिता-ती,	इन्दयिता-त्री,	इन्दिदिषिता-त्री ;
इन्दन्-न्ती,	इन्दयन्-न्ती,	इन्दिदिषन्-न्ती ;
इन्दिष्यन्-न्ती-ती,	इन्दयिष्यन्-न्ती-ती,	इन्दिदिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	इन्दयमानः,	इन्दयिष्यमाणः ; —
इन्-इन्दौ-इन्दः ;	—	—
इन्दितम्-तः-तवान्,	इन्दितः,	इन्दिदिषितः-तवान् ;
इन्दः,	इन्दः,	इन्दिदिषुः, इन्दिदयिषुः ; }
^{A3} इन्द्रः-इन्द्राणी,	⁴ इन्दिरा ;	—
इन्दितव्यम्,	इन्दयितव्यम्,	इन्दिदिषितव्यम् ;
इन्दनीयम्,	इन्दनीयम्,	इन्दिदिषणीयम् ;
इन्धम्,	इन्धम्,	इन्दिदिष्यम् ;
ईषदिन्दः, दुर्दिन्दः, सिवन्दः ;	—	—
इन्धमानः,	इन्धमानः,	इन्दिदिष्यमाणः ;
इन्दः,	इन्दः,	इन्दिदिषः ;
इन्दितुम्,	इन्दयितुम्,	इन्दिदिषितुम् ;

1. 'चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (6-4-93) इति णमुलि दीर्घविकल्पः ।
2. 'न न्द्राः संयोगादयः' (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः ।
3. औणादिके (द. उ. 8-46) रन् प्रत्यये रूपम् । स्त्रियां पुंयोगे 'इन्द्रवरुण-' (4-1-49) इत्यादिना ङीष्, तत्संनियोगेनानुगागमश्च भवति ।
4. औणादिके किरच् प्रत्यये रूपम् ।
- A. 'अतर्दकास्त्वथ विकर्दमाशयाः प्रखर्दवृत्तैरसमन्तितान्तिकाः । भुतान्द्रुकैः चित्तगजेन्द्रोषितः तुव्यस्तु सस्तो गुणविन्दुलोडुपाः ॥' भा. का. 1-9.

इन्दा,	इन्दना,	इन्दिदिषा ;
इन्दनम्,	इन्दनम्,	इन्दिदिषणम् ;
इन्दिद्वा,	इन्दयित्वा,	इन्दिदिषित्वा ;
समिन्ध,	समिन्ध,	इमिन्दिदिष्य ;
इन्दम् २, }	इन्दम् २, }	इन्दिदिषम् २ ; }
इन्दिद्वा २, }	इन्दयित्वा २, }	इन्दिदिषित्वा २, }

(70) “जि इन्धी दीप्तौ” (VII-रुधादि:-1548-अक. से. आ.)

दीपनायामपि प्रयुज्यते ।

इन्धक:-न्धिका,	इन्धक:-न्धिका,	इन्दिधिषक:-षिका ;
इन्धिता-त्री,	इन्धयिता-त्री,	इन्दिधिषिता-त्री ;
—	इन्धयन्-न्ती,	इन्धयिष्यन्-न्ती-ती ;
¹ इन्धानः, ^A समिन्धानः, इन्धयमानः,		इन्दिधिषमाणः ;
इन्धिष्यमाणः,	इन्धयिष्यमाणः,	इन्दिधिषिष्यमाणः ;
² समिध-समिधौ-समिधः ;	—	—
अग्नीध्र ³ , आष्टमिन्धः ⁴ , अग्निमिन्धः, इन्धः, इन्धनम् ^B इन्दिधिषुः, इन्दिधिषिषुः ;		
समिद्धम्, इद्ध ⁵ , इद्धवान्, इन्धितम्-तः-तवान्, इन्दिधिषितः-तवान् ;		
इन्धितव्यम्,	इन्धयितव्यम्,	इन्दिधिषितव्यम् ;
इन्धनीयम्,	इन्धनीयम्,	इन्दिधिषणीयम् ;
इन्ध्यम्,	इन्ध्यम्,	इन्दिधिष्यम् ;
ईषदिन्धः, दुरिन्धः, स्विन्धः ;	—	—

1. ‘रुधादिभ्यः श्रम्’ (3-1-78) इति श्रमि ‘श्रान्नलोपः’ (6-4-23) इति नलोपे ‘इन्सोरलोपः’ (6-4-111) इति अकारलोपः ।
2. ‘अनिदिता-’ (6-4-24) इति नलोपः ।
3. ‘क्लिप् च’ (3-2-76) इति कर्मणि उपपदे क्लिप् ।
4. ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यण्, ‘आ-ष्टान्योः—’ (वा. 6-3-70) इति मुम् ।
5. ‘जीतः कः’ (3-2-187) इति वर्तमाने कः । ‘श्रीदितो निष्ठायां’

(7-2-14) इतीडभावः ।

- A. ‘यमे युनजिम का ने समिन्धानोऽस्त्रकौशलम् ।’ भ. का. 6-37.
- B. ‘अपां पतिर्नित्यमबिन्धनेन ज्वालावता नूनमशोषितोऽभूत् ।’ यादवाभ्युदये 18-45.
- C. “समिद्धशरणा दीप्ता देहे लङ्का मते श्वरा । समिद्धशरणाऽऽदीप्ता देहेऽलङ्कामते श्वरा ॥” भ. का. 10-7.

इद्धयमानः,	इन्ध्यमानः,	इन्दिधिष्यमाणः ;
एधः ¹ ,	इन्धः,	इन्दिधिषः ;
इन्धितुम्,	इन्धयितुम्,	इन्दिधिषितुम् ;
इन्धा, समित् ² ,	इन्धना,	इन्दिधिषा, इन्दिधिषया ;
इन्धनम्,	इन्धनम्,	इन्दिधिषणम् ;
इन्धित्वा,	इन्धयित्वा,	इन्दिधिषित्वा ;
समिध्य,	समिन्ध्य,	समिन्दिधिष्य ;
इन्धम् २, }	इन्धम् २, }	इन्दिधिषम् २ ; }
इन्धित्वा २, }	इन्धयित्वा २, }	इन्दिधिषित्वा २. }

(71) “इल स्वप्नक्षेपणयोः” (VI-तुदादि:-1357-सक. सेट्. पर.)

— स्वप्नक्षेपणयोः’ इति धातुकाव्ये पाठः ।

एलक:-लिका,	एलक:-लिका,	³ एललिषक:-षिका ;
एलिता-त्री,	एलयिता-त्री,	एललिषिता-त्री ;
⁴ इलन् ^{A5} -न्ती-ती,	एलयन्-न्ती,	एललिषन्-न्ती ;
एलिष्यन्-न्ती-ती,	एलयिष्यन्-न्ती-ती,	एललिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	एलयमानः,	एलयिष्यमाणः ;
इल-इलौ-इलः ;	—	—
इलितम्-तः-तवान्,	एलितम्-तः,	एललिषितम्-तः-तवान् ;
⁶ इलः, इला, एलः,	एललिषुः,	एललयिषुः ;
एलितव्यम्,	एलयितव्यम्,	एललिषितव्यम् ;

1. ‘अवोदैधौघ—’ (6-4-29) इति घवन्तो निपातितः । इधम् इत्यर्थः ।
2. ‘संपदादिभ्यः—’ (वा. 3-3-94) इति क्लिप् स्त्रियां भावादौ । युद्ध इत्यर्थः ।
3. उपधाकार्यस्य द्वित्वात् प्रबलत्वात् पूर्वं गुणे द्वितीयस्यैकाचः द्वित्वम् ।
4. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः । ‘सार्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति शस्य लिट्प्रत्ययान्तधूपधगुणो न ।
5. ‘आच्छीनयोर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम् विकल्पेन ।
6. ‘इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः । टाप् स्त्रियाम् । इला = भूमिः ।

A. ‘चलितपीतपटेन चलन् इलन् अविलितोरुक्तां परितो दृशम् ॥’ धा. का. 2-78.

एलनीयम्,	एलनीयम्,	एललिषणीयम् ;
एल्यम्,	एल्यम्,	एललिष्यम् ;
ईषदेल्, दुरेल, स्वेल् ;	—	—
इल्यमानः,	एल्यमानः,	एललिष्यमाणः ;
एल्,	एल्,	एललिषः ;
एलितुम्,	एलयितुम्,	एललिषितुम् ;
इलितः- ¹ इलितिः,	एलना,	एललिषा, एललियिषा ;
एलनम्,	एलनम्,	एललिषणम् ;
² एलित्वा,	एलयित्वा,	एललिषित्वा ;
समिल्य,	समेल्य,	समेलिलिष्य ;
एलम् २, }	एलम् २, }	एललिषम् २ ; }
एलित्वा २, }	एलयित्वा २, }	एललिषित्वा २. }

(72) “इल प्रेरणे” (X-चुरादि:-1661-सक. सेट्. उभ.)

पूर्वोक्ततौदादिकेलतिवत् (71) णिजन्तात् रूपाणि सर्वाणि ज्ञेयानि ।
प्यन्तात् पचाद्यचि टापि एला-बहुलगन्धा, जलसंस्कारकफलविशेषः । द्राविड्यां
[‘ஏலக்காய் ’] ‘एलकाय्’ इति प्रसिद्धः ।

एललियिषकः-षिका ;	एललियिष्यमाणः ;
एललियिषिता-त्री ;	एललियिषुः ;
एललियिषन्-न्ती ;	एललियिषः ;
एललियिष्यन्-न्ती-ती ;	एललियिषितुम् ;
एललियिषमाणः ;	एललियिषा ;
एललियिष्यमाणः ;	एललियिषणम् ;
एललियिषितः-तवान् ;	एललियिषित्वा ;
एललियिषितव्यम् ;	समेलिलिष्य ;
एललियिषणीयम् ;	एललियिषम् २ ; }
एललियिष्यम् ;	एललियिषित्वा २ ; }

1. इलितिरित्यत्र ‘तितुन्नेष्वग्रहादीनां—’ (वा. 7-2-9) इति पर्युदासादिङ् भवति ।

2. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति कित्त्वे न, तेन गुणः ।

(73) “इवि व्याप्तौ” (I-भ्वादि:-587. अक. सेट्-पर.)

इन्वकः-न्विका,	इन्वकः-न्विका,	¹ इन्विविषकः-षिका ;
इन्विता-त्री,	इन्वयिता-त्री,	इन्विविषिता-त्री ;
प्रेन्वन्-न्ती,	इन्वयन्-न्ती,	इन्विविषन्-न्ती ;
इन्विष्यन्-न्ती-ती,	इन्वयिष्यन्-न्ती-ती,	इन्विविषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	इन्वयमानः,	इन्वयिष्यमाणः ;
इन्-इन्वौ-इन्वः ;	—	—
^A इन्वितम्-तः-तवान्,	इन्वितः-तम्,	इन्विविषितम्-तः-तवान् ;
इन्वः, इन्वका, ²	इन्विविषुः,	इन्विविषुः ;
इन्वितव्यम्,	इन्वयितव्यम्,	इन्विविषितव्यम् ;
इन्वनीयम्,	इन्वनीयम्,	इन्विविषणीयम् ;
इन्व्यम्,	इन्व्यम्,	इन्विविष्यम् ;
ईषदिन्वः, दुरिन्वः, स्विन्वः ;	—	—
इन्व्यमानः,	इन्व्यमानः,	इन्विविष्यमाणः ;
इन्वः,	इन्वः,	इन्विविषः ;
इन्वितुम्,	इन्वयितुम्,	इन्विविषितुम् ;
इन्वा,	इन्वना,	इन्विविषा ;
इन्वनम्, }	इन्वनम्,	इन्विविषणम् ;
³ प्रेन्वनम्, }	—	—
इन्वित्वा,	इन्वयित्वा,	इन्विविषित्वा ;
समिन्व्य,	समिन्व्य,	समिन्विविष्य ;
इन्वम् २, }	इन्वम् २, }	इन्विविषम् २ ; }
इन्वित्वा २, }	इन्वयित्वा २, }	इन्विविषित्वा २. }

1. ‘न न्नाः संयोगादयः’ (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः ।

2. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ इत्यौणादिकः क्वुन् प्रत्ययः । ‘क्षिपकादीनां च’ (वा. 7-3-45) इति ‘प्रत्ययस्थात्’ (7-3-44) इति प्राप्तस्येत्वस्य निषेधः । इन्वकाः तारकाविशेषाः ।

3. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वं न, णत्वप्रकरणे नुमग्रहणस्यानुस्वारोपलक्षणत्वात् ।

A. ‘विश्वेन्वितं सङ्मधुपिन्विताङ्गकं मिन्वन्तमुच्चैः कृपयैव निन्वकान् ।’ धा. का. 1-75.

(74) “इष गतौ” (IV-दिवादि:-1127-सक. सेट्. पर.)

‘इष्णात्याभीक्ष्ण्ये, इच्छायामिच्छेद्, गत्यर्थे इष्यति ।’ (श्लो 168)

इति देवः ।

एषकः-षिका,	एषकः-षिका,	¹ एषिषिषकः-षिका ;
² एषिता-त्री,	एषयिता-त्री,	एषिषिषिता-त्री ;
³ इष्यन्-न्ती,	एषयन्-न्ती,	एषिषिष्यन्-न्ती ;
एषिष्यन्-न्ती-ती,	एषयिष्यन्-न्ती-ती ;	एषिषिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	एषयमाणः,	एषयिष्यमाणः ;
इद्-इषौ-इषः ;	—	—
इषितम्- ^A तः-तवान् ,	एषितम्-तः,	एषिषिषितः-तवान् ;
⁴ इषः, एषः, प्रैषः ⁵ ,	एषिषिषुः,	एषिषिषिषुः ;
एषितव्यम् ,	एषयितव्यम् ,	एषिषिषितव्यम् ;
एषणीयम् ,	एषणीयम् ,	एषिषिषणीयम् ;
एष्यम्, ^B प्रैष्यः,	एष्यम् ,	एषिषिष्यम् ;
ईषदेष्टः, दुरेषः, स्वेष्टः ;	—	—
इष्यमाणः,	एष्यमाणः,	एषिषिष्यमाणः ;
एषः,	एषः,	एषिषिषः ;
^A एषितुम् ,	एषयितुम् ,	एषिषिषितुम् ;
⁶ एषणा, ⁷ परीष्टिः-पर्येषणा, अन्वेष्टणा,		एषिषिषा, एषिषिषिषा ;

1. ओणेर्द्धित्करणत् उपधाकार्यं प्रबलम् । पूर्वं लघूपधगुणे द्वितीयस्यैकाचः ‘षिस्’ इत्यस्य द्वित्वम् ।
  2. ‘तीषसह—’ (7-2-48) इतीड्विकल्पस्तु नात्र प्रवर्तते, ‘इषेस्तकारे इयन्प्रत्ययात् प्रतिषेधो वक्तव्यः’ (वा. 7-2-48) इति वार्तिकात् ।
  3. ‘दिवादिभ्यः इयन्’ (3-1-69) इति इयन् । इयनः ङिद्वद्वावात् गुणो न ।
  4. ‘इगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
  5. ‘प्राद्वहोढोढैष्येषु’ (वा. 6-1-89) इति वृद्धिः ।
  6. ‘इषेरनिच्छार्थस्य’ (वा. 3-3-107) इति युच् ।
  7. ‘परेर्वा’ (वा. 3-3-107) इति युच् वा ।
- A. ‘एषितुं प्रेषितो यातो मया तस्यानुजो वनम् ॥’ भ. का. 5-82.
B. ‘देहि प्रभोः प्रैष्य सुसोहनाय मे जीर्णांशुकायस्त्वमज्ञोर्णमंशुकम् ॥’ धा. का. 2-57.

एषणम् ,	एषणम् ,	एषिषिषणम् ;
¹ एषित्वा,	एषयित्वा,	एषिषिषित्वा ;
प्रेष्य,	प्रेष्य,	समेषिषिष्य ;
एषम् २, } एषित्वा २, }	एषम् २, } एषयित्वा २, }	एषिषिषम् २ ; } एषिषिषित्वा २. }

(75) “इष इच्छायाम्” (VI-तुदादि:-1351-सक. सेट्. पर.) (अ)

‘इष्णात्याभीक्ष्ण्ये, इच्छायां इच्छेद्, गत्यर्थे इष्यति ।’ (168 श्लो) इति देवः ।

एषकः-षिका, ² एषिषिषकः-षिका ;	एष्यम् }
³ एष्टा-ष्टी, ^A एषिता-त्री ;	एषितव्यम् }
⁴ इच्छन्- ^B न्ती-ती ;	एषणीयम् ;
एषिष्यन्-न्ती-ती ;	एष्यम् ;
⁵ इद्-इड्-इषौ-इषः ;	ईषदेष्टः-दुरेषः-स्वेष्टः ;
⁶ इष्टः-ष्टम्-ष्टवान् ;	इष्यमाणः ;
इषः, एषः, एषिषिषुः, } ⁷ इच्छुः ^C ; ⁸ शरणैषी ^D }	एषः ; एषुम्—एषितुम् ;

1. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वनिषेधाद्गुणः ।
  - (अ) केचिदंशु धातुमुदितं पठन्ति । तत्फलं तु क्त्वायामिड्विकल्प इति वक्तव्यम् ।
‘इषेस्तकारे इयन्प्रत्ययात् प्रतिषेधो वक्तव्य’ इति भाष्यात् तकारादावार्धधातुके इड्विकल्पः सिद्ध एवेत्यत उदित्वस्य फलं न ।
  2. सनि, णौ च पूर्वोक्तेषु (74) धातुवर्णपाणि ज्ञेयानि ।
  3. ‘तीषसह—’ (7-2-48) इति तादेरार्धधातुकस्य इड्विकल्पः ।
  4. ‘इषगमियमां छः’ (7-3-77) इति शे परे छकार आदेशः ।
  5. ‘झलां जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति जश्त्वम् । चर्त्त्विकल्पः ।
  6. ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीणिषेधः ।
  7. ‘विन्दुरिच्छुः’ (3-2-169) इति तच्छीलादिषु उपत्ययः छकारश्च निपातितः ।
  8. ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति णिनिः ।
- A. ‘एष्टारमेषिता संख्ये सोढारं सहिता भृशम् ।’ भ. का. 9-31.
B. ‘सुरादिबन्धुः क्षुरघोरचेताः पुरन् खलानां जनजीवबर्ही । कंसः स्थितो यत्र ततई लोकं स्तुढामरस्तुहकरानभीच्छन् ॥’ धा. का. 2-77.
C. ‘इच्छुः प्रसादं प्रणमन् सुग्रीवः प्रावदन् नृपम् ॥’ भ. का. 7-24.
D. ‘अध्यासितं श्रिया ब्राह्मया शरण्यं शरणैषिणाम् ॥’ भ. का. 4-4.

इष्टि ^१ ; ^A इच्छा ^२ ;	प्रेष्य;
एषणम्, एषणी ^३ ;	एषम् २, एषित्वा २, इष्ट्वा २,
एषित्वा; }	इष्टका ^४ .
इष्टा; }	

(76) “इष आभीक्ष्ये” (IX - क्रयादि:-1525. सक. सेट. पर.)

‘इष्णात्याभीक्ष्ये, इच्छायां इच्छेद्, गत्यर्थ इष्यति ।’ (श्लो. 168)

इति देवः ।

‘इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात् प्रतिषेधो वक्तव्य’ (वा. 7-2-48) इति वचनान् अस्यापि धातोः तादेराद्धधातुकस्य इडिकल्पः । तदानीं शुद्धाद्धातोः

(75) इच्छार्थकधातुवत्, ण्यन्तात् सन्नन्ताच्च (74) इषधातुवच्च रूपाणि ज्ञेयानि । शतरि परं—इष्णन्-ती (‘क्रयादिभ्यः श्रा’ (3-1-81) इति श्राप्रत्ययः । ‘श्राभ्यस्तयोरातः’ (6-4-112) इति आकारलोपे रूपम्) इति विशेषः । आभीक्ष्ये=पौनःपुन्यम्, भृशार्थो वा । तद्विषयायां क्रियायामित्यर्थः ।

(77) “ई (वी) गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु”

(II-अदादि:-1048 - स. अनि. पर.)

‘अत्येतीयते गत्यां, अधीतेऽध्येति चेडिकोः ।’ (श्लो 14) इति देवः ।

प्रजनम्=गर्भग्रहणम् । ‘वी गति—’ (II-1048. सक. अनि. पर.) इति धातौ प्रशिष्टोऽयं धातुः ।

आयकः-यिका,	आयकः-यिका,	^५ ईषिकः-षिका ;
एता-त्री,	आययिता-त्री,	ईषिषिता-त्री ;
^६ इयन् ^B -ती,	आययन्-न्ती,	ईषिषन्-न्ती ;

1. ‘श्रुयजीषितुभ्यः करणे’ (वा. 3-3-94) इति क्तिन् । बाहुलकाद्वावेऽपीष्टिरिति ।

2. ‘इच्छा’ (3-3-101) इति भावे शे यगभावो निपात्यते ।

3. करणे ल्युटि स्त्रियां ङीप् । तुलना ।

4. ‘इष्यशिभ्यां तक्न्’ (द. उ. 3. 30) इति तक्न् प्रत्ययः । इष्यते श्रेयोऽर्थिभिरिति विग्रहः ।

5. ‘इको झल’ (1-2-9) इति सनः क्तिवम् । ‘पर्जन्यवलक्षणं प्रवर्तते’ (भाष्यम्) इति न्यायात् ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः ।

6. ‘अचि श्नुधातु—’ (6-4-77) इतीयङ् ।

A. ‘निरचिकमदिच्छातः वानरांश्चक्रमावतः ॥’ भ. का. 7-70.

B. ‘इयज्जनं राजयर्थं समायात् वाताकुलोद्घातपताकमीशः ॥’ धा. का. 2-48.

एष्यन्-न्ती-ती,	आययिष्यन्-न्ती-ती,	ईषिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	आययमानः,	आययिष्यमाणः ;
ईः-इयौ-इयः ;	—	—
^A ईतः-तम्-तवान्,	आयितम्-तः,	ईषिषितः-तवान् ;
अयः, आयः,	ईषिषिषुः,	आययिषिषुः ;
एतव्यम्,	आययितव्यम्,	ईषिषितव्यम् ;
अयनीयम्,	आयनीयम्,	ईषिषणीयम् ;
एयम्, उपेयम् ^B ,	आय्यम्,	ईषिष्यम् ;
ईषदयः, दुरयः, स्वयः ;	—	—
ईयमानः,	आय्यमानः,	ईषिष्यमाणः ;
अयः,	आयः,	ईषिषः ;
एनुम्,	आययितुम्,	ईषिषितुम् ;
ईतिः,	आयना,	ईषिषिषा ;
		आययिषिषा ; }
अयनम्,	आयनम्,	ईषिषणम् ;
ईत्वा,	आययित्वा,	ईषिषित्वा ;
समीय-प्रतीय ^C ,	समाय्य,	समीषिष्य ;
आयम् २, }	आयम् २, }	ईषिषम् २ ; }
ईत्वा २, }	आययित्वा २, }	ईषिषित्वा २. }

(78) “ईक्ष दर्शने” (I-म्वादि:-610. सक. सेट. आत्म.)

ईक्षकः-क्षिका,	ईक्षकः-क्षिका,	^१ ईचिक्षिकः-षिका ;
ईक्षिता-त्री,	ईक्षयिता-त्री,	ईचिक्षिषिता-त्री ;
—	ईक्षयन्-न्ती,	ईक्षयिष्यन्-न्ती-ती ;

1. ‘कुहोश्नुः’ (7-4-62) इत्यभ्यासस्य चुत्वम् ।

A. ‘इदं वचोऽनुचरमाण ईते तस्मिन् स्वमादाय शिशुं निकाय्यम् ।’ वासुदेवविजये — 2-20. ईते इति कान्तात् सप्तमी ।

B. ‘ई गताविति धातोर्यत्, तस्मादेयमिति स्थिते । ‘एङी’ति पररूपे स्यादुपेय-मिति न त्विणः ॥’ इति प्रक्रियासर्वस्वे (पु. 80).

C. ‘प्रतीय सा पूर्वदशे जनेन वीर्भाशुशीतांशुविनाकृतेव ।’ राजन्यनक्षत्रसमन्विताऽपि शोकान्धकारक्षतसर्वचेष्टा ॥’ भ. का. 3-19.

¹ कृष्णाय ईक्षमाणः, ^A	ईक्षयमाणः,	ईचिक्षिषमाणः ;
ईक्षिष्यमाणः,	ईक्षयिष्यमाणः,	ईचिक्षिषिष्यमाणः ;
² ईट्-ईक्षौ-ईक्षः ;	—	—
ईक्षितः-तं-तवान्,	ईक्षितः,	ईचिक्षिषितः-तवान् ;
ईक्षः, प्रतीक्षः, प्रेक्षी ³ , ⁴ भरतप्रतीक्षः- ^B क्षा, ^C अवसरप्रतीक्षः, ईचिक्षिषुः, ईचिक्षयिषुः;		
ईक्षितव्यम्,	ईक्षयितव्यम्,	ईचिक्षिषितव्यम् ;
ईक्षणीयम्,	ईक्षणीयम्,	ईचिक्षिषणीयम् ;
ईक्ष्यम्,	ईक्ष्यम्,	ईचिक्षिष्यम् ;
ईषदीक्षः-दुरीक्षः-स्वीक्षः ;	—	—
ईक्षयमाणः,	ईक्षयमाणः,	ईचिक्षिष्यमाणः ;
ईक्षः, व्यतीक्षा ⁵ ,	ईक्षः	ईचिक्षिषः ;
ईक्षितुम्,	ईक्षयितुम्,	ईचिक्षिषितुम् ;
ईक्षा, परीक्षा,	ईक्षणा,	ईचिक्षिषा, ईचिक्षयिषा ;
ईक्षणम्,	ईक्षणम्,	ईचिक्षिषणम् ;
ईक्षित्वा,	ईक्षयित्वा,	ईचिक्षिषित्वा ;
^D प्रेक्ष्य-परीक्ष्य,	समीक्ष्य,	समीचिक्षिष्य ;
ईक्षम् २, } ईक्षित्वा २, }	ईक्षम् २, } ईक्षयित्वा २, }	ईचिक्षिषम् २ ; } ईचिक्षिषित्वा २. }

1. 'राधीक्षयोर्गस्य विप्रश्नः' (1-4-39) इति कृष्णस्य सम्प्रदानसंज्ञा ।
  2. 'स्कोः' (8-2-29) इति कलोपः ।
  3. 'सुप्यजातौ णिनिः-' (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
  4. 'ईक्षिषमिभ्यां च' (वा. 3-2-1) इति कर्मण्युपपदे णः । टाप् ।
  5. कर्मव्यतीहारे विवक्षितेऽपि अभिधानस्वाभाव्यात् अत्र णच् नेष्ट इति स्पष्टं भाष्ये (3-3-43) ।
- A. 'वीक्षमाणो मृगं रामः चित्रवृत्तिं विसिधिमये ॥' (भ. का. 5-51) । 'स्तुतिशीला हरिकामा फलभक्षा कानने व्रताचारा । तदुपग्रहप्रतीक्षा वसति द्वन्द्वक्षमा मुनि-श्रेणी ॥' इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
- B. 'ताः सान्त्वयन्ती भरतप्रतीक्षा तं बन्धुता न्यक्षिपदाशु तैले ।' (भ. का. 3-23) ।
- C. 'आसीत राजावसरप्रतीक्षः तदा प्रयासं वितथं न कुर्यात् ॥' (भ. का. 12-29) ।
- D. 'सङ्क्षेपितस्वकथदक्षणादीक्षितं तं प्रेक्ष्यैष जन्मफलमीषितवान् महात्मा ॥' (धा. का. 1-77) ।

(79) "ईखि गतौ" (I-भ्वादिः-142-सक. से.-पर.)

ईङ्कः-खिका, ईङ्कः-ङ्खिका, ईङ्खिखिषकः-षिका, ईखिता, ईङ्खयिता, ईङ्खिखिषिता-त्री-ईङ्खन्^A-न्ती ; इत्यादिकं सर्व 'इखि गतौ' (64) इति धातुवत् ज्ञेयम् ।

(80) "ईङ् गतौ" (IV-दिवादिः-1143-सक. अनि-आत्म-)

'अयत्येतीयते गत्यां, अधीतेऽध्येति चेङ्किः ।' (श्लो-14) देवः ।

ईयमानः, एष्यमाणः, आययमानः, आययिष्यमाणः, ईषिषमाणः, ईषिषिष्यमाणः ; इति-शानचि रूपाणि । ^Bनिरीतः, अन्यानि सर्वाण्यपि 'ई' धातुवत् (77) रूपाणि ज्ञेयानि ।

(81) "ईज गतिकुत्सनयोः" (I-भ्वादिः-182-सक. सेट्-आत्म-)

ईजकः-जिका,	ईजकः-जिका,	ईजिजिषकः-षिका ;
ईजिता-त्री,	ईजयिता-त्री,	ईजिजिषिता-त्री ;
—	ईजयन्-न्ती,	ईजयिष्यन्-न्ती-ती ;
ईजमानः,	ईजयमानः,	ईजिजिषमाणः ;
ईजिष्यमाणः,	ईजयिष्यमाणः,	ईजिजिषिष्यमाणः ;
ईक्-ईजौ-ईजः ;	—	—
^C ईजितम्-तः-तवान्,	¹ ईजितः,	ईजिजिषितः-तवान् ;
ईजः,	ईजः,	ईजिजिषुः, ईजिजयिषुः ;
ईजितव्यम्,	ईजयितव्यम्,	ईजिजिषितव्यम् ;
ईजनीयम्,	² ईजनीयम्,	ईजिजिषणीयम् ;
³ ईज्यम्,	ईज्यम्,	ईजिजिष्यम् ;

1. 'निष्ठायां सेटि' (6-4-52) इति णेलोपः ।
  2. 'णेरनिटि' (6-4-51) इति णेलोपः ।
  3. निष्ठायां सेट्त्वात् 'चजोः—' (7-3-52) इति कुत्वं न ।
- A. 'एखच्चकोरुत्करमिङ्गितं शुकेः प्रेङ्खतावलगनरत्नमण्डपम् ।' (धा. का. 1-20) ।
- B. 'आपीय तद्गिरममाननिरीतरोषः प्रीतिं श्यतोऽस्य स करेण शिरोधिमच्छात् ।' (धा. का. 2-59) ।
- C. 'अज्जेजि विभ्राभिभरनीजितैश्च यत् कदाप्यशोचद्भिरशोचन्तुभिः ।' भा. का. 1-25.

ईषदीजः, दुरीजः, स्वीजः ;	—	—
ईज्यमानः,	ईज्यमानः,	ईजिजिष्यमाणः ;
ईजः,	ईजः,	ईजिजिषः ;
ईजितुम्,	ईजयितुम्,	ईजिजिषितुम् ;
ईजा,	ईजना,	ईजिजिषा, ईजिजयिषा ;
ईजनम्,	ईजनम्,	ईजिजिषणम् ;
ईजित्वा,	ईजयित्वा,	ईजिजिषित्वा ;
समीज्य,	समीज्य,	समीजिजिष्य ;
ईजम् २, }	ईजम् २, }	ईजिजिषम् २ ; }
ईजित्वा २, }	ईजयित्वा २, }	ईजिजिषित्वा २. }

(82) “ईड स्तुतौ” (II-अदादि:-1019. सक. से. आत्म.)

‘—स्तुत्यामीष्टे तत्रेडयेणिचि ।’ (श्लो-84) इति देवः ।

ईडकः-डिका,	ईडकः-डिका,	ईडिडिषकः-षिका ;
ईडिता-त्री,	ईडयिता-त्री,	ईडिडिषिता-त्री ;
—	ईडयन्-न्ती,	ईडयिष्यन्-न्ती-ती ;
ईडानः,	ईडयमानः,	ईडिडिषमाणः ;
ईडिष्यमाणः,	ईडयिष्यमाणः,	ईडिडिषिष्यमाणः ;
ईट्-ईडौ-ईडः ;	—	—
ईडितः-तं-तवान्,	ईडितः-तं,	ईडिडिषितः-तवान् ;
ईडः,	ईडः,	ईडिडिषुः, ईडिडयिषुः ;
ईडितव्यम्,	ईडयितव्यम्,	ईडिडिषितव्यम् ;
ईडनीयम्,	ईडनीयम्,	ईडिडिषणीयम् ;
ईडयम्,	ईडयम्,	ईडिडिष्यम् ;
ईषदीडः, दुरीडः, स्वीडः ;	—	—
ईडयमानः,	ईडयमानः,	ईडिडिष्यमाणः ;
ईडः,	ईडः,	ईडिडिषः ;
ईडितुम्,	ईडयितुम्,	ईडिडिषितुम् ;

A. ‘ईडयोऽयमीशः समुपास्तिशीलैराशासितः पीतपटीं वसानः । स्वीयैश्चकसे कश-
नीयकासी रमोष्ठिंसी नतचित्तनिजो ॥’ धा. का. 2-45.

ईडा ¹ ,	ईडना,	ईडिडिषा, ईडिडयिषा ;
ईडनम्,	ईडनम्,	ईडिडिषणम् ;
ईडित्वा,	ईडयित्वा,	ईडिडिषित्वा ;
समीडय,	समीडय,	समीडिडिष्य ;
ईडम् २, }	ईडम् २, }	ईडिडिषम् २ ; }
ईडित्वा २, }	ईडयित्वा २, }	ईडिडिषित्वा २. }

(82-A) “ईड स्तुतौ” (X-चुरादि:-1668. सक. सेट्. उभय.)

‘—स्तुत्यामीष्टे तत्रेडयेणिचि ।’ (श्लो-84) इति देवः ।

ईडकः-डिका,	ईडिडिषकः-षिका ;
ईडयिता-त्री,	ईडिडिषिता-त्री ;
ईडयन्-न्ती,	ईडिडिषयन्-न्ती ;
ईडयिष्यन्-न्ती-ती,	ईडिडिषिष्यन्-न्ती-ती ;
ईडयमानः,	ईडिडिषमाणः ;
ईडयिष्यमाणः,	ईडिडिषिष्यमाणः ;
ईट्-ईडौ-ईडः ;	—
ईडितम्-तः,	ईडिडिषितः-तवान् ;
ईडः,	ईडिडिषुः ;
ईडयितव्यम्,	ईडिडिषितव्यम् ;
ईडनीयम्,	ईडिडिषणीयम् ;
ईडयम्,	ईडिडिष्यम् ;
ईषदीडः-दुरीडः-स्वीडः ;	—
ईडयमानः,	ईडिडिष्यमाणः ;
ईडः,	ईडिडिषः ;
ईडयितुम्,	ईडिडिषितुम् ;
ईडना,	ईडिडिषा ;

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इत्यः प्रत्ययः ।

A. ‘खेदस्त्वयान् पटहगर्दनगर्जिताशे रज्जे सगर्धनमुगर्दितवीरलोके ।

मन्त्राप्रपूर्वितरुपे शिशुना रणं वः स्यादेव मानपरिजंसकमीडयधाम्नाम् ॥’

धा. का. 3-31.

ईडनम् ,	ईडिडयिषणम् ;
ईडयित्वा ,	ईडिडयिषित्वा ;
समीडय ,	समीडिडयिष्य ;
ईडम् २ , }	ईडिडयिषम् २ ; }
ईडयित्वा २ , }	ईडिडयिषित्वा २ . }

(83) “ईर गतौ कम्पने च” (II-अदादि:-1018-अक. सक. सेट्. आत्म.)

‘—ईरयतीरति । ईरेः क्षेपे विभाषा णौ लुकीर्ते गतिकम्पयोः ॥’

(श्लो-153) इति देवः ।

ईरक:-रिका ,	ईरक:-रिका ,	ईरिषिक:-षिका ;
ईरिता-त्री ,	ईरयिता-त्री ,	ईरिषिता-त्री ;
—	¹ ईरयन्-न्ती ,	ईरयिष्यन्-न्ती-ती ;
ईराणः ,	² ईरयमाणः ,	ईरिषमाणः ;
ईरिष्यमाणः ,	² ईरयिष्यमाणः ,	ईरिषिष्यमाणः ;
ईः-ईरौ-ईरः ;	—	—
ईरितः-तम्-तवान् ,	ईरितः-तं ,	ईरिषितः-तवान् ;
³ ईरः , समीरः , ⁴ नीरः ,	ईरः , ईरिषिषुः , ईरिषिषुः , ⁵ स्वैरी , ⁶ समीरणः ;	
ईरितव्यम् ,	ईरयितव्यम् ,	ईरिषितव्यम् ;
ईरणीयम् ,	ईरणीयम् ,	ईरिषणीयम् ;
ईर्यम् ,	ईर्यम् ,	ईरिष्यम् ,
ईषदीरः-दुरीरः-स्वीरः ;	—	—
^A ईर्यमाणः , प्रेर्यमाणः ,	ईर्यमाणः ,	ईरिष्यमाणः ;

1. ‘निरणचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।
  2. गत्यर्थकत्वे तु ण्यन्तात् आत्मनेपदमपि भवति ।
  3. ‘इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः । वायुः ।
  4. ‘निम्नम् ईर्ते = गच्छतीति नीरम् = जलम् । वृत्तिविषये निश्चयः निम्नार्थकः , इति माधवीयधातुवृत्तौ । ‘कर्मण्यण्’ (3-2-1) इत्यण् ।
  5. स्वेन ईरितुं शीलमस्येति ताच्छील्ये ‘सुप्यजातौ—’ (3-2-78) इति णिनिः ।
  6. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्’ (3-2-148) इति युच् तच्छीलादिषु । वायुः । अथवा, ण्यन्तात् नन्धादित्वात् कर्तरि ल्युः ।
- A. ‘चिकीर्षिते पूर्वतरं स तस्मिन् क्षेमकरेऽर्थे सुहृदीर्यमाणः । मात्राऽतिमात्रं शुभयेव बुद्धयः चिरं पुत्रोऽभवि ६ प्रजावा ॥’ म. क. 12-6.

ईरः , ¹ स्वैरम् ,	ईरः ,	ईरिषिषः ;
ईरितुम् ,	ईरयितुम् ,	ईरिषितुम् ;
ईरा ,	ईरणा ,	ईरिषिषा ; ईरिषिषा ;
ईरणम् ,	ईरणम् ,	ईरिषिषणम् ;
ईरित्वा ,	ईरयित्वा ,	ईरिषित्वा ;
प्रेर्य ,	समीर्य ,	समीरिष्य ;
ईरम् २ , }	ईरम् २ , }	ईरिषिषम् २ ; }
ईरित्वा २ , }	ईरयित्वा २ , }	ईरिषित्वा २ . }

(84) “ईर क्षेपे” (X-चुरादि:-1811-सक. सेट्. उभ. आधृषीयः)

‘ईरयतीरति । ईरेः क्षेपे विभाषा णौ लुकीर्ते गतिकम्पयोः ।’

(श्लो. 153) इति देवः ।

‘आधृषाद्वा’ (ग. सू. चुरादौ) इति णिचो वैकल्पिकत्वम् । ण्यन्तात् शुद्धाच्च घातोः पूर्वोक्तेरतिवत् (83) रूपाणि सर्वाणि ज्ञेयानि । णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि परस्मैपदम्’ (1-3-78) इति शास्त्रात् शतरि ईरन्-न्ती ईरिष्यन्-न्ती-ती इति रूपाणि—इति विशेषः । ण्यन्तात् सनि तु—

ईरिषिक:-षिका ,	ईरिष्यिष्यम् ;
ईरिषिषिता-त्री ,	ईषदीरिषिषः ;
ईरिषिषन्-न्ती ,	ईरिषिष्यमाणः ;
ईरिषिष्यन्-न्ती-ती ,	ईरिषिषितुम् ;
ईरिषिषमाणः ,	ईरिषिषा ;
ईरिषिषिष्यमाणः ,	ईरिषिषणम् ;
ईरिषिषितः-तवान् ,	ईरिषिषित्वा ;
ईरिषिषुः ,	समीरिषिष्य ;
ईरिषिषितव्यम् ,	ईरिषिषम् २ ; }
ईरिषिषणीयम् ;	ईरिषिषित्वा २ . }
—	इत्यादि रूपाणि ।

1. ईरणम् = ईरः । स्वेना भिप्रायेणोऽस्मिन्—इति स्वैरम् । घञ् । स्वभावाज्-पुंसकलिङ्गत्वम् ।

(85) “ईर्ष्य ईर्ष्यायाम्” (I-भ्वादि:-510-सक-सेट्.पर.)

ईर्ष्या = असहनम् ।

ईर्ष्यक:-र्षिका,	ईर्ष्यक:-र्षिका,	¹ ईर्ष्यविषयक:-षिका ;
ईर्ष्यिता-त्री,	ईर्ष्ययिता-त्री,	ईर्ष्यविषयिता-त्री ;
ईर्ष्यन्-न्ती,	ईर्ष्ययन्-न्ती,	ईर्ष्यविषयन्-न्ती ;
ईर्ष्यिष्यन्-न्ती-ती,	ईर्ष्ययिष्यन्-न्ती-ती,	ईर्ष्यविषयिष्यन्-न्ती-ती ;
—	ईर्ष्ययमाणः,	ईर्ष्यविषयमाणः ;
² ईर्ष्य-ईर्ष्यो-ईर्ष्यः ;	—	—
ईर्ष्यितम्-त:-तवान्,	ईर्ष्यितः,	ईर्ष्यविषयितः-तवान् ;
ईर्ष्यः,	ईर्ष्यः,	ईर्ष्यविषयः ;
ईर्ष्यितव्यम्,	ईर्ष्ययितव्यम्,	ईर्ष्यविषयितव्यम् ;
ईर्ष्यणीयम्,	ईर्ष्ययणीयम्,	ईर्ष्यविषयणीयम् ;
ईर्ष्यम्,	ईर्ष्यम्,	ईर्ष्यविषयम् ;
ईषदीर्ष्यः, दुरीर्ष्यः, स्वीर्ष्यः ;	—	—
ईर्ष्यमाणः,	ईर्ष्यमाणः,	ईर्ष्यविषयमाणः ;
ईर्ष्यः,	ईर्ष्यः,	ईर्ष्यविषयः ;
ईर्ष्यितुम्,	ईर्ष्ययितुम्,	ईर्ष्यविषयितुम् ;
^A ईर्ष्या,	ईर्ष्यणा,	ईर्ष्यविषया ;
ईर्ष्यणम्,	ईर्ष्यणम्,	ईर्ष्यविषयणम् ;
ईर्ष्यित्वा,	ईर्ष्ययित्वा,	ईर्ष्यविषयित्वा ;
समीर्ष्य,	समीर्ष्य,	समीर्ष्यविषय ;
ईर्ष्यम् २, } ईर्ष्यित्वा २, }	ईर्ष्यम् २, } ईर्ष्ययित्वा २, }	ईर्ष्यविषयम् २, } ईर्ष्यविषयित्वा २. }

1. अभ्यासे चकारकारयोः, उत्तरखण्डे ककारषकारयकाराणां च श्रवणं बोध्यम् ।
2. ‘स्कोः संयोगाद्योः—’ (8-2-29) इति ककारस्य लोपः । षकारस्य जश्चम् । यकारस्य संयोगान्तलोपः ।
- A. ‘राधाकृतेर्ष्याकलहावलोकनात् ईर्ष्या ह्यन्या रमया प्रमोदितम् ।’ धा.का. 1-66.

(86) “ईर्ष्य ईर्ष्यायाम्” (I-भ्वादि:-511-सक. सेट्. पर.)

ईर्ष्या = कामजम् असहनम्-इति क्षीरस्वामी ।

ईर्ष्यक:-र्षिका, ईर्ष्यक:-र्षिका, ¹ईर्ष्यविषयक:-ईर्ष्यविषयक:-²षिका ;
 ईर्ष्यिता-त्री, ईर्ष्ययिता-त्री, ईर्ष्ययिषिता, ईर्ष्यविषयिता-ली ;
 ईर्ष्यन्-न्ती, ईर्ष्ययन्-न्ती, ईर्ष्ययिषन्-न्ती, ईर्ष्यविषयन्-न्ती ;
 ईर्ष्यिष्यन्-न्ती-ती, ईर्ष्ययिष्यन्-न्ती-ती, ईर्ष्ययिष्यिष्यन्-न्ती-ती,
 ईर्ष्यविषयिष्यन्-न्ती-ती ;

— ईर्ष्ययमाणः, ईर्ष्ययिष्यमाणः ; —

³ईर्ष्य-ईर्ष्यो-ईर्ष्यः ; — — —
 ईर्ष्यितम्-त:-तवान्, ईर्ष्यितः, ईर्ष्ययितम्, ईर्ष्यविषयितम्-त:-तवान् ;
 ईर्ष्यः, ईर्ष्यः, ईर्ष्ययिषुः, ईर्ष्यविषयिषुः ;
 ईर्ष्यितव्यम्, ईर्ष्ययितव्यम्, ईर्ष्ययिषितव्यम्, ईर्ष्यविषयितव्यम् ;
 ईर्ष्यणीयम्, ईर्ष्ययणीयम्, ईर्ष्ययिषणीयम्, ईर्ष्यविषयणीयम् ;
 ईर्ष्यम्, ईर्ष्यम्, ईर्ष्ययिष्यम्, ईर्ष्यविषयम् ;
 ईषदीर्ष्यः, दुरीर्ष्यः, स्वीर्ष्यः ; — — —
 ईर्ष्यमाणः, ईर्ष्यमाणः, ईर्ष्ययिष्यमाणः, ईर्ष्यविषयमाणः ;
 ईर्ष्यः, ईर्ष्यः, ईर्ष्ययिषः, ईर्ष्यविषयः ;
 ईर्ष्यितुम्, ईर्ष्ययितुम्, ईर्ष्ययिषितुम्, ईर्ष्यविषयितुम् ;
^Aईर्ष्या, ईर्ष्यणा, ईर्ष्ययिषा, ईर्ष्यविषया ;
 ईर्ष्यणम्, ईर्ष्यणम्, ईर्ष्ययिषणम्, ईर्ष्यविषयणम् ;
 ईर्ष्यित्वा, ईर्ष्ययित्वा, ईर्ष्ययिषित्वा, ईर्ष्यविषयित्वा ;
 समीर्ष्य, समीर्ष्य, समीयिष्य, समीयिष्यिष्य ;
 ईर्ष्यम् २, } ईर्ष्यम् २, } ईर्ष्ययिषम् २, } ईर्ष्यविषयम् २ ; }
 ईर्ष्यित्वा २, } ईर्ष्ययित्वा २, } ईर्ष्ययिषित्वा २, } ईर्ष्यविषयित्वा २. }

1. ‘ईर्ष्यतेस्तृतीयस्य’ (वा. 6-1-3) इति वार्तिके तृतीयस्य व्यञ्जनस्य, तृतीयस्य एकाच इति वा पक्षद्वयमभिप्रेतम् । भाष्यपक्षे एवं रूपम् । यकारस्य द्वित्वम् ।
2. द्वितीयपक्षे सनो द्वित्वम् ।
3. ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति वलि लोपे, ‘झलां जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति जश्चम् । ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् संयोगान्तलोपो न ।
- A. ‘राधाकृतेर्ष्याकलहावलोकनात् ईर्ष्या ह्यन्या रमया प्रमोदितम् ।’ धा.का. 1-66.

(87) “ईश ऐश्वर्ये” (II-अदादि:-1020. अक. सेट्. आत्म.)

ईशक:-शिका,	ईशक:-शिका,	ईशिशिषक:-षिका ;
^A ईशिता-त्री,	ईशयिता-त्री,	ईशिशिषिता-त्री ;
—	ईशयन्-न्ती,	ईशयिष्यन्-न्ती-ती ;
^B ईशानः,	ईशयमानः,	ईशिशिषमाणः ;
ईशियमाणः,	ईशयिष्यमाणः,	ईशिशिषिष्यमाणः ;
¹ ईश-ईशौ-ईशः,	^C भुजगेट् ;	—
ईशित:-तम्-तवान्,	ईशितः,	ईशिशिषित:-तवान् ;
^D ईशः, ² ईश्वर ^B :-रा,	ईशिशिषुः, ईशानः,	^F ईश्वरी ⁴ , ईशिशिषिषुः ;
ईशितव्यम्,	ईशयितव्यम्,	ईशिशिषितव्यम् ;
ईशनीयम्,	ईशनीयम्,	ईशिशिषणीयम् ;
ईश्यम्,	ईश्यम्,	ईशिशिष्यम् ;
ईषदीशः, दुरीशः, स्वीशः ;	—	—
ईश्यमानः,	ईश्यमानः,	ईशिशिष्यमाणः ;
ईशः,	ईशः,	ईशिशिषः ;
ईशितुम्,	ईशयितुम्,	ईशिशिषितुम् ;

1. शान्तत्वात् ‘वश्चभ्रञ्ज—’ (8-2-36) इति षत्वे, जश्त्वम् ।
2. ‘स्थेशमासपिसकसो वरच्’ (3-2-175) इति वरच् ताच्छीलिकः । ‘नेह वशि कृति—’ (7-2-8) इतीणिषेधः । स्त्रियां टाप् ।
3. ‘ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्’ (3-2-129) इति चानश् ।
4. ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’ (3-2-75) इति वनिपि, स्त्रियां ‘वनो र च’ (4-1-7) इति ङीप् रेफादेशश्च । आभ्रेयादयस्तु व्याप्त्यर्थकादश्रुतेरौणादिके (5-17) वरटि धातो-रीकारे, टिश्वात् ङीपि समर्थयन्ति । बहुलग्रहणादीशधातोरेव वा वरटि रूपमि-त्यपि च केचित् ।
- A. ‘तमीशितारं तिसृणां गतीनां सुस्वाय नृणामुररीकृताङ्गम् ।’ वा. वि. 3-24.
- B. ‘अमितपचमीशानं सर्वभोगीणमुत्तमम् ।’ भ. का. 6-97.
- C. ‘भुजगेशि निशाकराभिरामे द्विषतां शोककरे तदाऽवतीर्णे’ । वा. वि. 2-67.
- D. ‘ईडथोऽयमीशः समुपास्ति शीलैराशासितः पीतपटौ वसानः ।’ धा. का. 2-45.
- E. ‘अभीरुवसं स्त्रीभिः भासुराभिरिहेश्वरः ॥’ भ. का. 7-25.
- F. ‘समग्रशक्तिस्समयोपयातः प्राणेश्वरीं प्राप्नुमियेष शौरिः’ या. अ. 13-1. गौरा-दित्वात् ङीप् ।

ईशा,	ईशना,	ईशिशिषा, ईशिशिषिषा ;
ईशनम्,	ईशनम्,	ईशिशिषणम् ;
ईशित्वा,	ईशयित्वा,	ईशिशिषित्वा ;
समीश्य,	समीश्य,	समीशिशिष्य ;
ईशम् २, } ईशित्वा २, }	ईशम् २, } ईशयित्वा २, }	ईशिशिषम् २ ; } ईशिशिषित्वा २. }

(88) “ईष गतिहिंसादर्शनेषु” (I-भ्वादि:-611-सक. सेट्. आत्म.)

‘ईषतीतीष उञ्छेऽर्थे, गत्यादावीषते भवेत् ।’ (श्लो-169) इति देवः ।

ईजघातुवत् (81) रूपाणि ज्ञेयानि । मनीषा—‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः । ‘शकन्ध्वादिषु टेः पररूपं वाच्यम्’ (6-1-94) इति पररूपम् । मनस ईषा=मनीषा । ईषितवान्^A ।

(89) “ईष उञ्छे” (I-भ्वादि:-684-सक. सेट्-पर.)

‘ईषतीतीष उञ्छेऽर्थे, गत्यादावीषते भवेत् ।’ (श्लो-169) इति देवः ।

ईषन्-न्ती, ईषिष्यन्-न्ती-ती, ईषयन्-न्ती, ईषयिष्यन्-न्ती-ती, ईषिषिष्यन्-न्ती, ईषिषिषिष्यन्-न्ती-ती, इति शतरि परं विशेषः । घञि ईषः^B । अन्यानि रूपाणि सर्वाण्यपि ईजघातुवत् (81) ज्ञेयानि ।

(90) “ईह चेष्टायाम्” (I-भ्वादि:-632. अक.सेट्. आत्म.)

ईज गतिकुत्सनयोः—(81) इति धातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । अभिधानस्वाभाव्यात् स्त्रियां कर्मव्यतीहारेऽपि णच् नेष्ट इति, तेन व्यतीहा-इत्येव रूपमिति च भाष्ये ।

(91) “उक्ष सेचने” (I-भ्वादि:-657. सक. सेट्-पर.)

उक्षक:-क्षिका,	उक्षक:-क्षिका,	उचिक्षिषक:-षिका ;
उक्षिता-त्री,	उक्षयिता-त्री,	उचिक्षिषिता-त्री ;

A. ‘संक्षेपितस्वकथदक्षणादीक्षितं तं प्रेक्ष्यैव जन्मफलमीषितवान् महात्मा ॥’ धा. का. 1-77.

B. ‘शूषन् दशोरसुतयूषमज्जुषकस्त्वं भूषस्यनूषमतिरीषभुजां प्रियः क्षमाम् ॥’ धा. का. 1-86.

^A उक्षन्-न्ती,	उक्षयन् न्ती,	उचिक्षिषन्-न्ती ;
¹ व्यत्युक्षमाणः,	उक्षयमाणः,	उक्षयिष्यमाणः ;
उक्षिप्यन्-न्ती-ती,	उक्षयिष्यन् न्ती-ती,	उचिक्षिपिष्यन्-न्ती-ती ;
² उद्-इ-उक्षौ-उक्षः ;	—	—
उक्षितम्-तः,	उक्षितः-तं,	उचिक्षिषितः-तवान् ;
उक्षः, उक्षः,	उचिक्षिषुः,	उचिक्षयिषुः ;
उक्षितव्यम्,	उक्षयितव्यम्,	उचिक्षिषितव्यम् ;
उक्षणीयम्,	उक्षणीयम्,	उचिक्षिषणीयम् ;
उक्ष्यम्,	उक्ष्यम्,	उचिक्षिष्यम् ;
ईषदुक्षः, दुरुक्षः, सूक्षः ;	—	—
उक्ष्यमाणः,	उक्ष्यमाणः,	उचिक्षिष्यमाणः ;
उक्षः,	उक्षः,	उचिक्षिषः ;
उक्षितुम्,	उक्षयितुम्,	उचिक्षिषितुम् ;
उक्षा-उक्षणा, ^{B3} व्यात्युक्षी, उचिक्षिषा,	—	उचिक्षिषा ;
प्रोक्षणम्,	उक्षणम्,	उचिक्षिषणम् ;
उक्षित्वा,	उक्षयित्वा,	उचिक्षिषित्वा ;
प्रोक्ष्य,	अभ्युक्ष्य,	प्रोचिक्षिष्य ;
उक्षम् २, } उक्षम् २, }	उक्षयित्वा २, }	उचिक्षिषम् २ ; }
उक्षित्वा २, }	—	उचिक्षिषित्वा २. }
⁴ उक्षा.	—	—

1. 'कर्तरि कर्मव्यतिहारे (1-3-14) इति आत्मनेपदम् ।
2. 'स्कोः—' (8-2-29) इति कलोपः ।
3. 'कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम्' (3-3-43) इति णचि 'णचस्त्रियामञ्' (5-4-14) इत्यन् । 'टिड्ढा—' (4-1-15) इति ङीप् ।
4. 'इवन् उक्षन्—' (द. उ-6-55.) इत्यादिना कनिन्प्रत्ययः । उक्षा=उषभः ।
- A. 'उक्षन्नेन मन्दहासेन रक्षन् विश्वन् निक्षन् वलवीस्त्रिक्षितापाः ॥' धा. का. 1-83.
- B. 'ताः कान्तैस्सह करपुष्करे रिताम्बु व्यात्युक्षीमभिसरणम्लहामदीव्यन् ॥' शिशु-पालवधे (8-32) ।

(92) "उख गत्यर्थः" (I-भ्वादिः-128-सक. सेट्. पर.)

ओखकः-खिका,	ओखकः-खिका,	¹ ओचिखिषकः-षिका ;
ओखिता-त्री,	ओखयिता-त्री,	ओचिखिषिता-त्री ;
ओखन्-न्ती,	ओखयन्-न्ती,	ओचिखिषन्-न्ती ;
ओखिष्यन्-न्ती-ती,	ओखयिष्यन्-न्ती-ती,	ओचिखिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	ओखयमाणः,	ओखयिष्यमाणः ;
उक्-उखौ-उखः ;	—	—
² ओखितम् ^A , } तः-तवान्, ओखितः-तं,	—	ओचिखिषितम्-तः-तवान् ;
उखितम्,	—	—
³ उखः,	ओखः,	ओचिखिषुः, ओचिखयिषुः ;
ओखितव्यम्,	ओखयितव्यम्,	ओचिखिषितव्यम् ;
ओखनीयम्,	ओखनीयम्,	ओचिखिषणीयम् ;
ओख्यम्,	ओख्यम्,	ओचिखिष्यम् ;
ईषदोखः, दुरोखः, स्त्रोखः ;	—	—
उख्यमानः,	ओख्यमानः,	ओचिखिष्यमाणः ;
ओखः,	ओखः,	ओचिखिषः ;
ओखितुम्,	ओखयितुम्,	ओचिखिषितुम् ;
⁴ उक्तिः,	ओखना,	ओचिखिषा, ओचिखयिषा ;
ओखनम्, ⁵ प्रोखणम्,	ओखनम्,	ओचिखिषणम् ;
⁶ ओखित्वा,	ओखयित्वा,	ओचिखिषित्वा ;

1. ओणे: ऋदित्करणत् द्वित्वात् उपधाकार्यं प्रबलम् । तेन पूर्वं लघुपधगुणः । पश्चात् द्वित्वम् । ततः 'कुहोश्चुः' (7-4-62) इति अभ्यासे चुत्वम् ।
2. 'उदुपधात् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्' (1-2-21) इत्यत्र 'शब्दिकरणेभ्य एवेष्प्यते' (वा. 1-2-21) इति वार्तिकात् कित्त्वविकल्पः ।
3. 'इगुपध—' (3-1-135) इति कर्तरि कः । उखो मुनिः ।
4. 'तितुत्र—' (7-2-9) इति नेट् । 'खरि च' (8-4-55) इति चत्वम् ।
5. 'एङि पररूपम्' (6-1-94) इति पररूपम् । 'कृत्यचः' (8-4-29) इति णत्वम् ।
6. 'न क्त्वा सेट्' (1-2-18) इति कित्त्वनिषेधाद्गुणः ।
- A. 'अराखितत्वमिभरलाखितच्छैः प्रद्राखिताप्राखिफलैश्च शाखिभिः । (धा. का. 1-18) प्रच्छाखितं प्रोखितसत्त्वमुद्धितं खगैर्वखन् मासतवङ्क्षिषोरभम् ॥'

समुख्य,	समोख्य,	समोचिखिष्य ;
ओखम् २, }	ओखम् २, }	ओचिखिषम् २ ; }
ओखित्वा २, }	ओखयित्वा २, }	ओचिखिषित्वा २. }

(93) “उखि गतौ” (I-भ्वादि:-129-सक.सेट्-पर.)

गत्यर्थकैङ्करितिवत् (64) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(94) “उङ् शब्दे” (I-भ्वादि:-953-अक. अनि. आत्म-)

आवक:-विका,	आवक:-विका,	¹ ऊषिक:-षिका ;
ओता-त्री,	आवयिता-त्री,	ऊषिता-त्री ;
—	आवयन्-न्ती,	आवयिष्यन्-न्ती-ती ;
^A अवमानः,	आवयमानः,	ऊषिषमाणः ;
ओष्यमाणः,	आवयिष्यमाणः,	ऊषिषिष्यमाणः ;
² समुत्-समुतौ-समुतः ;	—	—
उतम्-तः-तवान्,	आवितम्-तः-तवान्,	ऊषितम्-तः-तवान् ;
³ अवः,	आवः,	ऊषिषुः, आविवयिषुः ;
ओतव्यम्,	आवयितव्यम्,	ऊषितव्यम् ;
अवनीयम्,	आवनीयम्,	ऊषिषणीयम् ;
⁴ अव्यम्, ⁵ अवश्याव्यम्, आव्यम्,	—	ऊषिष्यम् ;
ईषदवः-दुरवः-स्ववः ;	—	—
⁶ ऊयमानः,	आव्यमानः,	ऊषिष्यमाणः ;
⁷ अवः,	आवः,	ऊषिषः ;

1. ‘इको झल’ (1-2-9) इति सनः कित्त्वे, ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः । द्वित्वम् ।
2. ‘ह्रस्वस्य पिति—’ (6-1-71) इति तुक् ।
3. पचाद्यच् ।
4. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
5. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
6. ‘अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
7. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् भावे ।
- A. ‘स्तोत्रावमानैः दुतवेणुवीणैः च्युताशुभैर्व्योमचरैर्ज्युतं ते । प्रवे भवान्धिष्वमरुतानां धृतामयं भक्तिनिमेषमङ्गिम ॥’ धा. का. 2-36.

ओतुम्,	आवयितुम्,	ऊषिषितुम् ;
उतिः,	आवना,	ऊषिषा, आविवयिषा ;
अवनम्,	आवनम्,	ऊषिषणम् ;
उत्वा,	आवयित्वा ;	ऊषिषित्वा ;
समुत्य,	समाव्य,	समूषिष्य ;
आवम् २, }	आवम् २, }	ऊषिषम् २ ; }
उत्वा २, }	आवयित्वा २, }	ऊषिषित्वा २. }

(95) “उच समवाये” (IV-दिवादि:-1223. सक. सेट्. पर.)

समवायः=ऐक्यम्—इति क्षीरस्वामी ।

ओचक:-चिका,	ओचक:-चिका,	ओचिचिषक:-षिका ;
ओचिता-त्री,	ओचयिता-त्री,	ओचिचिषिता-त्री ;
¹ उच्यन्-न्ती,	ओचयन्-न्ती,	ओचिचिषन्-न्ती ;
ओचिष्यन्-न्ती-ती,	ओचयिष्यन्-न्ती-ती,	ओचिचिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	ओचयमानः,	ओचयिष्यमाणः ;
उक्-उचौ-उचः ;	—	—
उचितम्-तः-तवान्,	ओचितः-तं,	ओचिचिषितः-तवान् ;
ओकः ² :-न्योकः ³ , ओकः,	ओचिचिषुः,	ओचिचिषिषुः ;
ओचितव्यम्,	ओचयितव्यम्,	ओचिचिषितव्यम् ;
ओचनीयम्,	ओचनीयम्,	ओचिचिषणीयम् ;
ओच्यम्,	ओच्यम्,	ओचिचिष्यम् ;
ईषदोचः, दुरोचः, स्वोचः,	—	—
उच्यमानः,	ओच्यमानः,	ओचिचिष्यमाणः ;
ओकः:-न्योकः, ⁴	ओकः,	ओचिचिषः ;

1. ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः शित्वात् ‘सार्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति ङिङ्ङावात् उकारस्य गुणो न ।
2. ‘ओक उचः के’ (7-3-64) इति कप्रत्यये गुणः कुत्वञ्च निपातनात् ।
3. नियमेन उच्यति = समवेतीति न्योकः = शकुन्तो वृषलो वा । कर्तरि कः ।
4. नियमेनोच्यन्ति = समवयन्त्यत्रेत्यधिकरणकारके ‘घञर्थे कविधानम्—’ (वा. 3-3-58) इति कः । निपातनादेव कुत्वम् । वृक्षोऽर्थः । ओकः = एदम् ।

ओचितुम्,	ओचयितुम्,	ओचिचिषितुम् ;
उक्तिः,	ओचना, ओचिचिषा,	ओचिचिषा ;
ओचनम्,	ओचनम्,	ओचिचिषणम् ;
¹ ओचित्वा,	ओचयित्वा,	ओचिचिषित्वा ;
समुच्चय,	समोच्चय,	समोचिचिष्य ;
² ओचम् २, } ओचित्वा २, }	ओचम् २, } ओचयित्वा २ ; }	ओचिचिषम् २ ; } ओचिचिषित्वा २. }
ओकः ³ ओकसी.	—	—

(96) “ उच्छि उच्छे ” (I-भ्वादिः-215-सक. सेट्. पर.)

‘ शशपोरुच्छतीत्युच्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । ’ (श्लो-55) इति देवः ।

उच्छकः-च्छिका,	उच्छकः-च्छिका,	⁴ उच्छिच्छिषकः-षिका ;
उच्छिता-त्री,	उच्छयिता-त्री,	उच्छिच्छिषिता-त्री ;
उच्छन्-न्ती,	उच्छयन्-न्ती,	उच्छिच्छिषन्-न्ती ;
उच्छिष्यन्-न्ती-ती,	उच्छयिष्यन्-न्ती-ती,	उच्छिच्छिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	उच्छयमानः,	उच्छयिष्यमाणः ;
उन्-उच्छौ-उच्छः ;	—	—
उच्छितः-त-तवान्,	उच्छितः-तम्,	उच्छिच्छिषितः-तवान् ;
उच्छः,	उच्छः,	उच्छिच्छिषुः, उच्छिच्छयिषुः ;
उच्छितव्यम्,	उच्छयितव्यम्	उच्छिच्छिषितव्यम् ;
उच्छनीयम्,	उच्छनीयम्,	उच्छिच्छिषणीयम् ;
उच्छयम्,	उच्छयम्,	उच्छिच्छिष्यम् ;

1. ‘ न क्त्वा सेट् ’ (1-2-18) इति कित्त्वनिषेधात् गुणः ।
2. ‘ आभीक्ष्ये णमुल् च ’ (3-4-22) इत्यत्र चकारात् क्त्वाऽपि । ‘ नित्यवीप्सयोः ’ (8-1-4) इति द्वित्वम् ।
3. औणादिके असुन्प्रत्यये बाहुलकात् कृत्वम् । ‘ मुस्तामोष्यमसः कितिस्त्वमसमो लुक्त्वं खलानोक्त्सो भृशयद्भ्रंशनवर्शकाकृशदयस्तृष्णाहरो हृष्य मे ॥ ’ धा. का. 2-66.
4. ‘ न च्छः संयोगादयः ’ (6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः । ‘ छे च ’ (6-1-37) इति तुक् । अस्याभ्यासावयवत्वाभावात् हलादिशेषो न ।

ईषदुच्छः, दुस्च्छः, सूच्छः ; —	—	—
उच्छयमानः,	उच्छयमानः,	उच्छिच्छिष्यमाणः ;
^A उच्छः,	उच्छः,	उच्छिच्छिषः ;
उच्छितुम्,	उच्छयितुम्,	उच्छिच्छिषितुम् ;
उच्छा,	उच्छना,	उच्छिच्छिषा, उच्छिच्छयिषा ;
^B उच्छनम्,	उच्छनम्,	उच्छिच्छिषणम् ;
उच्छित्वा,	उच्छयित्वा,	उच्छिच्छिषित्वा ;
समुच्छय,	समुच्छय,	समुच्छिच्छिष्य ;
उच्छम् २, } उच्छित्वा २, }	उच्छम् २, } उच्छयित्वा २, }	उच्छिच्छिषम् २ ; } उच्छिच्छिषित्वा २. }

(97) “ उच्छि उच्छे ” (VI-तुदादिः-1254-सक. सेट्. पर.)

‘ शशपोरुच्छतीत्युच्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । ’ (श्लो-55) इति देवः ।

शतरि परं ^Cउच्छती-उच्छन्ती इति रूपम् । ‘ आच्छीनघोर्नुम् ’ (7-1-80) इति नुमो वैकल्पिकत्वम् । अन्यत् सर्वमपि भौवादिकोच्छतिवत् (96) ज्ञेयम् ।

(98) “ उच्छी विवासे ” (I-भ्वादिः-216. सक. सेट्. पर.)

विवासः=समाप्तिः । प्रायेणायं विपूर्वकः प्रयुज्यते इति पुरुषकारः । ‘ शशपोरुच्छतीत्युच्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । उच्छतीति विवासे स्यात् इदितोऽनिदितस्तयोः । ’ (श्लो-56) इति देवः ।

व्युच्छकः-च्छिका,	उच्छकः-च्छिका,	उच्छिच्छिषकः-षिका ;
व्युच्छिता-त्री,	उच्छयिता-त्री,	उच्छिच्छिषिता-त्री ;
व्युच्छन्-न्ती,	व्युच्छयन्-न्ती,	उच्छिच्छिषन्-न्ती ;

- A. ‘ उच्छो धान्यश आदानं, कणिशाद्यर्जनं सिलम् । ’ इति यादवप्रकाशः ।
- B. ‘ अहूर्णचिताः परिमूर्छितव्रताः स्फूर्णमया अप्रयुशः कृतोच्छनाः । भजन्ति यो व्युष्टिमतोऽपि भूयसीं भजन्ति यत् भजनमात्रतो जनाः ॥ ’ धा. का. 1-29.
- C. ‘ वृक्णव्याचरसोच्छती फलगणानव्युच्छितायां निशि स्नान्ती नच्छति मिच्छिता सुजनता यस्मिन् हितं जर्जती । ’ धा. का. 2-73.

व्युच्छिष्यन्-न्ती-ती,	उच्छयिष्यन्-न्ती-ती,	उचिच्छिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	व्युच्छयमानः,	व्युच्छयिष्यमाणः ;
¹ व्युद्-व्युशौ-व्युशः ;	—	—
² व्युष्टः-ष्टम्-ष्टवान्- ^A व्युष्टा,	व्युच्छितम्-तः-तवान्,	उचिच्छिषितः-तवान् ;
उच्छः,	उच्छः,	उचिच्छिषुः, उचिच्छयिषुः ;
व्युच्छितव्यम्,	व्युच्छयितव्यम्,	उचिच्छिषितव्यम् ;
व्युच्छनीयम्,	उच्छनीयम्,	उचिच्छिषणीयम् ;
व्युच्छयम्,	उच्छयम्,	उचिच्छिष्यम् ;
ईषदुच्छः-दुरुच्छः-सूच्छः ;	—	—
व्युच्छयमानः,	उच्छयमानः,	उचिच्छिष्यमाणः ;
उच्छः,	उच्छः,	उचिच्छिषः ;
उच्छितुम्,	व्युच्छयितुम्,	उचिच्छिषितुम् ;
^B उष्टिः-उच्छा ⁴ ,	व्युच्छना,	उचिच्छिषा, उचिच्छयिषा ;
उच्छनम्,	उच्छनम्,	उचिच्छिषणम् ;
उच्छित्वा,	उच्छयित्वा,	उचिच्छिषित्वा ;
व्युच्छय,	व्युच्छय,	व्युचिच्छिष्य ;
उच्छम् २, } उच्छम् २, }	उच्छयित्वा २, }	उचिच्छिषम् २ ; }
उच्छित्वा २, }	उच्छयित्वा २, }	उचिच्छिषित्वा २. }

(99) “उच्छी विवासे” (VI-तुदादिः-1295-सक. सेट्-पर.)

‘शशपोरुच्छतीत्युच्छे स्वरभेदाद् द्विरुच्यते । उच्छतीति विवासे स्यात् इदितोऽनितस्तयोः ॥’ (श्लो-55) इति देवः ।

1. ‘च्छ्वोः षड्—’ (6-3-19) इति शः । पदान्ते ‘वश्च—’ (8-2-36) इत्यादिना षत्वे जश्त्वे च रूपम् ।
2. ‘श्रीदितो निष्ठायाम्’ (7-2-14) इति इद् न । ‘वश्चभ्रस्ज—’ (8-2-36) इति षत्वम् ।
3. बाहुलकात् क्तिन् । षत्वम् । ‘व्युष्टिः फले समृद्धौ च’ इत्यमरः ।
4. ‘शुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः ।
- A. ‘रजन्यां व्युष्टायामुषसि जनयामास तनयम् ।’ इति क्षीरतरङ्गिण्यामुपात्तः श्लोकः ।
- B. “अहूर्णचित्ताः परिमूर्च्छितव्रताः स्फूर्णमया अप्रयुशः कृतोच्छनाः । भजन्ति यां व्युष्टिमतोऽपि भूयसीं भजन्ति यत् भज्जनमात्रतो जनाः ॥” धा. का. 1-29.

‘अतिक्रमणबन्धनवर्जनेषु च द्रुमे—’ इति धातुकाव्ये । शतरि उच्छन्-न्ती-ती-इति रूपाणि, ‘आच्छीनघोर्नुम्—’ (7-1-80) इति नुमो बैकल्पिकत्वात् । अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिकोच्छतिवत् (98) ज्ञेयानि ।
^Aउच्छितम् ।

(100) “उज्झ उत्सर्गे” (VI-तुदादिः-1304-सक. सेट्. पर.)

उज्झकः-ज्झिका,	उज्झकः-ज्झिका,	¹ उज्झिषिकः-षिका ;
उज्झिता-ली,	उज्झयिता-ली,	उज्झिषिता-त्री ;
उज्झन्-न्ती,	उज्झयन्-न्ती,	उज्झिषन्-न्ती ;
उज्झिष्यन्-न्ती-ती,	उज्झयिष्यन्-न्ती-ती,	उज्झिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	उज्झयमानः,	उज्झयिष्यमाणः ;
उत्-उज्झौ-उज्झः ;	—	—
^B उज्झितम्-तः,	उज्झितः-तं,	उज्झिषितः-तवान् ;
उज्झः, उज्झः,	उज्झिषुः,	उज्झिषयिषुः ;
उज्झितव्यम्,	उज्झयितव्यम्,	उज्झिषितव्यम् ;
उज्झनीयम्,	उज्झनीयम्,	उज्झिषणीयम् ;
² उद्धयः ^C नदः, उद्धयम्, उज्झयम्,	—	उज्झिष्यम् ;
ईषदुज्झः, दुरुज्झः, सूज्झः ;	—	—
उज्झयमानः,	उज्झयमानः,	उज्झिष्यमाणः ;
उज्झः,	उज्झः,	उज्झिषः ;
उज्झितुम्,	उज्झयितुम्,	उज्झिषितुम् ;
उज्झा,	उज्झना, उज्झिषा,	उज्झयिषा ;

1. दोषधोऽयं धातुः । ‘न न्धाः—’ (6-1-3) इति दकारस्य द्वित्वनिषेधः ।
2. ‘भियोद्धयौ नदे’ (3-1-115) इति क्यपि धकारः निपातितो नदे । उज्झति—उदकमित्यर्थे कर्तरि क्यप् ।
- A. ‘वृक्कणव्याचरसोच्छती फलगणान् अव्युच्छितायां निशि स्नान्ती नच्छति मिच्छिता सुजनता यस्मिन् हितं जर्जती ।’ धा. का. 2-73.
- B. ‘नित्यं भूपतिमुज्जनोऽज्झितमना यत्रास्त खलया सुखम् ॥’ धा. का. 2-73.
- C. ‘समुत्तरन्तावव्यथ्यौ नदान् मिद्धयोद्धयसन्निभान् ।’ भ. का. 6-59. ‘तोयदागम इवोद्धयमिद्योनोर्मधेयसदृशं विचेष्टितम् ॥’ रघुवंशे—11-8.

उज्झनम्,	उज्झनम्,	उज्जिज्ञिषणम् ;
उज्जित्वा,	उज्जयित्वा,	उज्जिज्ञिषित्वा ;
समुज्झय,	समुज्झय,	समुज्जिज्ञिष्य ;
उज्झम् २, }	उज्झम् २, }	उज्जिज्ञिषम् २ ; }
उज्जित्वा २, }	उज्जयित्वा २, }	उज्जिज्ञिषित्वा २. }

(100-A) “उठ उपघाते” (I-भ्वादि:-३३८-सक. सेट्. पर.)

Aओठक:-ठिका, ओठक:-ठिका, ओटिठिषक:-षिका—इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि उख (९२) धातुवज्ज्ञेयानि ।

(101) “उध्रस उज्जे” (X-चुरादि:-१७४३. सक. सेट्. उभ.)

‘ध्रस्नाति ध्रासयत्युज्जे पदे तु शि णिचि ध्रसेः ।’ (श्लो-१९०) इति देवः ।

^१ उध्रासक:-सिका,	उदिध्रासयिषक:-षिका ;
उध्रासयिता-त्री,	उदिध्रासयिषिता-त्री ;
उध्रासयन् ^B -न्ती,	उदिध्रासयिषन्-न्ती ;
उध्रासयिष्यन्-न्ती-ती,	उदिध्रासयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
उध्रासयमानः,	उदिध्रासयिषमाणः ;
उध्रासयिष्यमाणः,	उदिध्रासयिषिष्यमाणः ;
उध्रा:-उद्धासौ-उध्रासः ;	—
उध्रासितम्-त:-तवान्,	उदिध्रासयिषित:-तवान् ;
उध्रासः,	उदिध्रासयिषुः ;
उध्रासयितव्यम्,	उदिध्रासयिषितव्यम् ;
उध्रासनीयम्,	उदिध्रासयिषणीयम् ;

1. ‘उध्रस’ इत्यत्र उकारः धात्ववयव इति काश्यपक्षीरस्वाम्यादीनां पक्षमवलम्ब्य रूपाणि विलिख्यन्ते । क्रयादावप्ययं धातुः पठ्यते । उभयत्र उकार इत्—इत्यन्ये । देवोऽप्येवमेवाह ।

A. ‘वनाश्रयस्वेऽपि सकाठपर्यटद्धन् मृगालीहठकर्मवर्जितान् ।

रोठन् नृशंसालुठितैरनोठकैर्वृतान् धनाढ्यैर्मणिपीठसंश्रयैः ॥’ धा. का. १-४४.

B. ‘शौर्याच्चितेन धृतलिङ्गितचेलकेन संमोदितो हलधरोऽपि च मुष्टिकेन ।

मुष्टया तुदन् मुहुरतित्रसदाशु दोभ्यामुध्रासयज्जननुतस्तमोचयच्च ॥’

धा. का. ३-४२.

उध्रास्यम्,	उदिध्रासयिष्यम् ;
ईषदुध्रासः-दुरुध्रासः-सूध्रासः ;	—
उध्रास्यमानः,	उदिध्रासयिष्यमाणः ;
उध्रासः,	उदिध्रासयिषः ;
उध्रासयितुम्,	उदिध्रासयिषितुम् ;
उध्रासना,	उदिध्रासयिषा ;
उध्रासनम्,	उदिध्रासयिषणम् ;
उध्रासयित्वा,	उदिध्रासयिषित्वा ;
समुध्रास्य,	समुदिध्रासयिष्य ;
उध्रासम् २, }	उदिध्रासयिषम् २ ; }
उध्रासयित्वा २, }	उदिध्रासयिषित्वा २. }

(102) “उन्दी क्लेदने” (VII-रुधादि:-१४५७-अक. सेट्. पर.)

उन्दक:-न्दिका,	उन्दक:-न्दिका,	^१ उन्दिदिषक:-षिका ;
उन्दिता-त्री,	उन्दयिता-त्री,	उन्दिदिषिता-त्री ;
^२ उन्दन्-ती,	उन्दयन्-न्ती,	उन्दिदिषन्-न्ती ;
उन्दिष्यन्-न्ती-ती,	उन्दयिष्यन्-न्ती-ती,	उन्दिदिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	उन्दयमानः,	उन्दयिष्यमाणः ;
^३ उत्-उन्दौ-उन्दः ;	—	—
^४ उन्न:-न्नम्-न्नवान्,	उन्दितम्-तः,	उन्दिदिषितः-तवान् ;
^A समुत्त:-त्तम्-त्तवान्,		
उन्दः, उन्दः,	उन्दिदिषुः,	उन्दिदयिषुः ;
उन्दितव्यम्,	उन्दयितव्यम्,	उन्दिदिषितव्यम् ;
उन्दनीयम्,	उन्दनीयम्,	उन्दिदिषणीयम् ;

1. ‘न न्दाः—’ (६-१-३) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः ।

2. ‘इनाञ्जलोपः’ (६-४-२३) इति नलोपे ‘इनसोरलोपः’ (६-४-१११) इति अकारलोपः ।

3. ‘अनिदितां—’ (६-४-२४) इत्युपधानकारस्य लोपः ।

4. ‘इवीदितः—’ (७-२-१४) इतीणिषेधः । ‘तुदविदोन्द—’ (८-२-५६) इति निष्ठानखं विकल्पेन भवति ।

A. ‘को नस्तृणेडि हिनसाम समुत्तमाद्यैः तं गोपसुनुमिति तैललवाक्तगात्राः ।’

धा. का. ३-३.

उन्धम्,	उन्धम्,	उन्दिदिष्यम्;
ईषदुन्दः, दुरुन्दः, सून्दः;	—	—
^१ उद्यमानः,	उन्धमानः,	उन्दिदिष्यमाणः;
^२ अवोदः, } ओद्य, }	उन्दः, उन्दः,	उन्दिदिषः;
उन्दिदुम्,	उन्दयितुम्,	उन्दिदिषितुम्;
उन्दा,	उन्दना,	उन्दिदिषा, उन्दिदयिषा;
उन्दनम्,	उन्दनम्,	उन्दिदिषणम्;
उन्दित्वा,	उन्दयित्वा,	उन्दिदिषित्वा;
समुद्य,	समुन्ध,	समुन्दिदिष्य;
उन्दम् २, } उन्दित्वा २, }	उन्दम् २, } उन्दयित्वा २, }	उन्दिदिषम् २, } उन्दिदिषित्वा २, }
^३ इन्दुः,	^४ उदकम्-कः,	^५ ओदनम्.

(103) “उभ पूरणे” (VI-तुदादि:-1320-सक. सेट्. पर.)

उभकः-भिका,	उभकः-भिका,	उभिमिषकः-षिका;
उभिता-त्री,	उभयिता-त्री,	उभिमिषिता-त्री;
^१ उभन्-न्ती-ती,	उभयन्-न्ती,	उभिमिषन्-न्ती;
उभिमिषन्-न्ती-ती,	उभयिमिषन्-न्ती-ती,	उभिमिषिमिषन्-न्ती-ती;
—	उभयमानः,	उभयिमिषमाणः;
उप्-उब्-उभौ-उभः;	—	—
उभितः-तम्-तवान्,	उभितः, तम्,	उभिमिषितः-तवान्;
उभः, उभः,	उभिमिषुः,	उभिमिषिषुः;

1. ‘अनिदितां हल—’ (6-4-24) इति नलोपः।
2. ‘अवोदैघौघप्रश्रयहिमश्रयाः’ (6-4-29) इत्यनेन अस्माद्धातोर्घञि नलोपः, मन्प्रत्यये नलोपः गुणश्च निपात्यते। अवोदः=ईषदार्द्रः। ओद्य=उन्दनम्।
3. ‘उन्देरिच्चादेः’ (द. उ. 1-197) इत्युः प्रत्ययः।
4. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ (द. उ. 3-5) इत्यौणादिकः क्वुन्।
5. ‘उन्देर्नलोपश्च’ (द. उ. 5-22) इत्यौणादिको युच्।
6. ‘अनिदिताम्’ (6-4-24) इति नलोपे ‘शे तृष्ठादीनां’ (वा. 7-1-59) इति नुम्।

उभितव्यम्,	उभयितव्यम्,	उभिमिषितव्यम्;
उभनीयम्,	उभनीयम्,	उभिमिषणीयम्;
उभ्यम्,	उभ्यम्,	उभिमिष्यम्;
ईषदुम्भः, दुरुम्भः, सूम्भः;	—	—
उभ्यमानः,	उभ्यमानः,	उभिमिष्यमाणः;
उम्भः, ^१ कुम्भः ^A ,	^२ अयस्कुम्भः,	^३ कुम्भी, उम्भः, उभिमिषः;
उभितुम्,	उभयितुम्,	उभिमिषितुम्;
उम्भा, उम्भना,	उभिमिषा,	उभिमिषिषा;
उम्भनम्,	उम्भनम्,	उभिमिषणम्;
उभित्वा,	उभयित्वा,	उभिमिषित्वा;
समुभ्य,	समुम्भ्य,	समुभिमिष्य;
उम्भम् २, } उभित्वा २, }	उम्भम् २, } उभयित्वा २, }	उभिमिषम् २, } उभिमिषित्वा. }

(104) “उभ पूरणे” (IV-तुदादि:-1319-सक. सेट्. पर.)

ओभकः-भिका,	ओभकः-भिका,	^४ ओभिमिषकः-षिका;
ओभिता-त्री,	ओभयिता-त्री,	ओभिमिषिता-त्री;
^५ ओभन्-न्ती-ती,	ओभयन्-न्ती,	ओभिमिषन्-न्ती;
ओभिमिषन्-न्ती-ती,	ओभयिमिषन्-न्ती-ती,	ओभिमिषिमिषन्-न्ती-ती;
—	ओभयमानः,	ओभयिमिषमाणः;
उप्-उब्-उभौ-उभः;	—	—

1. केन उभ्यते=पूर्यते इति कुम्भः। कर्मणि घञ्। पृषोदरादित्वात् पररूपम्।
‘अतः कृकमिकंसकुम्भ—’ (8-3-46) इत्यत्र निपातनाद्वा पररूपम्।
2. ‘अतः कृकमिकंस’ (8-3-46) इति विसर्गस्य सत्वम्।
3. ‘जातेरस्त्रीविषयात्’ (4-1-63) इति ङीष्।
4. उपधाकार्यं द्वित्वात् प्रबलम् इति पूर्वं लघूपधगुणः। अनन्तरं द्वितीयैकावः
‘सन्त्यङोः’ (6-1-9) इति द्वित्वम्।
5. शप्रत्ययस्य ‘सर्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति द्वित्वात् लघूपधगुणो न।
- A. ‘वीयूषोभितहेमकुम्भविशुभद्रक्षोजशुभतमा दग्धस्रग्धरचूतकैर्यविधितां शोभां जुडन्त्योऽजुनन्।’ धा. का. 2-75.

^A उभितः, उभितम्-तवान्, ओभितः-तम्,	ओविभिषितः-तवान् ;
¹ उभौ, ओभः,	ओविभिषुः ;
ओभितव्यम्,	ओविभिषितव्यम् ;
ओभनीयम्,	ओविभिषणीयम् ;
ओभ्यम्,	ओविभिष्यम् ;
ईषदोभः, दुरोभः, स्वोभः ;	—
उभ्यमानः,	ओभ्यमानः, ओविभिष्यमाणः ;
ओभः,	ओविभिषः ;
ओभितुम्,	ओविभिषितुम् ;
उब्धिः,	ओविभिषा, ओनिभयिषा ;
ओभनम्,	ओविभिषणम् ;
² ओभित्वा,	ओविभिषित्वा ;
प्रोभ्य,	प्रोविभिष्य ;
ओभम् २, }	ओविभिषम् २ ; }
ओभित्वा २, }	ओविभिषित्वा २. }

(105) “उब्ज आर्जवे” (VI-तुदादिः-1303-अक. सेट्. पर.)

उब्जकः-जिका,	उब्जकः-जिका,	³ उब्जजिषकः-जिषिका ;
उब्जिता-त्री,	उब्जयिता-त्री,	उब्जजिषिता-त्री ;
उब्जन्-उब्जती-न्ती,	उब्जयन्-न्ती,	उब्जजिषन्-न्ती ;

1. ‘इयुपधज्ञा’ (3-1-136) इति कः । नित्यद्विवचनान्तः ।
2. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वाभावात् गुणः ।
3. ‘हयवरद्’ (माहेश्वरसूत्रम्-5) सूत्रस्थवार्तिकान् अस्योपध्मानीयोपधत्वं लभ्यते । तदा उपध्मानीयस्य शर्तु पाठात् झल्वेन ‘झलं जश्’ (8-4-53) इति जश्त्वेन वकारे यद्यपि—उब्जिता-उब्जितव्यम्-इत्यादिरूपाणि भवन्ति । तथापि उब्जजिषकः-षिका इत्यादिरूपाणामसिद्ध्या दोषधपाठः भाष्यकृता आहतः । “न न्ना” (6-1-3) इति दकारस्य द्वित्वनिषेधः । असिद्धे ‘स्तोः श्चुना’ (8-4-40) इत्यनन्तरं “भ उब्जेः” (वा. 8-4-40) इति दकारस्य भकारः ।

A. ‘पीयूषोभितहेमकुम्भविशुभद्रक्षोजशुभसत्तमा—’ धा. का. 2-75.

उब्जिष्यन्-न्ती-ती,	उब्जयिष्यन्-न्ती-ती,	उब्जजिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	उब्जयमानः,	उब्जयिष्यमाणः ;
उद्-उत्-उब्जौ-उब्जः ;	—	—
उब्जितम्-तः-तवान्,	उब्जितः-तं,	उब्जजिषितः-तवान् ;
उब्जः, उब्जः,	उब्जजिषुः,	उब्जजयिषुः ;
उब्जितव्यम्,	उब्जयितव्यम्,	उब्जजिषितव्यम् ;
उब्जनीयम्,	उब्जनीयम्,	उब्जजिषणीयम् ;
उब्ज्यम्,	उब्ज्यम्,	उब्जजिष्यम् ;
ईषदुब्जः, दुरुब्जः, सूब्जः ;	—	—
उब्ज्यमानः,	उब्ज्यमानः,	उब्जजिष्यमाणः ;
उब्जः,	समुद्भः, ¹ न्युब्जः, (रोगः) उब्जजिषः ;	
उब्जितुम्,	उब्जयितुम्,	उब्जजिषितुम् ;
उब्जा,	उब्जना,	उब्जजिषा ;
^A उब्जनम्,	उब्जनम्,	उब्जजिषणम् ;
उब्जित्वा,	उब्जयित्वा,	उब्जजिषित्वा ;
समुब्ज्य,	समुब्ज्य,	समुब्जजिष्य ;
उब्जम् २, }	उब्जम् २, }	उब्जजिषम् २, }
उब्जित्वा २, }	उब्जयित्वा २, }	उब्जजिषित्वा २. }

(106) “उर्द माने क्रीडायां च” (I-भ्वादिः-20-अक.सेट्. आत्म.)

चकारात् आस्वादने च—इति मा. धातुवृत्तिः ।

² उर्दकः-र्दिका,	उर्दकः-र्दिका,	³ उर्दिदिषकः-षिका ;
उर्दिता-त्री,	उर्दयिता-त्री,	उर्दिदिषिता-त्री ;
—	उर्दयन्-न्ती,	उर्दयिष्यन्-न्ती-ती ;
उर्दमानः,	उर्दयमानः,	उर्दिदिषमाणः ;

1. ‘भुजन्नुब्जौ पाण्युपतापयोः’ (7-3-61) इति निपातनात् षणि क्त्वाभावः । अन्यत्र समुद्भः । ‘चजोः—’ (7-3-62) इति क्त्वं भवति ।
  2. ‘उपधायां च’ (8-2-78) इति दीर्घः ।
  3. ‘न न्नाः संयोगादयः’ (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः ।
- A. ‘नित्यं भूपतिमुब्जनोऽज्ज्ञतमनाः यत्रास्त खलया सुखम्॥’ धा. का. 2-73.

ऊर्दिष्यमाणः,	ऊर्दयिष्यमाणः,	ऊर्दिदिषिष्यमाणः ;
¹ ऊर्द्-ऊर्दौ-ऊर्दः ;	—	—
ऊर्दितः-तम्-तवान्, ऊर्दितः-तं,	ऊर्दः, ² समूर्दा,	ऊर्दिदिषितः-तवान् ;
ऊर्दः, ² समूर्दा,	ऊर्दः, ऊर्दिदिषुः,	ऊर्दिदयिषुः ;
ऊर्दितव्यम्,	ऊर्दयितव्यम्,	ऊर्दिदिषितव्यम् ;
ऊर्दनीयम्,	ऊर्दनीयम्,	ऊर्दिदिषणीयम् ;
ऊर्द्यम्,	ऊर्द्यम्,	ऊर्दिदिष्यम् ;
ईषदूर्दः, दुरूर्दः, सूर्दः ;	—	—
ऊर्द्यमानः,	ऊर्द्यमानः,	ऊर्दिदिष्यमाणः ;
ऊर्दः,	ऊर्दः,	ऊर्दिदिषः ;
ऊर्दितुम्,	ऊर्दयितुम्,	ऊर्दिदिषितुम् ;
ऊर्दा,	ऊर्दना,	ऊर्दिदिषा, ऊर्दिदयिषा ;
^A ऊर्दनम्,	ऊर्दनम्,	ऊर्दिदिषणम् ;
ऊर्दित्वा,	ऊर्दयित्वा,	ऊर्दिदिषित्वा ;
समूर्द्य,	समूर्द्य,	समूर्दिदिष्य ;
ऊर्दम् २, } ऊर्दित्वा २, }	ऊर्दम् २, } ऊर्दयित्वा २, }	ऊर्दिदिषम् २ ; } ऊर्दिदिषित्वा २. }

(107) “उर्वी हिंसार्थः” (I-भ्वादिः-669-सक. सेट्. पर.)

³ ऊर्वकः-र्विका,	ऊर्वकः-र्विका,	⁴ ऊर्वविषकः-षिका ;
ऊर्विता-त्री,	ऊर्वयिता-त्री,	ऊर्वविषिता-त्री ;
ऊर्वन्-न्ती,	ऊर्वयन्-न्ती,	ऊर्वविषन्-न्ती ;
ऊर्विष्यन्-न्ती-ती,	ऊर्वयिष्यन्-न्ती-ती,	ऊर्वविषिष्यन्-न्ती-ती ;

1. ‘रात्सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् दकारस्य ‘संयोगान्त’ (8-2-23) लोपो न ।
2. ‘सुध्यजातौ—’ (3-2-78) इति ताच्छील्ये णिनिः ।
3. ‘उपधायां च’ (8-2-78) इति दीर्घः ।
4. ‘न न्द्राः संयोगादयः’ (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधः ।
- A. ‘मुदा स चेतो दददे चिरं हरौ स्वादात् सुरैः स्वर्दितमज्जलोर्दने । अकूर्दतेवास्य पुरः स्वषूर्दकैर्वनान्तगूर्दी रिपुगोदसूयसौ ॥’ धा. का. 1-4.

ऊर्वयमाणः,	ऊर्वयिष्यमाणः ;
—	—
¹ ऊः-उरौ-उरः ;	—
² ऊर्णः-र्णम् ^A -र्णवान्,	ऊर्वितम्-तः,
ऊर्वः,	ऊर्वः, ऊर्विविषुः,
ऊर्वितव्यम्,	ऊर्वयितव्यम्,
ऊर्वणीयम्,	ऊर्वणीयम्,
ऊर्व्यम्,	ऊर्व्यम्,
ईषदूर्वः, दुरूर्वः, सूर्वः ;	—
ऊर्व्यमाणः,	ऊर्व्यमाणः,
ऊर्वः,	ऊर्वः,
ऊर्वितुम्,	ऊर्वयितुम्,
ऊर्वा,	ऊर्वणा,
ऊर्वणम्,	ऊर्वणम्,
ऊर्वित्वा,	ऊर्वयित्वा,
समूर्व्य,	समूर्व्य,
ऊर्वम् २, } ऊर्वित्वा २, }	ऊर्वम् २, } ऊर्वयित्वा २, }

(108) “उष दाहे” (I-भ्वादिः-696. सक. सेट्. पर.)

ओषकः-षिका,	ओषकः-षिका,	³ ओषिषिकः-षिका ;
ओषिता-त्री,	ओषयिता-त्री,	ओषिषिता-त्री ;
ओषन्-न्ती,	ओषयन्-न्ती,	ओषिषन्-न्ती ;
ओषिष्यन्-न्ती-ती,	ओषयिष्यन्-न्ती-ती,	ओषिषिष्यन्-न्ती-ती ;

1. ‘राहोपः’ (6-4-21) इति वकारस्य लोपः । ‘वोरुपधाया दीर्घे इकः’ (8-2-76) इति दीर्घः ।
2. ‘क्षीदितः—’ (7-2-14) इति ह्रस्विषेधः । ‘राहोपः’ (6-4-21) इति वलोपः । ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः । ‘रदाभ्यां—’ (8-2-42) इति निष्ठानत्वम् । णत्वम् ।
3. ओणेः ऋदित्करणत् लिङ्गात् उपधाकार्यं द्वित्वात् प्रबलम् । तेन गुणः ।
- A. ‘प्रक्ष्यतशोपीशुचमूर्णपूतनं तृणानसं थूर्णबकादिदानवम् । दुर्द्विषुन् धूर्वितुमेव गूर्वणं मूर्वन्तमापूर्वितपर्वताध्वरम् ॥’ धा. का. 1-73.

—	ओषयमाणः,	ओषयिष्यमाणः ;
उट्-उषौ-उषः ;	—	—
¹ प्रत्युष्टम्, उषितम्, } तः, ओषितः-तम्,		ओषिषितः-तवान् ;
ओषितम्,		
² उषः,	ओषः,	ओषिषिषुः, ओषिषयिषुः ;
ओषितव्यम्,	ओषयितव्यम्,	ओषिषितव्यम् ;
ओषणीयम्,	ओषणीयम्,	ओषिषिषणीयम् ;
ओष्यम्,	ओष्यम्,	ओषिषिष्यम् ;
ईषदोषः, दुरोषः, स्वोषः ; —	—	—
उष्यमाणः,	ओष्यमाणः,	ओषिषिष्यमाणः ;
ओषः,	ओषः,	ओषिषिषः ;
ओषितुम्,	ओषयितुम्,	ओषिषिषितुम् ;
उष्टिः, } ओषणा,		ओषिषिषा, ओषिषयिषा ;
व्युष्टिः, }		
ओषणम्,	ओषणम्,	ओषिषिषणम् ;
³ ओषित्वा,	ओषयित्वा,	ओषिषिषित्वा ;
व्युष्य,	समोष्य,	समोषिषिष्य ;
ओषम् २, } ओषम् २, }		ओषिषिषम् २ ; }
ओषित्वा २, }	ओषयित्वा २, }	ओषिषिषित्वा २ ; }
⁴ ऊष्मा, ⁵ उष्णः.	—	—

1. 'उदुपधात्—' (1-2-21) इति क्त्वविकल्पः । तेन रूपद्वयम् । 'प्रत्युष्टम्' इत्यत्र, 'आदितश्च' (7-2-16) इत्यत्र चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् 'आश्वस्त' मितिबत् इदप्रतिषेधः । इति भट्टभास्करः । इति माधवधातुवृत्तौ ।
2. 'इगुपधज्ञा—' (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
3. 'न क्त्वा सेट्' (1-2-18) इति क्त्वनिषेधाद्गुणः ।
4. 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते' (3-2-75) इति मनिनि, बाहुलकादीर्घः । 'नेङ् वशि कृति' (7-2-8) इतीणिषेधः ।
5. औणादिके (द. उ. 5-35) नक्प्रत्यये उष्णः इति रूपं भवति । '....रेषोऽन्यान् भवतो नमोऽस्तु कमलाकोऽणस्तनं जोषते ॥' धा. का. 1-87.

(109) "उहिर अर्दने" (I-भ्वादिः-739-सक. सेट्. पर.)

ओहकः-हिका,	ओहकः-हिका,	¹ ओजिहिषकः-षिका ;
ओहिता-त्री,	ओहयिता-त्री,	ओजिहिषिता-त्री ;
ओहन्-न्ती,	ओहयन्-न्ती,	ओजिहिषन्-न्ती ;
^A ओहिष्यन्, } ओहयिष्यन्-न्ती-ती,		ओजिहिषिष्यन्-न्ती-ती ;
प्रोहिष्यन्-न्ती-ती, }		
—	ओहयमानः,	ओहयिष्यमाणः ;
² उहितम् } तः,	ओहितम्-तः,	ओजिहिषितम्-तः-तवान् ;
ओहितम् }		
³ समुट्-उड्-उहौ-उहः ;	—	—
उहः,	ओहः, ओजिहिषुः,	ओजिहयिषुः ;
ओहितव्यम्,	ओहयितव्यम्,	ओजिहिषितव्यम् ;
ओहनीयम्,	ओहनीयम्,	ओजिहिषणीयम् ;
ओह्यम्,	ओह्यम्,	ओजिहिष्यम् ;
ईषदोहः, दुरोहः, स्वोहः ;	—	—
उह्यमानः,	ओह्यमानः,	ओजिहिष्यमाणः ;
ओहः,	ओहः,	ओजिहिषः ;
ओहितुम्,	ओहयितुम्,	ओजिहिषितुम् ;
⁴ ऊढिः,	ओहना, ओजिहिषा,	ओजिहयिषा ;
ओहनम्,	ओहनम्,	ओजिहिषणम् ;
ओहित्वा,	ओहयित्वा,	ओजिहिषित्वा ;
समुह्य,	समोह्य,	समोजिहिष्य ;

1. 'कुहोश्चुः' (7-4-62) इति अभ्यासे लुत्वम् ।
2. 'उदुपधात् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्' (1-2-21) इति क्त्वविकल्पः । अन्यत्र नित्यमेव क्त्वम्—उहितमित्येव ।
3. 'हो ङः' (8-2-31) इति ङत्वे चर्त्वविकल्पः ।
4. ङत्वधत्वष्ट्वढलोपदीर्घाः ।
- A. 'गोविन्दस्तुहिनांशुरम्यवदनः कंसं जगदोहिनम् प्रोहिष्यन् जगदर्हणीयमहिमा मोदेन निन्ये निशाम् ॥' धा. का. 1-92.

ओहम् २, } ओहित्वा २, }	ओहम् २, } ओहित्वा २, }	ओजिहिषम् २; } ओजिहिषित्वा २. }

(110) “ऊठ उपघाते” (I-भ्वादि:-338-सक. सेट्. पर.)

¹ ऊठक:-ठिका, ऊठिता-त्री, ऊठन्-न्ती, ऊठिष्यन्-न्ती-ती, — ऊट्-ऊठौ-ऊठः; ऊठित:-तं, ऊठः, ऊठितव्यम्, ऊठनीयम्, ऊठयम्, ईषदूठः, दुरुठः, सूठः; ऊठयमानः, ऊठः, ऊठितुम्, ² ऊठा, ऊठना, ऊठनम्, ऊठित्वा, समूठय, ऊठम् २, } ऊठित्वा २, }	ऊठक:-ठिका, ऊठयिता-त्री, ऊठयन्-न्ती, ऊठयिष्यन्-न्ती-ती, ऊठयमानः, — उठित:-तं, ऊठः, ऊठिषु; ऊठयितव्यम्, ऊठनीयम्, ऊठयम्, — ऊठयमानः, ऊठः, ऊठयितुम्, ऊठिषा, ऊठनम्, ऊठयित्वा, समूठय, ऊठम् २, } ऊठयित्वा २, }	ऊठिठिषक:-षिका; ऊठिठिषिता-त्री; ऊठिठिषन्-न्ती; ऊठिठिष्यन्-न्ती-ती; ऊठयिष्यमाणः; — ऊठिठिषित:-तवान्; ऊठिठिषु; ऊठिठिषितव्यम्; ऊठिठिषणीयम्; ऊठिठिष्यम्; — ऊठिठिष्यमाणः; ऊठिठिषः; ऊठिठिषितुम्; ऊठिठिषिषा; ऊठिठिषणम्; ऊठिठिषित्वा; समूठिठिष्य; ऊठिठिषम् २; } ऊठिठिषित्वा २. }

(111) “ऊन परिहाणे” (X-चुरादि:-1889. अक.सेट्.उभ.अदन्तः.)

ऊनक:-निका, ऊनयिता-त्री,	ऊनयिषक:-षिका; ऊनयिषिता-त्री;

1. ‘ऊठ’ इति ह्रस्वोपधपाठस्य पाठान्तरमिदम् ।
2. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः ।

ऊनयन्-न्ती, ऊनयिष्यन्-न्ती-ती, ऊनयमानः, ऊनयिष्यमाणः, ¹ ऊः-ऊनौ-ऊनः; ² ऊनितम्-तः-तवान्, ऊनः, मासोनः, ऊनयितव्यम्, ³ ऊननीयम्, ऊन्यम्, ईषदूनः, दुरूनः, सूनः; ऊन्यमानः, ऊनः, ऊनयितुम्, ऊनना, ऊननम्, ऊनयित्वा, समून्य, ऊनम् २, } ऊनयित्वा २, }	ऊनयिषन्-न्ती; ऊनयिष्यन्-न्ती-ती; ऊनयिषमाणः; ऊनयिष्यमाणः; — ऊनयिषित:-तवान्; ऊनयिषु; ऊनयिषितव्यम्; ऊनयिषणीयम्; ऊनयिष्यम्; — ऊनयिष्यमाणः; ऊनयिषः; ऊनयिषितुम्; ऊनयिषा; ऊनयिषणम्; ऊनयिषित्वा; समूनयिष्य; ऊनयिषम् २; } ऊनयिषित्वा २. }

(112) “ऊयी तन्तुसन्ताने” (I-भ्वादि:-483. सक. सेट्. आत्म.)

ऊयक:-यिका, ऊययिता-त्री, — ऊययन्-न्ती,	ऊयक:-यिका, ऊययिता-त्री, ऊययन्-न्ती,	ऊययिषक:-षिका; ऊययिषिता-त्री; ऊययिष्यन्-न्ती-ती;

1. ण्यन्तात् क्विपि णिलोपे ‘पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्—’ (वा. 1-1-58) इति स्थानि-
बद्धावनिषेधात् ‘नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य’ (8-2-7) इति नलोपे प्रथमैकवचने
एवं रूपम् ।
2. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति गेलोपः ।
3. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।

ऊयमानः,	ऊययमानः,	ऊयिषमाणः ;
ऊयिष्यमाणः,	ऊयिष्यमाणः,	ऊयिषिष्यमाणः ;
^१ ऊः-उवौ-उवः ;	—	—
^२ ऊतम्-तः ^A ,	ऊयितम्-तः-तवान्,	ऊयिषितम्-तः-तवान् ;
ऊयः,	ऊयः, ऊयिषिषुः,	ऊयिषिषुः ;
ऊयितव्यम्,	ऊययितव्यम्,	ऊयिषितव्यम् ;
ऊयनीयम्,	ऊयनीयम्,	ऊयिषणीयम् ;
ऊयम्,	ऊयम्,	ऊयिष्यम् ;
ईषदूयः, दुरूयः, सूयः ;	—	—
ऊयमानः,	ऊयमानः,	ऊयिष्यमाणः ;
ऊयः,	ऊयः,	ऊयिषः ;
ऊयितुम्,	ऊययितुम्,	ऊयिषितुम् ;
^३ ऊया, ^४ ऊतिः,	ऊयना,	ऊयिषिषा, ऊयिषिषा ;
ऊयनम्,	ऊयनम्,	ऊयिषणम् ;
ऊयित्वा,	ऊययित्वा,	ऊयिषित्वा ;
समूय्य,	समूय्य,	समूयिष्य ;
ऊयम् २, }	ऊयम् २, }	ऊयिषम् २ ; }
ऊयित्वा २, }	ऊययित्वा २, }	ऊयिषित्वा २. }

(113) “ऊर्ज बलप्राणनयोः” (X-चुरादिः-1549-सक. सेट्. उभ.)

प्राणनम्=जीवनम् ।

ऊर्जकः-जिका,

^५ऊर्जिजयिषकः-षिका ;

ऊर्जयिता-त्री,

ऊर्जिजयिषिता-त्री ;

1. ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति यकारलोपः ।
2. ईदित्वाञ्जिष्ठायामिण्षेधः । ‘लोपो व्योर्वलि’ (6-1-66) इति यलोपः ।
3. ‘युरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अः प्रत्ययः ।
4. बाहुलकात् क्तिन् । यलोपः । ‘ऊतियूतिजृतिसातिहेतिक्तीर्तयश्च’ (3-3-97) इति अन्तोदात्त ऊतिशब्दो यः निपातितः, सः अवतर्धत्तोरिति बोध्यम् ।
5. ‘न न्नाः संयोगादयः’ (6-1-3) इति रेफस्य द्विवचननिषेधात् जिशब्दस्य द्वित्वम् ।
- A. ‘प्रतय किञ्चिन्नयितो गृहान्तिकं ददर्श धन्यः स दयालुमीश्वरम् । गोदोहदेशे रयितं सहाग्रजं तमूतसत्कीर्तिमपूतिभिर्गुणैः ।’ धा. का. 1-62.

^A ऊर्जयन्-न्ती,	ऊर्जिजयिषन्-न्ती ;
ऊर्जयिष्यन्-न्ती-ती,	ऊर्जिजयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
ऊर्जयमानः,	ऊर्जिजयिषमाणः ;
ऊर्जयिष्यमाणः,	ऊर्जिजयिषिष्यमाणः ;
^१ ऊर्क् ^B -ऊर्जौ-ऊर्जः, बहूर्क् ;	—
ऊर्जितम्-तः,	ऊर्जिजयिषितः-तवान् ;
ऊर्जः,	ऊर्जिजयिषुः ;
ऊर्जयितव्यम्,	ऊर्जिजयिषितव्यम् ;
ऊर्जनीयम्,	ऊर्जिजयिषणीयम् ;
ऊर्ज्यम्,	ऊर्जिजयिष्यम् ;
ईषदूर्जः, दुरूर्जः, सूर्जः ;	—
ऊर्ज्यमानः,	ऊर्जिजयिष्यमाणः ;
ऊर्जः,	ऊर्जिजयिषः ;
ऊर्जयितुम्,	ऊर्जिजयिषितुम् ;
ऊर्जना,	ऊर्जिजयिषा ;
ऊर्जनम्,	ऊर्जिजयिषणम् ;
ऊर्जयित्वा,	ऊर्जिजयिषित्वा ;
समूर्ज्य,	समूर्जिजयिष्य ;
ऊर्जम् २, }	ऊर्जिजयिषम् २ ; }
ऊर्जयित्वा २, }	ऊर्जिजयिषित्वा २. }

1. ‘भ्राजभास—’ (3-2-177) इत्यादिना क्तिप् ताच्छीलिकः । ‘चोः कुः’ (8-2-30) इति कुत्वम् । सोपस्टादपि क्तिप् । ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् जका-रस्य लोपो न ।
- A. ‘ओलण्डितादिरपि जालितदिव्यधामा निष्पीडितारिरनुनाटितमर्त्यभावः । अश्राथबाधितमनाः स निरीक्षकाणाम् आनन्दमन्तरपरत् परमूर्जयन्तम् ॥’ धा. का. 3-14.
- B. ‘प्रीत्याऽपि दत्तेक्षणसन्निपातं भयं भुजङ्गाधिपवद् दधानम् । तमःसमूहाकृतिमप्यशेषान् ऊर्जा जयन्तं प्रथितप्रकाशान् ॥’ भ. का. 12-10. ऊर्जा=बलेन इत्यर्थः । तृतीयान्तमेतत् ।

(114) “ऊर्णञ् आच्छादने” (II-अदादि:-1039. सक. सेट्. उभ.)

¹ऊर्णावक:-विका, ऊर्णावक:-विका, ²ऊर्णनविषक:-ऊर्णनुविषक:-ऊर्ण-
नूषक:-षिका, ³ऊर्णोनूयक:-यिका ;

⁴ऊर्णविता-ऊर्णविता-त्री^A, ऊर्णावयिता-त्री, ऊर्णनविषिता-ऊर्णनुविषि-
ता-ऊर्णनूषिता-त्री, ऊर्णोनूयिता-त्री ;

⁵ऊर्णवन्-ऊर्णवती, ऊर्णावयन्-न्ती, ऊर्णनविषन्-ऊर्णनुविषन्-ऊर्ण-
नूषन्-न्ती ;

^Bऊर्णवानः, ऊर्णावयमानः, ऊर्णनविषमाणः-ऊर्णनुविषमाणः-ऊर्णनूष-
माणः, ऊर्णोनूयमानः ;

ऊर्णविष्यमाणः-ऊर्णविष्यमाणः, ऊर्णावयिष्यमाणः, ऊर्णनविषिष्यमाणः-
ऊर्णनुविषिष्यमाणः-ऊर्णनूषिष्यमाणः, ऊर्णोनूयिष्यमाणः ;

⁶ऊर्णत्-ऊर्णतौ-ऊर्णतः ;

1. ‘अचो ङिति’ (7-2-115) इति वृद्धौ, आवादेशः । एवं ङिच्यपि सर्वत्र बोध्यम् ।
  2. ‘सनीवन्तर्ध्वजदम्भुश्रिस्त्वृणुभरज्ञपिसनाम्’ (7-2-49) इति सन इडविकल्पः ।
इदपक्षे ‘विभाषोर्णोः’ (1-2-3) इति इडादेः प्रत्ययस्य क्त्वि वैकल्पिकम् ।
क्त्विवाभावपक्षे गुणावादेशयोः ‘ऊर्णनविषकः’ इति रूपम् । क्त्विपक्षे
उवङि ‘ऊर्णनुविषकः’ इति रूपम् । इडभावपक्षे ‘अजज्ञनगमां सनि’ (6-4-16)
इति दीर्घे ‘इको झलू’ (1-2-9) इति सनः क्त्वे च ‘ऊर्णनूषकः’ इति
रूपम् । एवं सर्वत्र सन्नन्ते रूपत्रयस्योपपत्तिः ।
  3. ‘सूचित्त्रिमूय्यत्यैशूणोतिभ्यः—’ (वा. 3-1-22) इति यङ् । ‘सन्त्यजोः’
(6-1-9) इति द्वितीयस्यैकाचः क्त्वे ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इत्यभ्यासस्य
गुणे ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घे च रूपम् । एवं यङन्ते सर्वत्र
बोध्यम् ।
  4. ‘विभाषोर्णोः’ (1-2-3) इति इडादिप्रत्ययस्य वैकल्पिकङिद्वद्भावात् रूपद्वयम् ।
एवं तव्यदादिष्वपि ज्ञेयम् ।
  5. ‘सार्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति शतुङिद्वद्भावात् गुणाभावे, उवङि रूपम् । एवं
‘ऊर्णवान’ इत्यत्रापि ज्ञेयम् ।
  6. क्तिपि ‘ह्रस्वस्य पिति कृति—’ (6-1-71) इति तुक् । एवं ल्यप्यपि ।
- A. ‘प्रोर्णुवित्रो दिवस्तत्र पुरीं द्रक्ष्यथ काञ्चनीम् ॥’ भ. का. 7-93.
- B. ‘दृष्टोर्णुवानान् ककुभो बलौघान् वितत्य शार्ङ्गं कवचं पिनह्य । तस्थौ सिसङ्ग्राम-
मयिषुः शितेषुः सौमित्रिरक्षिभ्रुवमुज्जिहानः ॥’ भ. का. 3-47.

¹ऊर्णुतम्-^Aतः, ऊर्णावितं-तः, ऊर्णनविषितः-ऊर्णनुविषितः-ऊर्णनूषितः,
ऊर्णोनूयितः-तवान् ;

ऊर्णवः, ऊर्णावः, ^Bऊर्णनविषुः-ऊर्णनुविषुः-ऊर्णनूषुः, ऊर्णनावयिषुः,
²ऊर्णोनूषः ;

ऊर्णवितव्यम्-ऊर्णवितव्यम्, ऊर्णावयितव्यम्, ऊर्णनविषितव्यम्-ऊर्णनु-
विषितव्यम्-ऊर्णनूषितव्यम्, ऊर्णोनूयितव्यम् ;

ऊर्णवनीयम्, ऊर्णावनीयम्, ऊर्णनविषणीयम्-ऊर्णनुविषणीयम्-ऊर्णनू-
षणीयम्, ऊर्णोनूयनीयम् ;

³ऊर्णव्यम्-⁴अवश्योर्णव्यम्, ऊर्णाव्यम्, ऊर्णनविष्यम्-ऊर्णनुविष्यम्-
ऊर्णनूष्यम्, ऊर्णोनूय्यम् ;

ईषदूर्णवः-दुर्णवः-सूर्णवः ;

⁵ऊर्णयमानः, ऊर्णावयमानः, ऊर्णनविष्यमाणः-ऊर्णनुविष्यमाणः-ऊर्ण-
नूष्यमाणः, ऊर्णोनूयमानः ;

⁶ऊर्णवः, ऊर्णावः, ऊर्णनविषः-ऊर्णनुविषः-ऊर्णनूषः, ऊर्णोनूयः ;

ऊर्णवितुम्-^Cऊर्णवितुम्, ऊर्णावयितुम्, ऊर्णनविषितुम्-ऊर्णनुविषितुम्-
ऊर्णनूषितुम्, ऊर्णोनूयितुम् ;

1. ‘ऊर्णोतिर्नुवद्भावो वाच्यः—’ (वा. 7-2-11) इत्यतिदेशेन एकाच्त्वात् ‘श्र्युकः
क्ति’ (7-2-11) इति इङिषेधः । एवं क्तिनि क्त्वायां च ज्ञेयम् ।
  2. यङन्तात् पचाद्यचि, ‘यङोऽचि च’ (2-4-74) इति यङो लुकि, ‘न घातुलोप
आर्धधातुके’ (1-1-4) इति गुणनिषेधे उवङि च रूपम् ।
  3. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यति गुणे ‘वान्तो यि प्रत्यये’ (6-1-79) इति
वान्तादेशे च रूपम् ।
  4. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यति वृद्धौ आवादेशे च रूपम् ।
  5. ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
  6. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इति भावे अप् ।
- A. ‘केऽप्यत्परावं नुनुवुः खलेषु क्षुरक्षुतात्मानमसुं स्नुतास्त्राः । सोऽनूर्णुतोऽयौज्ज-
नसुत् कुवत्या काञ्च्येव कामं स्तुवतां ब्रुवाणः ॥’ धा. का. 2-47.
- B. ‘वानरं प्रोर्णुनविषुः शस्त्रैरक्षो विदियुते । तं प्रोर्णनूषुरुपलैः सवृक्षैराबभौ
कपिः ॥’ भ. का. 9-36.
- C. ‘यत्नं प्रोर्णुवितुं तर्णं दिशं कुरुत दक्षिणाम् ।’ भ. का. 7-93.

ऊर्णुतिः, ऊर्णाविना, ऊर्णुनविषा-ऊर्णुनुविषा-ऊर्णुनृषा, ऊर्णुनावयिषा,
ऊर्णोनूया ;

ऊर्णवनम्, ऊर्णावनम्, ऊर्णुनविषणम्-ऊर्णुनुविषणम्-ऊर्णुनूषणम्,
ऊर्णोनूयनम् ;

ऊर्णुत्वा, ऊर्णावयित्वा, ऊर्णुनविषित्वा-ऊर्णुनुविषित्वा-ऊर्णुनूषित्वा,
ऊर्णोनूयित्वा ;

समूर्णुत्य, समूर्णाव्य, समूर्णुनविष्य - समूर्णुनुविष्य - समूर्णुनूष्य,
समूर्णोनूय्य ;

ऊर्णावम् २, } ऊर्णावम् २, } ऊर्णुनविषम् २, } ऊर्णुनुविषम् २ ; }
ऊर्णुत्वा २, } ऊर्णावयित्वा २, } ऊर्णुनविषित्वा २, } ऊर्णुनुविषित्वा २ ; }
ऊर्णुनूषम् २- ऊर्णुनूषित्वा २, ऊर्णोनूयम् २- ऊर्णोनूयित्वा २ ;
१ऊर्णा, २ऊरुः.

(115) “ऊष रुजायाम्” (I-भ्वादि:-683. सक. सेट्. पर.)

‘ऊठ उपघाते’ (110) इति धातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

३ऊष्मा, ४ऊषणम् ऊषः^A=पचाद्यच् ।

1. ‘ऊर्णोतेर्डः’ (द. उ. ४-64) इति डः प्रत्ययः । ‘ऊर्णा मेषादिलोमि स्यादावर्ते चान्तरा भ्रुवोः’ इत्यमरकोशव्याख्यायां सुधायां तु ‘अन्येष्वपि दृश्यते’ (3-2-101) इति डः — इति साधितम् । ‘अन्येष्वपि दृश्यते’ (3-2-101) इत्यत्र ‘अपिशब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित्-परितः खाता=परिखा—’ इति सिद्धान्तकौमुद्यामुक्तम् ।

2. ऊर्णूयते=आच्छाद्यते—इति कर्मणि ‘ऊर्णोतेर्नुलोपश्च’ (द. उ. 1-115) इति कुः प्रत्ययः । ऊरुः=सक्थिः ।

3. ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’ (3-2-75) इति मनिन्प्रत्यये ‘नेङ् वशि कृति’ (7-2-8) इतीणिषेधः । ऊष्मा=उष्णम् ।

4. ऊषणम्=मरिचम् । न्यूषणं=त्रिकटुकम्—इति क्षीरतरङ्गिण्याम् ।

A. ‘शूषन् दशोरमृतयूषमजूषकत्वं भूषस्यनूषमतिरीषभुजां प्रियः क्षमाम् ॥’
धा. का. 1-86.

(116) “ऊह वितर्के” (I-भ्वादि:-648. सक. सेट्. आत्म.)

वितर्कः=सम्भावना ।

ऊहकः-हिका,	ऊहकः-हिका,	¹ ऊजिहिषकः-षिका ;
ऊहिता-त्री,	ऊहयिता-त्री,	ऊजिहिषिता-त्री ;
समूहन्-न्ती,	ऊहयन्-न्ती,	—
² समूहिष्यन्-न्ती-ती,	ऊहयिष्यन्-न्ती-ती,	—
ऊहमानः, समूहमानः,	ऊहयमानः,	ऊजिहिषमाणः ;
ऊहिष्यमाणः,	ऊहयिष्यमाणः,	ऊजिहिष्यमाणः ;
ऊह-ऊहौ-ऊहः ;	—	—
ऊहितम्-तः,	ऊहितः-तम्,	ऊजिहिषितः-तवान् ;
ऊहः,	ऊहः,	ऊजिहिषुः, ऊजिहयिषुः ;
ऊहितव्यम्,	ऊहयितव्यम्,	ऊजिहिषितव्यम् ;
ऊहनीयम्,	ऊहनीयम्,	ऊजिहिषणीयम् ;
ईषदूहः, दुरूहः, सूहः ;	—	—
^A ऊह्यम्, ³ समूह्योऽग्निः, ऊह्यम्,	—	ऊजिहिष्यम् ;
ऊह्यमानः,	ऊह्यमानः,	ऊजिहिष्यमाणः ;
⁴ निरूह्यमानः,		
समुह्यमानः,		
ऊहः, ⁵ प्रौहः,	ऊहः,	ऊजिहिषः ;
ऊहितुम्,	ऊहयितुम्,	ऊजिहिषितुम् ;
ऊहा,	ऊहना,	ऊजिहिषा, ऊजिहयिषा ;
ऊहनम्, ⁶ प्रोहणम्,	ऊहनम्,	ऊजिहिषणम् ;

1. ‘ऊहोश्चुः’ (7-4-62) इति अभ्यासे हकारस्य चुत्वम् ।

2. ‘उपसर्गादस्यत्यूहोर्वावचनम्’ (वा. 1-3-30) इति परस्मैपदं विकल्पेन ।

3. ‘अग्नौ परिचाप्योपचाप्यसमूह्याः’ (3-1-131) इति ण्यत्प्रत्ययान्तो निपातितः ।

4. ‘उपसर्गाद्भ्रस्व ऊहतेः’ (7-4-23) इति यादौ कृत्ति ह्रस्वः ।

5. ‘प्रादूहोड—’ (वा. 6-1-89) इति वृद्धिः ।

6. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वम् ।

A. ‘द्राहितः शुभपथप्रकाशने सस्वजेऽथ तमनूह्यवैभवः । गढमैत्ररसगृह्यमाणधीर्भूषण-
ग्लहनधुषितो बलः ॥’ धा. का. 1-82.

ऊहित्वा,	ऊहित्वा,	ऊजिहिषित्वा ;
समुद्य, } निरुद्य, }	समुद्य,	समूजिहिष्य ;
ऊहम् २, } ऊहित्वा २, }	ऊहम् २, } ऊहित्वा २, }	ऊजिहिषम् २ ; } ऊजिहिषित्वा २. }

(117) “ऋ गतिप्रापणयोः” (I-भ्वादिः-936. सक. अनि. पर.)

‘तत्रेयत्यृच्छतीत्यर्तेः, शिन गतौ स्याद् ऋणाति तु ।’ (श्लो-30) इति देवः ।

¹आरकः-रिका, ²अर्पकः-र्पिका, ³अरिषिकः-षिका, ⁴अरारकः-रिका ;

अर्ता-त्री, अर्पयिता-त्री, अरिषिता-त्री, अरारिता-त्री ;

⁵ऋच्छन्-न्ती, अर्पयन्-न्ती, अरिषन्-न्ती ; —

⁶अरिष्यन्-न्ती-ती, अर्पयिष्यन्-न्ती-ती, अरिषिष्यन्-न्ती-ती ;

⁷समृच्छमानः, अर्पयमाणः, ⁸समरिषिमाणः, अरारयमाणः ;

समरिष्यमाणः, अर्पयिष्यमाणः, समरिषिष्यमाणः, अरारिष्यमाणः ;

⁹समृत्-समृतौ-समृतः ; — — —

1. ‘अचो णिति’ (7-2-116) इति वृद्धौ, ‘उरण् रपरः’ (1-1-51) इति रपरत्वे रूपम् ।
2. ‘अर्तिहीवली-’ (7-3-36) इति णौ पुगागमः । ‘पुगन्तलघूपधस्य च’ (7-1-86) इति गुणे रूपम् । एवं सर्वत्र ण्यन्ते बोध्यम् ।
3. ‘स्मिपूङ्गुरज्ज्वासां सनि’ (7-2-74) इति सन इडागमः । गुणः । ‘अजादे-द्वितीयस्य’ (6-1-2) इति ‘रिम्’ इत्यस्य द्वित्वम् । एवं सर्वत्र सञ्जन्ते बोध्यम् ।
4. ‘सूचिसूत्रिमृष्यट्यर्तयशूर्णोतिभ्यो यञ् वाच्यः’ (वा. 3-1-22) इति यञ् । ‘यञि च’ (7-4-30) इति गुणे, द्वितीयस्यैकाचः ‘र्य’ इत्यस्य ‘सन्त्यजोः’ (6-1-9) इति द्वित्वे ‘हलादिःशेषे’ (7-4-60), ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इत्यभ्यासस्य दीर्घे च रूपम् । ‘न न्द्राः—’ (6-1-3) इति रेफस्य द्वित्वनिषेधस्तु न भवति—‘अरार्यते’ इति भाष्योदाहरणात् । एवं सर्वत्र यञन्ते बोध्यम् ।
5. ऋषि ‘पात्राध्मास्थाम्नादाण्डइयर्ति—’ (7-3-78) इत्यादिना ऋच्छादेशः ।
6. ‘ऋद्धनोः स्ये’ (7-2-20) इति स्यप्रत्ययस्येडागमः ।
7. अस्याकर्मकत्वे ‘समो गभ्यृच्छिभ्याम्’ (1-3-29) इति शानच् प्रत्ययो भवति ।
8. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति सञ्जन्तात् शानच् ।
9. ‘ह्रस्वस्य षिति कृति—’ (6-1-71) इति जुगागमः ।

ऋतम्-¹ऋतः-ऋतवान्, ²सुखार्तः, ³ऋणम्, ⁴प्राणम्-वत्सतराणम्-

कम्बलार्णम्-वसनार्णम्-दशार्णः (देशः)-दशार्णा (नदी)-ऋणार्णम्, ⁵उत्तमर्णः-

⁶अधमर्णः, अर्पितम्-तः, अरिषितम्-तः, अरारितः-तवान् ;

अरः, ⁷आरिवान्, ⁸अर्वा, ⁹अरितम्, अर्पः, अरिषिषुः, अर्पिषिषुः, अरारः ;

अर्तव्यम्, अर्पयितव्यम्, अरिषितव्यम्, अरारितव्यम् ;

अरणीयम्, अर्पणीयम्, अरिषणीयम्, अरारणीयम् ;

^{B8} अर्यः-अर्या-अर्याणी, ^Cआर्यः-आर्या, अर्यम्, अरिष्यम्, अरार्यम् ;

ईषदरः-दुररः-स्वरः ;

⁹अर्यमाणः, अर्यमाणः, अरिष्यमाणः, अरार्यमाणः ;

1. धातोर्गत्यर्थकत्वात् ‘गत्यर्थकर्मक—’ (3-4-72) इति, ‘क्तोऽधिकरणे च—’ (3-4-76) इति च कर्तरि अधिकरणे कर्मणि च क्तप्रत्ययः ।
2. ‘ऋते च तृतीयासमासे’ (वा.6-1-89) इति वृद्धिः ।
3. ‘ऋणमाधमर्ण्ये’ (8-2-60) इति निष्ठातकारस्य नत्वम् आधमर्ण्यव्यवहारे निपात्यते । ‘ऋणं नाम अन्यदीयं द्रव्यं गृहीतं इयता कालेन इयत्या वृद्ध्या प्रतिदीयते—इति संविद्रूपम् ।’ इति बालमनोरमा । अन्यत्र ऋतम् । सत्यमित्यर्थः ।
4. ‘प्रवत्सतरकम्बलवसनदशार्णानाम् ऋणे’ (वा. 6-1-89) इति वृद्धौ साधु । एवं वत्सतराणमित्यादिकम् ।
5. लिटः क्त्वादेशे द्वित्वे ‘वस्वेकाजाद्धसाम्’ (7-2-67) इति इडागमे च रूपम् ।
6. ‘अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते’ (3-2-75) इति वनिप् । अर्वा=सूर्याऽश्वश्च ।
7. ‘अर्तिलधू—’ (3-2-184) इत्यनेन करणे इत्रप्रत्ययः । ‘अरित्रं केनिपातकः’ इत्यमरः । ऋच्छत्यनेनेत्यरित्रम्=नौकाचालनदण्डविशेषः ।
8. ‘अर्यः स्वामिवैश्ययोः’ (3-1-103) इति ण्यदपवादो यत् प्रत्ययः । ‘अर्यक्ष-त्रियाभ्यां वा स्वार्थे’ (वा. 4-1-40) इति आनुक् ङीष्वा सह विकल्पितः । तदानीं अर्याणी-अर्या इति रूपद्वयम् । अर्या इति तु पुंयोगे ज्ञेयम् । स्वामिवैश्याभ्यामन्यत्र आर्यः इति भवति । पूज्य इत्यर्थः । ‘अर्याणी स्वयमर्या स्यात् स्यादर्या अत्रिणी तथा’ इत्यमरः ।
9. ‘गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः’ (7-4-29) इति यकि गुणः ।
- A. ‘स्वमुत्तमर्णाय यथाऽधमर्णः तस्मै कुमारान् बत धारयामः ।’ वा. वि-3-29.
- B. ‘तेन वक्षेन हन्तासि त्वमर्यं पुरुषाशिनाम् ।
राक्षसं क्रूरकर्माणं शक्रारिं दूर्वासिनम् ॥’ भ. का. 6. 51.
- C. ‘तेन सज्जतमार्येण रामाजयं कुरु द्रुतम् ।
लङ्कां प्राप्य ततः पापं दशग्रीवं हनिष्यसि ॥’ भ. का. 6. 53.

आरः, अर्पः, अरिषिः, अरारः;
 अर्तुम्, अर्पयितुम्, अरिषितुम्, अरारितुम्;
 ऋतिः, ¹आर्तिः, ²आरा, अर्पणा, अरिषिषा, अर्पिपयिषा, अरारा;
 अरणम्, अर्पणम्, अरिषिणम्, अरणम्;
 ऋत्वा, अर्पयित्वा, अरिषित्वा, अरारित्वा;
 समृत्य, समर्थ्य, अमरिष्य, समर्थ्य;
 आरम् २ } अर्पम् २ } अरिषिम् २ } अरारम् २ ; }
 ऋत्वा २ } अर्पयित्वा २ } अरिषित्वा २ } अरारित्वा २ ; }
³अरुः, ⁴अरणिः, ⁵अरुणः, ⁶अरण्यम्, ⁷अर्थः, ⁸अर्थकः,
⁹इरिणम्, ¹⁰ऋतुः .

(118) “ऋ गतौ” (III—जुहोत्यादि:-1098. सक. अनि. पर. [अ]
 ‘तत्रेयत्यृच्छतीत्यर्थः, शिन् गतौ स्याद् ऋणाति तु ।’ (श्लो-30) इति देवः ।
 आरकः-रिका, ¹¹अर्पकः-र्पिका;
 अरिषिकः-षिका, अरारकः-रिका;

1. आः ऋतिशब्देन समासे ‘उपसर्गादिति धातोः’ (6-1-91) इति वृद्धिः ।
2. ‘आरा शस्त्र्याम्’ (गणसूत्रम् भिदादौ 3-3-104) इति पाठात् वृद्धिः अङ् च ।
3. औणादिके (द. उ. 9-39) उस्प्रत्यये गुणः । अरुः=प्राणः आदित्यो वा ।
4. औणादिके (द. उ. 1-2) अनिप्रत्यये गुणः । अरणिः=अभियोनिः काष्ठविशेषः ।
5. औणादिके (द. उ. 5-59) उनन् प्रत्ययः । अरुणः=वैनतेयः अनूरुः सूर्यसारथिः ।
6. कर्मणि औणादिके (द. उ. 8-6) अन्यप्रत्ययः । अरण्यं=निर्जनस्थानम् ।
7. औणादिके (द. उ. 6-29) थन् प्रत्ययः । ‘अर्थोऽभिधेयैरैस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु इत्यमरः ।
8. औणादिके (द. उ. 3-50) अकप्रत्यये भुगागमः वयसि वाच्ये । अर्थकः बालः ।
9. औणादिके (द. उ. 5-17) इनन् प्रत्ययः । तत्सन्नियोगेन प्रकृतेः इः आदेशः ।
 ‘उरण् रपरः’ (1-1-51) इति रपरत्वम् । इरिणम्=अल्पोदकतृणस्थानम् ।
10. औणादिके (द. उ. 1-124) तुः प्रत्ययः । तस्य च क्तिवम् । तेन न गुणः ।
 ऋतुः=वसन्तादिः कालविशेषः, स्त्रीणां पुष्पकालश्च ।
11. ग्यन्तात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च सर्वाणि रूपाणि (117) ऋधातुवत् बोध्यानि ।
 [अ]. ‘अस्य च अर्तैः धृप्रभृतिर्वेऽपि, भाषायामपि प्रयोग इष्यते । तच्च ‘बहुलं छन्दसि’
 (7-4-78) इत्येव इत्वे सिद्धे, अर्तैः पृथग्विधानसामर्थ्यादवसीयते’ इति,
 ‘अतिपिपत्योश्च’ (7-4-77) इत्यत्र भाष्ये स्थितम् ॥’ इति पुरुषकारे
 (पृ. 34.) लीलाशुकेनोक्तम् ।

अर्ता-त्री, ईषदरः, दुररः, स्वरः, अर्थमाणः;
¹इयूत्-ती, आरः;
 अरिष्यन्-न्ती-ती, अर्तुम्;
 समृत्-समृतौ-समृतः, आरा-ऋतिः, ²आर्तिः;
 ऋतम्-तः-तवान्, अरणम्;
 अरः, ऋत्वा;
 अर्तव्यम्, समृत्य;
 अरणीयम्, आरम् २ ऋत्वा २;
 अर्थः, आर्थः, इति शुद्धाद्धातोः रूपाणि ।

(119) “ऋच दीप्तौ” (VI-तुदादि:-1302. अक. सेट्. पर.)

‘स्तुतौ’ इत्यपि पाठः । ‘वियोजनेऽर्चयेदर्चेद् यौ, स्तुतावृचतीत्यृचेः ।’

(श्लो-55) इति देवः ।

अर्चकः-र्चिका, अर्चकः-र्चिका, अर्चिचिषकः-षिका;
 अर्चिता-त्री, अर्चयिता-त्री, अर्चिचिषिता-त्री;
³ऋचन्-ती, ^Aअर्चयन्-न्ती, अर्चिचिषन्-न्ती;
 अर्चिष्यन्-न्ती-ती, अर्चयिष्यन्-न्ती-ती, अर्चिचिषिष्यन्-न्ती-ती;
 — अर्चयमानः, अर्चयिष्यमाणः; —
 ऋक्-ऋचौ-ऋचः; — —
 ऋचितम्-तः-तवान्, अर्चितम्-तः, अर्चिचिषितः-तवान्;
 ‘ऋचः, अर्चः, अर्चिचिषुः, अर्चिचयिषुः;
 अर्चितव्यम्, अर्चयितव्यम्, अर्चिचिषितव्यम्;

1. जुहोत्यादित्वात् ‘श्लौ’ (6-1-10) इति द्वित्वम् । ‘अर्तिपिपत्योश्च’ (7-4-77) इत्यभ्यासस्येत्त्वम् । ‘अभ्यासस्यासवर्णे’ (6-4-78) इतीयङ् । ‘इको यणचि’ (6-1-77) इति यण् । ‘नाभ्यस्ताच्छतुः’ (7-1-78) इति जुम्निषेधः ।
2. आरा शस्त्रे । अन्यत्र क्तिन् । ‘उपसर्गादिति-’ (6-1-91) इति वृद्धिः ।
3. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । शप्रत्ययस्य ‘सार्वधातुक-मपित्’ (1-2-4) इति द्विद्वावात् धातोः गुणो न ।
4. ‘इगुपधज्ञाप्रिकरः कः’ (3-1-135) इति कः ।
- A. ‘चर्चन्ती कटुं क्षीयती बुधजनं दोषं त्वचित्त्वर्चती नित्यं भूपतिमुज्जोर्जितमना यतास्त खल्या सुखम् ॥’ धा. का. 2-73.

अर्चनीयम्,	अर्चनीयम्,	अर्चिचिषणीयम् ;
¹ अर्च्यम्,	अर्च्यम्,	अर्चिचिष्यम् ;
ईषदर्चः, दुरर्चः, स्वर्चः ;	—	—
ऋच्यमानः,	अर्च्यमानः,	अर्चिचिष्यमाणः ;
अर्चः,	अर्चः,	अर्चिचिषः ;
अर्चितुम्,	अर्चयितुम्,	अर्चिचिषितुम् ;
ऋक्तिः,	अर्चना,	अर्चिचिषा, अर्चिचिषा ;
अर्चनम्,	अर्चनम्,	अर्चिचिषणम् ;
² अर्चित्वा,	अर्चयित्वा,	अर्चिचिषित्वा ;
समृच्य,	समर्च्य,	समर्चिचिष्य ;
अर्चम् २, }	अर्चम् २, }	अर्चिचिषम् २ ; }
अर्चित्वा २, }	अर्चयित्वा २, }	अर्चिचिषित्वा २. }

(120) “ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु”

(VI-तुदादि:-1296. सक. सेद्. पर.)

इन्द्रियप्रलयः=सम्मोहः, मूर्तिभावः=काठिन्यम् ।

ऋच्छकः-च्छिका,	ऋच्छकः-च्छिका,	³ ऋचिच्छिषकः-षिका ;
ऋच्छिता-त्री,	ऋच्छयिता-त्री,	ऋचिच्छिषिता-त्री ;
ऋच्छन्- ⁴ न्ती-ती,	ऋच्छयन्-न्ती,	ऋचिच्छिषन्-न्ती ;
ऋच्छिष्यन्-न्ती-ती,	ऋच्छयिष्यन्-न्ती-ती,	ऋचिच्छिषिष्यन्-न्ती-ती ;
⁵ समृच्छमानः,	ऋच्छयमानः,	⁶ समृचिच्छिषमाणः ;
समृच्छिष्यमाणः,	ऋच्छयिष्यमाणः,	समृचिच्छिषिष्यमाणः ;

1. ‘यजयाचरुचप्रवर्चश्च’ (7-3-66) इति ण्यति परतः कुत्वनिषेधसामर्थ्यात् ‘ऋदुषधाच्चाकृष्टि’ (3-1-110) इति प्राप्तं कथं वाधित्वा ण्यदेव ।
2. ‘न क्त्वा सेद्’ (1-2-18) इति क्त्वनिषेधाद्धूपधगुणः ।
3. चकारछकारयोर्द्वित्वे ‘हलादिः शेषः’ (7-4-60) इति चकारस्य शेषः ।
4. ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति वा नुम् ।
5. ‘समो गम्मुच्छिष्याम्’ (1-3-29) इति सम्पूर्वकात् शानच् ।
6. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति आत्मनेपदी ।

¹ समृद्-समृद्-समृच्छौ-समृच्छः ;	—	—
ऋच्छितम्-तः,	ऋच्छितम्-तः,	ऋचिच्छिषितः-तवान् ;
ऋच्छा, ² उपाच्छः,	ऋचिच्छिषुः,	ऋचिच्छिषिषुः ;
ऋच्छितव्यम्,	ऋच्छयितव्यम्,	ऋचिच्छिषितव्यम् ;
ऋच्छनीयम्,	ऋच्छनीयम्,	ऋचिच्छिषणीयम् ;
ऋच्छयम्,	ऋच्छयम्,	ऋचिच्छिष्यम् ;
ईषदृच्छः, दुर्दृच्छः, स्वरृच्छः ;	—	—
ऋच्छयमानः,	ऋच्छयमानः,	ऋचिच्छिष्यमाणः ;
ऋच्छः,	ऋच्छः,	ऋचिच्छिषः ;
ऋच्छितुम्,	ऋच्छयितुम्,	ऋचिच्छिषितुम् ;
ऋच्छा,	ऋच्छना,	ऋचिच्छिषा ; ऋचिच्छिषा ;
ऋच्छनम्,	ऋच्छनम्,	ऋचिच्छिषणम् ;
ऋच्छित्वा,	ऋच्छयित्वा,	ऋचिच्छिषित्वा ;
समृच्छय,	समृच्छय,	समृचिच्छिष्य ;
ऋच्छम् २, }	ऋच्छम् २, }	ऋचिच्छिषम् २ ; }
ऋच्छित्वा २, }	ऋच्छयित्वा २, }	ऋचिच्छिषित्वा २. }

(121) “ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु”

(I-भ्वादि:-176. सक. सेद्. आत्म.)

‘ऊर्जनेषु’ इति क्षीरस्वाम्यादीनां पाठः । ऊर्जनम्=शक्तिप्राप्तिः प्राणनं वेति धातुकाव्ये । ‘ऋजते भर्जने, गत्याद्यर्थे स्यादर्जते त्वजेः ।’ (श्लो-62) इति देवः ।

^A अर्जकः-र्जिका,	अर्जकः-र्जिका,	अर्जिजिषकः-षिका ;
अर्जिता-त्री,	अर्जयिता-त्री,	अर्जिजिषिता-त्री ;
—	अर्जयन्-न्ती,	अर्जयिष्यन्-न्ती-ती ;

1. ‘छ्वोः शृङ्गुनासिके च’ (6-4-19) इति सतुक्स्य छकारस्य शकारे ‘व्रश्चभ्रस्ज-’ (8-2-36) इति षष्ठम् । जश्त्वविकल्पः ।
2. ‘उपसर्गदिति धातौ’ (6-1-91) इति वृद्धिः ।
- A. ‘अमुद्यनैर्मञ्चितचितपञ्चितत्रयीमतप्रस्तुचितैश्शुभार्जकैः । समृजितं कन्दमभृक्तसत्फलान्यदद्भिरेकत्र यदेजितं जनैः ॥’ धा. का. 1. 24.

अर्जमानः,	अर्जयमानः,	अर्जिजिषमाणः ;
अर्जिष्यमाणः,	अर्जयिष्यमाणः,	अर्जिजिषिष्यमाणः ;
ऋक्-ऋग्-ऋजौ-ऋजः ;	—	—
ऋजितम्-तः-तवान् , } १उपार्जितः,	अर्जितः-तम्,	अर्जिजिषितः-तवान् ;
ऋजः,	अर्जः,	अर्जिजिषुः, अर्जिजयिषुः ;
अर्जितव्यम् ,	अर्जयितव्यम् ,	अर्जिजिषितव्यम् ;
अर्जनीयम् ,	अर्जनीयम् ,	अर्जिजिषणीयम् ;
२ऋज्यम् ,	अर्ज्यम् ,	अर्जिजिष्यम् ;
ईषदर्जः, दुरर्जः, स्वर्जः ;	—	—
ऋज्यमानः,	अर्ज्यमानः,	अर्जिजिष्यमाणः ;
अर्जः, ३स्वर्गः,	अर्जः,	अर्जिजिषः ;
अर्जितुम् ,	अर्जयितुम् ,	अर्जिजिषितुम् ;
ऋक्तिः,	अर्जना,	अर्जिजिषा, अर्जिजयिषा ;
अर्जनम् ,	अर्जनम् ,	अर्जिजिषणम् ;
४अर्जित्वा,	अर्जयित्वा,	अर्जिजिषित्वा ;
समृज्य,	समर्ज्य,	समर्जिजिष्य ;
अर्जम् २, } अर्जित्वा २, }	अर्जम् २, } अर्जयित्वा २, }	अर्जिजिषम् २ ; } अर्जिजिषित्वा २. }

(122) “ऋजि भर्जने” (I-भ्वादिः-177. सक. सेट्. आत्म.)

भर्जनम्=पाकविशेषः ।

‘ऋक्षते भर्जने, गत्याद्यर्थे स्यादर्जने त्वृजेः ।’ (श्लो-62) इति देवः ।

1. ‘उपसर्गादिति धातौ’ (6-1-91) इति वृद्धिः ।
2. ‘ऋदुपधाच्च—’ (3-1-110) इति भाषकर्मणोः क्यप् ।
3. ‘सुष्ठु ऋज्यते=स्थीयते अस्मिन्—इत्यधिकरणे संज्ञायां ‘हलश्च’ (3-3-121) इति घञ् । न्यङ्कादिद्वात् (7-3-53) कुत्वम् ।’ इति अमरसुधा । निष्ठायां सेट्द्वात् अर्ज इत्यत्र कुत्वं न ।
4. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति किरन्निषेधाद्गुणः ।

१ऋक्षकः-क्षिका,	ऋक्षकः-क्षिका,	२ऋक्षिजिषकः-षिका ;
ऋक्षिता-ती,	ऋक्षयिता-त्री,	ऋक्षिजिषिता-त्री ;
—	ऋक्षयन्-न्ती,	ऋक्षयिष्यन्-न्ती-ती ;
ऋक्षमानः,	ऋक्षयमानः,	ऋक्षिजिषमाणः ;
ऋक्षिष्यमाणः,	ऋक्षयिष्यमाणः,	ऋक्षिजिषिष्यमाणः ;
ऋन्-ऋजौ-ऋजः ;	—	—
५ऋक्षितः-तं-तवान् ,	ऋक्षितं-तः,	ऋक्षिजिषितः-तवान् ;
ऋक्षः,	ऋक्षः,	ऋक्षिजिषुः, ऋक्षिजयिषुः ;
ऋक्षितव्यम् ,	ऋक्षयितव्यम् ,	ऋक्षिजिषितव्यम् ;
ऋक्षनीयम् ,	ऋक्षनीयम् ,	ऋक्षिजिषणीयम् ;
३ऋज्यम् ,	ऋज्यम् ,	ऋक्षिजिष्यम् ;
ईषदक्षः, दुर्दक्षः, स्वृक्षः ;	—	—
४ऋज्यमानः,	ऋज्यमानः,	ऋक्षिजिष्यमाणः ;
ऋक्षः,	ऋक्षः,	ऋक्षिजिषः ;
ऋक्षितुम् ,	ऋक्षयितुम् ,	ऋक्षिजिषितुम् ;
ऋक्ष्ना,	ऋक्षना,	ऋक्षिजिषा, ऋक्षिजयिषा ;
ऋक्षनम् ,	ऋक्षनम् ,	ऋक्षिजिषणम् ;
ऋक्षित्वा,	ऋक्षयित्वा,	ऋक्षिजिषित्वा ;
समृज्य,	समर्ज्य,	समृक्षिजिष्य ;
ऋक्षम् २, } ऋक्षित्वा २, }	ऋक्षम् २, } ऋक्षयित्वा २, }	ऋक्षिजिषम् २ ; } ऋक्षिजिषित्वा २. }

1. ‘इदितो जुम् धातोः’ (7-1-58) इति जुम् ।
2. ‘न न्दाः—(6-1-3) इति नकारस्य द्वित्वनिषेधः ।
3. निष्ठायां सेट्द्वात् ‘चजोः कु—’ (7-3-52) इति कुत्वं न ।
4. अस्य धातोरिदित्वात् ‘अनिदितां हल—’ (6-4-24) इति नलोपो न ।
- A. ‘अमुच्चनैर्मन्त्रितचित्तपथितलयीमतप्रस्तुचितैः शुभार्जकैः ।
समृक्षितं कन्दमृक्तसफलान्यदग्निरेकत्र यदेजितं जनैः ॥’ धा. का. 1. 24.

(123) “ऋणु गतौ” (VIII-तनादि:-1467. सक. सेट्. उभ.)

¹ अर्णक:-र्णिका,	अर्णक:-र्णिका,	² अर्णिनिषक:-षिका ;
अर्णिता-त्री,	अर्णयिता-त्री,	अर्णिनिषिता-त्री ;
³ अर्णवन्-वती,	अर्णयन्-न्ती,	अर्णिनिषन्-न्ती ;
अर्णिष्यन्-न्ती-ती,	अर्णयिष्यन् - न्ती-ती,	अर्णिनिषिष्यन्-न्ती-ती ;
^A अर्णवानः,	अर्णयमानः,	अर्णिनिषमाणः ;
अर्णिष्यमाणः,	अर्णयिष्यमाणः,	अर्णिनिषिष्यमाणः ;
⁴ ऋत्-ऋतौ-ऋतः ;	—	—
⁵ ऋतम्-ऋतः-ऋतवान्,	अर्णित-तः,	अर्णिनिषितः-तवान् ;
⁶ ऋणः, अर्णः,	अर्णिनिषुः,	अर्णिनयिषुः ;
अर्णितव्यम्,	अर्णयितव्यम्,	अर्णिनिषितव्यम् ;
अर्णनीयम्,	अर्णनीयम्,	अर्णिनिषणीयम् ;
⁷ ऋण्यम्,	अर्ण्यम्,	अर्णिनिष्यम् ;
ईषदर्णः-दुर्णः-स्वर्णः ;	—	—
अर्ण्यमानः,	अर्ण्यमाणः,	अर्णिनिष्यमाणः ;

1. ‘पुगन्तलघूपधस्य—’ (7-3-86) इति गुणः ।
2. धातुरर्थं नकारान्तः, णत्वं तु लाक्षणिकम् । अतः, ‘नि’ शब्दस्यैव ‘सन्त्यजोः’ (6-1-9) इति द्वित्वम् । पूर्वखण्डे रेफात् परत्वात् णत्वम्, उत्तरखण्डे तु नकारस्यैव श्रवणम् । ‘पूर्वत्रासिद्धमद्वित्वे’ (वा. 1-1-58) इति तु न ; ‘उभौ साभ्यासस्य’ (8-4-21) इति लिङ्गात् तस्यानित्यत्वात् । एवं सन्नन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।
3. ‘तनादिङ्गुभ्य ङः’ (3-1-79) इति ङः विकरणप्रत्ययः । विकरणनिमित्तके गुणे, उवङि च रूपम् । आत्त्रेयादयस्तु ‘संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः’ इत्यङ्गीकृत्य ‘ऋणवन्-णवती’ इति गुणरहिततया रूपं साधयन्ति । तत्र भाष्यानुग्रहो नास्ति ।
4. ‘अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनाम्—’ (6-4-37) इति अनुनासिकलोपे तुक् ।
5. उदित्वात् क्त्वायामिङ् विकल्पात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायां इणि-षेधः । अनुनासिकलोपः । एवं क्तिनि, इडभावपक्षे क्त्वाप्रत्यये च बोध्यम् ।
6. ‘इगुपधज्ञा—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
7. ‘ऋदुपधाञ्चकल्पि—’ (3-1-110) इति कथप् ।
- A. ‘तन्वन् स मच्चभुवि सातरसः स्वबन्धून् अक्षयतां क्षितिकरो मुदमर्णवानः । कंसस्तृणीकृतुरिपुर्धृणिमान् वतासि मन्वान एकमथ मच्चमलञ्चकार ॥’ भा. का. 3. 4.

अर्णः, ¹ स्वर्णम्,	अर्णः,	अर्णिनिषः ;
अर्णितुम्,	अर्णयितुम्,	अर्णिनिषितुम् ;
ऋतिः,	अर्णना, अर्णिनिषा,	अर्णिनयिषा ;
अर्णनम्,	अर्णनम्,	अर्णिनिषणम् ;
² अर्णिता-ऋत्वा,	अर्णयित्वा,	अर्णिनिषित्वा ;
³ समृत्य, ⁴ प्रार्त्य,	समर्ण्य,	समर्णिनिष्य ;
अर्णम् २,	अर्णम् २,	अर्णिनिषम् २ ;
अर्णित्वा २, ऋत्वा २,	अर्णयित्वा २,	अर्णिनिषित्वा २.

(124) “ऋतिः” (I-भ्वादि:-1010-A. अक. सेट्. आत्म.)

धातुपाठेऽपठितोऽपि सूत्रेऽनुवादात् धातुत्वं बोध्यम् । घृणायां वर्तते इति केचित् । जुगुप्सायामयं धातुरिति बहवः ।

⁵ ऋतीयकः-यिका,	ऋतीयकः-यिका,	⁶ ऋतितीयिषकः-षिका ;
अर्तकः-र्तिका,	अर्तकः-र्तिका,	अर्तितिषकः-षिका ;
ऋतीयिता }-त्री,	ऋतीययिता }-त्री,	ऋतितीयिषिता }-त्री ;
अर्तयिता }	अर्तयिता }	अर्तितिषिता }
—	ऋतीययन्-न्ती,	अर्तितिषन्-न्ती ;
—	अर्तयन्-न्ती,	—

1. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां घञ् । ‘लिङ्गमशिष्यं, लोकाश्रयत्वालिङ्गस्य’ इति न्यायात् नपुंसकलिङ्गत्वम् ।
2. ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायामिङ् विकल्पः । इदपक्षे ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वनिषेधाद् गुणः ।
3. ‘वा ल्यपि’ (6-4-38) इत्यत्र व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् अनुनासिकलोपो नित्यः । तुक् ।
4. ‘उपसर्गादिति धातौ’ (6-1-91) इति वृद्धिरेकादेशः ।
5. ‘ऋतेरीयङ्’ (3-1-29) इति स्वार्थे ईयङ् प्रत्ययः । ‘सनाद्यन्ता धातवः’ (3-1-32) इति ईयङन्तस्य धातुत्वम् । ततो ण्वुलादयः । ईयङ् प्रत्ययः ‘आयादय आर्षधातुके वा’ (3-1-31) इति विकल्पेन भवति । ततश्च ‘अर्तयः—’ इत्यादीनि रूपाणि पक्षे बोध्यानि । एवं णिजन्तात् सञ्जन्तादपि आयप्रत्ययस्य वैकल्पिकत्वं ज्ञेयम् ।
6. ईयङो ङित्वाल्लघूपधगुणाभावे, अजादित्वेन द्वितीयस्यैकाचः ‘ती’ शब्दस्य द्वित्वे, अभ्यासह्रस्वत्वे च रूपम् । एवं सर्वत्र सञ्जन्ते ज्ञेयम् ।
7. णिचः गुणायदेशयोः एवं रूपम् ।

^१ अतिष्यन्-न्ती-ती,	ऋतीययिष्यन्-न्ती-ती,	अतिष्यन्-न्ती-ती,	अतिष्यन्-न्ती-ती ;
ऋतीयमानः,	ऋतीयमानः,	अर्तयमानः	ऋतितीयिषमाणः ;
ऋतीययिष्यमाणः,	ऋतीययिष्यमाणः,	अर्तयिष्यमाणः,	ऋतितीयिष्यमाणः ;
^२ ऋतीः-ऋत्यौ-ऋत्यः,	ऋत्-ऋतौ-ऋतः ;	—	—
ऋतीयितम्-तः-तवान्,	ऋतीयितं-तः,	ऋतितीयिषितः-तवान् ;	ऋतितीयिषितः-तवान् ;
ऋतितम्-तः-तवान्,	अर्तितम्-तः,	अर्तितिषितः-तवान् ;	अर्तितिषितः-तवान् ;
ऋतीयः } ऋतीयः }	ऋतितीयिषुः-अर्तितिषुः ;	—	—
ऋतः } अर्तः }	—	—	—
ऋतीयितव्यम्,	ऋतीययितव्यम्,	ऋतितीयिषितव्यम् ;	ऋतितीयिषितव्यम् ;
अर्तितव्यम्,	अर्तयितव्यम्,	अर्तितिषितव्यम् ;	अर्तितिषितव्यम् ;
ऋतीयनीयम्,	^३ ऋतीयनीयम्,	ऋतितीयिषणीयम् ;	ऋतितीयिषणीयम् ;
अर्तनीयम्,	अर्तनीयम्,	अर्तितिषणीयम् ;	अर्तितिषणीयम् ;
^४ ऋतीय्यम्,	ऋतीय्यम्,	ऋतितीयिष्यम्-अर्तितिष्यम् ;	ऋतितीयिष्यम्-अर्तितिष्यम् ;
ऋत्य्यम्,	अर्त्य्यम्,	—	—
ऋतीय्यमानः,	ऋतीय्यमानः,	ऋतितीयिष्यमाणः ;	ऋतितीयिष्यमाणः ;
ऋत्य्यमानः,	अर्त्य्यमानः,	अर्तितिष्यमाणः ;	अर्तितिष्यमाणः ;
ईषद्वतीयः-दुऋतीयः-स्वृतीयः,	ईषद्वर्तः-दुर्वर्तः-स्वर्तः ;	—	—
ऋतीयः,	ऋतीयः,	ऋतितीयिषः-अर्तितिषः ;	ऋतितीयिषः-अर्तितिषः ;
अर्तः,	अर्तः,	—	—
ऋतीयितुम्,	ऋतीययितुम्,	ऋतितीयिषितुम् ;	ऋतितीयिषितुम् ;
अर्तितुम्,	अर्तयितुम्,	अर्तितिषितुम् ;	अर्तितिषितुम् ;

1. ईयङभावे 'शेषात् कर्तरि—' (1-3-78) इति लटः शता ।
2. ईयङन्तात् क्तिप्, अतो लोपे, बलि लोपे च एवं रूपम् । ईयङभावे 'ऋत्' इति रूपम् ।
3. 'जेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपः ।
4. ईयङन्तात् 'अचो यत्' (3-1-97) इति यति द्वियकारघटितं रूपम् । ईयङभाव-पक्षे 'ऋदुपधात्—' (3-1-110) इति क्यपि रूपम् ।

^१ ऋतीया,	ऋतीयना,	ऋतितीयिषा ;
ऋत्तिः,	अर्तना,	अर्तितिषा ;
ऋतीयनम्,	ऋतीयनम्,	ऋतितीयिषणम् ;
अर्तनम्,	अर्तनम्,	अर्तितिषणम् ;
ऋतीयित्वा,	ऋतीययित्वा,	ऋतितीयिषित्वा ;
^२ अर्तित्वा-ऋत्तित्वा,	अर्तयित्वा,	अर्तितिषित्वा ;
समृतीय्य,	समृतीय्य,	समृतितीयिष्य ;
समृत्य,	समर्त्य,	समर्तितिष्य ;
ऋतीयम् २,	ऋतीयम् २,	ऋतितीयिषम् २ ;
ऋतीयित्वा २,	अर्तम् २,	ऋतितीयिषित्वा २ ;
अर्तम् २,	ऋतीययित्वा २,	अर्तितिषम् २ ;
अर्तित्वा २,	अर्तयित्वा २,	अर्तितिषित्वा २ .
ऋत्तित्वा २,	—	—

(125) “ऋधु वृद्धौ” (IV - दिवादिः-1245. अक. सेट्. पर.)

‘ऋध्नोतीति भवेद् वृद्धावृध्यतीत्यत्र तु श्यनि ।’ (श्लो-122) इति देवः ।
 अर्धकः-र्धिका, अर्धकः-र्धिका, अर्दिधिषकः-षिका, ईर्त्सिकः-र्त्सिका ;
 अर्धिता-ली, अर्धयिता-ली, अर्दिधिषिता-त्री, ईर्त्सिता-ली ;
 ऋध्यन्-न्ती, अर्धयन्-न्ती, अर्दिधिषन्-न्ती, ईर्त्सन्-न्ती ;
 अर्धयिष्यन्-न्ती-ती, अर्धयिष्यन्-न्ती-ती, अर्दिधिषिष्यन्-न्ती-ती, ईर्त्सिष्यन्-न्ती-ती ;
 — अर्धयमानः, अर्धयिष्यमाणः ; —

ऋत् ऋध्-ऋधौ-ऋधः ; — — —
^४ऋद्धम्-द्धः-द्धवान्, अर्धितः-तं, अर्दिधिषितः-ईर्त्सितः-तवान् ;

1. ‘अ प्रत्ययात्’ (3-3-102) इति ईयङन्तादकारः प्रत्ययः ।
2. ‘बभिलुञ्च्युतश्च’ (1-2-24) इति क्त्वायाः क्तिवविकल्पः । तेन कदाचित् गुणः, कदाचिन्न गुणः ।
3. ‘सनीषन्तर्धे—’ (7-2-49) इतीङ्विकल्पः । ‘आप्ञ्झपृधाभीत्’ (7-4-55) इति ईत्वम् । ‘अत्र लोपोऽभ्यासस्य’ (7-4-58) इत्यभ्यासलोपः ।
4. उदित्वात्, निष्ठायां ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इतीङभावः ।

¹ ऋधः, अर्धः,	^A अर्दिधिषुः,	^A ईर्त्सुः, अर्दिधियुः ;
अर्धितव्यम्,	अर्धयितव्यम्,	अर्दिधिषितव्यम्, ईर्त्सितव्यम् ;
अर्धनीयम्,	अर्धनीयम्,	अर्दिधिषणीयम्, ईर्त्सनीयम् ;
² ऋद्धयम्,	अर्ध्यम्,	अर्दिधिष्यम्, ईर्त्स्यम् ;
ईषदर्धः, दुरर्धः, स्वर्धः ;	—	—
ऋध्यमानः,	अर्ध्यमानः,	अर्दिधिष्यमाणः, ईर्त्स्यमाणः ;
अर्धः,	अर्धः,	अर्दिधिषः, ईर्त्सः ;
अर्धितुम्,	अर्धयितुम्,	अर्दिधिषितुम्, ईर्त्सितुम् ;
^B ऋद्धिः,	अर्धना,	अर्दिधिषा, ईर्त्सा, अर्दिधियिषा ;
अर्धनम्,	अर्धनम्,	अर्दिधिषणम्, ईर्त्सनम् ;
³ अर्धित्वा	} अर्धयित्वा,	} अर्दिधिषित्वा, ईर्त्सित्वा ;
ऋद्ध्वा		
अमृद्धय,	समर्ध्य,	अमर्दिधिष्य, समीर्त्स्य ;
अर्धम् २,	} अर्धम् २,	} अर्दिधिषम् २, ईर्त्सम् २ ;
अर्धित्वा, ऋद्ध्वा २,		
	} अर्धयित्वा २, } अर्दिधिषित्वा २, ईर्त्सित्वा २. }	

(126) “ऋधु वृद्धौ” (V-स्वादिः-1271. अक. सेट्. पर.)

‘ऋध्नोतीति भवेद् वृद्धौ ऋध्यतीत्यत्र तु श्यनि ।’ (श्लो. 122) इति देवः ।

अस्य धातोः पूर्वोक्त (125) दैवादिक ऋधुधातुवत् सर्वत्र रूपाणि ज्ञेयानि । शतरि परं ऋध्नुवन्-वती, इति रूपमिति विशेषः । स्वादित्वात्

1. ‘इयुषधज्ञाप्रोक्तिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
2. ‘ऋधुषधाच्चाकल्पित्वेः’ (3-1-110) इति कथप् ।
3. क्त्वायां ‘उदितो वा’ (7-3-56) इतीडिकल्पः । सेटः क्त्वायाः ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति क्त्वि न ।
- A. ‘शस्त्रैर्दिदेविषु संख्ये दुयूषुः परिधं कपिः । अर्दिधिषुः यराः कीर्ति ईर्त्सुं वृक्षैरताडयत् ॥’ भ. का. 9. 32.
- B. ‘नभ्यांस्तुभ्य विभो जयेति नुवते क्रियन् प्रमेयदुजं क्षियन् ऋद्धिम् अरुध्नवेऽपि स विमुद्रयाक्षीयमानां दधौ ॥’ धा. का. 2. 67.

‘स्वादिभ्यः श्नुः’ (3-1-73) इति श्नुः प्रत्ययः । श्नुप्रत्ययस्य ‘सार्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति ङिङ्ङावातिदेशात् गुणो न । अवङ् ।

(127) “ऋम्फ हिंसायाम्” (VI-तुदादिः-1316. सक. सेट्. पर.)

ऋम्फकः-म्फिका,	ऋम्फकः-म्फिका,	ऋम्फिषकः-षिका ;
ऋम्फिता-त्री,	ऋम्फयिता-त्री,	ऋम्फिषिता-त्री ;
¹ ऋम्फन्-न्ती-ती,	ऋम्फयन्-न्ती,	ऋम्फिषन्-न्ती-ती ;
ऋम्फिष्यन्-न्ती-ती,	ऋम्फयिष्यन्-न्ती-ती,	ऋम्फिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	² ऋम्फयमाणः,	ऋम्फयिष्यमाणः ;
³ ऋप्-ऋब्-ऋम्फौ-ऋम्फः ;	—	—
ऋम्फितः-तम्,	ऋम्फितः-तम्,	ऋम्फिषितः-तवान् ;
ऋम्फः, ऋम्फः,	ऋम्फिषुः,	ऋम्फिषिषुः ;
ऋम्फितव्यम्,	ऋम्फयितव्यम्,	ऋम्फिषितव्यम् ;
ऋम्फणीयम्,	ऋम्फणीयम्,	ऋम्फिषणीयम् ;
ईषदृम्फः, दुऋम्फः, स्वरुम्फः ;	—	—
ऋम्फयमाणः,	ऋम्फयमाणः,	ऋम्फिष्यमाणः ;
^A ऋम्फः,	ऋम्फः,	ऋम्फिषः ;
ऋम्फितुम्,	ऋम्फयितुम्,	ऋम्फिषितुम् ;
ऋम्फा, ऋम्फणा,	ऋम्फिषा,	ऋम्फिषिषा ;
ऋम्फणम्,	ऋम्फणम्,	ऋम्फिषणम् ;
⁴ ऋम्फित्वा,	} ऋम्फयित्वा,	} ऋम्फिषित्वा ;
ऋम्फित्वा,		

1. ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नलोपे, ‘शे तृम्फादीनामिति वाच्यम्’ (वा. 7-1-59) इति नुम् ।
2. ‘ऋवर्णञस्य णत्वं वाच्यम्’ (वा. 8-4-2) इति णत्वम् ।
3. ‘अनिदितां हल् उपधायाः—’ (6-4-24) इत्युपधानकारलोपः । एवं निष्ठायांमपि ।
4. ‘नोपधात् थफान्ताद्वा’ (1-2-23) इति क्त्विक्कल्पः । क्त्विक्कले नलोपः ।
- A. ‘युद्धेषूद्धृषिता हितेषूद्धृषिता यस्मिन्दृफन्ती सुरान् ऋम्फार्हा वृत्तना स्थिता सुगुफितैर्मर्त्यैः कचान् शुम्फती ॥’ धा. का. 2-74.

समृफच,	समृफच,	समृम्पिफिष्य ;
ऋम्फम् २,	ऋम्फम् २,	ऋम्पिफिषम् २ ;
ऋफित्वा २,	ऋफयित्वा २,	ऋम्पिफिषित्वा २.
ऋम्फित्वा २,		

(128) “ऋफ हिंसायाम्” (VI-तुदादि:-1315. सक. सेट्. पर.)

अर्फक:-र्फिका,	अर्फक:-र्फिका,	अर्पिफिषक:-षिका ;
अर्फिता-त्री,	अर्फयिता-त्री,	अर्पिफिषिता-त्री ;
¹ ऋफन्- ^A न्ती-ती,	अर्फयन्-न्ती,	अर्पिफिषन्-न्ती ;
अर्फिष्यन्-न्ती-ती,	अर्फयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्पिफिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	अर्फयमाणः,	अर्फयिष्यमाणः ;
ऋप्-ऋफौ-ऋफः ;	—	—
ऋफितम्-तः,	अर्फितम्-तः,	अर्पिफिषितः-तवान् ;
ऋफः, अर्फः,	अर्पिफिषुः,	अर्पिफयिषुः ;
अर्फितव्यम्,	अर्फयितव्यम्,	अर्पिफिषितव्यम् ;
अर्फणीयम्,	अर्फणीयम्,	अर्पिफिषणीयम् ;
² ऋफ्यम्,	अर्फ्यम्,	अर्पिफिष्यम् ;
ईषदर्फः, दुरर्फः, स्वरर्फः ;	—	—
ऋफचमाणः,	अर्फ्यमाणः,	अर्पिफिष्यमाणः ;
अर्फः,	अर्फः,	अर्पिफिषः ;
अर्फितुम्,	अर्फयितुम्,	अर्पिफिषितुम् ;
ऋसिः,	अर्फणा,	अर्पिफिषा, अर्पिफयिषा ;
अर्फणम्,	अर्फणम्,	अर्पिफिषणम् ;
अर्फित्वा,	अर्फयित्वा,	अर्पिफिषित्वा ;
समृफच,	समर्फच,	समर्पिफिष्य ;

1. ‘सार्वाधातुकमपित्’ (1-2-4) इति शप्रत्ययस्य ङिद्वद्भावातिदेशान्, ‘क्विति च’ (1-1-5) इति गुणनिषेधः । ‘आच्छीनथोः—’ (7-1-80) इति सुम् विकल्पेन ।
2. ‘ऋदुपधाच्चाक्लृपि—’ (3-1-110) इति कथप् ।
- A. ‘युद्धेषूद्दृषिता हितेष्वद्दृषिता यस्मिन् ऋफन्ती सुरान् ऋम्फार्हा पृतना स्थिता सुयुक्तैर्माल्यैः कचान् गुम्फती ॥’ धा. का. 2-74.

अर्फम् २,	अर्फम् २,	अर्पिफिषम् २ ;
अर्फित्वा २,	अर्फयित्वा २,	अर्पिफिषित्वा २.

(129) “ऋषी गतौ” (VI-तुदादि:- सक. सेट्. पर.)

अर्षक:-र्षिका,	अर्षकः र्षिका,	अर्षिषिषक:-षिका ;
अर्षिता-ली,	अर्षयिता-ली,	अर्षिषिषिता-त्री ;
¹ ऋषन्- ^A न्ती-ती,	अर्षयन्-न्ती,	अर्षिषिषन्-न्ती ;
अर्षिष्यन्-न्ती-ती,	अर्षयिष्यन्-न्ती-ती,	अर्षिषिषिष्यन्-न्ती-ती ;
—	अर्षयमाणः,	अर्षयिष्यमाणः ;
² ऋट्-ऋङ्-ऋषौ-ऋषः ;	—	—
³ ऋष्टम्-ष्टः-ष्टवान्,	अर्षितः-तम्,	अर्षिषिषितः-तवान् ;
ऋषः, अर्षः,	अर्षिषिषुः,	अर्षिषयिषुः ;
अर्षितव्यम्,	अर्षयितव्यम्,	अर्षिषिषितव्यम् ;
अर्षणीयम्,	अर्षणीयम्,	अर्षिषिषणीयम् ;
⁴ ऋष्यम्,	अर्ष्यम्,	अर्षिषिष्यम् ;
ईषदर्षः, दुरर्षः, स्वरर्षः ;	—	—
ऋष्यमाणः,	अर्ष्यमाणः,	अर्षिषिष्यमाणः ;
अर्षः,	अर्षः,	अर्षिषिषः ;
अर्षितुम्,	अर्षयितुम्,	अर्षिषिषितुम् ;
ऋष्टिः,	अर्षणा,	अर्षिषिषा, अर्षिषयिषा ;
अर्षणम्,	अर्षणम्,	अर्षिषिषणम् ;
अर्षित्वा,	अर्षयित्वा,	अर्षिषिषित्वा ;
समृष्य,	समर्ष्य,	समर्षिषिष्य ;

1. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः प्रत्ययः । तस्य ङिद्वद्भावात् ‘क्विति च’ (1-1-5) इति गुणनिषेधः ।
2. ‘झलं जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति षकारस्य जश्त्वम् । जश्त्वविकल्पः ।
3. ‘श्रीदितो निष्ठायाम्’ (7-2-14) इतीगिणषेधः ।
4. ‘ऋदुपधात्—’ (3-1-110) इति कथप् ।
- A. ‘ऋषन् अजुषत क्रमात् नगरगर्भमुद्धेजयन् अलममनसः खलानवशालजमानाज्ञनम् ॥’ धा. का. 2-72.

अर्षम् २, } अर्षम् २, } अर्षिषिषम् २; }
 अर्षित्वा २, } अर्षयित्वा २, } अर्षिषित्वा २. }
 १ऋषिः, २ऋषभः.

(130) “ऋ गतौ” (IX-क्यादिः-1497. सक. सेट्. पर. प्वादिः।)

‘तत्रेयत्यृच्छतीत्यर्तेः, शिन गतौ स्याद् ऋणाति तु ॥’

(श्लो-30) इति देवः।

आरक्तः-रिका, आरकः-रिका, ३अरिरीषकः-अरिरीषकः-ईर्षिषकः-षिका;
 ५अरीता-अरिता-त्री, आरयिता-त्री, अरिरीषिता-अरिरीषिता-ईर्षिषिता-त्री;
 ६ऋणन्-ती, आरयन्-न्ती, अरिरीषन्-अरिरीषन्-ईर्षिषन्-न्ती;
 अरीष्यन्-अरिष्यन्-न्ती-ती, आरयिष्यन्-न्ती-ती, अरिरीष्यन्- }
 अरिरीषिष्यन्- ईर्षिषिष्यन्-न्ती-ती; }
 — आरयमाणः, आरयिष्यमाणः; — —
 ७ईः-इरौ-हरः; — — — —
 ८समीर्णम्-र्णः-र्णवान्, आरितम्-तः, अरिरीषितः-अरिरीषितः-ईर्षिषितः-
 [तवान्;

1. औणादिके (द. उ. 1-48) इन् प्रत्यये किङ्करवाच गुणः।
2. औणादिके (द. उ. 7-19) अभच् प्रत्यये रूपम्। कित्वाच गुणः। गोपतिः, युवा वाऽर्थः।
3. अस्य धातोः सनि, ‘इट् सनि वा’ (7-2-41) इतीङ्गविकल्पः। इट्पक्षे द्वितीयस्यैकाचो द्विवचने ‘वृत्तो वा’ (7-2-38) इति दीर्घविकल्पः। एवं सर्वत्र सञ्जन्ते इट्पक्षे बोध्यम्।
4. इङ्भावपक्षे ‘इको झल्’ (1-2-9) इति सनः कित्वाच गुणाभावेन, ‘ऋत इडातोः’ (7-1-100) इति इट्त्वे रपरत्वे, ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घे च रूपम्। एवं सञ्जन्ते इङ्भावपक्षे सर्वत्र होयम्।
5. ‘वृत्तो वा’ (7-2-38) इतीडो दीर्घविकल्पः।
6. ‘क्यादिभ्यः इना’ (3-1-81) इति इना विकरणप्रत्ययः। ‘प्वादीनां ह्रस्वः’ (7-3-80) इति ह्रस्वे, ‘इनाभ्यस्तयोरान्तः’ (6-4-112) इति आकारलोपे नुमि च रूपम्।
7. धातोः इट्त्वे रपरत्वे, ‘वोरुपधायाः—’ (8-2-76) इति दीर्घे च रूपम्।
8. सनि वैकल्पिकेद्वत्वात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति, ‘अथुकः किति’ (7-2-11) इति वा इणिवेधः। ‘त्वादिभ्यः’ (8-2-44) इति निष्ठान्तत्वे णत्वम्।

आः, आरः, अरिरीषुः-अरिरीषुः-ईर्षिषुः, आरिरीषुः;
 अरीतव्यम्-अरितव्यम्, आरयितव्यम्, अरिरीषितव्यम्-अरिरीषितव्यम्-
 ईर्षिषितव्यम्;
 अरणीयम्, आरणीयम्, अरिरीषणीयम्-अरिरीषणीयम्-ईर्षिषणीयम्;
 १आर्यम्, आर्यम्, अरिरीष्यम्-अरिरीष्यम्-ईर्षिष्यम्;
 ईषदरः-दुररः-स्वरः; — — — —
 २ईर्यमाणः, आर्यमाणः, अरिरीष्यमाणः-अरिरीष्यमाणः-ईर्षिष्यमाणः;
 अरः, आरः, अरिरीषः-अरिरीषः-ईर्षिषः;
 अरीतुम्-अरितुम्, आरयितुम्, अरिरीषितुम्-अरिरीषितुम्-ईर्षिषितुम्;
 ३ईर्णिः, आरणा, अरिरीषा-अरिरीषा-ईर्षिषा, आरिरीषा;
 अरणम्, आरणम्, अरिरीषणम्-अरिरीषणम्-ईर्षिषणम्;
 ईर्त्वा, आरयित्वा, अरिरीषित्वा-अरिरीषित्वा-ईर्षिषित्वा;
 समीर्य, समार्य, समरीरिष्य-समरीरिष्य-समीरिष्य;
 आरम् २, } आरम् २, } अरिरीषम् २, अरिरीषम् २,
 ईर्त्वा २, } आरयित्वा २, } अरिरीषित्वा २, अरिरीषित्वा २,
 ईर्षिषम् २; }
 ईर्षिषित्वा २. }

(131) “एजृ दीप्तौ” (I-म्वादिः-179. अक. सेट्. आत्म.)

‘दीप्तौ शप्येजते तत्र, भवेदेजति कम्पने ॥’ (श्लो. 58) इति देवः।

एजकः-जिका, एजकः-जिका, एजिजिषकः-षिका;
 एजिता-त्री, एजयिता-त्री, एजिजिषिता-त्री;
 — एजयन्-न्ती, एजयिष्यन्-न्ती-ती;
 एजमानः, एजयमानः, एजिजिषमाणः;

1. ‘ऋहलोर्ध्वत्’ (3-1-124) इति प्यत्।
2. यकि धातोरित्त्वे रपरत्वे, ‘हलि च’ (8-2-77) इति दीर्घः। एवं क्त्वायां, ल्यपि च होयम्।
3. ‘ऋत्वादिभ्यः क्तिन् निष्ठावद्वाच्यः’ (वा. 8-2-44) इति क्तिन्स्तकारस्य नत्वे, णत्वे च रूपम्।

एजिष्यमाणः,	एजयिष्यमाणः,	एजिजिष्यमाणः ;
^१ एक्-एग्-एजौ-एजः ;	—	—
^A एजितः-तम्,	एजितः-तम्,	एजिजितः-तवान् ;
एजः, ^२ उदेजयः ^B , ^३ जनमेजयः, अङ्गमेजयः, सत्त्वमेजयः ^C , एजः,	एजिजिषुः, एजिजयिषुः ;	
एजितव्यम्,	एजयितव्यम्,	एजिजितव्यम् ;
एजनीयम्,	एजनीयम्,	एजिजिषणीयम् ;
^४ एज्यम्,	एज्यम्,	एजिजिष्यम् ;
ईषदेजः, दुरेजः, स्वेजः ; —	—	—
एज्यमानः,	एज्यमानः,	एजिजिष्यमाणः ;
एजः,	एजः,	एजिजिषः ;
एजितुम्,	एजयितुम्,	एजिजिषितुम् ;
^५ एजा,	एजना,	एजिजिषा, एजिजयिषा ;
एजनम्, ^६ प्रेजनम्,	एजनम्,	एजिजिषणम् ;
एजित्वा,	एजयित्वा,	एजिजिषित्वा ;
समेज्य,	प्रेज्य,	समेजिजिष्य ;

1. 'चोः कुः' (४-२-३०) इति कुत्वम् ।
2. 'अनुपसर्गांलिम्पविन्दधारिपरिवेणुदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च' (३-१-१३८) इति शः प्रत्ययः । 'कर्तरि शप्' (३-१-६८) इति शपि गुणायामादेशौ । 'अनुपसर्गात्—' (३-१-१३८) इत्यत्र अनुपसर्गग्रहणं अन्यविशेषणम्, अत्रापि— उपसर्गान्तरनिवृत्त्यर्थं च । तेन 'समुदेज' इत्यत्र अचि णिलोप एव । न तु शप्रत्ययः—इति मा. धा. वृत्तौ ।
3. 'एजेः खश्' (३-२-२८) इति खश् । शित्वात् शवादिः । 'अरुद्विषद्—' (६-३-६७) इति उपपदस्य मुम् ।
4. निष्ठायां सेदत्वात् 'चजोः—' (७-३-५२) इति कुत्वं न ।
5. 'गुरोश्च हलः' (३-३-१०३) इत्यकारः प्रत्ययः ।
6. 'एजि पररूपम्' (६-१-९४) इति पररूपमेव । न वृद्धिः ।
- A. 'अमुखनैर्मन्त्रितचित्तपञ्चितत्रयीमतप्रस्तुचितैः शुभार्जकैः ।
समृजितं कन्दममृक्तसत्फलान्यदक्षिरेकत्र यदेजितं जनैः ॥' धा. का. १-२४.
- B. 'आर्चीत् द्विजातीन् परमार्थविन्दान् उदेजयान् भूतगणान् न्यषेधीत् ।'
भ. का. १-१५.
- C. 'सत्त्वमेजयसिंहान् स्तनन्धयसमत्विषौ ।' भ. का. ६-९४.

एजम् २, } एजित्वा २, }	एजम् २, } एजयित्वा २, }	एजिजिषम् २ ; } एजिजिषित्वा २. }

(132) "एजृ कम्पने" (I-श्वादिः-२३४. सक. सेट्. पर.)

'दीप्तौ शप्येजते तत्र, भवेदेजति कम्पने ।' (श्लो-५८) इति देवः ।

एजन्-न्ती, एजिष्यन्-न्ती-ती, इति शतरि रूपमिति विशेषः ।

अन्यानि सर्वाणि रूपाणि दीप्त्यर्थकभौवादिकेजतिवत् (१३१) बोध्यानि ।

(133) "एठ विवाधायाम्" (I-श्वादिः-२६७. सक. सेट्. आत्म-) (अ)

एठकः-ठिका,	एठकः-ठिका,	एटिठिषकः-षिका ;
एठिता-त्री,	एठयिता-त्री,	एटिठिषिता-त्री ;
—	एठयन्-न्ती,	एठयिष्यन्-न्ती-ती ;
एठमानः,	एठयमानः,	एटिठिषमाणः ;
एठिष्यमाणः,	एठयिष्यमाणः,	एटिठिषिष्यमाणः ;
एट्-एड्-एठौ-एठः ;	—	—
^A एठितम्-तः,	एठितः-तम्,	एटिठिषितः-तवान् ;
एठः, एठः,	एटिठिषुः,	एटिठिषिषुः ;
एठितव्यम्,	एठयितव्यम्,	एटिठिषितव्यम् ;
एठनीयम्,	एठनीयम्,	एटिठिषणीयम् ;
एठयम्,	एठयम्,	एटिठिष्यम् ;
ईषदेठः, दुरेठः, स्वेठः ; —	—	—
एठयमानः,	एठयमानः,	एटिठिष्यमाणः ;
एठः,	एठः,	एटिठिषः ;
एठितुम्,	एठयितुम्,	एटिठिषितुम् ;
एठा,	एठना,	एटिठिषा, एटिठयिषा ;
एठनम्,	एठनम्,	एटिठिषणम् ;

(अ) 'विपूर्वोऽयमिति स्वामिकाश्यपौ । मैत्रेयादयस्तु केवलमेवोदाजहः ।' इति माधवधातुवृत्तिः । अत्र स्वामिपदेन, न क्षीरस्वामी ग्राह्यः, अपि तु अन्यः केशवस्वामी शिवस्वामी वा इति प्रतिभाति ।

A. 'अनन् कुमारेषु शुभाध्वनैव वत् प्रमत्तं मृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ ।

स पापमुन्मिषुषहेड्भिरुन्मदैरनेठितां क्षमां पुनरप्यहिण्डत ॥' धा. का. १-३५.

एठित्वा,	एठयित्वा,	एठिठित्वा ;
समेठ्य,	समेठ्य,	समेठिठिष्य ;
एठम् २, }	एठम् २, }	एठिठिषम् ; }
एठित्वा २, }	एठयित्वा २, }	एठिठित्वा २. }

(134) “एध वृद्धौ” (I-भ्वादि:-२. अक. सेट्. आत्म.)

एधकः प्रैधकः-धिका,	एधकः-धिका,	एदिधिषकः-धिका ;
एधिता-त्री,	एधयिता-त्री,	एदिधिषिता-त्री ;
एधयन्-न्ती,	(^२ स्वं पुत्रम्) एधयन्,	एधयिष्यन्-न्ती-ती ;
एधमानः,	^३ एधयमानः,	एदिधिषमाणः ;
एधयिष्यमाणः,	एधयिष्यमाणः,	एदिधिष्यमाणः ;
एत्-एध्-एधौ-एधः ;	—	—
^A एधितम्-तः, ^B	एधितम्-तः,	एदिधिषितम्-तः-तवान् ;
एधः, एधः,	एदिधिषुः,	एदिधियिषुः ;
एधितव्यम्,	एधयितव्यम्,	एदिधिषितव्यम् ;
एधनीयम्,	एधनीयम्,	एदिधिषणीयम् ;
एध्यम्,	एध्यम्,	एदिधिष्यम् ;
ईषदेधः, दुरेधः, स्वेधः ;	—	—
एध्यमानः,	एध्यमानः,	एदिधिष्यमाणः ;
एधः,	एधः,	एदिधिषः ;
एधितुम्,	एधयितुम्,	एदिधिषितुम् ;
एधा,	एधना,	एदिधिषा, एदिधियिषा ;
एधनम्,	एधनम्,	एदिधिषणम् ;

1. ‘एत्येधत्पृष्ठ’ (6-1-89) इति वृद्धिः, पररूपापवादः ।
  2. ‘विभाषोपपदेन प्रतीयमाने’ (1-3-77) इत्यमुमपि बाधित्वा, परत्वात् ‘अणौ—’ (1-3-88) इति नित्ये परस्मैपदमेव ।
  3. अण्यन्तावस्थायां चित्तवत्कर्तृकत्वे ण्यन्ते, ‘अणावकर्मकात् चित्तवत्कर्तृकात्’ (1-3-88) इति परस्मैपदमेव । ‘एधयन्-न्ती’ इत्येव ।
- A. ‘स गान्दिनीभूः अथ गोकुलैर्धितं स्पर्धाबुद्धीगाधितकार्यबाधिनम् ।
इक्ष्यन् हरिं नाधितलोकनाथकं देधे मुदास्कुन्दितमन्तरिन्द्रियम् ॥’ धा. का. 1-2.
- B. ‘अग्निः प्रमादेन ददाह लङ्कां वध्यस्य देहे स्वयमेधितश्चेत् ।’ भ. का. 12. 24.

एषित्वा,	एषयित्वा,	एदिधिषित्वा ;
समेध्य,	समेध्य,	समेदिधिष्य ;
एषम् २, }	एषम् २, }	एदिधिषम् २, }
एषित्वा २, }	एषयित्वा २, }	एदिधिषित्वा २. }

(135) “एष प्रयत्ने गतौ च” (I-भ्वादि:-६18. सक. सेट्. आत्म.)

दीप्त्यर्थकमौवादिकैजतिवत् (131) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । किपि तु एट् इति रूपम् । ‘ज्ञां जशोऽन्ते’ (8-2-39) इति जडत्वम् ।

(136) “ओख शोषणालमर्थयोः” (I-भ्वादि:-121. सक. सेट्. पर.)

ओखकः-खिका,	ओखकः-खिका,	^१ ओचिखिषकः-धिका ;
ओखिता-त्री,	ओखयिता-त्री,	ओचिखिषिता-त्री ;
ओखन्-न्ती,	ओखयन्-न्ती,	ओचिखिषन्-न्ती ;
ओखिष्यन्-न्ती-ती,	ओखयिष्यन्-न्ती-ती,	ओचिखिष्यन्-न्ती-ती,
—	ओखयमानः,	ओखयिष्यमाणः ;
ओक्-ओग्-ओखौ-ओखः ;	—	—
^A ओखितम्-तम्,	ओखितम्-तः,	ओचिखिषितः-तवान् ;
ओखः, ओखः,	ओचिखिषुः,	ओचिखियिषुः ;
ओखितव्यम्,	ओखयितव्यम्,	ओचिखिषितव्यम् ;
ओखनीयम्,	ओखनीयम्,	ओचिखिषणीयम् ;
ओख्यम्,	ओख्यम्,	ओचिखिष्यम् ;
ईषदोखः, दुरोखः, स्वेखः ;	—	—
ओख्यमानः,	ओख्यमानः,	ओचिखिष्यमाणः ;
ओखः,	ओखः,	ओचिखिषः ;
ओखितुम्,	ओखयितुम्,	ओचिखिषितुम् ;
ओखा,	ओखना,	ओचिखिषा, ओचिखियिषा ;
ओखनम्,	ओखनम्,	ओचिखिषणम् ;

1. ‘कुहोश्चुः’ (7-4-62) इति अभ्यासे चुत्वम् ।
- A. “अफक्तातकथगुणेन तद्धता खलश्चतुष्कापरुषे पुरेऽमुना ।
फेनैः कखन्तीमिव तां कलिन्दजां सन्तीर्य बुन्दावनमैक्ष्यन्तोऽस्वितम् ॥” धा. का. 1-17.

ओखित्वा,	ओखयित्वा,	ओचिखित्वा ;
समोख्य,	समोख्य,	समोचिखित्वा ;
ओखम् २, }	ओखम् २, }	ओचिखित्वा २ ; }
ओखित्वा २, }	ओखयित्वा २, }	ओचिखित्वा २. }

(137) “ओणृ अपनयने” (I-भ्वादि:-454. सक. सेट्. पर.)

ओणक:-णिका, ओणक:-णिका, ओणिणिक:-षिका, इत्यादि-
रूपाणि सर्वाणि ‘ओखृ’ (136) धातुबद्धोऽपि । ‘अन्येभ्योऽपि—’
(3-2-75) इति वनिपि ‘विड्नोः—’ (6-4-41) इति आत्वे, अवादेशे
अवावा इति रूपम् । स्त्रियामपि अवावा इत्येव ; ‘वनो न हशः—’
(वा. 4-1-7) इति डीब्रत्वयोर्निषेधात् । ‘वनो न हशः—’ (वा. 4-1-7)
इत्यस्य निषेधस्य प्रायिकत्वात् ‘वनो र च’ (4-1-7) इति डीब्रत्वयोः
अवावरी इत्यपि रूपम्—इति न्यासकारादयः ।

(138) “ओलडि उत्क्षेपणे” (X-चुरादि:-1542. सक. सेट्. उभ.)

¹ ओलण्डक:-ण्डिका,	ओलिलण्डयिषक:-षिका ;
ओलण्डयिता-त्री,	ओलिलण्डयिषिता-त्री ;
ओलण्डयन्-न्ती,	ओलिलण्डयिषन्-न्ती ;
ओलण्डयिष्यन्-न्ती-ती,	ओलिलण्डयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
ओलण्डयमानः,	ओलिलण्डयिषमाणः ;
ओलण्डयिष्यमाणः,	ओलिलण्डयिषिष्यमाणः ;
ओलण्डः,	ओलिलण्डयिषुः ;
^A ओलण्डितः- ^B तम्,	ओलिलण्डयिषितः-तवान् ;
ओलण्डयितव्यम्,	ओलिलण्डयिषितव्यम् ;
ओलण्डनीयम्,	ओलिलण्डयिषणीयम् ;

1. ‘ओकारः धात्वयव’ इति पक्षे—इमानि रूपाणि । ‘ओकार इत्’ इति पक्षे तु
लण्डकः इत्यादिरूपाणि वक्ष्यन्ते ।

A. ‘ओलण्डितादिरपि जालितदिव्यधामा निष्पीडितारिरनुनादितमर्त्यभावः ।’
धा. का. 3-14.

B. ‘ओलण्डितमिवापश्यत् उग्रं समरतण्डवम् ।’ यादवाभ्युदये 16-64.

ओलण्डयम्,	ओलिलण्डयिष्यम् ;
ईषदोलण्डः, दुरोलण्डः, स्वोलण्डः ;	—
ओलण्डयमानः,	ओलिलण्डयिष्यमाणः ;
ओलण्डः,	ओलिलण्डयिषः ;
ओलण्डयितुम्,	ओलिलण्डयिषितुम् ;
ओलण्डना,	ओलिलण्डयिषा ;
ओलण्डनम्,	ओलिलण्डयिषणम् ;
ओलण्डयित्वा,	ओलिलण्डयिषित्वा ;
समोलण्डय,	समोलिलण्डयिष्य ;
ओलण्डम् २, }	ओलिलण्डयिषम् २ ; }
ओलण्डयित्वा २, }	ओलिलण्डयिषित्वा २. }

(139) “कक लौत्ये” (I-भ्वादि:-90. अक. सेट्. आत्म.)

लौत्यम्=गर्वः, चापल्यं वा ।

काकक:-किका,	काकक:-किका,	¹ चिककिषक:-षिका,	² चाककक:-किका ;
ककिता-त्री,	काकयिता-त्री,	चिककिषिता-त्री,	चाककिता-त्री ;
—	काकयन्-न्ती,	काकयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
ककमानः,	काकयमानः,	चिककिषमाणः,	³ चाककयमानः ;
⁴ प्रनिककिष्यमाणः,	काकयिष्यमाणः,	चिककिषिष्यमाणः,	चाककिष्यमाणः ;
कक्-कग्-ककौ-ककः ;	—	—	—
ककितम्-तः,	काकितः-तम्,	चिककिषितः,	चाककितः-तवान् ;
ककः, काकः,	चिककिषुः,	चिकाकयिषुः,	⁵ चाककः ;
ककितव्यम्,	काकयितव्यम्,	चिककिषितव्यम्,	चाककितव्यम् ;
ककनीयम्,	काकनीयम्,	चिककिषणीयम्,	चाककनीयम् ;

1. ‘सन्त्यजेः’ (6-1-9) इति द्वित्वे ‘सन्त्यतः’ (7-4-79) इति इत्वम् । चुत्वम् ।
2. ‘धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्’ (3-1-22) इति यङ् । ‘सन्त्यजेः’
(6-1-9) इति द्वित्वम् । ‘दीर्घोऽक्तिः’ (7-4-83) इति अभ्यासस्य दीर्घः ।
3. यङन्तात् शानचि तस्य सार्वधातुकत्वात् ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति लोपस्याभावे
यलोपाभावे च रूपम् ।
4. ‘शेषे विभाषाऽकलादावणान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वनिषेधः ।
5. ‘नन्दिप्रह्विवादिभ्यः—’ (3-1-134) इति यङन्तात् पचायच् ।

कावयम्,	कावयम्,	चिककिष्यम्,	चाकवयम्;
ईषत्कः,	¹ दुष्कः, सुकः;	—	—
कवयमानः,	कावयमानः,	चिककिष्यमाणः,	चाकवयमानः;
² काकः ^A ,	काकः,	चिककिषः,	चाककः;
ककितुम्,	काकयितुम्,	चिककिषितुम्,	चाककितुम्;
कक्तिः,	काकना, चिककिषा,	चिकाकयिषा,	चाकका;
ककनम्,	काकनम्,	चिककिषणम्,	चाककनम्;
ककित्वा,	काकयित्वा,	चिककिषित्वा,	चाककित्वा;
प्रकवय,	प्रकावय,	प्रचिककिष्य,	प्रचाकवय;
काकम् २,	काकम् २,	चिककिषम् २,	चाककम् २;
ककित्वा २,	काकयित्वा २,	चिककिषित्वा २,	चाककित्वा २.

(140) “ककि गतौ” (I-भ्वादि:-94. सक. सेट्. आत्म.)

कककः-किका, कककः-किका, चिककिषकः-षिका, चाकककः-किका;
ककिता-ली, ककयिता-ली, चिककिषिता-ली, चाककिता-त्री;

— ककयन्-न्ती, ककयिष्यन्-न्ती-ती; —

ककमानः, ककयमानः, चिककिषमाणः, चाककयमानः;
ककियमाणः, ककयिष्यमाणः, चिककिषिष्यमाणः, चाककियमाणः;

³कन्-ककौ-ककः; — — —

ककितम्-तः, ककितम्-तः, चिककिषितः, चाककितः-तवान्;

^Bककः (गृध्रः), ककः, चिककिषुः, चिककयिषुः, चाककः;

ककितव्यम्, ककयितव्यम्, चिककिषितव्यम्, चाककितव्यम्;

⁴प्रनिककनीयम्, ककनीयम्, चिककिषणीयम्, चाककनीयम्;

1. ‘इदुदुपथस्य—’ (8-3-41) इति षत्वम् ।

2. बाहुलकात् कर्तरि षञ् ।

3. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति ककारलोपः ।

4. ‘शेषे विभाषा—’ (8-4-18) इति णत्वनिषेधः ।

A. ‘फलाङ्कितान् वङ्कितवलिमङ्कितान् वनप्रदेशात् उरुकाककोकिलान् ।

वृकावृतान् मुग्धचकोरकूजितानुङ्गीनकङ्कानयमत्यवङ्कत ॥’ धा. का. 1-13.

B. ‘फलाङ्कितान् वङ्कितवलिमङ्कितान् वनप्रदेशानुरुकाककोकिलान् ।

वृकावृतान् मुग्धचकोरकूजितानुङ्गीनकङ्कानयमत्यवङ्कत ॥’ धा. का. 1-13.

कक्यम्, कक्यम्, चिककिष्यम्, चाकक्यम्;

ईषत्कः, दुष्कः, सुकः; — — —

कक्यमानः, कक्यमानः, चिककिष्यमाणः, चाकक्यमानः;

कङ्कः, कङ्कः, चिककिषः, चाकङ्कः;

ककितुम्, ककयितुम्, चिककिषितुम्, चाककितुम्;

कङ्का, कङ्कना, चिककिषा, चिकङ्कयिषा, चाकङ्का;

¹प्रकङ्कनम्, कङ्कनम्, चिककिषणम्, चाकङ्कनम्;

ककित्वा, ककयित्वा, चिककिषित्वा, चाककित्वा;

सङ्कक्य, प्रकङ्कय, प्रचिककिष्य, प्रचाकक्य;

कङ्कम् २, } कङ्कम् २, } चिककिषम् २, } चाकङ्कम् २; }
कङ्कित्वा २, } कङ्कयित्वा २, } चिककिषित्वा २, } चाकङ्कित्वा २. }

(141) “कख हसने” (I-भ्वादि:-120. सक. सेट्. पर.)

काखकः-खिका, काखकः-खिका, चिकखिषकः-षिका, चाकखकः-खिका;

कखिता-त्री, काखयिता-त्री, चिकखिषिता-त्री, चाकखिता-त्री;

कखन्-^Aन्ती, काखयन्-न्ती, चिकखिषन्-न्ती; —

कखिष्यन्-न्ती-ती, काखयिष्यन्-न्ती-ती, चिकखिषिष्यन्-न्ती-ती;

— काखयमानः, काखयिष्यमाणः, चाकखमानः, चाकखिष्यमाणः;

कक्-कखौ-कखः; — — —

कखितं-तः, काखितः-तम्, चिकखिषितः, चाकखितः-तवान्;

कखः, काखः, चिकखिषुः, चिकाखयिषुः, चाकखः;

कखितव्यम्, काखयितव्यम्, चिकखिषितव्यम्, चाकखितव्यम्;

प्रनिकखनीयम्, काखनीयम्, चिकखिषणीयम्, चाकखनीयम्;

काख्यम्, काख्यम्, चिकखिष्यम्, चाकख्यम्;

ईषत्कखः, दुष्कखः, सुकखः; — — —

कख्यमानः, काख्यमानः, चिकखिष्यमाणः, चाकख्यमानः;

1. ‘इजादेस्सनुमः’ (8-4-32) इति नियमात् णत्वं न ।

A. ‘अफक्तातकथगुणेन तङ्कता खल्वबुक्तापरुषे पुरेऽमुना ।

फेनैः कखन्तीमिव तां कलिन्दजां सन्तीर्य वृन्दावनमैक्ष्यनोखितम् ॥’

धा. का. 1-17.

काखः, काखः, चिकखिषः, चाकखः ;
 कखितुम्, काखयितुम्, चिकखिषितुम्, चाकखितुम् ;
 कखितः, काखना, चिकखिषा, चिकाखयिषा, चाकखा ;
¹प्रकखणम्, काखनम्, चिकखिषणम्, चाकखनम् ;
 कखित्वा, काखयित्वा, चिकखिषित्वा, चाकखित्वा ;
 प्रकख्य, प्रकाख्य, प्रचिकखिष्य, प्रचाकख्य ;
 काखम् २, } काखम् २, } चिकखिषम् २, } चाकखम् २ ; }
 कखित्वा २, } काखयित्वा २, } चिकखिषित्वा २, } चाकखित्वा २. }

(142) “कखे हसने” (I-भ्वादि:-784. अक. सेद्. पर. घटादिः ।)

काखकः-खिका, चिकखिषकः-षिका, चाकखकः-खिका, इत्यादीनि
 रूपाणि क्रमेण शुद्धात्-सन्नन्तात् यङन्ताच्च, पूर्वोक्तकख (141) धातुवत्
 ज्ञेयानि । ण्यन्ते परं घटादिपाठात् ‘घटादयो मितः’ (गणसूत्रम्-भ्वादौ)
 इति मित्वे, ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति ह्रस्वे इमानि रूपाणि—

काखकः-खिका,	कख्यमानः ;
कखयिता-त्री,	कखः ;
कखयन्-न्ती,	कखयितुम् ;
कखयिष्यन्-न्ती-ती,	कखना ;
कखयमानः,	कखनम् ;
कखयिष्यमाणः,	कखयित्वा ;
कखः, चिकखयिषुः,	² प्रकख्य ;
कखयितव्यम्,	³ कखम् २ ;
कखनीयम्,	काखम् २ ;
कख्यम्,	कखयित्वा २. }
ईषत्कखः-दुष्कखः-सुकखः,	इति विशेषः ।

1. ‘कृत्यचः’ (8-4-29) इति णत्वम् ।
2. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
3. ‘चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति दीर्घविकल्पः ।

(143) “कगे नोच्यते” (I-भ्वादि:-791.-अक. सेद्. पर. घटादिः ।)

अस्यायमर्थ इति विशिष्य नोच्यते-क्रियासामान्यार्थत्वात् इत्येके ।
 अनेकार्थत्वात्-इत्यन्ये । शुद्धात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च, धातोरस्य कखतिवत्
 (141) रूपाणि सर्वाण्यपि ज्ञेयानि । ण्यन्तात् तु ‘कखे हसने’ (142)
 इति घटादिधातुवत् ज्ञेयानि ॥

(144) “कच बन्धने” (I-भ्वादि:-168. सक. सेद्. आत्म.)

दीप्तौ च-इति कविकल्पद्रुमे ।

काचकः-चिका, काचकः-चिका, चिकचिषकः-षिका, चाकचकः-चिका ;
 कचिता-त्री, काचयिता-त्री, चिकचिषिता-त्री, चाकचिता-त्री ;
 — काचयन्-न्ती, काचयिष्यन्-न्ती-ती ; —
 कचमानः, काचयमानः, चिकचिषमाणः, चाकचयमानः ;
 कचिष्यमाणः, काचयिष्यमाणः, चिकचिषिष्यमाणः, चाकचिष्यमाणः ;
¹कक्-कचौ-कचः ; — — —
 कचितम्-तः, काचितः-तम्, चिकचिषितः, चाकचितः-तवान् ;
²कचः^A, काचः, चिकचिषुः, चिकाचयिषुः, चाकचः ;
 कचितव्यम्, काचयितव्यम्, चिकचिषितव्यम्, चाकचितव्यम् ;
 कचनीयम्, काचनीयम्, चिकचिषणीयम्, चाकचनीयम् ;
³काच्यम्, काच्यम्, चिकचिष्यम्, चाकच्यम् ;
 ईषत्कचः, दुष्कचः, सुकचः ; — — —
 कच्यमानः, काच्यमानः, चिकचिष्यमाणः, चाकच्यमानः ;
⁴काचः, काचः, चिकचिषः, चाकचः ;
 कचितुम्, काचयितुम्, चिकचिषितुम्, चाकचितुम् ;

1. ‘चोः कुः’ (8-2-30) इति कुत्वम् ।
  2. कचते=बध्नाति यूनां मनांसीति कचः=स्त्रीणां केशपाशः ।
  3. निष्ठायां सेद्वात् ‘चजोः कु—’ (7-3-52) इति न कुत्वम् ।
  4. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां घञ् । ‘काचः शिष्ये मणौ नेत्ररोगमेदे मृदन्तते’ इति विश्वमेदिन्यौ ।
- A. ‘सुलोचना यत्र शचीसमप्रभा अशाश्वतुः श्वक्षितसौरभाः कचे ।
 सकञ्चुकाः काञ्चनकाञ्चिभूषिता व्रजाङ्गना निर्मचनेन नर्मणा ॥’ धा. का. 1-23.

कचितः, काचना, चिकचिषा,	चिकाचयिषा,	चाकचा ;
कचनम्, काचनम्,	चिकचिषणम्,	चाकचनम् ;
कचित्वा, काचयित्वा,	चिकचिषित्वा,	चाकचित्वा ;
प्रकच्य, प्रकाच्य,	प्रचिकचिष्य,	प्रचाकच्य ;
काचम् २, } काचम् २, } चिकचिषम् २, } चाकचम् २ ; }		
कचित्वा २, } काचयित्वा २, } चिकचिषित्वा २, } चाकचित्वा २. }		

(145) “कचि दीप्तिबन्धनयोः” (I-भ्वादिः-169. सक. सेट्. आत्म.)

¹ कञ्चकः-ञ्चिका, कञ्चकः-ञ्चिका, चिकञ्चिषकः-षिका, ² चाकञ्चकः-ञ्चिका ;	
कञ्चिता-त्री, कञ्चयिता-त्री, चिकञ्चिषिता-त्री, चाकञ्चिता-त्री ;	
— कञ्चयन्-न्ती, कञ्चयिष्यन्-न्ती-ती, —	
प्रनिकञ्चमानः, कञ्चयमानः, चिकञ्चिषमाणः, चाकञ्चयमानः ;	
कन्-कञ्चौ-कञ्चः ; — — —	
कञ्चितम्-तः, कञ्चितम्-तः, चिकञ्चिषितः, चाकञ्चितः-तवान् ;	
कञ्चः, कञ्चः, चिकञ्चिषुः, चिकञ्चयिषुः, चाकञ्चः ;	
कञ्चितव्यम्, कञ्चयितव्यम्, चिकञ्चिषितव्यम्, चाकञ्चितव्यम् ;	
कञ्चनीयम्, कञ्चनीयम्, चिकञ्चिषणीयम्, चाकञ्चनीयम् ;	
³ कञ्च्यम्, कञ्च्यम्, चिकञ्चिष्यम्, चाकञ्च्यम् ;	
ईषत्कञ्चः, दुष्कञ्चः, सुकञ्चः ; — —	
कञ्च्यमानः, कञ्च्यमानः, चिकञ्चिष्यमाणः, चाकञ्च्यमानः ;	
कञ्चः, कञ्चः, चिकञ्चिषः, चाकञ्चः ;	
कञ्चितुम्, कञ्चयितुम्, चिकञ्चिषितुम्, चाकञ्चितुम् ;	
⁴ कञ्चा, कञ्चता, चिकञ्चिषा, चिकञ्चयिषा, चाकञ्चा ;	
कञ्चनम्, कञ्चनम्, चिकञ्चिषणम्, चाकञ्चनम् ;	
कञ्चित्वा, कञ्चयित्वा, चिकञ्चिषित्वा, चाकञ्चित्वा ;	

1. ‘इदितो नुम् धातोः’ (7-1-58) इति नुम् ।
2. ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति अकारलोपः । ‘यस्य हलः’ (6-4-49) इति यञो यकारस्य लोपः ।
3. निष्ठायां सेट्त्वात् ‘चजोः—’ (7-3-52) इति कुत्वं न ।
4. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अः प्रत्ययः ।

प्रकञ्च्य,	प्रकञ्च्य,	प्रचिकञ्चिष्य,	प्रचाकञ्च्य ;
कञ्चम् २, } कञ्चम् २, } चिकञ्चिषम् २, } चाकञ्चम् २ ; }			
कञ्चित्वा २, } कञ्चयित्वा २, } चिकञ्चिषित्वा २, } चाकञ्चित्वा २ ; }			
कञ्चुकम्. ^A			

(146) “कटि[कटी]गतौ” (I-भ्वादिः-320. सक. सेट्. पर.)

¹ कण्टकः-ण्टिका, कण्टकः-ण्टिका, चिकण्टिषकः-षिका, चाकण्टकः-ण्टिका ;	
कण्टिता-त्री, कण्टयिता-त्री, चिकण्टिषिता-त्री, चाकण्टिता-त्री ;	
कण्टन्-न्ती, कण्टयन्-न्ती, चिकण्टिषन्-न्ती ; —	
कण्टिष्यन्-न्ती-ती, कण्टयिष्यन्-न्ती-ती, चिकण्टिषिष्यन्-न्ती-ती ;	
— कण्टयमानः, कण्टयिष्यमाणः, चाकण्टयमानः, चाकण्टयमाणः ;	
कन् - कण्टौ-कण्टः ; — — —	
कण्टः, कण्टः, चिकण्टिषुः, चिकण्टयिषुः, चाकण्टः ;	
कण्टितम्-तः ^B , कण्टितम्-तः, चिकण्टिषितः, चाकण्टितः-तवान् ;	
कण्टितव्यम्, कण्टयितव्यम्, चिकण्टिषितव्यम्, चाकण्टितव्यम् ;	
कण्टनीयम्, कण्टनीयम्, चिकण्टिषणीयम्, चाकण्टनीयम् ;	
कण्टयम्, कण्टयम्, चिकण्टिष्यम्, चाकण्टयम् ;	
ईषत्कण्टः, दुष्कण्टः, सुकण्टः ; —	
कण्टयमानः, कण्टयमानः, चिकण्टिष्यमाणः, चाकण्टयमाणः ;	
कण्टः, कण्टः, चिकण्टिषः, चाकण्टः ;	

1. ‘इट कटि कटी गतौ’ इति धातुपाठे वर्तते । तत्र इदित् ‘कटि’ इति धातुरिति पक्षमवलम्ब्य इमानि रूपाणि विलिखितानि । अन्ये तु ‘कटी’ इति ईदितं धातुं प्रचक्षते । तन्मते काटकः, कट्टम्-कट्टः-कट्टवान्—इत्यादीनि रूपाणि भवन्ति । परे तु ‘ई’ इति धातुं प्रच्छिष्टं अङ्गीकृत्य, ‘उदयति विततोर्ध्वरश्मि-’ (शिशुपालवधे 4-20) रित्यादिप्रयोगनिर्वाहं कुर्वन्ति । तेषां मते ‘ई’ इति धात्वन्तरमप्यत्रेति ज्ञायते ।

- A. बाहुलकात् उक्तप्रत्ययः । ‘कञ्चुको वारबाणे स्यान्निर्मोके कवचेऽपि च । वर्धा-पकृद्दीताः स्थितवस्त्रे च चोलके ॥ कञ्चुकोऽपि धिमेदे च—’ इति मेदिनी । ‘सुलोचना यत्र शचीसमप्रभा अशाश्वतः क्ष्वितसौरभाः कचे । सकञ्चुकाः काञ्चनकाश्चिभूषिता व्रजाङ्गना निर्मचनेन नर्मणा ॥’ धा. का. 1-23.
- B. ‘चेटैर्विष्टैश्चानुगतानवेष्टकैः एटत्पशुकैर्दिरजः कटन् मलान् । प्रकण्टिताशोदयदंशुमण्डितैरकुण्डरत्नैर्मुडितार्कदीधितान् ॥’ धा. का. 1-42.

कण्टितुम्, कण्टयितुम्, चिकण्टितुम्, चाकण्टितुम्;
 कण्टा, कण्टना, चिकण्टिषा, चिकण्टयिषा, चाकण्टा;
 कण्टनम्, कण्टनम्, चिकण्टिषणम्, चाकण्टनम्;
 कण्टित्वा, कण्टयित्वा, चिकण्टित्वा, चाकण्टित्वा;
 सङ्कण्टय, प्रकण्टय, प्रचिकण्टिष्य, प्रचाकण्टय;

कण्टम् २, } कण्टम् २, } चिकण्टिषम् २, } चाकण्टम् २; }
 कण्टित्वा २, } कण्टयित्वा २, } चिकण्टित्वा २, } चाकण्टित्वा २. }

(147) “कटे वर्षावरणयोः” (I-भ्वादि:-294.सक. सेट्. पर.)

काटक:-टिका, काटक:-टिका, चिकटिषक:-षिका, चाकटक:-टिका,
 इति सर्वाण्यपि रूपाणि ‘कख हसने’ (141) इति धातोरेव ज्ञेयानि ।

(148) “कठ कृच्छ्रजीवने” (I-भ्वादि:-333. अक. सेट्. पर.)*

‘—अथ कण्ठते । शोके यो कण्ठयेत् कण्ठेत्, कण्ठेत् स्यात्
 कृच्छ्रजीवने ॥’ (श्लो-79) इति देवः ।

काठक:-ठिका, काठक:-ठिका, चिकठिषक:-षिका, चाकठक:-ठिका;

कठिता-त्री, काठयिता-त्री, चिकठिषिता-त्री, चाकठिता-त्री;

कठन्-न्ती, काठयन्-न्ती, चिकठिषन्-न्ती;

कठिष्यन्-न्ती-ती, काठयिष्यन्-न्ती-ती, चिकठिषिष्यन्-न्ती-ती;

— काठयमानः, काठयिष्यमाणः, चाकठयमानः, चाकठिष्यमाणः;

कट्-कट्-कठौ-कठः;

कठितम्-तः-काठितः-तम्, चिकठिषितः, चाकठितः-तवान्;

कठः, काठः, चिकठिषुः, चिकाठयिषुः, चाकठः;

कठितव्यम्, काठयितव्यम्, चिकठिषितव्यम्, चाकठितव्यम्;

कठनीयम्, काठनीयम्, चिकठिषणीयम्, चाकठनीयम्;

काठयम्, काठयम्, चिकठिष्यम्, चाकठयम्;

ईषत्कठः, दुष्कठः, सुकठः;

कठयमानः, काठयमानः, चिकठिष्यमाणः, चाकठयमानः;

* ‘मठ कठ मद्निवासयोः’ इति मैत्रेयरक्षितसम्मतः पाठः ।

^Aकाठः, काठः, चिकठिषः, चाकठः;

कठितुम्, काठयितुम्, चिकठिषितुम्, चाकठितुम्;

¹कठिः, काठना, चिकठिषा, चिकाठयिषा, चाकठा;

कठनम्, काठनम्, चिकठिषणम्, चाकठनम्;

कठित्वा, काठयित्वा, चिकठिषित्वा, चाकठित्वा;

प्रकठय, प्रकाठय, प्रचिकठिष्य, प्रचाकठय;

काठम् २, } काठम् २, } चिकठिषम् २, } चाकठम् २; }
 कठित्वा २, } काठयित्वा २, } चिकठिषित्वा २, } चाकठित्वा २; }

²कठिनम्, ³कठोरम्.

(149) “कठि शोके” (I-भ्वादि:-264. अक. सेट्. आत्म.)

‘—अथ कण्ठते । शोके यो कण्ठयेत् कण्ठेत्, कण्ठेत् स्यात् कृच्छ्रजीवने ॥’

(श्लो-79) इति देवः । प्रायेणायमुत्पूर्वक एव प्रयुज्यते ।

शोकः=सोत्कण्ठस्मरणम् । उत्कण्ठामात्रे त्वकर्मकः ।

उत्कण्ठकः-ण्टिका, कण्ठकः-ण्टिका, उच्चिकण्ठिषकः-षिका, चाकण्ठकः-ण्टिका;

कण्ठिता-त्री, कण्ठयिता-त्री, चिकण्ठिषिता-त्री, चाकण्ठिता-त्री;

— कण्ठयन्-न्ती, कण्ठयिष्यन्-न्ती-ती;

^Bउत्कण्ठमानः, कण्ठयमानः, चिकण्ठिषमाणः, चाकण्ठयमानः;

कण्ठिष्यमाणः, कण्ठयिष्यमाणः, चिकण्ठिषिष्यमाणः, चाकण्ठिष्यमाणः;

कन्-कण्ठौ-कण्ठः;

^Cकण्ठितम्-तः, कण्ठितम्-तः, चिकण्ठिषितः, चाकण्ठितः-तवान्;

1. ‘तितुत्र—’ (7-2-9) इति नेट् । ‘ष्टुना ष्टुः’ (8-4-41.) इति ष्टुत्वम् ।

2. औणादिके (द. उ. 5-15) इनच् प्रत्यये रूपम् ।

3. औणादिके (द. उ. 8-29) ओरप्रत्यये रूपम् ।

A. ‘वनाश्रयत्वेऽपि सकाठपर्यटनसृगालीहठकर्मवर्जितान् ।

रोठन्तशंखालुडितैः अनोठकैर्वृतान् धनाढ्यैर्मणिपीठसंश्रयैः ॥’ धा. का. 1-44.

B. ‘अशिश्रवन्नाल्यकं तमेत्य दूता यदर्थं प्रयियासयन्तः ।

आहिष्ट जाताञ्जिह्विषस्तदाऽसावुत्कण्ठमानो भरतो गुरुणाम् ॥’ भ. का. 3-25.

C. ‘अनन् कुमार्येषु शुभाध्वनैव वनं प्रमन् शृशोत्कण्ठितगोपिके हरौ ।’

धा. का. 1-35.

कण्ठः, उत्कण्ठी, कण्ठः, चिकण्ठिषुः, चिकण्ठयिषुः, चाकण्ठः;
 कण्ठितव्यम्, कण्ठयितव्यम्, चिकण्ठितव्यम्, चाकण्ठितव्यम्;
 कण्ठनीयम्, कण्ठनीयम्, चिकण्ठणीयम्, चाकण्ठनीयम्;
 कण्ठयम्, कण्ठयम्, चिकण्ठयम्, चाकण्ठयम्;
 ईषत्कण्ठः, दुष्कण्ठः, सुकण्ठः; —
 कण्ठयमानः, कण्ठयमानः, चिकण्ठयमाणः, चाकण्ठयमानः;
 कण्ठः, कण्ठः, चिकण्ठिषः, चाकण्ठः;
 कण्ठितुम्, कण्ठयितुम्, चिकण्ठितुम्, चाकण्ठितुम्;
 उत्कण्ठा, कण्ठना, चिकण्ठिषा, चिकण्ठयिषा, चाकण्ठा;
 कण्ठनम्, कण्ठनम्, चिकण्ठिषणम्, चाकण्ठनम्;
 कण्ठित्वा, कण्ठयित्वा, चिकण्ठित्वा, चाकण्ठित्वा;
 उत्कण्ठय, प्रकण्ठय, उच्चिकण्ठय, उच्चाकण्ठय;
 कण्ठम् २, } कण्ठम् २, } चिकण्ठिषम् २, } चाकण्ठम् २; }
 कण्ठित्वा २, } कण्ठयित्वा २, } चिकण्ठित्वा २, } चाकण्ठित्वा २. }

(150) “कठि शोके” (X-चुरादि:-1848. अक. सेट्. उभ.)

‘—अथ कण्ठते । शोके स्यात् कण्ठयेत् कण्ठेत, कठे स्यात् कृच्छ्रजीवने ॥’
 (श्लो. 79) इति देवः । प्रायेणोत्पूर्वः उत्कण्ठार्थकः ।

इदित्वात् णिञ्चिकल्पः । णिजभावपक्षे उत्कण्ठकः-चिकण्ठिषकः,
 चाकण्ठकः-इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककण्ठतिवत् (149) ज्ञेयानि ।
 णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि परस्मैपदम्’ (1-3-78) इति शास्त्रात् शतरि
 उत्कण्ठन्-^Aन्ती, उत्कण्ठिष्यन्-न्ती-ती, इति रूपमिति विशेषः । ण्यन्तात्
 सनि तु—

चिकण्ठयिषकः-षिका, चिकण्ठयिषिता-त्री, चिकण्ठयिषन्-न्ती,
 चिकण्ठयिषिष्यन्-न्ती-ती, चिकण्ठयिषमाणः, चिकण्ठयिषिष्यमाणः,
 चिकण्ठयिषितः-तवान्, चिकण्ठयिषुः, चिकण्ठयिषितव्यम्, चिकण्ठयिष-
 णीयम्, चिकण्ठयिष्यम्, चिकण्ठयिष्यमाणः, ईषच्चिकण्ठयिषः,

1. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छीष्ये’ (3-2-78) इति णिनिः ।

A. ‘अथोत्कण्ठन्त्यो ददशुरजितं मृष्टतनवः नृगस्त्वेतन्नामर्षत रिपुजनाधर्षितबलः ॥’
 धा. का. 3-52.

दुश्चिकण्ठयिषः-सुचिकण्ठयिषः, चिकण्ठयिषः, चिकण्ठयिषितुम्, चिकण्ठ-
 यिषा, चिकण्ठयिषणम्, चिकण्ठयिषित्वा, सञ्चिकण्ठयिष्य, चिकण्ठयिषम् २-
 चिकण्ठयिषित्वा २, इत्यादीनि रूपाणि-इति विशेषः ।

(151) “कड मदे” (I-भ्वादि:-360. सक. सेट्. पर.)

काडकः-डिका, काडकः-डिका, चिकडिषकः-षिका, चाकडकः-डिका,
 इति सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककठधातुवत् (148) बोध्यानि ।

(152) “कड मदे” (VI-तुदादि:-1380. सक. सेट्. पर. कुटादिः ।)

शतरि परम्-कडन्-न्ती-ती, इति रूपम् । ‘आच्छीनद्योर्नुम्’
 (7-1-80) इति नुम् विकल्पः । अन्यत्र सर्वत्रापि भौवादिककठतिवत्—
 (148) रूपाणि ज्ञेयानि । डकारान्तप्रकरणात् अस्य कुटादौ पाठः । कुटादि-
 पाठस्य फलं किमपि न ।

(153) “कडि भेदने” (I-भ्वादि:-282. सक. सेट्. आत्म.)

‘कण्ठयेदिति भेदे णौ, मदे तु शपि कण्ठते ।’ (श्लो. 86) इति देवः ।

कण्डकः-ण्डिका, कण्डकः-ण्डिका, चिकण्डिषकः-षिका, चाकण्डकः-
 ण्डिका-इत्यादीनि रूपाणि भौवादिककण्ठतिवत् (149) ज्ञेयानि ।

(154) “कडि मदे” (I-भ्वादि:-360. अक. सेट्. पर.)

‘कड मदे’ (151) इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

कण्डकः-ण्डिका, कण्डकः-ण्डिका, चिकण्डिषकः-षिका, चाकण्डकः-
 ण्डिका-इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककण्ठतिवत् (149) ज्ञेयानि ।

(155) “कडि भेदने” (X-चुरादि:-1582. सक. सेट्. उभ.)

‘कण्ठयेदिति भेदे णौ, मदे तु शपि कण्ठते ।’ (श्लो-86) इति देवः ।

इदित्वाणिचो वैकल्पिकत्वम् । णिजभावपक्षे—कण्डकः-ण्डिका,
 चिकण्डिषकः-षिका, चाकण्डकः-ण्डिका, इत्यादीनि रूपाणि ‘कठि शोके’
 (149) इति भौवादिकधातुवत् ज्ञेयानि । णिच्पक्षे तु कण्डकः-ण्डिका,
 चिकण्डयिषकः-षिका, इत्यादीनि रूपाणि चौरादिककण्ठयतिवत् (150)
 ज्ञेयानि ।

कणित्वा, काणयित्वा, चिकणित्वा, चङ्कणित्वा ;
 सङ्कण्य, सङ्काण्य, सञ्चिकणित्वा, सञ्चङ्कण्य ;
 काणम् २, } काणम् २, } चिकणित्वा २, } चङ्कणित्वा २ ; }
 कणित्वा २, } काणयित्वा २, } चिकणित्वा २, } चङ्कणित्वा २ ; }
^१कण्ठः, ^२कण्वः.

(158) “कण गतौ” (I-भ्वादिः-794. सक. सेट्. पर.) घटादिः ।
 अस्य घातोः पूर्वोक्तवत् (157) शुद्धात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च रूपाणि
 ज्ञेयानि । ण्यन्ते परम्—

^३ कणकः-णिका,	ईषत्कणः-दुष्कणः-सुकणः ;
कणयिता-त्री,	कण्यमानः ;
^४ कणयन्-न्ती,	कणः ;
कणयिष्यन्-न्ती-ती,	कणयितुम् ;
कणयमानः,	कणना ;
कणयिष्यमाणः,	कणनम् ;
कणितः-तवान्,	कणयित्वा ;
कणयिषुः,	^५ प्रकण्य ;
कणयितव्यम्,	^६ कणम् २ ;
कणनीयम्,	काणम् २ ;
^७ कण्यम्,	काणयित्वा २ ; }

इति रूपाणीति विशेषः । एतच्च गत्यर्थकत्वे एव (धातुनामनेकार्थकत्वात्) ।
 अन्यार्थकत्वे तु काणयिता-इत्यादीनि रूपाण्येव, पूर्ववत् ।

1. औणादिके (द. उ. 5-6) ठप्रत्यये रूपम् । कण्ठः = गलः ।
2. औणादिके (द. उ. 8-125) कन् प्रत्यये रूपम् । कण्वं = पापम् । कण्वः = ऋषिः ।
3. घटादिघाटात् भित्त्वम् । ‘मितां ह्रस्वः’ (6-4-92) इति ह्रस्वः ।
4. ‘अचो यत्’ (3-1-97) इति यत् ।
5. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
6. ‘चिण्मुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्’ (6-4-93) इति णमुलि दीर्घो वा ।
- A. ‘अगन्मनीषः कणयन् मुकुन्दमस्मान् वियोगं रणयन् स दूतः ।
 कणन् विषादं विशणन् विचिन्तां श्रणन् विमोहं श्रथितोऽस्तु सद्यः ॥’ धा. का. 2.9.

(159) “कण निमीलने” (X-चुरादिः-1716. सक. सेट्. उभ.)

‘कणेः कणति शब्दार्थे, काणयेणौ निमीलने ।’ (श्लो. 90) इति देवः ।

काणकः-णिका,	चिकाणयिषकः-षिका ;
काणयिता-त्री,	चिकाणयिषिता-त्री ;
काणयन्-न्ती,	चिकाणयिषन्-न्ती ;
काणयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकाणयिष्यन्-न्ती-ती ;
काणयमानः,	चिकाणयिषमाणः ;
काणयिष्यमाणः,	चिकाणयिष्यमाणः ;
काण्-काणौ-काणः,	—
काणितम्-तः,	चिकाणयिषितः-तवान् ;
^८ काणः ^१ ,	चिकाणयिषुः ;
काणयितव्यम्,	चिकाणयिषितव्यम् ;
काणनीयम्,	चिकाणयिषणीयम् ;
काण्यम्,	चिकाणयिष्यम् ;
ईषत्काणः-दुष्काणः-सुकाणः ;	—
काण्यमानः,	चिकाणयिष्यमाणः ;
काणः,	चिकाणयिषः ;
काणयितुम्,	चिकाणयिषितुम् ;
काणना,	चिकाणयिषा ;
काणनम्,	चिकाणयिषणम् ;
काणयित्वा,	चिकाणयिषित्वा ;
सङ्काण्य,	सञ्चिकाणयिष्य ;
काणम् २, }	चिकाणयिषम् २ ; }
काणयित्वा २, }	चिकाणयिषित्वा २. }

1. स्वभावात् एकस्य नेत्रस्य दर्शनशक्तिराहित्ये एवायं प्रयुज्यते ।
- A. ‘सञ्चर्चयन् अपनयानथ बुक्कयिष्णुः श्वेवोप्रशब्दनपरः कररुद्धकाणः ।
 मल्लो जिजम्भिषुरसूदितवीर्यमीशं मुष्टया जनास बहु पाशितवांश्च दोष्णा ॥’

(160) “कथ श्लाघायाम्” (I-भ्वादि:-37. अक. सेद्. आत्म.)

श्लाघा-गुणारोपः, इति क्षीरस्वामी ।

कथकः-त्थिका, कथकः-त्थिका, चिकथिषकः-षिका, चाकथकः-त्थिका ;

कथिता-त्ती, कथयिता-त्ती, चिकथिषिता-त्ती, चाकथिता-त्ती ;

— कथयन्-न्ती, कथयिष्यन्-न्ती-ती ; —

विकथमानः, कथयमानः, चिकथिषमाणः, चाकथयमानः ;

कथिष्यमाणः, कथयिष्यमाणः, चिकथिषिष्यमाणः, चाकथिष्यमाणः ;

¹कत्-कथौ-कथः ; — — —

कथितम्-तः, कथितम्-तः, चिकथिषितः, चाकथितः-तवान् ;

कथः, ²विकथी, ^Aविकथनः, ³चिकथिषुः, चिकथयिषुः, चाकथः ;

कथितव्यम्, कथयितव्यम्, चिकथिषितव्यम्, चाकथितव्यम् ;

कथनीयम्, कथनीयम्, चिकथिषणीयम्, चाकथनीयम् ;

कथ्यम्, कथ्यम्, चिकथिष्यम्, चाकथ्यम् ;

ईषत्कथः-दुष्कथः-सुकथः ; — — —

कथयमानः, कथयमानः, चिकथिष्यमाणः, चाकथयमानः ;

कथः, कथः, चिकथिषः, चाकथः ;

कथितुम्, कथयितुम्, चिकथिषितुम्, चाकथितुम् ;

कथा, कथना, चिकथिषा, चिकथयिषा, चाकथा ;

^Bकथनम्, कथनम्, चिकथिषणम्, चाकथनम् ;

कथित्वा, कथयित्वा, चिकथिषित्वा, चाकथित्वा ;

विकथ्य, विकथ्य, प्रचिकथिष्य, प्रचाकथ्य ;

कथम् २ } कथम् २ } चिकथिषम् २ } चाकथम् २ ; }
कथित्वा २ } कथयित्वा २ } चिकथिषित्वा २ } चाकथित्वा २ ; }

1. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति थकारस्य लोपः ।

2. ‘वौ कषलषकत्थम्भः’ (3-2-143) इति ताच्छीलिको घितुण् ।

3. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।

‘वाऽसरूपोऽस्त्रियाम्’ (3-1-94) इत्यनेन कदाचित् युजयि ।

A. ‘विकथी याचते प्रत्तमविद्यम्भी मुहुर्जलम् ।’ भ. का 7-11.

B. ‘स वेधते स्माखिलवेधितं विधिं प्रश्नन्थितग्रन्थनधीरकथनः ।

अन्तेन्मुरारिर्मम चिन्मयोऽन्तिके च्योतन् दिशः प्रच्युतितैः स्मितामृतैः ॥’

धा. का. 1-6.

(161) “कत्र शैथिल्ये” (X-चुरादि:-1915. सक. सेद्. उभ.) (अ)

अदन्तः ।

अदन्तपाठसामर्थ्यात् णिचो वैकल्पिकत्वम् । अन्यथा उपधाकार्या-

भावात् अदन्तपाठो व्यर्थः स्यात् ।

कत्रकः-त्रिका, चिकत्रयिषकः-षिका, कत्रकः-त्रिका, ¹चिकत्रिषकः-षिका ;²

कत्रयिता-त्री, चिकत्रयिषिता-त्री, कत्रिता-त्री, चिकत्रिषिता-त्री ;

कत्रयन्-न्ती, चिकत्रयिषन्-न्ती, कत्रन्-न्ती, चिकत्रिषन्-न्ती ;

कत्रयमाणः, चिकत्रयिषमाणः ; —

कत्रयिष्यन्-न्ती-ती, चिकत्रयिषिष्यन्-न्ती-ती, कत्रिष्यन्-न्ती-ती, चिक-
त्रिषिष्यन्-न्ती-ती ;

कत्रयिष्यमाणः, चिकत्रयिषिष्यमाणः ; —

³कत्र ; — — —

कत्रितम्-^Aतः, चिकत्रयिषितः, कत्रितः, चिकत्रिषितः-तवान् ;

कत्रः, चिकत्रयिषुः, कत्रः, चिकत्रिषुः ; —

कत्रयितव्यम्, चिकत्रयिषितव्यम्, कत्रितव्यम्, चिकत्रिषितव्यम् ;

कत्रणीयम्, चिकत्रयिषणीयम्, कत्रणीयम्, चिकत्रिषणीयम् ;

कत्र्यम्, चिकत्रयिष्यम्, कत्र्यम्, चिकत्रिष्यम् ;

ईषत्कत्रः-दुष्कत्रः-सुकत्रः ; — — —

कत्रयमाणः, चिकत्रयिष्यमाणः, कत्र्यमाणः, चिकत्रिष्यमाणः ;

कत्रः, चिकत्रयिषः, कत्रः, चिकत्रिषः ; —

कत्रयितुम्, चिकत्रयिषितुम्, कत्रितुम्, चिकत्रिषितुम् ;

कत्रणा, चिकत्रयिषा, कत्रा, चिकत्रिषा ; —

(अ) ‘कर्त’ इति क्षीरस्वाम्यादिसम्मतः पाठः ।

1. णिजभावपक्षे केवलधातोस्तनि रूपम् ।

2. णिजभावपक्षे अनेकाच्चाद्धातोः यङ् न ।

3. ‘संयोगान्तलोपे—यणः प्रतिषेधो वाच्यः ; न वा झलो लोपात् ; बहिरङ्गलक्षणत्वाद्वा’

(वा. 8-2-23) इति भाष्यपर्यालोचनया—‘कलत्रमाचक्षाणः’ इत्यत्रेव अकृत्रिम-

यण्घटितानां प्रयोगाणां—शब्दरत्नकारैरनभिधानं प्रपञ्चितमिह स्मर्तव्यम् ।

A. ‘दुष्पारदुश्चरिततीरणकृद्यथेशो नो चक्षमे पुरयितुं तमकत्रितोष्मा ॥’

वा. का. 5-93.

कत्रणम्, चिकत्रयिषणम्, कत्रणम्, चिकत्रिषणम् ;
 कत्रयित्वा, चिकत्रयिषित्वा, कत्रित्वा, चिकत्रिषित्वा ;
 सङ्कथ्य, सङ्चिकत्रयिष्य, संकथ्य, सङ्चिकत्रिष्य ;
 कत्रम् २, } चिकत्रयिषम् २, } कत्रम् २, } चिकत्रिषम् २, }
 कत्रयित्वा २, } चिकत्रयिषित्वा २, } कत्रित्वा २, } चिकत्रिषित्वा २. }

(162) “कथ वाक्यप्रबन्धे” (X-चुरादि:-1852. सक. सेट्. उभ.)

अदन्तः ।

कथकः ¹ -थिका,	चिकथयिषकः-षिका ;
कथयिता-त्री,	चिकथयिषिता-त्री ;
कथयन्-न्ती,	चिकथयिषन्-न्ती ;
कथयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकथयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
कथयमानः,	चिकथयिषमाणः ;
कथयिष्यमाणः,	चिकथयिषिष्यमाणः ;
कत्-कद्-कथौ-कथः ;	—
कथितम्-तः,	चिकथयिषितः-तवान् ;
कथः,	चिकथयिषुः ;
कथयितव्यम्,	चिकथयिषितव्यम् ;
^A कथनीयम्,	चिकथयिषणीयम् ;
कथ्यम्,	चिकथयिष्यम् ;
ईषत्कथः-दुष्कथः-सुकथः ;	—
कथयमानः,	चिकथयिष्यमाणः ;
कथः,	चिकथयिषः ;
कथयितुम्,	चिकथयिषितुम् ;
² कथा ^B ,	चिकथयिषा ;

1. धातोरदन्तत्वात्, अल्लोपस्य स्थानिवद्भावादुपधावृद्धिर्न ।
2. ‘चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च’ (3-3-105) इत्यङ् युज्यपादः ।
- A. ‘प्रष्टव्यं पृच्छतस्तस्य कथनीयमवीचत् । आत्मानं वनवासं च जेयं चारिं रघूत्तमः ॥’ भ. का. 6-46.
- B. ‘चिन्तावन्तः कथां चकुरुपधामेदभीरवः ।
 अकृतां च तैः कथं पूजां लक्ष्मणः कथम् ॥’ भ. का. 7-72.

कथनम्,	चिकथयिषणम् ;
कथयित्वा,	चिकथयिषित्वा ;
¹ प्रकथय्य ^A ,	प्रचिकथयिष्य ;
कथम् २, }	चिकथयिषम् २ ; }
कथयित्वा २, }	चिकथयिषित्वा २. }

(163) “कदि आह्वाने रोदने च” (I-भ्वादि:-70. सक. सेट्. पर.)

आह्वाने सकर्मकः, अन्यत्राकर्मकः ।

‘आह्वाने रोदने क्रन्देः क्रन्देः क्रन्दति क्रन्दति । वैकल्ये तु तयोर्धात्वोः
 क्रन्दते क्रन्दते मितोः ॥’ (श्लो-105) इति देवः ।

²क्रन्दकः-न्दिवा, क्रन्दकः-न्दिकाः, चिकन्दिषकः-षिका, चाक्रन्दकः-न्दिका ;
 क्रन्दिता-त्री, क्रन्दयिता-त्री, चिकन्दिषिता-त्री, चाक्रन्दिता-त्री ;
 क्रन्दन्-न्ती, क्रन्दयन्-न्ती, चिकन्दिषन्-न्ती ; —
 क्रन्दिष्यन्-न्ती-ती, क्रन्दयिष्यन्-न्ती-ती, चिकन्दिषिष्यन्-न्ती-ती ;
 क्रन्दयमानः, क्रन्दयिष्यमाणः, चाक्रन्दयमानः, चाक्रन्दिष्यमाणः ;
 कन्-कन्दौ-कन्दः ; — — —
 क्रन्दितम्-तः, ^Bक्रन्दितः-तं, चिकन्दिषितः, चाक्रन्दितः-तवान् ;
 क्रन्दः, क्रन्दः, आक्रन्दी,³ चिकन्दिषुः, चिकन्दिषुः, चाक्रन्दः ;
 क्रन्दितव्यम्, क्रन्दयितव्यम्, चिकन्दिषितव्यम्, चाक्रन्दितव्यम् ;
 क्रन्दनीयम्, क्रन्दनीयम्, चिकन्दिषणीयम्, चाक्रन्दनीयम् ;
 क्रन्द्यम्, क्रन्द्यम्, चिकन्दिष्यम्, चाक्रन्द्यम् ;
 ईषत्क्रन्दः-दुष्क्रन्दः-सुक्रन्दः ; — — —
 क्रन्दयमानः, क्रन्दयमानः, चिकन्दिष्यमाणः, चाक्रन्दयमानः ;

1. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-66) इति णेरयादेशः ।
2. ‘इदितो रुम् धातोः’ (7-1-58) इति रुम् ।
3. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये’ (3-2-78) इति णिनिः ।
- A. ‘ग्रामेयकैर्नागरकैश्च लोकैर्निरीक्ष्यमाणा सह राजकीयैः ।
 कर्मन्दिबन्द्वा प्रकथय्यैव तिरोदधेऽनु स्तनयितुपयाम् ॥’ वा. वि. 3-55.
- B. ‘मनोज्ञगण्डं तमनिन्दितानर्न नन्दात्मजं शारदचन्द्रशीतलम् ।
 पराक्रमवन्दनक्रान्तितासुरं संक्रन्दनक्रन्दितमीक्षितास्महे ॥’ धा. का. 1-10.

कन्दः,	कन्दः,	चिकन्दिषः,	चाकन्दः ;
कन्दितुम्,	कन्दयितुम्,	चिकन्दिषितुम्,	चाकन्दितुम् ;
कन्दा,	कन्दना,	चिकन्दिषा,	चिकन्दयिषा, चाकन्दा ;
कन्दनम्,	कन्दनम्,	चिकन्दिषणम्,	चाकन्दनम् ;
कन्दिता,	कन्दयिता,	चिकन्दिषिता,	चाकन्दिता ;
सङ्कन्ध,	संकन्ध,	सञ्चिकन्दिष्य,	सञ्चाकन्ध ;
कन्दम् २ } कन्दिता २ }	कन्दम् २ } कन्दयिता २ }	चिकन्दिषम् २ } चिकन्दिषिता २ }	चाकन्दम् २ } चाकन्दिता २ }

(164) “कदि वैक्लव्ये” (I-भ्वादिः-772. अक. सेट्. आत्म.)

^Aघटादिः पितृ च ।

‘आह्वाने रोदने क्रन्देः क्रन्देः क्रन्दति क्रन्दति ।

वैक्लव्ये तु तयोर्धात्वोः क्रन्दते क्रन्दते मितोः ॥

मित्वार्थपाठसामर्थ्यात् तयोर्दीर्घविकल्पनम् ।

भवेच्चिण्णमुलोस्तस्मादक्रान्धक्रन्दि सिध्यतः ॥’

(श्लो-105-106.) इति देवः ।

‘कदि आह्वाने रोदने च’ (163) इति धातोरेव, अर्थविशेषे आत्म-
नेपदार्थं मित्वार्थं चानुवादो घटादौ ॥

कन्दकः-न्दिका, कन्दकः-न्दिका, चिकन्दिषकः-षिका, चाकन्दकः-न्दिका ;

कन्दिता-त्री, कन्दयिता-त्री, चिकन्दिषिता-त्री, चाकन्दिता-त्री ;

— कन्दयन्-न्ती, कन्दयिष्यन्-न्ती-ती ; —

कन्दमानः, कन्दयमानः, चिकन्दिषमाणः, चाकन्दमानः ;

कन्दिष्यमाणः, कन्दयिष्यमाणः, चिकन्दिषिष्यमाणः, चाकन्दिष्यमाणः ;

कन्-कन्दौ-कन्दः ; — — —

कन्दिता-तः, ¹कन्दिता-तम्, चिकन्दिषिता-तः, चाकन्दिता-तवान् ;

कन्दः, कन्दः, चिकन्दिषुः, चिकन्दयिषुः, चाकन्दः ;

1. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णेलोपः ।

A. ‘घटादिषु द्विहापूर्वपठितास्सर्वदा मितः । बहिस्स्थस्येह पाठे तु मित्वमुक्तेऽर्थ एव
हि’ ॥ (धातुकाव्यव्याख्याने) इत्यनेन न्यायेन वैकल्ये एव मित्वप्रयुक्तं कार्यम् ।

आह्वानरोदनयोस्तु मित्वं न ।

कन्दितव्यम्, कन्दयितव्यम्, चिकन्दिषितव्यम्, चाकन्दितव्यम् ;

कन्दनीयम्, ¹कन्दनीयम्, चिकन्दिषणीयम्, चाकन्दनीयम् ;

कन्धम्, कन्धम्, चिकन्दिष्यम्, चाकन्धम् ;

ईषत्कन्दः-दुष्कन्दः-सुकन्दः ; — —

कन्धमानः, कन्धमानः, चिकन्दिष्यमाणः, चाकन्धमानः ;

कन्दः, कन्दः, चिकन्दिषः, चाकन्दः ;

कन्दितुम्, कन्दयितुम्, चिकन्दिषितुम्, चाकन्दितुम् ;

²कन्दा, कन्दना, चिकन्दिषा, चिकन्दयिषा, चाकन्दा ;

कन्दनम्, कन्दनम्, चिकन्दिषणम्, चाकन्दनम् ;

कन्दिता, कन्दयिता, चिकन्दिषिता, चाकन्दिता ;

सङ्कन्ध, सङ्कन्ध, प्रचिकन्दिष्य, प्रचाकन्ध ;

कन्दम् २, } कन्दम् २, } चिकन्दिषम् २, } चाकन्दम् २ ;
कन्दिता २, } ³कान्दम् २, } चिकन्दिषिता २, } चाकन्दिता २. }

(165) “कनी दीप्तिकान्तिगतिषु” (I-भ्वादिः-460. सक. सेट्. पर.)

दीप्तिः=प्रकाशः, कान्तिः=शोभा—इति क्षीरस्वामी ।

कानकः-निका, कानकः-निका, चिकनिषकः-षिका, ⁴चङ्कनकः-निका ;

कनिता-त्री, कानयिता-त्री, चिकनिषिता-त्री, चङ्कनिता-त्री ;

^Aकनन्-न्ती, कानयन्-न्ती, चिकनिषन्-न्ती ; —

कनिष्यन्-न्ती-ती, कानयिष्यन्-न्ती-ती, चिकनिषिष्यन्-न्ती-ती ;

1. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णेलोपः ।

2. घटादीनां पित्वात् ‘षिद्धिहादिभ्यः—’ (3-3-104) इति अच् । ‘गुरोश्च—’
(3-3-103) इति वा भः प्रत्ययः ।

3. अनुपधात्वेऽपि घटादिषु पाठसामर्थ्यात् ‘चिण्णमुलोः—’ (6-4-93) इति दीर्घ-
विकल्पः ।

4. ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-85) इति अभ्यासस्य लुक् ।

A. ‘ध्वणच्छिन्नं धाणसमोणितान्शुभान् शोणान् पृथुश्रोणिजनो दुदोह च ।
प्रश्लोणितान् प्रेणनविघ्नणत्क्षितीन् अनुल्वणान् धेनुगणान् कनस्तनान् ॥’

— कानयमानः, कानयिष्यमाणः, चङ्कन्यमानः, चङ्कनिष्यमाणः ;
¹का-कानौ-कानः ; — — —
²कान्तः-न्तं-न्तवान्, कानितं-तः, चिकनिषितः, चङ्कनितः-तवान् ;
 कनः, कानः, चिकनिषुः, चिकानयिषुः, चङ्कनः ;
 कनितव्यम्, कानयितव्यम्, चिकनिषितव्यम्, चङ्कनितव्यम् ;
 कननीयम्, काननीयम्, चिकनिषणीयम्, चङ्कननीयम् ;
 कान्यम्, ³कन्या, कान्यम्, चिकनिष्यम्, चङ्कन्यम् ;
 ईषत्कनः-दुष्कनः-सुकनः ; — — —
 कन्यमानः, कान्यमानः, चिकनिष्यमाणः, चङ्कन्यमानः ;
 कानः, कानः, चिकनिषः, चङ्कनः ;
 कनितुम्, कानयितुम्, चिकनिषितुम्, चङ्कनितुम् ;
 कान्तिः, कानना, चिकनिषा, चिकानयिषा, चङ्कना ;
 कननम्, काननम्, चिकनिषणम्, चङ्कननम् ;
 कनित्वा, कानयित्वा, चिकनिषित्वा, चङ्कनित्वा ;
 सङ्कन्य, सङ्कान्य, प्रचिकनिष्य, प्रचङ्कन्य ;
 कानम् २, } कानम् २, } चिकनिषम् २, } चङ्कनम् २ ; }
 कनित्वा २, } कानयित्वा २, } चिकनिषित्वा २, } चङ्कनित्वा २ ; }
⁴कनकम्.

(166) “कपि चलने” (I-भ्वादिः. 375-अक. सेट्. आत्म.)

कम्पकः-म्पिका, कम्पकः-म्पिका, चिकम्पिषकः-षिका, चाकम्पकः-म्पिका ;
 कम्पिता-ली, कम्पयिता-ली, चिकम्पिषिता-ली, चाकम्पिता-त्री ;
 — ⁵कम्पयन्-न्ती, कम्पयिष्यन्-न्ती-ती ; —

1. ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति दीर्घे नलोपे च रूपम् । एवं क्तिन्प्रत्ययेऽपि ।
2. ईदित्वात् निष्ठायां ‘क्षीदित—’ (7-2-14) इतीणिषेधः । दीर्घः ।
3. कनेर्बत्प्रत्यये टाप् कन्या इति भवति । ‘कन्यायाः, कनीन च’ (4-1-116) इति निर्देशोऽत्र लिङ्गमिति माधवधायुवृत्तौ ।
4. ‘क्वुन् क्षिल्पसंज्ञयोः’ (द. उ. 3-5.) इति क्वुन् ।
5. ‘निगणचलनार्थेभ्यश्च’ (1-3-87) इत्यनेन ण्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

कम्पमानः, — चिकम्पिषमाणः, चाकम्पयमानः ;
 कम्पिष्यमाणः, — चिकम्पिषिष्यमाणः, चाकम्पिष्यमाणः ;
 कन्-कम्पौ-कम्पः ; — — —
 कम्पितम्-तः-तवान्, } कम्पितः-तम्, चिकम्पिषितः-चाकम्पितः-तवान् ;
¹विकपितम्-तः-तवान्, }
 कम्पः, ²कम्पनः, ³कम्पः, ^A ⁴शिरःकम्पी, चिकम्पिषुः, चिकम्पयिषुः, चाकम्पः ;
 कम्पितव्यम्, कम्पयितव्यम्, चिकम्पिषितव्यम्, चाकम्पितव्यम् ;
 कम्पनीयम्, कम्पनीयम्, चिकम्पिषणीयम्, चाकम्पनीयम् ;
 कम्प्यम्, कम्प्यम्, चिकम्पिष्यम्, चाकम्प्यम् ;
 ईषत्कम्पः-दुष्कम्पः-सुकम्पः ; — — —
 कम्पयमानः, कम्पयमानः, चिकम्पिष्यमाणः, चाकम्पयमानः ;
^Bकम्पः, कम्पः, चिकम्पिषः, चाकम्पः ;
 कम्पितुम्, कम्पयितुम्, चिकम्पिषितुम्, चाकम्पितुम् ;
 कम्पा, कम्पना, चिकम्पिषा, चिकम्पयिषा, चाकम्पा ;
 कम्पनम्, कम्पनम्, चिकम्पिषणम्, चाकम्पनम् ;
 कम्पित्वा, कम्पयित्वा, चिकम्पिषित्वा, चाकम्पित्वा ;
 विकम्प्य, विकम्प्य, प्रचिकम्पिष्य, प्रचाकम्प्य ;
 कम्पम् २ } कम्पम् २ } चिकम्पिषम् २ } चाकम्पम् २ }
 कम्पित्वा २ } कम्पयित्वा २ } चिकम्पिषित्वा २ } चाकम्पित्वा २. }

1. ‘लङ्गिकम्प्योरुपतापशरीरविकारयोरुपसंख्यानम्—’ (वा. 6-4-24) इति लुप्तो लोपः । अन्यत्र विकम्पित इत्येव । यः शिरः असकृत् कम्पयति रोगवशात्—स विकपितः । ‘वीडाव्याधयोः प्रदीपोक्ता लङ्गिकम्प्योर्नलोपिता । निस्स्वो विलगितो नित्यं, वातात् विकपिता तनुः ॥’ इति प्र. सर्वस्वे ।
2. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति, ‘चलनशब्दार्थादिकर्मकाद्युच्’ (3-2-148) इति वा युच् ताच्छीलिकः ।
3. ‘नभिकम्पिस्म्यजस—’ (3-2-167) इति ताच्छीलिकः । रः वासरूपविधिना भवत्येव । ‘ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीति प्राथिकं, तेन कम्प्रा-कम्पना इति सिद्धम्’ इति सि. कौमुदी ॥
4. ‘सुप्यजातौ णिनिः—’ (3-2-78) इति णिनिः । अन्तर्भावित्यर्थोऽयम् ।
- A. ‘अकम्पं मासतिर्दीप्ति नम्रः प्रावेशश्च गुह्यम् ॥’ भ. का. 7-23.
- B. ‘सकम्पहेरम्बसमानलम्बनाः समाव्रजजम्बितघण्टिकास्तदा ।’ धा. का. 1-49.

(167) “कवृ वर्णे” (I-भ्वादि:-380. अक. सेट्. आत्म.)

वर्णनम्=वर्णः-शुक्लादिः, इति क्षीरस्वामी ।

कावकः-बिका, कावकः-बिका, चिकविषकः-षिका, चाकवकः-बिका ;
कविता-त्री, कावयिता-त्री, चिकविषिता-त्री, चाकविता-त्री ;

— कावयन्-न्ती, कावयिष्यन्-न्ती-ती; —

कवमानः, कावयमानः, चिकविषमाणः, चाकव्यमानः ;
कविष्यमाणः, कावयिष्यमाणः, चिकविषिष्यमाणः, चाकविष्यमाणः ;
कप्-कब्-कबौ-कवः ; — — —

कवितम्-तः, कावितः-तम्, चिकविषितः, चाकवितः-तवान् ;
कवः, कावः, चिकविषुः, चिकावयिषुः, चाकवः ;
कवितव्यम्, कावयितव्यम्, चिकविषितव्यम्, चाकवितव्यम् ;
कवनीयम्, कावनीयम्, चिकविषणीयम्, चाकवनीयम् ;
¹कव्यम्, काव्यम्, चिकविष्यम्, चाकव्यम् ;

ईषत्कवः-दुष्कवः-सुकवः ; — — —

कव्यमानः, काव्यमानः, चिकविष्यमाणः, चाकव्यमानः ;

कावः, कावः, चिकविषः, चाकवः ;

कवितुम्, कावयितुम्, चिकविषितुम्, चाकवितुम् ;

कसिः, कावना, चिकविषा, चिकावयिषा, चाकवा ;

कवनम्, कावनम्, चिकविषणम्, चाकवनम् ;

कवित्वा, कावयित्वा, चिकविषित्वा, चाकवित्वा ;

प्रकव्य, प्रकाव्य, प्रचिकविष्य, प्रचाकव्य ;

कावम् २, } कावम् २, } चिकविषम् २, } चाकवम् २ ; }
कवित्वा २, } कावयित्वा २, } चिकविषित्वा २, } चाकवित्वा २ ; }

^Aकवरः²-³री, कवुरः.

1. ‘पोरदुपधात्’ (3-1-98.) इति यत् ।

2. कवरः कवुरः, इतीमौ औणादिकप्रत्ययान्तौ ।

3. ‘जानपद—’ (4-1-42.) इत्यादिना केशपाशविषये ङीप् । कवरी केशवेशः ।
अन्यत्र कवरा ।

A. ‘सकम्पहेरम्बसमानलम्बनाः समाप्रजन् अम्बितघण्टिकास्तदा ।

प्रलम्बस.नाः कवरत्विषो वृषाः अङ्गीविताः क्षीबतयाऽतिशीभराः ॥’ धा. का. 1-49.

(168) “कमु कान्तौ” (I-भ्वादि:-443. सक. सेट्. आत्म.)

कान्तिः=इच्छा ।

¹कामकः } मिका, कामकः-मिका, ³चिकामयिषकः-षिका, }
²कामकः } चिकमिषकः-षिका, }

⁴चङ्कामकः-मिका ; }⁵चङ्कमकः-मिका ; }

कामयिता-त्री, } कामयिता-त्री, चिकामयिषिता-त्री, } चङ्कामयिता-त्री ; }
कमिता-त्री, } चिकमिषिता-त्री, } चङ्कमिता-त्री ; }

— ⁶कामयन्-न्ती, कामयिष्यन्-न्ती-ती ; —

⁶कामयमानः, कामयमानः, चिकामयिषमाणः } चङ्कामयमानः ; }
चिकमिषमाणः } चङ्कमयमानः ; }

कामयिष्यमाणः, कामयिष्यमाणः, चिकामयिषिष्यमाणः, }
चिकमिषिष्यमाणः, }

⁷चङ्कामयिष्यमाणः ; }⁸चङ्कमिष्यमाणः ; }⁹कान्-कामौ-कामः ; — — —

⁸कामितम्-तः-तवान्, } कामितम्-तः, चिकामयिषितः, } चङ्कामितः }
⁹कान्तम्-न्तः-न्तवान्, } चिकमिषितः, } चङ्कमितः } तवान् ; }

1. ‘कमेणिङ्’ (3-1-30) इति स्वार्थे णिङ् । अमन्तत्वेन मित्वं तु न, ‘न कस्य-
मिचमाम्’ (ग. सू. भ्वादौ) इति निषेधात् । अतः, ‘अत उपधायाः’ (7-2-116)
इति वृद्धिः । एवं घञ्यपि ।2. ‘आयादय आर्धधातुके वा’ (3-1-31) इति णिङो वैकल्पिकत्वात् णिङभावपक्षे,
ण्वुलि वृद्धौ रूपम् । ‘नोदात्तोपदेशस्य—’ (7-3-4) इति निषेधस्तु न; ‘अनाचमि-
कमिवमीनाम्’ (वा. 7-3-34) इति निषेधात् ।

3. णिङ्पक्षे रूपम् । एवं सज्जन्ते सर्वत्र बोध्यम् ।

4. यङन्तात् ण्वुलि ‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’ (7-4-86) इति अभ्यासे नृक् ।

5. णिङन्तात् ‘णिचश्च’ (1-3-74) इत्युभयपदी, न तु णिङन्तात् ।

6. शानचः शित्वेन आर्धधातुकत्वाभावात् नित्यं णिङ् । णिङो ङित्वात् ‘अनुदात्तङित
आत्मनेपदम्’ (1-3-12) इति आत्मनेपदमेव ।7. णिङन्तात् शुद्धाच्च धातोः क्तिपि ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति दीर्घः ।
‘मो नो धातोः’ (8-2-64) इति नत्वम् ।8. णिङ्पक्षे ‘णेरनिटि’ (6-4-61) इति निष्ठायां णिङो लोपः । सूत्रे ‘णेः’ इत्यनेन
णिङोऽपि ग्रहणम् ।9. णिङभावपक्षे, धातोरुदित्वात् क्त्वायाम् इङ्गिकल्पः । तेन ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15)
इति निष्ठायामिण्णिषेधे, ‘अनुनासिकस्य—’ (6-4-15) इति दीर्घे च रूपम् ।

{ कामः-कमः, ¹प्रकामी, ²मांसकामः-मांसकामा, ³हन्तुकामः^A, ^Bहरिकामा,
⁴कम्रः^C, ⁵कमनः, ⁶कामुक^D:-कामुकी-कामुका, कामः, चिकामयिषुः,

चिकमिषुः, चङ्कामः-चङ्कमः;

कामयितव्यम्, { कामयितव्यम्, चिकामयिषितव्यम्, } चङ्कामयितव्यम्; }
 कमितव्यम्, { चिकमिषितव्यम्, } चङ्कमितव्यम्; }

⁷प्रकामनीयम्, { कामनीयम्, चिकामयिषणीयम्, } चङ्कामनीयम्; }
 प्रकमनीयम्, { चिकमिषणीयम्, } चङ्कमनीयम्; }

⁸काम्यम्-⁹कम्यम्, काम्यम्, चिकामयिष्यम्, } चङ्काम्यम्-चङ्कम्यम्;
 चिकमिष्यम्, }

ईषत्कामः-दुष्कामः-सुकामः, ईषत्कमः-दुष्कमः-सुकमः; —

1. ताच्छील्ये णिनिः ।
2. 'शीलिकामिभक्ष्यावरिभ्यो णः' (वा. 3-2-1) इति अणपवादः णः । तेन स्त्रियां टाप् ।
3. 'तुं काममनसोरपि ।' (वा. 6-3-109) इति तुमुनो मकारस्य लोपः ।
4. 'नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः' (3-2-167) इति ताच्छीलिको रः प्रत्ययः ।
5. 'अनुदात्तेश्च हलादेः' (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः । 'ताच्छीलिकेषु 'वाऽसरूपः—' (3-1-94) इति विधिर्नास्तीति प्राथिकम्; तेन कम्प्रा कमना युवतिः, इति सिद्धम्—' इति सि. कौमुदी ।
6. 'लषपतपदस्थाभूकमगम—' (3-2-154) इत्यादिना तच्छीलादिषु उक्त्वा । स्त्रियां, 'जानपद—' (4-1-42) इति विहितः ङीष् 'कामुकी मैथुनेच्छा चेत्, कामुकाऽन्या, ' (वा. 4-1-42) इति वार्तिकेन अर्थविशेषे नियमितः ।
7. 'न भाभूप्रकमिगमि—' (8-4-34) इति, 'प्यन्तभादीनामुपसंख्यानम्' (वा. 8-4-34) इति च णत्वनिषेधः ।
8. णिजन्तात्—णिजन्ताच्च 'अचो यत्' (3-1-97) इति यत् ।
9. शुद्धाद्धातोः 'पोरदुपधात्' (3-1-98) इति यत् ।
- A. 'इन्द्राबृहस्पत्युपक्लृप्तमन्त्रा उत्साहिनोऽनीवरुणौ तथाऽन्ये । सुरा भवन्तं बत हन्तुकामाः प्रबोधयाचकुरधोक्षजं तम् ॥' वा. वि. 2. 33.
- B. 'स्तुतिशीला हरिकामा फलभक्षा कानने व्रताचारा । तदुपग्रहप्रतीक्षा वसति द्वन्द्वक्षमा मुनिश्रेणी ॥' इति प्र. सर्वस्वे ।
- C. 'कम्प्राभिरावृतः स्त्रीभिराशंसुः क्षेममात्मनः । इच्छुः प्रसादं प्रणमन् सुग्रीवः प्रावदन् नृपम् ॥' भ. का. 7-24.
- D. 'प्रधिष्य भूषाः परिषुष्य मालिकाः प्रघृष्य घोणापुटघूर्णिचन्दनम् । पणाय्यरूपाः पविताकृतीन् ययुर्भामिन्य एवाक्षमया स्वकामुकान् ॥'

काम्यमानः, { काम्यमानः, चिकामयिष्यमाणः, } चङ्काम्यमानः-चङ्कम्यमानः;
 कम्यमानः, { चिकमिष्यमाणः, }

^Aकामः-कामः, कामः, चिकामयिषः, चिकमिषः, चङ्कामः-चङ्कमः;

कामयितुम्-कमितुम्, कामयितुम्, चिकामयिषितुम्, } चङ्कामयितुम्; }
 चिकमिषितुम्, } चङ्कमितुम्; }

कामना-^Bकान्तिः, कामना, चिकामयिषा-चिकमिषा, ¹चङ्कामा-चङ्कमा;

कामनम्, { कामनम्, चिकामयिषणम्-चिकमिषणम्, चङ्कामनम्-चङ्कमनम्;
 कमनम्, }

कामयित्वा, { कामयित्वा, चिकामयिषित्वा } चङ्कामयित्वा-चङ्कमित्वा;
²कमित्वा, कान्त्वा, { चिकमिषित्वा }

प्रकाम्य-प्रकम्य, प्रकाम्य, प्रचिकामयिष्य-प्रचिकमिष्य, प्रचङ्काम्य-प्रचङ्कम्य;

³कामम् २ कामयित्वा २ } कामम् २ } चिकामयिषम् २,
 कामम् २ कमित्वा २ कान्त्वा २ } कामयित्वा २ } चिकामयिषित्वा २,

चिकमिषम् २, } चङ्कामम् २- चङ्कमम् २; }
 चिकमिषित्वा २, } चङ्कामयित्वा २- चङ्कमित्वा २;

⁴कमठः, ⁵कन्तुः, ⁶कमलम्, ⁷कंसः.

1. 'यस्य हलः' (6-4-49) इति यलोपे, अतो लोपे च रूपमेवम् ।
2. णिडभावपक्षे धातोरुदित्वात् 'उदितो वा' (7-2-56) इति क्त्वायामिड्विकल्पः । इडभावपक्षे दीर्घे रूपम् ।
3. 'न कम्यमि—' (ग. सू. भ्वादौ) इति मित्वनिषेधात् णिजन्तात् णिजन्ताच्च न दीर्घविकल्पः ।
4. 'कमेरठः' (द. उ. 5. 5.) इत्यठः प्रत्ययः । कमठः=कूर्मः, भिक्षाभाजनं वा ।
5. औणादिके (द. उ. 1-112) कुप्रत्यये तुगागमः । कन्तुः=कामी ।
6. औणादिके (द. उ. 8-107) कलप्रत्यये रूपम् । कमलम्=पद्मम् ।
7. औणादिके (द. उ. 9-21.) सप्रत्यये रूपम् ।

A. 'यायास्त्वमिति कामो मे गन्तुमुत्सहसे न च ।

इच्छुः कामयितुं त्वं माम् इत्यसौ जगदे तथा ॥' भ. का. 5-59.

B. 'सायन्तनीं तिथिप्रणयः पङ्कजानां दिवातनीम् ।

कामितं काम्या सदात्म्या देवयन्तीं ह्यविधिमता ॥' भ. का. 5-85.

(169) “कर्ज व्यथने” (I-भ्वादि:-228. सक. सेट्. पर.)

व्यथनम् = भयदुःखम्, चलनं च ।

कर्जकः-र्जिका, कर्जकः-र्जिका, चिकर्जिषकः-षिका, चाकर्जकः-र्जिका ;

कर्जिता-त्री, कर्जयिता-त्री, चिकर्जिषिता-त्री, चाकर्जिता-त्री ;

कर्जन्-न्ती, कर्जयन्-न्ती, चिकर्जिषन्-न्ती ; —

कर्जिष्यन्-न्ती-ती, कर्जयिष्यन्-न्ती-ती, चिकर्जिषिष्यन्-न्ती-ती ;

— कर्जयमानः, कर्जयिष्यमाणः, चाकर्जयमानः, चाकर्जिष्यमाणः ;

¹कर्क-कर्ग-कर्जो-कर्जः ; — — —^Aकर्जितम्-तः, कर्जितः-तम्, चिकर्जिषितः, चाकर्जितः-तवान् ;कर्जः, ²कर्जनः, कर्जः, चिकर्जिषुः, चिकर्जयिषुः, चाकर्जः ;³प्रनिकर्जितव्यम्, कर्जयितव्यम्, चिकर्जिषितव्यम्, चाकर्जितव्यम् ;

कर्जनीयम्, कर्जनीयम्, चिकर्जिषणीयम्, चाकर्जनीयम् ;

⁴कर्ज्यम्, कर्ज्यम्, चिकर्जिष्यम्, चाकर्ज्यम् ;

ईषत्कर्जः-दुष्कर्जः-सुकर्जः ; — — —

कर्ज्यमानः, कर्ज्यमानः, चिकर्जिष्यमाणः, चाकर्ज्यमानः ;

कर्जः, कर्जः, चिकर्जिषः, चाकर्जः ;

कर्जितुम्, कर्जयितुम्, चिकर्जिषितुम्, चाकर्जितुम् ;

कर्जा, कर्जना, चिकर्जिषा, चाकर्जा ;

कर्जनम्, कर्जनम्, चिकर्जिषणम्, चाकर्जनम् ;

कर्जित्वा, कर्जयित्वा, चिकर्जिषित्वा, चाकर्जित्वा ;

प्रकर्ज्य, प्रकर्ज्य, सञ्चिकर्जिष्य, सञ्चाकर्ज्य ;

कर्जम् २, } कर्जम् २, } चिकर्जिषम् २, } चाकर्जम् २ ;

कर्जित्वा २, } कर्जयित्वा २, } चिकर्जिषित्वा २, } चाकर्जित्वा २. }

1. ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमाच्च संयोगान्तलोपः ।

2. ‘चलनशब्दादिर्कर्मकाद्युच्’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।

3. ‘शेषे विभाषाऽकखादौ—’ (8-4-18) इति पर्युदासात् णत्वं न ।

4. निष्ठायां सेट्वात् ‘चजोः कु—’ (7-3-52) इति कुत्वं न ।

A. ‘अकर्जितोऽसौ हरिर्कर्जनोत्कधीः अजत्पशुवातमजेन तेजितम् ।

लसत्खजकं व्रजमासदत् क्रमात् अखञ्जितैरेजितचामरैर्द्वैः ॥’ धा. का. 1-31.

(170) “कर्ण भेदने” (X-चुरादि:-1924. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

‘छिद्र कर्णभेदने’ (X-1924) इत्यत्र ‘कर्ण’ इति पृथग्धात्वन्तरं
इति पक्षे रूपाणि विलिख्यन्ते ।कर्णकः-र्णिका, चिकर्णयिषकः-षिका ; ¹

कर्णयिता-त्री, चिकर्णयिषिता-त्री ;

कर्णयन्-न्ती, चिकर्णयिषन्-न्ती ;

कर्णयिष्यन्-न्ती-ती, चिकर्णयिषिष्यन्-न्ती-ती ;

कर्णयमानः, चिकर्णयिषमाणः ;

कर्णयिष्यमाणः, चिकर्णयिषिष्यमाणः ;

कर्ण-कर्णौ-कर्णः ; —

कर्णितम्-तः, चिकर्णयिषितः-तवान् ;

कर्णः, चिकर्णयिषुः ;

कर्णयितव्यम्, चिकर्णयिषितव्यम् ;

कर्णनीयम्, चिकर्णयिषणीयम् ;

कर्ण्यम्, चिकर्णयिष्यम् ;

ईषत्कर्णः-दुष्कर्णः-सुकर्णः ; —

कर्ण्यमानः, चिकर्णयिष्यमाणः ;

कर्णः, चिकर्णयिषः ;

कर्णयितुम्, चिकर्णयिषितुम् ;

कर्णना, चिकर्णयिषा ;

कर्णनम्, चिकर्णयिषणम् ;

कर्णयित्वा, चिकर्णयिषित्वा ;

प्रकर्ण्य, प्रचिकर्णयिष्य ;

कर्णम् २, } चिकर्णयिषम् २ ; }

कर्णयित्वा २, } चिकर्णयिषित्वा २. }

(171) “कर्त शैथिल्ये” (X-चुरादि:-1916. सक. सेट्. उभ.) अदन्तः ।

‘कर्ण भेदने’ (170) इति धातुवद्रूपाणि सर्वाणि ज्ञेयानि ।

1. अदन्तत्वेनानेकाच्चात् यङ् न ।

(172) “कर्व कुत्सिते शब्दे” (I-भ्वादि:-59. अक. सेट्. पर.)

कुत्सितशब्दः=कौक्षरवः ।

‘कर्व व्यथने’ (169) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि ।

(173) “कर्व गतौ” (I-भ्वादि:-420. सक. सेट्. पर.)

कर्वक:-र्विका, कर्वक:-र्विका, चिकर्विषक:-षिका, चाकर्वक:-र्विका ;
कर्विता-त्री, कर्वयिता-त्री, चिकर्विषिता-त्री, चाकर्विता-त्री ;
कर्वन्-न्ती, कर्वयन्-न्ती, चिकर्विषन्-न्ती ; —
— कर्वयमाणः, कर्वयिष्यमाणः, चाकर्वयमाणः, चाकर्विष्यमाणः ;

¹कर्प्-कर्ब-कर्बो-कर्वः ; — — —
कर्वितम्-तः, कर्वितः-तम्, चिकर्विषितः, चाकर्वितः-तवान् ;
कर्वः, कर्वः, चिकर्विषुः, चिकर्वयिषुः, चाकर्वः ;
कर्वितव्यम्, कर्वयितव्यम्, चिकर्विषितव्यम्, चाकर्वितव्यम् ;
²कर्वणीयम्, कर्वणीयम्, चिकर्विषणीयम्, चाकर्वणीयम् ;
कर्व्यम्, कर्व्यम्, चिकर्विष्यम्, चाकर्व्यम् ;
ईषत्कर्बः-दुष्कर्बः-सुकर्वः ; — — —
कर्व्यमाणः, कर्व्यमाणः, चिकर्विष्यमाणः, चाकर्व्यमाणः ;
कर्वः, कर्वः, चिकर्विषः, चाकर्वः ;
कर्वितुम्, कर्वयितुम्, चिकर्विषितुम्, चाकर्वितुम् ;
कर्वा, कर्वणा, चिकर्विषा, चाकर्वा ;
कर्वणम्, कर्वणम्, चिकर्विषणम्, चाकर्वणम् ;
कर्वित्वा, कर्वयित्वा, चिकर्विषित्वा, चाकर्वित्वा ;
^Aप्रकर्व्य, प्रकर्व्य, संचिकर्विष्य, प्रचाकर्व्य ;
कर्वम् २, } कर्वम् २, } चिकर्विषम् २, } चाकर्वम् २ ; }
कर्वित्वा २, } कर्वयित्वा २, } चिकर्विषित्वा २, } चाकर्वित्वा २. }

1. ‘वाऽवसाने’ (8-4-56) इति चत्वर्यविकल्पः ।

2. ‘अद्रकुप्वाङ्नुम्—’ (8-4-2) इति णत्वम् ।

A. ‘ह्यैरुपुरम्फैः द्रुतमर्बतो रवेः पर्वद्विरालर्ब्यत रक्तिमा करैः ।

प्रबर्ब्य शैलानुपमर्ब्य पद्मिनीं प्रकर्व्य चाशाः श्रमशोणितैरिव ॥’ धा. का. 1-54.

(173-A) “कर्व दपे” (I-भ्वादि:-581. अक. सेट्. पर.)

कर्वक:-र्विका, कर्वक:-र्विका, चिकर्विषक:-षिका, चाकर्वक:-र्विका ;
कर्विता-त्री, कर्वयिता-त्री, चिकर्विषिता-त्री, चाकर्विता-त्री ;
^Aकर्वन्-न्ती, कर्वयन्-न्ती, चिकर्विषन्-न्ती ; —
कर्विष्यन्-न्ती-ती, कर्वयिष्यन्-न्ती-ती, चिकर्विषिष्यन्-न्ती-ती ; —
¹व्यतिकर्वमाणः, कर्वयमाणः, — चाकर्व्यमाणः ;
व्यतिकर्विष्यमाणः, कर्वयिष्यमाणः, — चाकर्विष्यमाणः ;
²प्रकः-प्रकरौ-प्रकरः ; — — —
कर्वितम्-तः, कर्वितः-तम्, चिकर्विषितः, चाकर्वितः-तवान् ;
कर्वः, कर्वः, चिकर्विषुः, चिकर्वयिषुः, चाकर्वः ;
कर्वितव्यम्, कर्वयितव्यम्, चिकर्विषितव्यम्, चाकर्वितव्यम् ;
कर्वणीयम्, कर्वणीयम्, चिकर्विषणीयम्, चाकर्वणीयम् ;
कर्व्यम्, कर्व्यम्, चिकर्विष्यम्, चाकर्व्यम् ;
ईषत्कर्बः-दुष्कर्बः-सुकर्वः ; — — —
कर्व्यमाणः, कर्व्यमाणः, चिकर्विष्यमाणः, चाकर्व्यमाणः ;
कर्वः, कर्वः, चिकर्विषः, चाकर्वः ;
कर्वितुम्, कर्वयितुम्, चिकर्विषितुम्, चाकर्वितुम् ;
³कर्वा, कर्वणा, चिकर्विषा, चिकर्वयिषा, चाकर्वा ;
कर्वणम्, कर्वणम्, चिकर्विषणम्, चाकर्वणम् ;
कर्वित्वा, कर्वयित्वा, चिकर्विषित्वा, चाकर्वित्वा ;
सङ्कर्व्य, संकर्व्य, सञ्चिकर्विष्य, सञ्चाकर्व्य ;
कर्वम् २, } कर्वम् २, } चिकर्विषम् २, } चाकर्वम् २ ; }
कर्वित्वा २, } कर्वयित्वा २, } चिकर्विषित्वा २, } चाकर्वित्वा २. }

1. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति ज्ञानच् ।

2. ‘राल्लोपः’ (6-4-21) इति वकारस्य लोपः । रुत्वविसर्गौ । रेफान्तोऽयं शब्दः ।

3. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अः प्रत्ययः ।

A. ‘अफर्विताकाङ्क्षितमर्वके सतां मांसादिसञ्चर्वकदुष्टमर्वकम् ।

कर्वद्वधूकेलिरसेन खर्वितं गवर्विकं शर्वपरेण सर्वताम् ॥’ धा. का. 1-74.

(174) “कल शब्दसंख्यानयोः” (I-भ्वादिः-497. सक. सेट्. आत्म.) -

‘कलेः कालयति क्षेपे, गतिसंख्यानयोर्द्वयोः ।

कलयेत्, शब्दसंख्यानविषये कलते शपि ॥’ (श्लो-155) इति देवः ।

कालकः-लिका, कालकः-लिका, चिकलिषकः-षिका, चाकलकः-लिका ;
कलिता-त्री, कालयिता-त्री, चिकलिषिता-त्री, चाकलिता-त्री ;

— कालयन्-न्ती, कालयिष्यन्-न्ती-ती ; —

कलमानः, कालयमानः, चिकलिषमाणः, चाकल्यमानः ;

कलिष्यमाणः, कालयिष्यमाणः, चिकलिषिष्यमाणः, चाकलिष्यमाणः ;

कल्-कलौ-कलः ; — — —

कलितम्-तः, कालितः-तम्, चिकलिषितः, चाकलितः-तवान् ;

^Aकलः, विकलः, सकलः, ¹कलनः, कालः, चिकलिषुः, चिकालयिषुः, चाकलः ;

कलितव्यम्, कालयितव्यम्, चिकलिषितव्यम्, चाकलितव्यम् ;

²प्रनिकलनीयम्, प्रनिकालनीयम्, चिकलिषणीयम्, चाकलनीयम् ;

काल्यम्, काल्यम्, चिकलिष्यम्, चाकल्यम् ;

ईषत्कलः-दुष्कलः-सुकलः ; — — —

कल्यमानः, काल्यमानः, चिकलिष्यमाणः, चाकल्यमानः ;

³कालः-काली, कालः, चिकलिषः, चाकलः ;

कलितुम्, कालयितुम्, चिकलिषितुम्, चाकलितुम् ;

कलितः, ⁴कला, कालना, चिकलिषा, चिकालयिषा, चाकला ;

कलनम्, कालनम्, चिकलिषणम्, चाकलनम् ;

कलित्वा, कालयित्वा, चिकलिषित्वा, चाकलित्वा ;

1. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।

2. ‘शेषे विभाषा—’ (8-4-18) इति गत्वनिषेधः ।

3. ‘अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्’ (3-3-19) इति घञ् । स्त्रियां ‘जानपद—’ (4-1-42) इत्यादिना लीष् वर्णे विवक्षिते, काली । अन्यत्र काला ।

4. बाहुलकात् अङ् ।

A. ‘मामल्यमानं स्मितमलिकावलीमाभाल्यदैत्याधिपभल्लनोद्धुरम् ।

कलोः कलोलकलिन्दजाजले बालैस्तयूगिरसह देवनोत्सुकम् ॥’ घा. का. 1-64.

संकल्य, प्रकाल्य, प्रचिकलिष्य, प्रचाकल्य ;
कालम् २, } कालम् २, } चिकलिषम् २, } चाकलम् २ ; }
कलित्वा २, } कालयित्वा २, } चिकलिषित्वा २, } चाकलित्वा २. }

(175) “कल क्षेपे” (X-चुरादिः-1604. सक. सेट्. उभ.)

‘कलेः कालयति क्षेपे, गतिसंख्यानयोर्द्वयोः ।

कलयेत्, शब्दसंख्यानविषये कलने शपि ॥’ (श्लो-155) इति देवः ।

कालकः-लिका, ¹चिकालयिषकः-षिका ;

कालयिता-त्री, चिकालयिषिता-त्री ;

कालयन्-न्ती, चिकालयिषन्-न्ती ;

कालयिष्यन्-न्ती-ती, चिकालयिषिष्यन्-न्ती-ती ;

कालयमानः, चिकालयिषमाणः ;

कालयिष्यमाणः, चिकालयिषिष्यमाणः ;

काल-कलौ-कालः ; — — —

कालितम्-तः, चिकालयिषितः-तवान् ;

कालः, चिकालयिषुः ;

कालयितव्यम्, चिकालयिषितव्यम् ;

कालनीयम्, चिकालयिषणीयम् ;

^Aकाल्यम्, चिकालयिष्यम् ;

ईषत्कालः-दुष्कालः-सुकालः ; — — —

काल्यमानः, चिकालयिष्यमाणः ;

कालः, चिकालयिषः ;

कालयितुम्, चिकालयिषितुम् ;

कालना, चिकालयिषा ;

कालनम्, चिकालयिषणम् ;

कालयित्वा, चिकालयिषित्वा ;

1. अनेकाच्चात् यङ् न ।

A. ‘कालयत्रेवेलनकरोऽयमवेलयद् द्रामन्यांश्च तेलितकृपः खलु कंसचाल्यान् । सम्पा-
लयेद् विपतल्लयपशुत्वंभूमा क्षमामेष राम इव शर्पनखाविचोटी ॥’ घा. का. 3-22.

प्रकलय,	प्रचिकलयिष्य ;
कालम् २, }	चिकलयिषम् २ ; }
कलयित्वा २, }	चिकलयिषित्वा २. }

(176) “कल गतौ संख्याने च”

(X-चुरादि:-1866. सक. सेट्. उभ. अदन्तः ।

‘कलेः कालयति क्षेपे, गतिसंख्यानयोर्द्वयोः ।

कलयेत्, शब्दसंख्यानविषये कलते शपि ॥’ (श्लो. 155) इति देवः ।

¹ कलकः-लिका,	¹ चिकलयिषकः-षिका ;
कलयिता-त्री,	चिकलयिषिता-त्री ;
कलयन्-न्ती,	चिकलयिषन्-न्ती ;
कलयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकलयिषिष्यन्-न्ती-ती ;
कलयमानः,	चिकलयिषमाणः ;
कलयिष्यमाणः,	चिकलयिषिष्यमाणः ;
कल्-कलौ-कलः ;	—
कलितम्-तः,	चिकलयिषितः-तवान् ;
कलः,	चिकलयिषुः ;
कलयितव्यम्,	चिकलयिषितव्यम् ;
कलनीयम्,	चिकलयिषणीयम् ;
ईषत्कलः-दुष्कलः-सुकलः ;	—
कल्यम्,	चिकलयिष्यम् ;
कल्यमानः,	चिकलयिष्यमाणः ;
कलः,	चिकलयिषः ;
कलयितुम्,	चिकलयिषितुम् ;
कलना,	चिकलयिषा ;
सङ्कलनम्,	चिकलयिषणम् ;

1. अत्र सर्वत्र अलोपस्य स्थानिवत्वात् उपधावृद्धिर्न ।

कलयित्वा,	चिकलयिषित्वा ;
¹ सङ्कलय,	प्रचिकलयिष्य ;
कलम् २, }	चिकलयिषम् २ ; }
कलयित्वा २, }	चिकलयिषित्वा २. }

(177) “कल अव्यक्ते शब्दे” (I-भ्वादि:-498. अक. सेट्. आत्म.)

‘कथं श्लाघायाम्’ (160) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि रूपानि ज्ञेयानि । ‘कल अशब्दे’ इति धातुमधुं क्षीरस्वाम्यादयः पठन्ति । ‘अशब्दः=तूष्णीभ्भावः’ इति च विवृण्वन्ति ।

(178) “कश गतिशासनयोः” (II-अदादि:-1024. अक. सेट्. आत्म.)

‘कसि’ ‘कस’ इत्यनयोः पाठान्तरम् ।

काशकः-शिका,	काशकः-शिका,	चिकशिषकः-षिका,	² चाकशकः-शिका ;
कशिता-त्री,	काशयिता-त्री,	चिकशिषिता-त्री,	चाकशिता-त्री ;
—	काशयन्-न्ती,	काशयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
³ कशानः,	काशयमानः,	चिकशिषमाणः,	चाकश्यमानः ;
कशिष्यमाणः,	काशयिष्यमाणः,	चिकशिषिष्यमाणः,	चाकशिष्यमाणः ;
⁴ कट्-कङ्-कशौ-कशः ;	—	—	—
कशितम्-तः,	काशितः-तम्,	चिकशिषितः,	चाकशितः-तवान् ;
कशः,	⁵ कशा, प्रतिष्कशः, ⁶ काशः,	चिकशिषुः,	चिकाशयिषुः, चाकशः ;
कशितव्यम्,	काशयितव्यम्,	चिकशिषितव्यम्,	चाकशितव्यम् ;
^A कशनीयम्,	प्रनिकाशनीयम्,	चिकशिषणीयम्,	चाकशनीयम् ;
काश्यम्,	काश्यम्,	चिकशिष्यम्,	चाकश्यम् ;

1. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति णेरयादेशः ।
  2. ‘दीर्घोऽकितः’ (7-4-83) इति अभ्यासे दीर्घः ।
  3. ‘अदिप्रभृतिभ्यः शपः’ (2-4-72) इति शपो लुक् ।
  4. ‘वश्चभ्रस्ज—’ (8-2-36) इति षत्वम् । जश्त्वम् ।
  5. पचाद्यचि टाप् ।
  6. ‘प्रतिष्कशश्च कशेः’ (6-1-152) इति पचाद्यचि सुट् । षत्वं च । वार्ता-पुरुषः सहायः पुरोयायी वा प्रतिष्कश इत्युच्यते । ‘ग्राममथ प्रवेक्ष्यामि भवमेवं प्रतिष्कशः ।’ इति काशिका ।
- A. ‘स्वीयैश्चकंसे कशनीयकासी रमोष्ठर्निंसी नतचितनिञ्जी ॥’ धा. का. 2-45.

कसितम्-तः, कासितः-तम्, चिकसिषितः, चनीकसितः-तवान् ;
कसः, ¹कासः, ²कस्वरः, ^Aकशनीयकासी, कासः, चिकसिषुः,

चिकासयिषुः, चनीकसः ;

कसितव्यम्, कासयितव्यम्, चिकसिषितव्यम्, चनीकसितव्यम् ;
कसनीयम्, कासनीयम्, चिकसिषणीयम्, चनीकसनीयम् ;
कास्यम्, कास्यम्, चिकसिष्यम्, चनीकस्यम् ;

ईषत्कसः-दुष्कसः-सुकसः,

कस्यमानः, कास्यमानः, चिकसिष्यमाणः, चनीकस्यमानः ;

कासः, ^Bविकासः, कासः, चिकसिषः, चनीकसः ;

कसितुम्, कासयितुम्, चिकसिषितुम्, चनीकसितुम् ;

कस्तिः, कासना, चिकसिषा, चिकासयिषा, चनीकसा ;

कसनम्, कासनम्, चिकसिषणम्, चनीकसनम् ;

कसित्वा, कासयित्वा, चिकसिषित्वा, चनीकसित्वा ;

विकस्य, विकास्य, विचिकसिष्य, विचनीकस्य ;

कासम् २, } कासम् २, } चिकसिषम् २, } चनीकसम् २ ; }
कसित्वा २, } कासयित्वा २, } चिकसिषित्वा २, } चनीकसित्वा २. }

(181) “कस गतिशासनयोः” (II-अदादिः-1024. सक. सेट्. आत्म.)

‘कसि’ इति उपरि विलेख्यमानस्य पाठान्तरोऽयम् । भौवादिककस-
धातुवत् (180) सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि । शानचि परम्—कसानः, कसि-
ष्यमाणः, कासयमानः, कासयिष्यमाणः, चिकसिषमाणः, चिकसिषिष्यमाणः,
चनीकस्यमानः, चनीकसिष्यमाणः, इति रूपाणीति विशेषः ।

(182) “कसि गतिशासनयोः” (II-अदादिः-1024. सक. सेट्. आत्म.)

‘गतिशासनयोः कस्ते, कसतीति गतौ शपि ।’ (श्लो-192) इति देवः ।
कंसकः-सिका, कंसकः-सिका, चिकंसिषकः-षिका, चाकंसकः-सिका ;

1. ‘ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः’ (3-1-140) इति वा णः । पक्षे पचावच् ।

2. ‘स्थेशभासपिसकसो वरच्’ (3-2-175) इति वरच् ताच्छीलिकः ।

A. ‘स्वीयैश्चकंसे कशनीयकासी रमोष्ठर्निंसी नतचित्तनिज्जी ॥’ धा. का. 2-45.

B. ‘क्रोशैर्जनाः क्रोचगलान् मरालान् बोधन्ति यत्राम्बुरुहां विकासे ॥’ धा. का. 2-24.

कंसिता-त्री, कंसयिता त्री, चिकंसिषिता-त्री, चाकंसिता-त्री ;

— कंसयन्-न्ती, कंसयिष्यन्-न्ती-ती ; —

¹कंसानः, कंसयमानः, चिकंसिषमाणः, चाकंस्यमानः ;

कंसिष्यमाणः, कंसयिष्यमाणः, चिकंसिषिष्यमाणः, चाकंसिष्यमाणः ;

²कन्-कंसौ-कंसः — — —

कंसितम्-तः, कंसितः-तम्, चिकंसिषितः, चाकंसितः-तवान् ;

[³कंसः] कंसः, चिकंसिषुः, चिकंसयिषुः, चाकंसः ;

कंसितव्यम्, कंसयितव्यम्, चिकंसिषितव्यम्, चाकंसितव्यम् ;

कंसनीयम्, कंसनीयम्, चिकंसिषणीयम्, चाकंसनीयम् ;

कंस्यम्, कंस्यम्, चिकंसिष्यम्, चाकंस्यम् ;

ईषकंसः-दुष्कंसः-सुकंसः ;

कंस्यमानः, कंस्यमानः, चिकंसिष्यमाणः, चाकंस्यमानः ;

⁴कंसः, कंसः, चिकंसिषः, चाकंसः ;

कंसितुम्, कंसयितुम्, चिकंसिषितुम्, चाकंसितुम् ;

कंसा, कंसना, चिकंसिषा, चिकंसयिषा, चाकंसा ;

कंसनम्, कंसनम्, चिकंसिषणम्, चाकंसनम् ;

कंसित्वा, कंसयित्वा, चिकंसिषित्वा, चाकंसित्वा ;

प्रकंस्य, संकंस्य, प्रचिकंसिष्य, प्रचाकंस्य ;

कंसम् २, } कंसम् २, } चिकंसिषम् २, } चाकंसम् २ ; }
कंसित्वा २, } कंसयित्वा २, } चिकंसिषित्वा २, } चाकंसित्वा २. }

(183) “काक्षि काङ्क्षायाम्” (I-भ्वादिः-667. सक. सेट्. पर.)

काङ्क्षकः-क्षिका, काङ्क्षकः-क्षिका, चिकाङ्क्षिकः-षिका, चाकाङ्क्षकः-क्षिका ;
काङ्क्षिता-त्री, काङ्क्षयिता-त्री, चिकाङ्क्षिषिता-त्री, चाकाङ्क्षिता-त्री ;

1. ‘इदितो नुम् धातोः’ (7-1-58.) इति नुम् । ‘अदिप्रभृतिभ्यः शपः’ (2-4-72)
इति शपो लुक् ।

2. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति सकारलोपः ।

3. ‘अतः कृकमिकंस—’ (8-3-46) इति सूत्रे ‘कमेः सः कंसः, न तु कंसेः’
इति भाष्यात्—अस्यानभिधानं कल्प्यते ।

4. ‘पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण’ (3-3-118) इति घः । कंसेरचूप्रत्ययो न, अनभि-
धानात् इति ‘प्रत्ययस्य लुक्लुपः’ (1-1-61) इत्यत्र भाष्यात् ।

काङ्क्षन्-न्ती, काङ्क्षयन्-न्ती, चिकाङ्क्षिषन्-न्ती; —
 काङ्क्षिष्यन्-न्ती-ती, काङ्क्षयिष्यन्-न्ती-ती, चिकाङ्क्षिषिष्यन्-न्ती-ती;
¹काङ्क्षमाणः, काङ्क्षयमाणः, — चाकाङ्क्षयमाणः;
 — काङ्क्षयिष्यमाणः, — चाकाङ्क्षयिष्यमाणः;
²कान्-काङ्क्षौ-काङ्क्षः; — —
 काङ्क्षितम्-^Aतः-तवान्, काङ्क्षितः-तम्, चिकाङ्क्षितः,
 चाकाङ्क्षितः-तवान्;
 काङ्क्षः, ³आकाङ्क्षी, ^Bवधकाङ्क्षी, काङ्क्षः, चिकाङ्क्षिषुः,
 चिकाङ्क्षयिषुः, चाकाङ्क्षः;
 काङ्क्षितव्यम्, काङ्क्षयितव्यम्, चिकाङ्क्षितव्यम्, चाकाङ्क्षितव्यम्;
 काङ्क्षणीयम्, काङ्क्षणीयम्, चिकाङ्क्षिणीयम्, चाकाङ्क्षणीयम्;
 काङ्क्ष्यम्, काङ्क्ष्यम्, चिकाङ्क्षिष्यम्, चाकाङ्क्ष्यम्;
 ईषत्काङ्क्षः-दुष्काङ्क्षः-सुकाङ्क्षः; — —
 काङ्क्ष्यमाणः, काङ्क्षयमाणः, चिकाङ्क्षिष्यमाणः, चाकाङ्क्षयमाणः;
 काङ्क्षः, काङ्क्षः, चिकाङ्क्षिषः, चाकाङ्क्षः;
 काङ्क्षितुम्, काङ्क्षयितुम्, चिकाङ्क्षितुम्, चाकाङ्क्षितुम्;
 अभिकाङ्क्षा, आकाङ्क्षा, काङ्क्षणा, चिकाङ्क्षिषा, चिकाङ्क्षयिषा,
 चाकाङ्क्षा;
 काङ्क्षणम्, काङ्क्षणम्, चिकाङ्क्षिषणम्, चाकाङ्क्षणम्;
 काङ्क्षित्वा, काङ्क्षयित्वा, चिकाङ्क्षित्वा, चाकाङ्क्षित्वा;
 अभिकाङ्क्ष्य, अभिकाङ्क्ष्य, प्रचिकाङ्क्षिष्य, प्रचाकाङ्क्ष्य;
 काङ्क्षम् २, } काङ्क्षम् २, } चिकाङ्क्षिषम् २, } चाकाङ्क्षम् २; }
 काङ्क्षित्वा २, } काङ्क्षयित्वा २, } चिकाङ्क्षित्वा २, } चाकाङ्क्षित्वा २. }

1. 'ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्' (3-2-129) इति ताच्छील्ये चानश् ।
2. 'स्कोः संयोगाद्योः' (8-2-29) इति कलोपः । 'संयोगान्तस्य' (8-2-23) इति षकारस्य लोपः ।
3. 'सुप्यजातौ' (3-2-78) इति णिनिः ।
- A. 'सूर्यं त्वदीक्षा चिरकाङ्क्षिता नः वाङ्क्षाम्यमाङ्क्ष्यान् न तु नीचलोकान् ।'
धा. का. 1-85.
- B. 'कुर्वन्तो हवमासानां पिपासावधकाङ्क्षिणः ।
द्वारं तमोघनप्रख्यं गुहायाः प्राविशन् द्रुतम् ॥' भ. का. 7-61.

(184) "काचि दीप्तिबन्धनयोः" (I-भादिः-170. सक. सेद. आत्म.)

काञ्चकः-ञ्चिका, काञ्चकः-ञ्चिका, चिकाञ्चिषकः-षिका, चाकाञ्चकः-ञ्चिका;
 काञ्चिता-त्री, काञ्चयिता-त्री, चिकाञ्चिषिता-त्री, चाकाञ्चिता-त्री;
 — काञ्चयन्-न्ती, काञ्चयिष्यन्-न्ती-ती; —
 काञ्चमानः, काञ्चयमानः, चिकाञ्चिषमाणः, चाकाञ्चयमानः;
 काञ्चिष्यमाणः, काञ्चयिष्यमाणः, चिकाञ्चिषिष्यमाणः, चाकाञ्चिष्यमाणः;
 कान्-काञ्चौ-काञ्चः; — —
 काञ्चितम्-तः, काञ्चितः-तम्, चिकाञ्चितः, चाकाञ्चितः-तवान्;
 काञ्चः, ¹काञ्चनम्^A, काञ्चः, चिकाञ्चिषुः, चिकाञ्चयिषुः, चाकाञ्चः;
 काञ्चितव्यम्, काञ्चयितव्यम्, चिकाञ्चितव्यम्, चाकाञ्चितव्यम्;
 काञ्चनीयम्, काञ्चनीयम्, चिकाञ्चिषणीयम्, चाकाञ्चनीयम्;
 काञ्च्यम्, काञ्च्यम्, चिकाञ्चिष्यम्, चाकाञ्च्यम्;
 ईषत्काञ्चः-दुष्काञ्चः-सुकाञ्चः; — —
 काञ्च्यमाणः, काञ्चयमाणः, चिकाञ्चिष्यमाणः, चाकाञ्च्यमाणः;
 काञ्चः, काञ्चः, चिकाञ्चिषः, चाकाञ्चः;
 काञ्चितुम्, काञ्चयितुम्, चिकाञ्चितुम्, चाकाञ्चितुम्;
 काञ्चा, काञ्चना, चिकाञ्चिषा, चिकाञ्चयिषा, चाकाञ्चा;
 काञ्चनम्, काञ्चनम्, चिकाञ्चिषणम्, चाकाञ्चनम्;
 काञ्चित्वा, काञ्चयित्वा, चिकाञ्चित्वा, चाकाञ्चित्वा;
 अवकाञ्च्य, संकाञ्च्य, प्रचिकाञ्चिष्य, प्रचाकाञ्च्य;
 काञ्चम् २, } काञ्चम् २, } चिकाञ्चिषम् २, } चाकाञ्चम् २; }
 काञ्चित्वा २, } काञ्चयित्वा २, } चिकाञ्चित्वा २, } चाकाञ्चित्वा २; }

²काञ्ची-काञ्चिः ॥

1. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
2. औणादिक इन् प्रत्ययः । 'कृदिकारादक्तिनः' (ग. सू. 4-1-45) इति वा ङीप् ।
- A. 'सुलोचना यत्र शचीसमप्रभा अशाश्वतुः क्षितिसौरभाः कचे ।
सकञ्चुकाः काञ्चनकाञ्चिभूषिता व्रजाङ्गना निर्मचनेन नर्मणा ॥'

(185) “काल उपदेशे” (X-चुरादि:-1881. सक. सेट्. उम. अदन्तः ।) [अ]

कालकः-लिका,	चिकालयिषकः-षिका ;
कालयिता-त्री,	चिकालयिषिता-त्री ;
कालयन्-न्ती,	चिकालयिषन्-न्ती ;
कालयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकालयिष्यन्-न्ती-ती ;
कालयमानः,	चिकालयिषमाणः ;
कालयिष्यमाणः,	चिकालयिष्यमाणः ;
काल-कालौ-कालः ;	—
कालितम्-तः,	चिकालयिषितः-तवान् ;
कालः,	चिकालयिषुः ;
कालयितव्यम्,	चिकालयिषितव्यम् ;
कालनीयम्,	चिकालयिषणीयम् ;
कालघम्,	चिकालयिष्यम् ;
ईषत्कालः-दुष्कालः-सुकालः ;	—
कालयमानः,	चिकालयिष्यमाणः ;
कालः,	चिकालयिषः ;
कालयितुम्,	चिकालयिषितुम् ;
कालना,	चिकालयिषा ;
कालनम्,	चिकालयिषणम् ;
कालयित्वा,	चिकालयिषित्वा ;
संकाल्य,	संचिकालयिष्य ;
कालम् २, }	चिकालयिषम् २ ; }
कालयित्वा २, }	चिकालयिषित्वा २. }

[अ] ‘वेल कालोपदेशे’ (चुरादि:-1881) इत्यत्र ‘काल’ इति पृथग् धातुरिति आत्रेयादीनां पक्षः । तदवलम्ब्य रूपाणि लिख्यन्ते । ‘उपयोगे’ इति मा. धा. वृत्तौ पाठः ।

(186) “काश्ट दीप्तौ” (I-भ्वादि:-647. अक. सेट्. आत्म.)

‘—काशेदीप्तौ काश्येत काशते ।’ (श्लो. 165) इति देवः ।

काशकः-शिका,	^A काशिका ¹ ,	प्रकाशकः-शिका,	चिकाशिषकः-षिका,
			चाकाशकः-शिका ;
काशिता-त्री,	काशयिता-त्री,	चिकाशिषिता-त्री,	चाकाशिता-त्री ;
—	काशयन्-न्ती,	काशयिष्यन्-न्ती-ती ;	—
काशमानः,	काशयमानः,	चिकाशिषमाणः,	चाकाश्यमानः ;
काशिष्यमाणः,	काशयिष्यमाणः,	चिकाशिषिष्यमाणः,	चाकाशिष्यमाणः ;
² काद्-काङ्-काशौ-काशः ;	—	—	—
काशितम्-तः,	काशितः-तम्,	चिकाशिषितः,	चाकाशितः-तवान् ;
काशः- ³ काशी, प्रकाशी, ⁴ नीकाशः ^B , वीकाशः,	अनूकाशः,	⁵ जितकाशी ;	
⁶ प्रकाशनः,	काशः,	चिकाशिषुः,	चिकाशयिषुः,
			चाकाशः ;
काशितव्यम्,	काशयितव्यम्,	चिकाशिषितव्यम्,	चाकाशितव्यम् ;
काशनीयम्,	⁷ प्रनिकाशनीयम्,	चिकाशिषणीयम्,	चाकाशनीयम् ;
प्रकाश्यम्,	काश्यम्,	चिकाशिष्यम्,	चाकाश्यम् ;
ईषत्काशः-दुष्काशः-सुकाशः ;	—	—	—

1. ‘संज्ञायाम्’ (3-3-109) इति भावे ण्युल्ल। ण्युल्लन्तात् टाप्। अत इत्त्वम्। काशिका = वामन-जयादित्यकृता पाणिनिमुद्रवृत्तिः। काश्यां विरचनाद्वा काशिका।
  2. ‘अथञ्ज-’ (8-2-36) इति षत्वम्। जश्त्वचत्वे।
  3. काशते इति काशी। पचायजन्तात् गौरादि (4-1-41) पाठात् ङीष्।
  4. ‘इकः काशे’ (6-3-123) इति उपसर्गस्य दीर्घः।
  5. ‘सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये’ (3-2-78) इति णिनिः। जितेन = जयेन काशते इति जितकाशी = जययुक्तः।
  6. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति ताच्छीलिको युच्।
  7. ‘शेषे विभाषाऽकखादावधान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति णत्वं न ; ‘अकखादा’ वित्युक्तेः।
- A. ‘मनोनिवृत्तिः परमोपशान्तिः सा तीर्थवर्या मणिकर्णिका वै। ज्ञानप्रवाहा विमला हि गङ्गा सा काशिकाऽहं निजबोधरूपः ॥’ इति पारिभाषिककाशिकायाः लक्षणमुक्तं शङ्कराचार्येण। इति शब्दकल्पद्रुमे।
- B. ‘तापिच्छनीकाशरुचि प्रतीचि स्ववैरिममविधि पुंसि रागात्।’ धा. वि. 3-21.

काश्यमानः,	काश्यमानः,	चिकाशिष्यमाणः,	चाकाश्यमानः;
प्रकाशः,	काशः,	चिकाशिषः,	चाकाशः;
काशितुम्,	काशयितुम्,	चिकाशिषितुम्,	चाकाशितुम्;
काशा,	काशना,	चिकाशिषा,	चाकाशा;
^A प्रकाशनम्,	काशनम्,	चिकाशिषणम्,	चाकाशनम्;
काशित्वा,	काशयित्वा,	चिकाशिषित्वा,	चाकाशित्वा;
प्रकाश्य,	संकाश्य,	प्रचिकाशिष्य,	प्रचाकाश्य;
काशम् २, } काशम् २, } चिकाशिषम् २, } चाकाशम् २; }			
काशित्वा २, } काशयित्वा २, } चिकाशिषित्वा २, } चाकाशित्वा २. }			

(187) “काश्ट दीप्तौ” (IV- दिवादि:-1162. सक.सेट्. आत्म.)

‘—काशेः दीप्तौ काश्येत काशते।’ (श्लो. 165) इति देवः।

काश्यमानः, काशिष्यमाणः, काश्यमानः, काशयिष्यमाणः, चिकाशिषमाणः, चिकाशिषिष्यमाणः, चाकाश्यमानः, चाकाशिष्यमाणः, इति शानचि रूपाणि। अन्यानि सर्वाणि रूपाणि भौवादिककाश्टधातुवत् (186) ज्ञेयानि।

(188) “काश्ट शब्दकुत्सायाम्” (I-भ्वादि:-62. सक. सेट्. आत्म.)

‘शब्दस्य कुत्सा रोगित्वात्।’ इति क्षीरतरङ्गिणी।

कासकः-सिका,	कासकः-सिका,	चिकासिषकः-षिका,	चाकासकः-सिका;
कासिता-ली,	कासयिता-ली,	चिकासिषिता-ली,	चाकासिता-त्री;
—	कासयन्-न्ती,	कासयिष्यन्-न्ती-न्ती;	—
कासमानः,	कासयमानः,	चिकासिषमाणः,	चाकास्यमानः;
कासिष्यमाणः,	कासयिष्यमाणः,	चिकासिषिष्यमाणः,	चाकासिष्यमाणः;
¹ प्रकाः-प्रकासौ-प्रकासः;	—	—	—
कासितम्-तः,	कासितः-तम्,	चिकासिषितः,	चाकासितः-तवान्;
कासः,	कासः,	चिकासिषुः,	चिकासयिषुः,
कासितव्यम्,	कासयितव्यम्,	चिकासिषितव्यम्,	चाकासितव्यम्;

1. ‘ससजुषो रुः’ (8-2-66) इति रुत्वे ‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ (8-3-15) इति विसर्गः।

A. ‘द्राहितः शुभपथप्रकाशने सस्वजेऽथ तमनूद्यवैभवः।’ धा. का. 1-82.

कासनीयम्,	कासनीयम्,	चिकासिषणीयम्,	चाकासनीयम्;
कास्यम्,	कास्यम्,	चिकासिष्यम्,	चाकास्यम्;
ईषत्कासः-दुष्कासः-सुकासः;	—	—	—
कास्यमानः,	कास्यमानः,	चिकासिष्यमाणः,	चाकास्यमानः;
¹ कासः,	कासः,	चिकासिषः,	चाकासः;
कासितुम्,	कासयितुम्,	चिकासिषितुम्,	चाकासितुम्;
कासा,	कासना,	चिकासिषा,	चिकासयिषा,
निष्कासनम्,	कासनम्,	चिकासिषणम्,	चाकासनम्;
कासित्वा,	कासयित्वा,	चिकासिषित्वा,	चाकासित्वा;
विकास्य,	विकास्य,	विचिकासिष्य,	प्रचाकास्य;
कासम् २, } कासम् २, } चिकासिषम् २, } चाकासम् २; }			
कासित्वा २, } कासयित्वा २, } चिकासिषित्वा २, } चाकासित्वा २. }			

(189) “कि ज्ञाने” (III-जुहोत्यादि:-1101. सक. अनि. पर.)

छान्दसः।

कायकः-यिका,	कायकः-यिका,	² चिकीषकः-षिका,	³ चेकीयकः-यिका;
केता-त्री,	काययिता-त्री,	चिकीषिता-त्री,	चेकीयिता-त्री;
⁴ चिकयत्-ती,	काययन्-न्ती,	चिकीषन्-न्ती;	—
केष्यन्-न्ती-ती,	काययिष्यन्-न्ती-ती,	चिकीषिष्यन्-न्ती-ती;	—
काययमानः,	काययिष्यमाणः,	चेकीयमानः,	चेकीयिष्यमाणः;
⁵ कित्-कितौ-कितः;	—	—	—
कितम्-तः,	कायितः-तम्,	चिकीषितः,	चेकीयितः-तवान्;
कयः,	कायः,	चिकीषुः,	चिकाययिषुः,
			⁶ चेक्यः;

1. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां षच्। कासः=कासरोगः।

2. ‘इको झल्’ (1-2-9) इति सनः कित्वम्। ‘अज्झनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः।

3. ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः।

4. जुहोत्यादित्वात् ‘श्लौ’ (6-1-10) इति द्वित्वम्। ‘नाभ्यस्ताच्छतुः’ (7-1-78) इति नुमनिषेधः। ‘एरनेकाचः—’ (6-4-82) इति यण्।

5. ‘ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्’ (6-1-71) इति तुक्।

6. यङ्गुगन्तात् पचायच्। ‘एरनेकाचः—’ (6-4-82) इति यण्।

केतव्यम्,	काययितव्यम्,	चिकीषितव्यम्,	चेकीयितव्यम्;
कयनीयम्,	कायनीयम्,	चिकीषणीयम्,	चेकीयनीयम्;
केयम्,	काय्यम्,	चिकीष्यम्,	चेकीय्यम्;
ईषत्कयः-दुष्कयः-सुकयः;	—	—	—
कीयमानः,	काय्यमानः,	चिकीष्यमाणः,	चेकीय्यमानः;
^१ कयः,	कायः,	चिकीषः,	चेकीयः;
केतुम्,	काययितुम्,	चिकीषितुम्,	चेकीयितुम्;
कितिः,	कायना, चिकीषा,	चिकाययिषा,	चेकीया;
कयनम्,	कायनम्,	चिकीषणम्,	चेकीयनम्;
कित्वा,	काययित्वा,	चिकीषित्वा,	चेकीयित्वा;
प्रकित्य,	विकाय्य,	प्रचिकीष्य,	प्रचेकीय्य;
कायम् २, } कायम् २, } चिकीषम् २, } चेकीयम् २; }			
कित्वा २, } काययित्वा २, } चिकीषित्वा २, } चेकीयित्वा २. }			

(190) “ कित त्रासे ” (I-श्वदि:-301. सक. सेट्. पर.)

त्रासः=भयोत्पादनम् ।

केटकः-टिका, केटकः-टिका, ^२चिकिटिषकः-चिकेटिषकः-षिका, चेकिटकः-टिका;

केटिता-त्री, केटयिता-त्री, चिकिटिषिता-चिकेटिषिता-त्री, चेकिटिता-त्री;
केटन्-न्ती, केटयन्-न्ती, चिकिटिषन्-चिकेटिषन्-न्ती; —

केटिष्यन्-न्ती-ती, केटयिष्यन्-न्ती-ती, चिकिटिष्यन्-चिकेटिष्यन्-न्ती-ती;

— केटयमानः, केटयिष्यमाणः, चेकिट्यमानः, चेकिटिष्यमाणः;

किट्-किटौ-किटः; — — —

किटितम्-^१तः, केटितः-तम्, चिकिटिषितः-चिकेटिषितः, चेकिटिनः-तवान्;

^३किटः, केटः, चिकिटिषुः-चिकेटिषुः, चिकेटयिषुः, चेकिटः;

1. ‘एरच्’ (3-3-56) इति भावे अच् ।

2. ‘रलो व्युपधाद्भादेः संश्च’ (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पात् रूपद्वयम् ।

3. ‘इगुपधज्ञाप्रोक्तिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।

A. ‘लाटाह्रशाटीवटितैः वटुवजैवृत्तान् खलैश्चाकिटितान् प्रखेटकैः ।

अशेटनीयैः सुधियामसेटकैः युतान् जटाझाटधरैश्च कैश्चन ॥’ धा. का 1. 40.

केटितव्यम्, केटयितव्यम्, चिकिटिषितव्यम्-चिकेटिषितव्यम्, चेकिटितव्यम्;

केटनीयम्, केटनीयम्, चिकिटिषणीयम्-चिकेटिषणीयम्, चेकिटनीयम्;

केट्यम्, केट्यम्, चिकिटिष्यम्-चिकेटिष्यम्, चेकिट्यम्; —

ईषत्केटः-दुष्केटः-सुकेटः; — — —

किट्यमानः, केट्यमानः, चिकिटिष्यमाणः-चिकेटिष्यमाणः, चेकिट्यमानः;

केटः, केटः, चिकिटिषः-चिकेटिषः, चेकिटः;

केटितुम्, केटयितुम्, चिकिटिषितुम्-चिकेटिषितुम्, चेकिटितुम्;

^१किटिः, केटना, चिकिटिषा-चिकेटिषा, चिकेटयिषा, चेकिटा;

केटनम्, केटनम्, चिकिटिषणम्-चिकेटिषणम्, चेकिटनम्;

^२किटित्वा, } केटयित्वा, चिकिटिषित्वा-चिकेटिषित्वा, चेकिटित्वा;

प्रकिट्य, प्रकेट्य, प्रचिकिटिष्य-प्रचिकेटिष्य, प्रचेकिट्य;

केटम् २, } केटम् २, } चिकिटिषम् २, चिकेटिषम् २, }

किटित्वा २, } केटयित्वा २, } चिकिटिषित्वा २, चिकेटिषित्वा २, }

केटित्वा २, } चेकिटम् २; }

केटित्वा २, } चेकिटित्वा २. }

(191) “ कित गतौ ” (I-श्वदि:-319. सक. सेट्. पर.)

सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वोक्त ‘कित’ (190) धातुवत् ज्ञेयानि ।

(192) “ कित निवासे रोगापनयने च ”

(I-श्वदि:-993. सक. सेट्. पर.) [अ]

^३चिकित्सकः-त्सिका, चिकित्सकः-त्सिका, ^४चिकित्सिषकः-षिका, ^५केतकः-तिका;

1. ‘ष्टुना ष्टुः’ (8-4-41) इति ष्टुत्वेन टकारः ।

2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति ष्टुत्वायां कित्त्वविकल्पात् द्वे रूपे ।

3. ‘गुप्तिकिङ्करससन्’ (3-1-5) इति स्वार्थे सन् ‘कित्तेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनये नाशने संशये च’ (वा. 3-1-5) इत्येतेष्वर्थेषु भवति । अन्यस्मिन्नर्थे तु-चुरादिर्वैदितव्यः ।

4. स्वार्थसन्नतादिच्छासनि इदं रूपम् । ‘सन्नन्ताञ्च सनिष्यते—’ (भाष्येष्टिः—3-1-7) इति तु इच्छासन्नतादिच्छासन् न । स्वार्थसन्नतात् स्यादेवेत्यर्थकम् ।

5. ष्यन्तात् इमानि रूपाणि ।

अ. निवासरूपार्थे ‘केतन्’ (केतति) इति रूपमिति क्षीरस्वामी । ‘अर्थान्तरेऽन-नुबन्धकाश्चुरादयः’ इति सिद्धान्तकौमुद्यामुक्तम् । तत्तु काशिकावृत्त्याद्यनु-सारेणेति बोध्यम् ।

चिकित्सिता-त्री,	¹ चिकित्सयिता-त्री,	चिकित्सिषिता-त्री, केतयिता-त्री;
^A चिकित्सन्-न्ती,	चिकित्सयन्-न्ती,	चिकित्सिषन्-न्ती, केतयन्-न्ती;
चिकित्सिष्यन्-न्ती-ती,	चिकित्सयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकित्सिषिष्यन्-न्ती-ती, केतयिष्यन्-न्ती-ती;
—चिकित्सयमानः,	चिकित्सयिष्यमाणः,	केतयमानः, केतयिष्यमाणः;
² चिकित-चिकित्सौ-चिकित्सः;	—	—
चिकित्सितम्-तः,	चिकित्सितः-तम्,	चिकित्सिषितः, केतितः-तवान्;
³ चिकित्सुः,	चिकित्सयिषुः,	चिकित्सिषिषुः, केतः;
चिकित्सितव्यम्,	चिकित्सयितव्यम्,	चिकित्सिषितव्यम्, केतयितव्यम्;
चिकित्सनीयम्,	चिकित्सनीयम्,	चिकित्सिषणीयम्, केतनीयम्;
विचिकित्स्यम्,	चिकित्स्यम्,	चिकित्सिष्यम्, केत्यम्;
ईषच्चिकित्सः-दुश्चिकित्सः-सुचिकित्सः;	—	—
चिकित्समानः,	चिकित्सयमानः,	चिकित्सिष्यमाणः, केतयमानः;
चिकित्सः,	चिकित्सः,	चिकित्सिषः, केतः;
चिकित्सितुम्,	चिकित्सयितुम्,	चिकित्सिषितुम्, केतयितुम्;

1. स्वार्थसञ्ज्ञानाणि चितृच्ययादेशे रूपम् । एवमुत्तरत्रापि ।
2. 'संयोगान्तस्य लोपः' (8-2-23) इति सलोपे रूपमिदम् ।
3. 'सनाशंसभिश्च उः' (3-2-168) इत्युप्रत्ययः ताच्छीलिकः ।
4. 'मोहं चिकित्सन् वचसाऽस्य कृष्णः दीर्घांशुचित्तस्य सुविस्मितस्य ।'

¹ विचिकित्सा,	चिकित्सना,	चिकित्सिषा, केतना;
चिकित्सनम्,	चिकित्सनम्,	चिकित्सिषणम्, केतनम्, ^A निकेतनम्;
चिकित्सित्वा,	चिकित्सयित्वा,	चिकित्सिषित्वा, केतयित्वा;
विचिकित्स्य,	विचिकित्स्य,	विचिकित्सिष्य, विकेत्य;
चिकित्सम् २,	चिकित्सम् २,	चिकित्सिषम् २,
चिकित्सित्वा २,	चिकित्सयित्वा २,	चिकित्सिषित्वा २,
		केतम् २,
		केतयित्वा २.

(193) "किल श्रैत्यक्रीडनयोः" (VI-तुदादिः-1353. सक. सेट्. पर.)

केलकः-लिका, केलकः-लिका, ²चिकिलिषकः } षिका, चिकिलिषकः-लिका;
चिकेलिषकः }

केलिता-त्री, केलयिता-त्री, चिकिलिषिता-चिकेलिषिता-त्री, चिकेलिता-त्री;

³किलन्^B-न्ती-ती, केलयन्-न्ती, चिकिलिषन्-चिकेलिषन्-न्ती; —

केलिष्यन्-न्ती-ती, केलयिष्यन्-न्ती-ती, चिकिलिषिष्यन्-चिकेलिषिष्यन्-न्ती-ती;

— केलयमानः, केलयिष्यमाणः, चिकेल्यमानः, चिकेलिष्यमाणः;

किल-किलौ-किलः; — — —

किलितम्-तः, केलितः-तम्, चिकिलिषितः-चिकेलिषितः, चिकेलितः-तवान्;

⁴किलः, केलः, चिकिलिषुः-चिकेलिषुः, चिकेलयिषुः, चिकेलः;

1. विपूर्वककितधातोः संशयार्थकत्वं कोशबलालभ्यते । 'विचिकित्सा तु संशयः' इत्यमरः ।
2. 'रलो व्युपधादलादेः संश्व' (1-2-26) इति सनः क्त्वाप्रत्ययस्य च कित्त्वं वा ।
3. 'तुदादिभ्यः शः' (3-1-77) इति शः । शस्य द्विद्वावाद्गुणो न ।
4. 'इगुपधश्रीकिरः कः' (3-1-135) इति कः । अचोऽपवादः ।
- A. 'प्रबोधकाले शतमन्युविद्विषः प्रचकमे राजनिकेतनं प्रति ॥' भ. का. 11-38.
'गृहं गेहोदवसितं वेश्म सद्य निकेतनम् ।' इत्यमरः ।
- B. 'गतनिमेषमुदैक्षि किलन् विभुस्सुहृतिभिस्स जगत्तिलकाकृतिः ।
चिलितपीतपटेन चलन् इलन् अविलितोरुहपां परितो दशम् ॥' भा. का. 2, 78.

केलितव्यम्, केलयितव्यम्, चिकिलिषितव्यम्-चिकेलिषितव्यम्, चेकिलितव्यम् ;
 केलनीयम्, केलनीयम्, चिकिलिषणीयम्-चिकेलिषणीयम्, चेकिलनीयम् ;
 केल्यम्, केल्यम्, चिकिलिष्यम्-चिकेलिष्यम्, चेकिल्यम् ;
 ईषत्केलः-दुष्केलः-सुकेलः ;
 किल्यमानः, केल्यमानः, चिकिलिष्यमाणः-चिकेलिष्यमाणः, चेकिल्यमानः ;
 केलः, केलः, चिकिलिषः-चिकेलिषः, चेकिलः ;
 केलितुम्, केलयितुम्, चिकिलिषितुम्-चिकेलिषितुम्, चेकिलितुम् ;
 किलितः, केलना, चिकिलिषा-चिकेलिषा, चिकेलयिषा, चेकिला ;
 केलनम्, केलनम्, चिकिलिषणम्-चिकेलिषणम्, चेकिलनम् ;
 किलित्वा } केलयित्वा, चिकिलिषित्वा-चिकेलिषित्वा, चेकिलित्वा ;
 केलित्वा }
 संकिल्य, प्रकेल्य, प्रचिकिलिष्य-प्रचिकेलिष्य, प्रचेकिल्य ;
 केलम् २ } केलम् २ } चिकिलिषम् २ चिकेलिषम् २ }
 किलित्वा २ } केलयित्वा २ } चिकिलिषित्वा २ चिकेलिषित्वा २ }
 केलित्वा २ }
 चेकिलम् २ ; }
 चेकिलित्वा २ ; }

^१केलिः-^२केली. — — —

(194) “ कीट वर्णे ” (X-चुरादिः-1641. अक. सेट्. उभ.)

‘ कीट वर्णे ’ इति क्षीरस्वामिसम्मतः पाठः ।

कीटकः-टिका,	चिकीटयिषकः-षिका ;
कीटयिता-त्री,	चिकीटयिषिता-त्री ;
कीटयन्-न्ती,	चिकीटयिषन्-न्ती ;
कीटयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकीटयिष्यन्-न्ती-ती ;
कीटयमानः,	चिकीटयिषमाणः ;
कीटयिष्यमाणः,	चिकीटयिष्यमाणः ;

1. ‘ सर्वधातुभ्यः ’ (द. उ. 1-46.) इत्यौणादिकः इन् प्रत्ययः ।

2. स्त्रियां ‘ कृदिकारादिकिनः ’ (ग. सू. 4-1-46) इति जीषु बा ।

कीट-कीटौ-कीटः ;
 कीटितः-तम्, चिकीटयिषितः-तवान् ;
^Aकीटः, चिकीटयिषुः ;
 कीटयितव्यम्, चिकीटयिषितव्यम् ;
 कीटनीयम्, चिकीटयिषणीयम् ;
 कीट्यम्, चिकीटयिष्यम् ;
 ईषत्कीटः-दुष्कीटः-सुकीटः ;
 कीट्यमानः, चिकीटयिष्यमाणः ;
 कीटः, चिकीटयिषः ;
 कीटयितुम्, चिकीटयिषितुम् ;
 कीटना, चिकीटयिषा ;
 कीटनम्, चिकीटयिषणम् ;
 कीटयित्वा, चिकीटयिषित्वा ;
 प्रकीट्य, प्रचिकीटयिष्य ;
 कीटम् २, } चिकीटयिषम् २ ; }
 कीटयित्वा २, } चिकीटयिषित्वा २. }

(195) “ कील बन्धने ” (I-भ्वादिः-524. सक. सेट्. पर.)

कीलकः-लिका, कीलकः-लिका, चिकीलिषकः-षिका, चेकीलकः-लिका ;
 कीलिता-त्री, कीलयिता-त्री, चिकीलिषिता-त्री, चेकीलिता-त्री ;
 कीलन्-न्ती, कीलयन्-न्ती, चिकीलिषन्-न्ती ;
 कीलिष्यन्-न्ती-ती, कीलयिष्यन्-न्ती-ती, चिकीलिष्यन्-न्ती-ती ;
 — कीलयमानः, कीलयिष्यमाणः, चेकीलयमानः, चेकीलिष्यमाणः ;
 कील-कीलौ-कीलः ;
^Bकीलितम्-तः, कीलितः-तम्, चिकीलिषितः, चेकीलितः-तवान् ;

A. ‘ सौधे विटङ्गजुषि पश्यति धूसितोऽयं राजारिकीटबलचूर्णनयाऽतिपूज्यः ।
 अकथ्येण तेन समरेण्वविशोऽतितस्त्वं संशुण्ठिताहितमदेन विजोदितोऽसि ॥ ’
 भा. का. 3-27.

B. ‘ उन्मीलनश्मीलनलीलया दृशोऽस्मोलितक्ष्मीलितविश्वविष्टम् ।
 विच्छिन्नजा पीलितनीलकुन्तलं नीलेन सङ्कीलितलोकेमानसम् ॥ ’ भा. का. 1-67.

^१कीलः, कीलः, चिकीलिषुः, चिकीलिषुः, चेकीलः;
 कीलितव्यम्, कीलयितव्यम्, चिकीलिषितव्यम्, चेकीलितव्यम्;
 कीलनीयम्, कीलनीयम्, चिकीलिषणीयम्, चेकीलनीयम्;
 कीलयम्, कीलयम्, चिकीलिष्यम्, चेकीलयम्;
 ईषत्कीलः-दुष्कीलः-सुकीलः;
 कीलयमानः, कीलयमानः, चिकीलिष्यमाणः, चेकीलयमानः;
^२कीलः, कीलः, चिकीलिषः, चेकीलः;
 कीलितुम्, कीलयितुम्, चिकीलिषितुम्, चेकीलितुम्;
^३कीला, कीलना, चिकीलिषा, चिकीलिषा, चेकीला;
 कीलनम्, कीलनम्, चिकीलिषणम्, चेकीलनम्;
 कीलित्वा, कीलयित्वा, चिकीलिषित्वा, चेकीलित्वा;
 विकीलय, सङ्कीलय, प्रचिकीलिष्य, प्रचेकीलय;
 कीलम् २, { कीलम् २, } चिकीलिषम् २, { चेकीलम् २; }
 कीलित्वा २, { कीलयित्वा २, } चिकीलिषित्वा २, { चेकीलम् २; }
^४कीलकम्.

(196) “कु शब्दे” (II-अदादि:-1042. अक. अनि. पर.) [अ]

‘अव्यक्तशब्दे कवते, कुवते त्वार्तशब्दने।

कौतीति शब्दमात्रे स्यात्—’ (श्लो. 23) इति देवः।

1. ‘इगुपधज्ञाप्तीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः।
2. ‘हलश्च’ (3-3-121) इति संज्ञायां घञ्।
3. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इति अप्रत्ययः। कीला=पशुबन्धनी रज्जुर्यस्यां निबध्यते गौः।
4. ‘क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ (द. उ. 3-5.) इति संज्ञायां क्वुन्।

[अ] ‘सत्यपि हि शब्दार्थत्वे भिद्यत एवैषामभिधेयम्। तथाहि—

कवतिस्तावत्—अव्यक्ते शब्दे वर्तते—उष्ट्रः कोकूयते—इति। कुवति-
 र्ध्वार्तस्वरे वर्तते—चोक्कूयते वृषल इति, पीडित इत्यर्थः। कौतीति शब्दमात्रे।
 इति देवव्याख्याने पुरुषकारेऽन्यासवचनमुपात्तमिहानुसन्धेयम्।

कावकः-विका, कावकः-विका, ^१चुकूपकः-षिका, ^२चुकावयिषकः-षिका,
^३चोक्कूयकः-यिका;
 कोता-त्री, कावयिता-त्री, चुकूपिता-त्री, चुकावयिषिता-त्री, चोक्कूयिता-त्री;
^४कुवन्-^Aती, कावयन्-न्ती, चुकूपन्-न्ती, चुकावयिषन्-न्ती;
 कोप्यन्-न्ती-ती, कावयिष्यन्-न्ती-ती, चुकूपिष्यन्-न्ती-ती,
 चुकावयिष्यन्-न्ती-ती;
 कावयमानः, कावयिष्यमाणः, चोक्कूयमानः, चोक्कूयिष्यमाणः,
 चुकावयिषमाणः, चुकावयिष्यमाणः;
^५प्रकुत्-प्रकुतौ-प्रकुतः;
 कुतम्-तः, कावितः-तम्, चुकूपितः, चुकावयिषितः, चोक्कूयितः-तवान्;
 कवः, कावः, चुकूपः, चुकावयिषुः, ^६चोक्कुवः;
 कोतव्यम्, कावयितव्यम्, चुकूपितव्यम्, चुकावयिषितव्यम्, चोक्कूयितव्यम्;
 कवनीयम्, कावनीयम्, चुकूपणीयम्, चुकावयिषणीयम्, चोक्कूयनीयम्;
 कव्यम्, काव्यम्, ^७अवश्यकाव्यम्, चुकूप्यम्, चुकावयिष्यम्, चोक्कूय्यम्;
 ईषत्कवः-दुष्कवः-सुकवः;
 कूयमानः, काव्यमानः, चुकूप्यमाणः, चुकावयिष्यमाणः, चोक्कूय्यमाणः;
^८कवः, कावः, चुकूपः, चुकावयिषः, चोक्कूयः;
 कोतुम्, कावयितुम्, चुकूपितुम्, चुकावयिषितुम्, चोक्कूयितुम्;

1. ‘इको झल’ (1-2-9) इति सनः कित्त्वम्। ‘अज्ज्ञनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घः। अभ्यासकार्यम्।
2. ‘गिच्यच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये’ (भाष्यम् 1-1-59) इत्यर्थस्य—
 ‘ओः पुगण्—’ (7-4-80) इत्यत्र ज्ञापितत्वात् प्रथमतो वृद्धावादेशौ न।
3. ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इति गुणोऽभ्यासस्य। ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इत्यलोपः।
4. ‘अचि इनुधातु—’ (6-4-77) इत्युवङ्।
5. ‘ह्रस्वस्य पिति कृति—’ (6-1-71) इति तुक्।
6. यङन्तात् पचाद्यचि उवङ्।
7. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत्।
8. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इति भावे अप्।
- A. ‘सोऽनृणोऽद्यौर जगुत् कु इत्या’ काव्येन कामं स्तुवतां बुराणः ॥ धा. का. 2-47.

कुतिः, कावना, चुकूषा, चुकावयिषा, चोकूया;

कवनम्, कावनम्, चुकूषणम्, चुकावयिषणम्, चोकूयनम्;

कुत्वा, कावयित्वा, चुकूषित्वा, चुकावयिषित्वा, चोकूयित्वा;

प्रकृत्य, प्रकाव्य, प्रचुकूष्य, प्रचुकावयिष्य, प्रचोकूय्य;

कावम् २, } कावम् २, } चुकूषम् २, } चुकावयिषम् २, }
कुत्वा २, } कावयित्वा २, } चुकूषित्वा २, } चुकावयिषित्वा २, }

चोकूयम् २; }
चोकूयित्वा २; }

^१कविः

(197) “कुक आदाने” (I-भ्वादि:-91. सक. सेट्. आत्म.)

कोककः-किका, कोककः-किका, ^२चुकुकिषकः-चुकोकिषकः-षिका,
चोकुककः-किका;

कोकिता-त्री, कोकयिता-त्री, चुकुकिषिता-चुकोकिषिता-त्री, चोकुकिता-त्री;

— कोकयन्-न्ती, कोकयिष्यन्-न्ती-ती; —

कोकमानः, कोकयमानः, चुकुकिषमाणः-चुकोकिषमाणः, चोकुकयमानः;

कोकिष्यमाणः, कोकयिष्यमाणः, चुकुकिषिष्यमाणः-चुकोकिषिष्यमाणः,
चोकुकिष्यमाणः;

कुक्-कुक्-कुक्; — —

^३कुकितम् } तः, कोकितः-तम्, चुकुकिषितः-चुकोकिषितः, चोकुकितः-तवान्;
कोकितम् }

^४कोकः, कोकः, ^५कोकनः, चुकुकिषुः-चुकोकिषुः, चोकुकः;

कोकितव्यम्, कोकयितव्यम्, चुकुकिषितव्यम्-चुकोकिषितव्यम्, चोकुकितव्यम्;

कोकनीयम्, कोकनीयम्, चुकुकिषणीयम्-चुकोकिषणीयम्-चोकुकनीयम्;

कोक्यम्, कोक्यम्, चुकुकिष्यम्-चुकोकिष्यम्, चोकुक्यम्;

ईषत्कोकः-दुष्कोकः-सुकोकः; — —

1. औणादिकः ‘अच इः’ (द. उ. 1-67) इति इः प्रत्ययः।

2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः क्तिवविकल्पः। तेन द्वे रूपे।

3. ‘उदुपधात् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्’ (1-2-21) इति निष्ठायाः क्तिव वा।

4. ‘देवमेषसेवादयः पचादिषु द्रष्टव्याः’ (भाष्यम्. 3 1-135) इत्यत्र आदिपदेन अस्य ग्रहणम्। तेन इदमप्यलक्षणं कं बाधित्वा कर्तरि पचायच्। कोकः-चकवाकः।

5. ‘अनुदात्तेश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः।

कुक्कयमानः, कोक्कयमानः, चुकुकिष्यमाणः-चुकोकिष्यमाणः, चोकुकयमानः;

कोकः, कोकः, चुकुकिषः-चुकोकिषः, चोकुकः;

कोकितुम्, कोकयितुम्, चुकुकिषितुम्-चुकोकिषितुम्, चोकुकितुम्;

कुक्तिः, कोकना, चुकुकिषा-चुकोकिषा, चुकोकयिषा, चोकुका;

^१प्रकोकनम्-प्रकोकणम्, कोकनम्, चुकुकिषणम्-चुकोकिषणम्, चोकुकनम्;

^२कुक्तिवा-कोक्तिवा, कोकयित्वा, चुकुकिषित्वा-चुकोकिषित्वा, चोकुक्तिवा;

प्रकुक्क्य, प्रकोक्क्य, प्रचुकुकिष्य-प्रचुकोकिष्य, प्रचोकुक्य;

कोकम् २, } कोकम् २, } चुकुकिषम् २, } चुकोकिषम् २, }
कुक्तिवा २, } कोकयित्वा २, } चुकुकिषित्वा २, } चुकोकिषित्वा २, }
कोक्तिवा २, }

^३कुक्कुरः. चोकुकम् २; }
चोकुक्तिवा २; }

(198) “कुङ् शब्दे” (I-भ्वादि:-951. अक. अनि. आत्म.) [अ]

‘अव्यक्तशब्दे कवते, कुवते त्वार्तशब्दने।

कौतीति शब्दमात्रे स्यात्—’ (श्लो. 23) इति देवः।

कावकः-विका, कावकः-विका, चुकूषकः-षिका, ^४चोकूयकः-यिका;

कोता-त्री, कावयिता-त्री, चुकूषिता-त्री, चोकूयिता-त्री;

— कावयन्-न्ती, कावयिष्यन्-न्ती-ती; —

कवमानः, कावयमानः, चुकूषमाणः, चोकूयमानः;

1. ‘हलश्चेजुपधात्’ (8-4-31) इति णत्वं वा भवति।

2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः क्तिवविकल्पः। तेन द्वे रूपे।

3. औणादिके उरच् प्रत्यये (द. उ. 8-23) कुगागमो निपात्यते। अतिशयेन शब्दं करोतीति = कुक्कुरः = धा।

4. ‘न कवतेर्यङि’ (7-4-63) इति अभ्यासे चुत्वनिषेधः। ‘अकृतसार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः। एवं यङन्ते सर्वत्र बोध्यम्।

[अ] ‘सत्यपि हि शब्दार्थत्वे भिद्यत एवैवामभिधेयम्। तथाहि—कवतिस्तावत्— अव्यक्ते शब्दे वर्तते—उङ्ः कोकूयते इति। कुवतिरपि—आर्तस्वरे वर्तते— चोकूयते वृषल इति; पीडित इत्यर्थः। कौतिस्तु शब्दमात्रे।” इति देवव्याख्याने पुरुषकारे उपात्तं न्यासवचनविद्वानुसन्धेयम्।

कोष्यमाणः,	कावयिष्यमाणः,	चुकुषिष्यमाणः,	कोकूयिष्यमाणः ;
कुत्-कुतौ-कुतः ;	—	—	—
कुतम्- ^A तः,	कावितः-तम्,	चुकूषितः,	कोकूयितः-तवान् ;
कवः,	कावः, चुकूषुः,	चुकावयिषुः,	कोकूवः ;
कोतव्यम्,	कावयितव्यम्,	चुकूषितव्यम्,	कोकूयितव्यम् ;
कवनीयम्,	कावनीयम्,	चुकूषणीयम्,	कोकूयनीयम् ;
कव्यम्, अवश्याकव्यम्, काव्यम्,	चुकूष्यम्,	कोकूय्यम् ;	
ईषत्कवः-दुष्कवः-सुकवः ;	—	—	
¹ कूयमानः,	काव्यमानः,	चुकूष्यमाणः,	कोकूय्यमानः ;
कवः,	कावः,	चुकूषः,	कोकूयः ;
कोतुम्,	कावयितुम्,	चुकूषितुम्,	कोकूयितुम् ;
कुतिः,	कावना, चुकूषा,	चुकावयिषा,	कोकूया ;
कवनम्,	कावनम्,	चुकूषणम्,	कोकूयनम् ;
कुत्वा,	कावयित्वा,	चुकूषित्वा,	कोकूयित्वा ;
प्रकुत्य,	संकाव्य,	प्रचुकूष्य,	प्रकोकूय्य ;
कावम् २, } कावम् २, } चुकूषम् २, } कोकूयम् २ ; }			
कुत्वा २, } कावयित्वा २, } चुकूषित्वा २, } कोकूयित्वा २. }			

(199) “कुङ् (आर्त) शब्दे” (VI-तुदादिः-1401. अक. अनि. आत्म.)
कुटादिः ।

‘अव्यक्तशब्दे कवते, कुवते त्वार्तशब्दने ।

कौतीति शब्दमात्रे स्यात्—’ (श्लो. 23) इति देवः ।

कावकः-विका, कावकः-विका, चुकूषकः-षिका, चोक्कयकः-यिका;
इत्यादिरूपाणि आदादिक (196) कुषातुवत् ण्यन्तात् सन्नन्तात्
यङन्ताच्च ज्ञेयानि । शुद्धाद्धातोः कुटादित्वात् रूपाणि लिख्यन्ते—

1. ‘अकृतसार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।

A. ‘श्रुत्यन्तवाचा ध्रुवया प्रदूने घोरद्रवचक्रजिताशितारिम् ।

स्मिन्नादिवक्त्रं गवमानभूषं गै त्वं घुताकं कुत्तशङ्करोष्ठैः—’ धा. का. 2-35.

¹कुता-त्री, ²कुवमानः,^A कुष्यमाणः, कुत्-कुतौ-कुतः, कुतम्-तः-तवान्,
कुवः, कुतव्यम्, कुवनीयम्, ³कूयम्, ⁴अवश्याकव्यम्, ईषत्कुवः-दुष्कुवः-
सुकुवः, कूयमानः, कुवः, कुतुम्, कुतिः, कुवनम्, कुत्वा, अवकुत्य,
कावम् २, कुत्वा २, ⁵कुररः इति ।

(200) “कुच शब्दे तारे” (I-भ्वादिः-184. सक. सेट्. पर.)

कोचकः-चिका, कोचकः-चिका, चुकुचिषकः-⁶चुकोचिषकः-षिका,
चोक्कुचकः-चिका ;
कोचिता-त्री, कोचयिता-त्री, चुकुचिषिता-चुकोचिषिता-त्री, चोक्कुचिता-त्री ;
कोचन्-न्ती, कोचयन्-न्ती, चुकुचिषन्-चुकोचिषन्-न्ती ; —
कोचिष्यन्-न्ती-ती, कोचयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुचिषिष्यन्-चुकोचिषिष्यन्-
न्ती-ती ;

— कोचयमानः, कोचयिष्यमाणः, चोक्कुच्यमानः, चोक्कुचिष्यमाणः ;

⁷कुचितम्-कोचितम्, कोचितः-तम्, चुकुचिषितः-चुकोचिषितः, चोक्कुचितः-
तवान् ;

कुचः, कोचः, चुकुचिषुः-चुकोचिषुः, चोक्कुचः ;

कोचितव्यम्, कोचयितव्यम्, चुकुचिषितव्यम्-चुकोचिषितव्यम्,

चोक्कुचितव्यम् ;

कोचनीयम्, कोचनीयम्, चुकुचिषणीयम्-चुकोचिषणीयम्, चोक्कुचनीयम् ;

कोच्यम्, कोच्यम्, चुकुचिष्यम्-चुकोचिष्यम्, चोक्कुच्यम् ;

ईषत्कोचः-दुष्कोचः-सुकोचः ; — —

कुच्यमानः, कोच्यमानः, चुकुचिष्यमाणः-चुकोचिष्यमाणः, चोक्कुच्यमानः ;

1. ‘गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिन्डित्’ (1-2-1) इति द्विद्वावात् गुणो न ।

2. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः । उवङ् ।

3. द्विद्वावात् यति गुणो न ।

4. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् । णित्वात् डित्वं न ।

5. ‘कुचः करन्’ (द. उ. 8-63) इति करन् प्रत्ययः । कुररः = पक्षिविशेषः ।

6. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पः ।

7. ‘उदुपधात्—’ (1-2-21) इति निष्ठायाः कित्त्वविकल्पः ।

A. ‘नृत्या किं भयधृतविद्रुतगुवलोके तदा तद्भुवत्-

कोदण्डं कुवमानमैक्षि दलितं भोजेधराकृतवत् ॥’ धा. का. 2-82.

सङ्कोचः, कोचः, चुकुचिषः-चुकोचिषः, चोकुचः;
 कोचितुम्, कोचयितुम्, चुकुचिषितुम्-चुकोचिषितुम्, चोकुचितुम्;
 कुक्तिः, कोचना, चुकुचिषा-चुकोचिषा, चुकोचयिषा, चोकुचा;
 कोचनम्, कोचनम्, चुकुचिषणम्-चुकोचिषणम्, चोकुचनम्;
^१कुचित्वा } कोचयित्वा, चुकुचिषित्वा-चुकोचिषित्वा, चोकुचित्वा;
 कोचित्वा }
 सङ्कुच्य, सङ्कोच्य, सञ्चुकुचिष्य-सञ्चुकोचिष्य, सञ्चोकुच्य;
 कोचम् २, } कोचम् २, } चुकुचिषम् २-चुकोचिषम् २, }
 कुचित्वा २, कोचित्वा २, } कोचयित्वा २, } चुकुचिषित्वा २-चुकोचिषित्वा २, }
 चोकुचम् २; }
 चोकुचित्वा २. }

(201) “कुच सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठम्भविलेखनेषु”

(I-भ्वादिः-857. सक. सेट्. पर.) ज्वलादिः ।

‘सङ्कोचे कुचतीति स्यात्, कोचेत् सम्पर्चनादिषु।’ (श्लो-54) इति देवः ।
 ज्वलादित्वात् ‘ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः’ (3-1-140) इति कर्तरि वा णः
 प्रत्ययः । ^Aकोचः-कुचः । अनुपसृष्टादेव । उपसृष्टातु उत्कोचः । अन्यानि
 सर्वाणि रूपाणि कुचधातुवत् (200) ज्ञेयानि ।

(202) “कुच सङ्कोचने” (VI-तुदादिः-1368-अक.सेट्.पर. कुटादिः ।)

‘सङ्कोचे कुचतीति स्यात्, कोचेत् सम्पर्चनादिषु।’ (श्लो-54) इति देवः ।
 कोचकः-चिका, ^२कुचिता-त्री, ^३कुचन्-न्ती-ती, कुचिष्यन्-न्ती-ती,
 कुक्-कुचौ-कुचः, कुचितम्-तः-तवान्, कुचितव्यम्, कुचनीयम्, कुच्यम्,

1. ‘रलो व्युपधात्-’ (1-2-26) इति क्त्वायाः क्त्विक्कल्पनात् पक्षे गुणः ।
2. ‘गाङ्कुटादिभ्योऽङिण्डित्’ (1-2-1) इति द्विद्वावाच गुणः । एवं तव्यदादि-
 ष्वपि ज्ञेयम् ।
3. ‘तुदादिभ्यः-’ (3-1-77) इति शः विकरणप्रत्ययः । तस्य ‘सार्धधातुकमपित्’
 (1-2-4) इति द्विद्वावाच गुणः ।
- A. ‘सेहे च रामाजनखेलनं या कुचोरुसीदत्परिश्रुतोया ।
 कोचैर्जनाः कोचगलान् मरालान् बोधन्ति यन्नाम्बुरुहां विकासे ॥’ धा.का. 2-24.
- B. ‘ततोऽतिकुटिलाशयैः प्रपुटितैः कुचज्जीवितैः गुजद्विरपि सैनिकैः सुगुडितां डिप-
 द्विर्जनां । सुधाच्छुरितविस्फुटस्मितरुचैव धैर्यं मुटन् धनुस्त्रुटनतो मनाक् प्रमुट-
 नाय शालामगात् ॥’ धा. का. 2-80.

ईषत्कुचः-दुष्कुचः-सुकुचः, कुच्यमानः, ^१सङ्कोचः, कुचितुम्, ^२निकुचितिः,
^३कोचनम्-सङ्कोचनम्-कुचनम्, ^४कुचित्वा, सङ्कुच्य, कोचम् २, कुचित्वा २;
 इति शुद्धाद्धातो रूपाणि । ण्यन्तात्-सन्नन्तात्-यङन्ताच्च पूर्वोक्त [200]
 कुचधातुवद्रूपाणि ज्ञेयानि ।

(203) “कुजु स्तेयकरणे” (I-भ्वादिः-199. सक. सेट्-पर.)

कोजकः-जिका, कोजकः-जिका, ^५चुकुजिषकः-चुकोजिषकः-षिका,
 चोकुजकः-जिका;
 कोजिता-त्री, कोजयिता-त्री, चुकुजिषिता-चुकोजिषिता-त्री, चोकुजिता-त्री;
 कोजन्-न्ती, कोजयन्-न्ती, चुकुजिषन्-चुकोजिषन्-न्ती; —
 कोजिष्यन्-न्ती-ती, कोजयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुजिषिष्यन्-चुकोजिषिष्यन्-न्ती-ती;
 — कोजयमानः, कोजयिष्यमाणः, चोकुज्यमानः, चोकुजिष्यमाणः;
 कुक्-कुजौ-कुजः;
^६कुवतम्-तः, कोजितः-तम्, चुकुजिषितः-चुकोजिषितः, चोकुजितः- }
 तवान्; }

1. ‘निष्ठामामनिट इति वक्तव्यम्’ (वा. 7-3-52) इति वचनात्, अस्य निष्ठायां
 सेट्त्वात् ‘चजोः-’ (7-3-52) इति कृत्वं न भवति ।
2. ‘तितुत्रेष्वप्रहादीनामिति वक्तव्यम्’ (वा. 7-2-9) इति वचनात्, अस्य प्रहादित्वात्
 इङ् भवति — इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
3. ‘कुच सङ्कोचने’ इति निर्देशबलात् कुटादित्वेऽपि ल्युटि परं गुणो भवत्येव इति
 काश्यपः । ‘सम्’ इत्युपसर्गपूर्वकात् कुचधातोरेव कुटादित्वेऽपि गुणः, अन्यत्र
 न—इति केचित् । तेषां मते ‘कुचनम्’ इत्येव । निरुपसृष्टादिषु गुण
 एव इत्यन्ये । तन्मते ‘कोचनम्’ इति भवति ।
4. ‘रलो व्युपधात् हलादेः संश्च’ (1-2-26) इति वैकल्पिककृत्वं बाधित्वा, पूर्व-
 विप्रतिषेधेन ‘गाङ्कुटादिभ्यः-’ (1-2-1) इति विहितं नित्यङित्वमेव भवति ।
 अत एव, ‘अनुदात्तङित आत्मनेपदम्’ (1-3-12) इत्यत्र ‘उपदेशे’ इत्यस्य
 द्विदेशेऽन्वयस्य सार्थक्यं भवति ।
5. ‘रलो व्युपधात्-’ (1-2-26) इति सनः क्त्विक्कल्पः । तेन रूपद्वयम् ।
6. क्त्वायां विकल्पितेदकत्वात् ‘यस्य विभाषा’ (7-2-15) इति निष्ठायामनिट्
 कृत्वं च ।

^१कुजः, कोजः, चुकुजिषुः-चुकोजिषुः, चुकोजयिषुः, चोकुजः;
 कोजितव्यम्, कोजयितव्यम्, चुकुजिषितव्यम्-चुकोजिषितव्यम्, चोकुजितव्यम्;
 कोजनीयम्, कोजनीयम्, चुकुजिषणीयम्-चुकोजिषणीयम्, चोकुजनीयम्;
^२कोज्यम्, कोज्यम्, चुकुजिष्यम्-चुकोजिष्यम्, चोकुज्यम्;
 ईषत्कोजः-दुष्कोजः-सुकोजः;
 कुज्यमानः, कोज्यमानः, चुकुजिष्यमाणः-चुकोजिष्यमाणः, चोकुज्यमानः;
 कोगः, कोजः, चुकुजिषः-चुकोजिषः, चोकुजः;
 कोजितुम्, कोजयितुम्, चुकुजिषितुम्-चुकोजिषितुम्, चोकुजितुम्;
 कुजितः, कोजना, चुकुजिषा-चुकोजिषा, चोकुजा;
 कोजनम्, कोजनम्, चुकुजिषणम्-चुकोजिषणम्, चोकुजनम्;
^३कुजित्वा, } कोजयित्वा, चुकुजिषित्वा-चुकोजिषित्वा, चोकुजित्वा;
 कोजित्वा, }
 कुजित्वा, }
 सङ्कुज्य, सङ्कोज्य, प्रचुकुजिष्य-प्रचुकोजिष्य, प्रचोकुज्य;
 कोजम् २, कुजित्वा २, } कोजम् २, } चुकुजिषम् २,
 कोजित्वा, २ कुजित्वा २, } कोजयित्वा, } चुकुजिषित्वा २,
 चुकोजिषम् २, } चोकुजम् २;
 चुकोजिषित्वा २, } चोकुजित्वा २.

(204) “कुट कौटिल्ये” (VI-तुदादिः-1366. अक. सेट्.पर. कुटादिः।)

कोटकः-टिका, कोटकः-टिका, ^४चुकुटिषकः-षिका, चोकुटकः-टिका;

1. ‘इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः’ (3-1-135) इति कर्तरि कः।
2. निष्ठायां निद्रत्वात् ‘चजोः कु विण्यतोः’ (7-3-52) इति ण्यति षणि च कुत्वम्।
3. ‘रलो व्युपधात्-’ (1-2-26) इति क्त्वाप्रत्ययस्य क्त्विक्कल्पः। ‘उदितो वा’ (7-2-56) इति क्त्वायां वा इट्।
4. ‘रलो व्युपधात्-’ (1-2-26) इति विहितं वैकल्पिकं क्त्विक् त्वस्य न भवति।
 ‘गाङ्कुटादिभ्यः-’ (1-2-1) इति विहितेन छिद्रज्ञावेन पूर्वविप्रतिषेधेन बाधात्।
 पूर्वविप्रतिषेधाश्रयणे प्रमाणं तु—‘अनुदात्तञ्चि-’ (1-3-12) इत्यत्र छिद्रं
 उपदेशपदसम्बन्ध एव। एवं कुटादिषु सर्वेष्वपि इडुपधेषु क्त्विक्त्वमेवेति बोध्यम्।

^१कुटिता-त्री, कोटयिता-त्री, चुकुटिषिता-त्री, चोकुटिता-त्री;
^२कुटन्-न्ती-ती, कोटयन्-न्ती, चुकुटिषन्-न्ती;
 कुटिष्यन्-न्ती-ती, कोटयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुटिषिष्यन्-न्ती-ती;
 — कोटयमानः, कोटयिष्यमाणः, चोकुटयमानः, चोकुटिष्यमाणः;
 कुट-कुटौ-कुटः;
 कुटितम्-तः, कोटितः-तम्, चुकुटिषितः, चोकुटितः-तवान्;
 कुटः, कोटः, चुकुटिषुः, चुकोटयिषुः, चोकुटः;
 कुटितव्यम्, कोटयितव्यम्, चुकुटिषितव्यम्, चोकुटितव्यम्;
^३प्रनिकुटनीयम्, कोटनीयम्, चुकुटिषणीयम्, चोकुटनीयम्;
 कोटयम्, कोटयम्, चुकुटिष्यम्, चोकुटयम्;
 ईषत्कुटः-दुष्कुटः-सुकुटः;
 कुटयमानः, कोटयमानः, चुकुटिष्यमाणः, चोकुटयमानः;
 कोटः, कोटः, चुकुटिषः, चोकुटः;
^४कुटितुम्, कोटयितुम्, चुकुटिषितुम्, चोकुटितुम्;
 कुटिः, कुटिः, कोटना, चुकुटिषा, चुकोटयिषा, चोकुटा;
 कुटनम्, कोटनम्, चुकुटिषणम्, चोकुटनम्;
 कुटित्वा, कोटयित्वा, चुकुटिषित्वा, चोकुटित्वा;
 प्रकुटय, प्रकोटय, प्रचुकुटिष्य, प्रचोकुटय;
 कोटम् २, } कोटम् २, } चुकुटिषम् २, } चोकुटम् २;
 कुटित्वा २, } कोटयित्वा २, } चुकुटिषित्वा २, } चोकुटित्वा २;
^५कुटिलः.^B

1. ‘गाङ्कुटादिभ्यः-’ (1-2-1) इति क्त्विक्। तेन गुणो न।
2. ‘तुदादिभ्यः शः’ (8-1-77) इति शः। ‘आच्छीनद्योर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम् वा।
3. ‘शेषे विभाषाऽकखादावचान्त उपदेशे’ (8-4-18) इति सूत्रे ‘अकखादौ’
 इति पर्युदासात् णत्वं न।
4. ‘इक् कृष्यादिभ्यः’ (वा. 3-3-108) इति भावेऽकर्तरि च कारके इक्। कौटिल्यमर्थः।
5. बाहुलकादिलच् प्रत्ययः।
- A. ‘यूयं संकुटितुं’ यस्मात् कालेऽस्मिन् अध्यवस्यथ ॥ भ. का. 7-91.
- B. ‘ततोऽतिकुटिलाशयैः प्रपुटितैः कुचजीवितैः
 गुजद्विरपि सैनिकैः सुगुडितां क्षिपद्भिर्जनान् ॥’ धा. का. 2-80.

(205) “कुट छेदने” (X-चुरादि:-1699. सक. सेद्. आत्म.)

आकुस्मीयः । ‘—अवक्षेपणे’ इति केचित् । [अ]

कोटक:-टिका,	चुकोटयिषक:-षिका ¹ ;
कोटयिता-त्री,	चुकोटयिषिता-त्री;
² कोटयमानः,	चुकोटयिषमाणः,
कोटयिष्यमाणः,	चुकोटयिष्यमाणः;
कोट-कोटौ-कोटः;	—
कोटित:-तम्,	चुकोटयिषित:-तवान्;
कोटः,	चुकोटयिषुः;
कोटयितव्यम्,	चुकोटयिषितव्यम्;
³ कोटनीयम्,	चुकोटयिषणीयम्;
कोटयम्,	चुकोटयिष्यम्;
ईषत्कोट:-दुष्कोट:-सुकोटः;	—
कोटयमानः,	चुकोटयिष्यमाणः;
कोटः,	चुकोटयिषः;
कोटयितुम्,	चुकोटयिषितुम्;
कोटना,	चुकोटयिषा;
कोटनम्,	चुकोटयिषणम्;
कोटयित्वा,	चुकोटयिषित्वा;
प्रकोटय,	प्रचुकोटयिष्य;
कोटम् २, }	चुकोटयिषम् २; }
कोटयित्वा २, }	चुकोटयिषित्वा २. }

1. धातोः अनेकात्वात् ‘धातोरेकाच—’ (3-1-22) इति यच् न ।

2. ‘आ कुस्मादात्मनेपदिनः’ (गणसूत्रम् चुरादौ) इति वचनात् शानजैव ।

3. ‘णेरनिदि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।

[अ] “कुट छेदने” इत्यस्य पाठान्तरमिदम् ।

(206) “कुटुम्ब धारणे” (X-चुरादि:-1679. सक. सेद्. आत्म.)

आकुस्मीयः । [अ]

कुटुम्बक:-म्बिका,	चुकुटुम्बयिषक:-षिका ¹ ;
कुटुम्बयिता-त्री,	चुकुटुम्बयिषिता-त्री;
कुटुम्बयमानः,	चुकुटुम्बयिषमाणः;
कुटुम्बयिष्यमाणः,	चुकुटुम्बयिष्यमाणः;
² कुटुम्बितम्-तः,	चुकुटुम्बयिषित:-तवान्;
कुटुम्बः,	चुकुटुम्बयिषुः;
कुटुम्बयितव्यम्,	चुकुटुम्बयिषितव्यम्;
कुटुम्बनीयम्,	चुकुटुम्बयिषणीयम्;
कुटुम्बयम्,	चुकुटुम्बयिष्यम्;
ईषत्कुटुम्ब:-दुष्कुटुम्ब:-सुकुटुम्बः;	—
कुटुम्बयमानः,	चुकुटुम्बयिष्यमाणः;
³ कुटुम्बः,	चुकुटुम्बयिषः;
कुटुम्बयितुम्,	चुकुटुम्बयिषितुम्;
कुटुम्बना,	चुकुटुम्बयिषा;
कुटुम्बनम्,	चुकुटुम्बयिषणम्;
कुटुम्बयित्वा,	चुकुटुम्बयिषित्वा;
प्रकुटुम्बय,	प्रचुकुटुम्बयिष्य;
कुटुम्बम् २, }	चुकुटुम्बयिषम् २; }
कुटुम्बयित्वा २, }	चुकुटुम्बयिषित्वा २. }

(207) “कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः”

(X-चुरादि:-1558. सक. सेद्. उभ.) ‘पूरणे’ इत्येके ।

कुट्टक:-ट्टिका, चुकुट्टयिषक:-षिका;

[अ] ‘तत्रि कुटुम्बधारणे’ इत्यत्र ‘कुटुम्ब’ इति पृथग् धातुरिति चान्द्राणां मतेन लिख्यते ।

1. अनेकात्वात् यच् न ।

2. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः ।

3. कुटुम्बयते = धार्यते पोष्यते इति कुटुम्बः = पोष्यवर्गः । कर्मणि यच् ।

कुट्टयिता-त्री,	चुकुट्टयिषिता-त्री ;
कुट्टयन्-न्ती,	चुकुट्टयिषन्-न्ती ;
कुट्टयिष्यन्-न्ती-ती,	चुकुट्टयिष्यन्-न्ती-ती ;
कुट्टयमानः,	चुकुट्टयिषमाणः ;
कुट्टयिष्यमाणः,	चुकुट्टयिष्यमाणः ;
कुट्ट-कुट्टौ-कुट्टः ;	—
कुट्टितम्-तः,	चुकुट्टयिषितः-तवान् ;
कुट्टः, ¹ कुट्टाकः ^A -कुट्टाकी, ²	चुकुट्टयिषुः ;
कुट्टयितव्यम्,	चुकुट्टयिषितव्यम् ;
कुट्टनीयम्,	चुकुट्टयिषणीयम् ;
कुट्टयम्,	चुकुट्टयिष्यम् ;
ईषत्कुट्टः-दुष्कुट्टः-सुकुट्टः ;	—
कुट्टयमानः,	चुकुट्टयिष्यमाणः ;
कुट्टः,	चुकुट्टयिषः ;
कुट्टयितुम्,	चुकुट्टयिषितुम् ;
कुट्टना,	चुकुट्टयिषा ;
^B कुट्टनम्,	चुकुट्टयिषणम् ;
कुट्टयित्वा,	चुकुट्टयिषित्वा ;
सङ्कुट्टय,	सञ्चुकुट्टयिष्य ;
कुट्टम् २, }	चुकुट्टयिषम् २ ; }
कुट्टयित्वा २, }	चुकुट्टयिषित्वा २. }

(208) “ कुट्ट प्रतापने ” (X-चुरादि:-1703. सक. सेट्. आत्म.)
आकुस्मीयः ।

शत्रादेशं विना धातोरस्य अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वोक्त (207)
कुट्टयतिवद्बोध्यानि ।

1. ‘जल्पभिक्षलुण्ठकुट्टवृक्षः पाकन्’ (3-2-155) इति ताच्छीलिकः पाकन् प्रत्ययः ।
2. स्त्रियां षित्वात् ‘षित्वादिभ्यश्च’ (4-1-41) इति षीष् भवति ।
- A. ‘पश्याभिषेकमभिलष्यति फालदेशे कुट्टाकभावकुतुं कुरुते स्म भीमः ॥’

भारतचम्पूः 1-88.

- B. ‘सा पूतना च शिशुभक्षणकुट्टनोत्का जघ्ने प्रपुष्टिकृपेण विचुष्टिताम्ना ।’ धा.का.3-16.

(209) “ कुठि प्रतीघाते ” (I-भ्वादि:-342. सक. सेट्. पर.)

¹ कुण्ठकः-ण्ठका,	कुण्ठकः-ण्ठका,	चुकुण्ठिषकः-षिका,	चोकुण्ठकः-ण्ठका ;
कुण्ठिता-त्री,	कुण्ठयिता-त्री,	चुकुण्ठिषिता-त्री,	चोकुण्ठिता-त्री ;
कुण्ठन्-न्ती,	कुण्ठयन्-न्ती,	चुकुण्ठिषन्-न्ती ;	—
कुण्ठिष्यन्-न्ती-ती,	कुण्ठयिष्यन्-न्ती-ती,	चुकुण्ठिष्यन्-न्ती-ती ;	—
² व्यतिकुण्ठमानः,	कुण्ठयमानः,	चोकुण्ठयमानः ;	—
व्यतिकुण्ठिष्यमाणः,	कुण्ठयिष्यमाणः,	चोकुण्ठिष्यमाणः ;	—
कुन्-कुण्ठौ-कुण्ठः ;	—	—	—
कुण्ठितम्- ^A तः,	कुण्ठितः-तम्,	चुकुण्ठितः,	चोकुण्ठितः-तवान् ;
कुण्ठः, ³ वैकुण्ठः,	कुण्ठः,	चुकुण्ठिषुः,	चोकुण्ठः ;
कुण्ठितव्यम्,	कुण्ठयितव्यम्,	चुकुण्ठितव्यम्,	चोकुण्ठितव्यम् ;
कुण्ठनीयम्,	कुण्ठनीयम्,	चुकुण्ठिषणीयम्,	चोकुण्ठनीयम् ;
कुण्ठयम्,	कुण्ठयम्,	चुकुण्ठिष्यम्,	चोकुण्ठयम् ;
ईषत्कुण्ठः दुष्कुण्ठः सुकुण्ठः ;	—	—	—
कुण्ठयमानः,	कुण्ठयमानः,	चुकुण्ठिष्यमाणः,	चोकुण्ठयमानः ;
कुण्ठः,	कुण्ठः,	चुकुण्ठिषः,	चोकुण्ठः ;
कुण्ठितुम्,	कुण्ठयितुम्,	चुकुण्ठितुम्,	चोकुण्ठितुम् ;
कुण्ठा, कुण्ठना,	चुकुण्ठिषा,	चुकुण्ठयिषा,	चोकुण्ठा ;
कुण्ठनम्,	कुण्ठनम्,	चुकुण्ठिषणम्,	चोकुण्ठनम् ;
कुण्ठित्वा,	कुण्ठयित्वा,	चुकुण्ठित्वा,	चोकुण्ठित्वा ;
प्रकुण्ठय,	विकुण्ठय,	प्रचुकुण्ठिष्य,	प्रचोकुण्ठय ;
कुण्ठम् २, }	कुण्ठम् २, }	चुकुण्ठिषम् २, }	चोकुण्ठम् २ ; }
कुण्ठित्वा २, }	कुण्ठयित्वा २, }	चुकुण्ठित्वा २, }	चोकुण्ठित्वा २. }

1. ‘इदितो जुम् धातोः’ (7-1-58) इति जुम् । छुत्वेन णकारः ।

2. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति कर्मव्यतीहारे आत्मनेपदम् ।

3. विगतः कुण्ठः यस्याः सा विकुण्ठा । तस्या अपत्यं वैकुण्ठः, शिवायण् । कर्तरि अच् । यद्वा, विकुण्ठ एव वैकुण्ठः अप्रतिहतशक्ति इत्यर्थः । विविधा कुण्ठा माया अस्यास्तीति वा वैकुण्ठः ।

A. ‘शठत्वमार्गे शुठितैरकुण्ठितैरकुण्ठिताशुण्ठितसौहृदान्वितैः ।’ धा. का. 1-45.

(210) “कुठि वेष्टने” (X-चुरादि:-1584. अक. सेट्. उभ.)

इदित्करणात् णिचो वैकल्पिकत्वम्। प्रायेणायं ‘अव’ पूर्वकः। ^Aअव-कुण्ठयन्। ‘गुडि वेष्टने’ (X-1584) इति धातोः पाठान्तरमिदम्। णिज-भावपक्षे पूर्वलिखित (209) कुठिधातुवत्-केवलात् ण्यन्तात् सन्नन्तात् यङन्ताच्च रूपाणि ज्ञेयानि। णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि-’ (1-3-78) इति परस्मैपदमेव। ण्यन्तात् सनि इमानि रूपाणि—

चुकुण्ठयिषकः-षिका, चुकुण्ठयिषिता-त्री, चुकुण्ठयिषन्-न्ती,
चुकुण्ठयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुण्ठयिषमाणः, चुकुण्ठयिष्यमाणः,
चुकुण्ठयिषितः-तवान्, चुकुण्ठयिषुः, चुकुण्ठयिषितव्यम्,
चुकुण्ठयिषणीयम्, चुकुण्ठयिष्यम्, ईषच्चुकुण्ठयिषः —
दुष्चुकुण्ठयिषः-सुचुकुण्ठयिषः, चुकुण्ठयिष्यमाणः, चुकुण्ठयिषः;
चुकुण्ठयिषितुम्, चुकुण्ठयिषा, चुकुण्ठयिषणम्, चुकुण्ठयिषित्वा;
सञ्चुकुण्ठयिष्य, चुकुण्ठयिषम् २, चुकुण्ठयिषित्वा २. इति विशेषः।

(211) “कुड बाल्ये” (VI-तुदादि:-1383. अक. सेट्. पर.) कुटादिः।

‘कुट कौटिल्ये’ (204) इति धातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि।

(212) “कुडि वैकल्ये” (I-भ्वादि:-322. अक. सेट्. पर.)

‘वैकल्यदाहरक्षासु कुण्डेत् कुण्डेत कुण्डयेत्।’ (श्लो. 88) इति देवः।

‘कुठि प्रतिघाते’ (209) इति भौवादिकधातुवत् सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि।

(213) “कुडि दाहे” (I-भ्वादि:-270. सक. सेट्. आत्म.)

‘वैकल्यदाहरक्षासु कुण्डेत् कुण्डेत कुण्डयेत्।’ (श्लो. 88) इति देवः।

कुण्डमानः, कुण्डयमानः, चुकुण्डिषमाणः, कुण्डिष्यमाणः, कुण्डयिष्यमाणः,
चुकुण्डिष्यमाणः, चोकुण्डयमानः, चोकुण्डिष्यमाणः, इति शानचि रूपाणि-
इति विशेषः। अन्यानि रूपाणि सर्वाण्यपि भौवादिककुण्ठतिवत् (209) ज्ञेयानि।

A. ‘किञ्च स्वगात्रमवकुण्ठयतो महाहेः दर्पं चुखुण्ड विषमेष मुखाद्विवण्डन्॥’
भा. का. ३, 19,

(214) “कुडि रक्षणे” (X-चुरादि:-1583. सक. सेट्. उभ.)

‘वैकल्यदाहरक्षासु कुण्डेत् कुण्डेत कुण्डयेत्।’ (श्लो-88) इति देवः।
सर्वाण्यपि रूपाणि ‘कुठि वेष्टने’ (210) इति धातुवत् ज्ञेयानि।

(215) “कुण शब्दोपकरणयोः” (VI-तुदादि:-1335. सक. सेट्. पर.)

कुटादिः।

‘आमन्त्रणे तु कुणयेत्, शब्दे चोपकृतौ कुणेत्।’ (श्लो-93) इति देवः।

‘कुट कौटिल्ये’ (204) इति तौदादिकधातुवत् शुद्धात् ण्यन्तात् सन्नन्तात् यङन्ताच्च सर्वाणि रूपाणि ज्ञेयानि।

(216) “कुण आमन्त्रणे” (X-चुरादि:-1894. सक. सेट्. उभ.)

अदन्तः।

‘आमन्त्रणे तु कुणयेत्, शब्दे चोपकृतौ कुणेत्।’ (श्लो-93) इति देवः।

¹ कुणकः-णिका,	चुकुणयिषकः-षिका;
कुणयिता-त्री,	चुकुणयिषिता-त्री;
^A कुणयन्-न्ती,	चुकुणयिषन्-न्ती;
कुणयिष्यन्-न्ती-ती,	चुकुणयिष्यन्-न्ती-ती;
कुणयमानः,	चुकुणयिषमाणः;
कुणयिष्यमाणः,	चुकुणयिष्यमाणः;
कुण्-कुणौ-कुणः;	—
² कुणितम्-तः,	चुकुणयिषितः-तवान्;
कुणः,	चुकुणयिषुः;
कुणयितव्यम्,	चुकुणयिषितव्यम्;
³ कुणनीयम्,	चुकुणयिषणीयम्;
कुण्यम्,	चुकुणयिष्यम्;
ईषत्कुणः-दुष्कुणः-सुकुणः;	—

1. अतो लोपस्य स्थानिवद्भावात् लघूपधगुणो न।

2. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः।

3. ‘णेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः।

A. ‘इत्युच्चे स हि केतयन् परिजनान्, सेनापतीन् ग्रामयन्,
स्वामात्मानं कुणयन् भटांश्च गुणयन् नृणां मुदं स्तेनयन्॥’ भा. का. ३-57.

कुण्यमानः,	चुकुणयिष्यमाणः ;
कुणः,	चुकुणयिषः ;
कुणयितुम्,	चुकुणयिषितुम् ;
कुणना,	चुकुणयिषा ;
कुणनम्,	चुकुणयिषणम् ;
कुणयित्वा,	चुकुणयिषित्वा ;
¹ प्रकुणय्य,	प्रचुकुणयिष्य ;
कुणम् २, }	चुकुणयिषम् २ ; }
कुणयित्वा २, }	चुकुणयिषित्वा २. }

(217) “कुत्स अवक्षेपणे” (X-चुरादि:-1698. सक. सेट्. आत्म.)

आकुत्सीयः ।

कुत्सकः-त्सिका,	चुकुत्सयिषकः-षिका ; ²
कुत्सयिता-त्री,	चुकुत्सयिषिता-त्री ;
कुत्सयमानः,	चुकुत्सयिषमाणः ;
कुत्सयिष्यमाणः,	चुकुत्सयिषिष्यमाणः ;
³ कुत्-कुत्सौ-कुत्सः ;	—
⁴ कुत्सितम्-तः,	चुकुत्सयिषितः-तवान् ;
कुत्सः, ⁵ कुत्सनः, ⁶ कौत्सः ;	चुकुत्सयिषुः,
कुत्सयितव्यम्,	चुकुत्सयिषितव्यम् ;
कुत्सनीयम्,	चुकुत्सयिषणीयम् ;
^A कुत्स्यम्,	चुकुत्सयिष्यम् ;
ईषत्कुत्सः-दुष्कुत्सः-सुकुत्सः ;	—

1. ‘त्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति गेर्यादेशः ।
2. अनेकाच्चाद्धातोः, ‘धातोरेकाच—’ (3-1-22) इति यङ् न ।
3. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति सकारलोपः ।
4. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति गेर्लोपः ।
5. ‘अनुदात्तेतश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
6. कुत्सः=तन्नामा ऋषिः । तस्यापत्यमित्यर्थे ऋष्यण् ।
- A. ‘कुत्स्या हि गालनपटा इव कष्टमेते दुष्कीर्तिभालनपराः खलु कूटवृत्त्या ।’
धा. का. 3. 36.

कुत्स्यमानः,	चुकुत्सयिष्यमाणः ;
कुत्सः,	चुकुत्सयिषः ;
कुत्सयितुम्,	चुकुत्सयिषितुम् ;
कुत्सना, ¹ कुत्सा,	चुकुत्सयिषा ;
कुत्सनम्,	चुकुत्सयिषणम् ;
कुत्सयित्वा,	चुकुत्सयिषित्वा ;
प्रकुत्स्य,	प्रचुकुत्सयिष्य ;
कुत्सम् २, }	चुकुत्सयिषम् २ ; }
कुत्सयित्वा २, }	चुकुत्सयिषित्वा २. }

(218) “कुथ पूतीभावे” (IV-दिवादि:-1118. अक. सेट्. पर.)

पूतीभावः=दौर्गन्ध्यम् इति सिद्धान्तकौमुदी । पवित्रीकरणमिति

तत्त्वबोधिनी ।

‘कुथ्नाति कुन्थेत् संक्षेपे, पूतीभावे तु कुथ्यति ॥’ (श्लो-38) इति देवः ।

कोथकः-थिका, कोथकः-थिका, ²चुकुथिषकः-चुकोथिषकः-षिका,
चोकोथकः-थिका ;

कोथिता-त्री, कोथयिता-त्री, चुकुथिषिता-त्री, चुकोथिषिता-त्री, चोकोथिता-त्री ;

³कुथ्यन्-⁴न्ती, कोथयन्-न्ती, चुकुथिषन्-चुकोथिषन्-न्ती ; —

1. ‘यूनश्च कुत्सायाम्’ (वा. 4-1-165) इत्यत्र निर्देशबलात् ग्यन्तादपि बाहुलकात् भावे स्त्रियामङ् । केचित्तु—‘अनित्यग्यन्ताश्चुरादयः’ इत्याश्रित्य कुत्सा—‘कुत्सितव्यमिदं ज्ञेयम्—’ इत्यादिप्रयोगाणां साधुत्वमाचक्षते । ‘चिन्तितपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च’ (3-3-105) इत्यत्र चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थकत्वात् गुजपवादोऽङ्—इति क्षीरस्वामी ।
2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनि कित्त्वविकल्पः ।
3. ‘दिवादिभ्यः श्यन्’ (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः शित्वात् ‘सार्वधातुकमपित्’ (1-2-4) इति ङित्त्वम् । तेनाङ्गस्य गुणो न ।
4. ‘क्षप्श्यनोर्नित्यम्’ (7-1-81) इति लुम् ।
- A. ‘तं प्लुष्यद्दृष्टित्यद्भुवमपि च गतत्रासमुत्कुथ्यदङ्गं
पोथ्यं प्रोचे स्वरेण स्वजनविगुचितं क्षिप्यता पुष्पमाध्वीम् ॥’ धा. का. 2-56.

कोथिष्यन्-न्ती-ती, कोथयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुथिषिष्यन्-चुकोथिषिष्यन्-
न्ती-ती ;

— कोथयमानः, कोथयिष्यमाणः, चोक्थयमानः, चोक्थयिष्यमाणः ;
कुत-कुथ-कुथौ-कुथः ; — — —
कुथितम् तः, कोथितः-तम्, चुकुथिषितः-चुकोथिषितः, चोक्थितः-तवान् ;
कुथः, कोथः, चुकुथिषुः-चुकोथिषुः, चोक्थः ;
कोथितव्यम्, कोथयितव्यम्, चुकुथिषितव्यम्-चुकोथिषितव्यम्, चोक्थितव्यम् ;
कोथनीयम्, कोथनीयम्, चुकुथिषणीयम्-चुकोथिषणीयम्, चोक्थनीयम् ;
कोथ्यम्, कोथ्यम्, चुकुथिष्यम्-चुकोथिष्यम्, चोक्थ्यम् ;
ईषत्कोथः-दुष्कोथः-सुकोथः ; — — —
कुथयमानः, कोथयमानः, चुकुथिष्यमाणः-चुकोथिष्यमाणः, चोक्थयमानः ;
कोथः, कोथः, चुकुथिषः-चुकोथिषः, चोक्थः ;
कोथितुम्, कोथयितुम्, चुकुथिषितुम्-चुकोथिषितुम्, चोक्थितुम् ;
कुत्तिः, कोथना, चुकुथिषा-चुकोथिषा, चोक्थः ;
कोथनम्, कोथनम्, चुकुथिषणम्-चुकोथिषणम्, चोक्थनम् ;
कुथित्वा-कोथित्वा, कोथयित्वा, चुकुथिषित्वा-चुकोथिषित्वा, चोक्थित्वा ;
प्रकुथ्य, प्रकोथ्य, प्रचुकुथिष्य-प्रचुकोथिष्य, प्रचोक्थ्य ;
कोथम् २, कुथित्वा २, } कोथम् २, }
कोथित्वा २, } कोथयित्वा २, }

चुकुथिषम् २-चुकोथिषम् २, } चोक्थम् २, }
चुकुथिषित्वा २-चुकोथिषित्वा २, } चोक्थित्वा २. }

(219) “कुथ संश्लेषणे” (IX-क्रयादिः-1514. अक. सेद्. पर.) [अ]

संश्लेषे—इत्येके । ‘कुथ्नाति कुन्थेत संश्लेषे, पूतीभावे तु कुथ्यति ॥’

(श्लो-98) इति देवः ।

कोथकः-थिका, कोथकः-थिका, चुकुथिषकः-चुकोथिषकः-षिका, चोक्थकः-
थिका ;

1. ‘इयुपध—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः । गजपृष्ठस्थितरत्नकम्बलस्य नाम । कुशतृणम् । ‘कुथास्तरणतल्पेषु किं स्यात् सुखतरं ततः ।’ रामा. 2-30-14.
2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति कित्त्वविकल्पः ।
- अ. ‘कुन्थ संश्लेषणे’ इत्यस्य दुर्गसम्मतः पाठ एवम् ।

इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वलिखित (217) कुथधातुवत् ज्ञेयानि ।
शतरि परं ¹कुथनन्-कुथनती, इति रूपम् इति विशेषः । विकुथ्य^A ।

(220) “कुथि हिंसासंक्लेशनयोः” (I-भ्वादिः-43. सक. सेद्. पर.)

‘कुथ्नाति कुन्थेत संक्लेशे, पूतीभावे तु कुथ्यति ।’ (श्लो-98) इति देवः ।

²कुन्थकः^B-न्थिका, कुन्थकः-न्थिका, चुकुन्थिषकः-षिका, चोक्नुथकः-न्थिका ;

कुन्थिता-त्री, कुन्थयिता-त्री, चुकुन्थिषिता-त्री, चोक्नुथिता-त्री ;

³व्यतिकुन्थन्-न्ती, कुन्थयन्-न्ती, चुकुन्थिषन्-न्ती ; —

कुन्थिष्यन्-न्ती-ती, कुन्थयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुन्थिषिष्यन्-न्ती-ती ; —

— कुन्थयमानः, कुन्थयिष्यमाणः, ⁴चोक्नुथयमानः, चोक्नुथयिष्यमाणः ;

⁵कुन्-कुन्थौ-कुन्थः ; — — —

कुन्थितम्-तः, कुन्थितः, चुकुन्थिषितः, चोक्नुथितः-तवान् ;

कुन्थः, कुन्थः, चुकुन्थिषुः, चोक्नुथः ;

कुन्थितव्यम्, कुन्थयितव्यम्, चुकुन्थिषितव्यम्, चोक्नुथितव्यम् ;

कुन्थनीयम्, कुन्थनीयम्, चुकुन्थिषणीयम्, चोक्नुथनीयम् ;

कुन्थ्यम्, कुन्थ्यम्, चुकुन्थिष्यम्, चोक्नुथ्यम् ;

ईषत्कुन्थः-दुष्कुन्थः-सुकुन्थः ; — — —

कुन्थयमानः, कुन्थयमानः, चुकुन्थिष्यमाणः, चोक्नुथयमानः ;

कुन्थः, कुन्थः, चुकुन्थिषः, चोक्नुथः ;

1. ‘क्रयादिभ्यः श्ना’ (3-1-81) इति श्राप्रत्ययः । ‘श्नाभ्यस्तयोरान्तः’ (6-4-112) इत्याकारलोपः । इनः शिस्वात् अपित्वाच्च ‘सावंधातुकमपित्’ (1-2-4) इति द्विद्वद्भावात् भ्रष्टस्य गुणो न ।
2. ‘इदितो जुम् धातोः’ (7-1-58) इति जुम् ।
3. ‘न गतिहिंसायैभ्यः’ (1-3-15) इति कर्मव्यतीहारे तज्जनिषेधः ।
4. इदित्वात् ‘अनिदिताम्—’ (6-4-24) इति नलोपो न ।
5. ‘संयोगान्तस्य लोपः’ (8-2-23) इति थकारलोपः ।
- A. ‘तद्ग्रन्थनं परिहरन् गतिभिर्विकुथ्य पृष्ठे करोन्मुदितपुच्छमकर्षेदेनम् ।’
धा. का. 3-10.
- B. ‘ममन्थ विश्वं सुजनानकुन्थकान् प्रपुन्थ्य बन्धून्पि कुन्थति स्म यः ।’
धा. का. 1-7.

कुन्थितुम्, कुन्थयितुम्, चुकुन्थितुम्, चोकुन्थितुम्;
^१कुन्था, कुन्थना, चुकुन्थिषा, चोकुन्था;
 कुन्थनम्, कुन्थनम्, चुकुन्थिषणम्, चोकुन्थनम्;
 कुन्थित्वा, कुन्थयित्वा, चुकुन्थित्वा, चोकुन्थित्वा;
 प्रकुन्थ्य, प्रकुन्थ्य, विचुकुन्थिष्य, सञ्चोकुन्थ्य;
^२खङ्गोपकुन्थं, खङ्गेनोपकुन्थं, खङ्गेनोपकुन्थ्य [वा शत्रुं मारयति];
 कुन्थम् २, } कुन्थम् २, } चुकुन्थिषम् २, } चोकुन्थम् २; }
 कुन्थित्वा २, } कुन्थयित्वा २, } चुकुन्थित्वा २, } चोकुन्थित्वा २. }

(221) “कुद्रि अनृतभाषणे” (X-चुरादि:-1539. सक. सेट्. उभ.)

इदित्त्वाणिचो वैकल्पिकत्वम् ।

कुन्द्रक:-न्द्रिका, चुकुन्द्रयिषक:-षिका, ^३कुन्द्रक:-न्द्रिका, चुकुन्द्रिषक:-
 षिका, चोकुन्द्रक:-न्द्रिका, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि चौरादिक-
 कुण्ठयतिवत् (210) बोध्यानि ।

(222) “कुन्च कौटिल्याल्पीभावयोः”

(I-भ्वादि:-185. सक. सेट्. पर.)

‘गतेः कौटिल्ये, द्रव्यस्याल्पत्वे च—’ इति क्षीरस्वामी । नोपधोऽयं धातुः ।
 कुञ्चक:-ञ्चिका, कुञ्चक:-ञ्चिका, चुकुञ्चिषक:-षिका, चोकुञ्चक:-ञ्चिका;
 कुञ्चिता-त्री, कुञ्चयिता-त्री, चुकुञ्चिषिता-त्री, चोकुञ्चिता-त्री;
 कुञ्चन्-न्ती, कुञ्चयन्-न्ती, चुकुञ्चिषन्-न्ती; —
 कुञ्चिष्यन्-न्ती-ती, कुञ्चयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुञ्चिषिष्यन्-न्ती-ती; —
 — कुञ्चयमानः, कुञ्चयिष्यमाणः, चोकुञ्चयमानः, चोकुञ्चिष्यमाणः;
 कुक्-कुञ्चौ-कुञ्चः; — — —

1. ‘गुरोश्च हलः’ (3-3-103) इत्यप्रत्ययः ।
2. ‘हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम्’ (3-4-48) इति णमुल् । ‘तृतीयाप्रभृतीनि—’
 (2-2-21) इति समासविकल्पः ।
3. गिजभावपक्षे शुद्धाद्धातोः, सनि यच्चि च क्रमेण रूपाणि ।

^१निकुचितम्-तः, ^Aकुञ्चितः, चुकुञ्चिषितः, चोकुञ्चितः-तवान्;
 कुञ्चः, कुञ्चः, चुकुञ्चिषुः, चोकुञ्चः;
 कुञ्चितव्यम्, कुञ्चयितव्यम्, चुकुञ्चिषितव्यम्, चोकुञ्चितव्यम्;
 कुञ्चनीयम्, कुञ्चनीयम्, चुकुञ्चिषणीयम्, चोकुञ्चनीयम्;
^२कुञ्च्यम्, कुञ्च्यम्, चुकुञ्चिष्यम्, चोकुञ्च्यम्;
 ईषत्कुञ्चः-दुष्कुञ्चः-सुकुञ्चः; — —

^३कुञ्चयमानः, कुञ्चयमानः, चुकुञ्चिष्यमाणः, चोकुञ्चयमानः;
 कुञ्चः, कुञ्चः, चुकुञ्चिषः, चोकुञ्चः;
 कुञ्चितुम्, कुञ्चयितुम्, चुकुञ्चिषितुम्, चोकुञ्चितुम्;
 कुञ्चा, ^४निकुचितिः, कुञ्चना, चुकुञ्चिषा, चोकुञ्चा;
 कुञ्चनम्, कुञ्चनम्, चुकुञ्चिषणम्, चोकुञ्चनम्;
^५कुञ्चित्वा, कुञ्चयित्वा, चुकुञ्चिषित्वा, चोकुञ्चित्वा;
 सङ्कुच्य, सङ्कुच्य, सञ्चुकुञ्चिष्य, सञ्चोकुञ्च्य;
 कुञ्चम् २, } कुञ्चम् २, } चुकुञ्चिषम् २, } चोकुञ्चम् २; }
 कुञ्चित्वा २, } कुञ्चयित्वा २, } चुकुञ्चिषित्वा २, } चोकुञ्चित्वा २. }

(223) “कुन्थ संश्लेषणे” (IX-कयादि:-1514. सक. सेट्. पर.)

‘सद्वक्त्रेण’ इत्येके । ‘कुन्थनाति कुन्थेत् संश्लेषे, पूतीभावे तु कुन्थयति ॥’
 (श्लो. 98) इति देवः ।

1. ‘अनिदितां हल—’ (6-4-24) इति नलोपः ।
 ‘नकारजावनुस्वारपञ्चमौ झलि धातुषु ।
 सकारजश्शकारश्चेषाट्ठवर्गस्तवर्गजः ॥’
 इति भाष्योक्त्या अत्र नकारः नकारस्थानिकः । तेन नलोपः । सञ्जिपातपरि-
 भाषाविरोधात् गुणो न, उदुपधत्वसम्पादनद्वारा कित्त्वमुपजीव्य प्रवृत्तो नलोपः
 अकित्त्वस्य प्रयोजको न भवति ।
2. ‘न क्रादेः’ (7-3-59) इति, ‘निष्ठायां निट्-’ (वा-7-3-52) इति वा कुलं न ।
3. ‘अनिदितां—’ (6-4-24) इति नलोपः ।
4. बाहुलकात् ‘क्तिन् आबादिभ्यः’ (वा. 3-3-94) इति क्तिञ्चिपि । यद्वा क्तिच् ।
 ‘तितुत्रेष्वप्रहादीनामिति वक्तव्यम्’ (वा. 7-2-9) इति इणिवेषधपर्युदासात् इदं
 भवति । नलोपः ।
5. ‘न क्त्वा सेट्’ (1-2-18) इति कित्त्वनिषेधात् नलोपो न ।
6. ‘चुकोच यत्रोत्कुचिताङ्गमुत्तुदः क्रौञ्चोऽपि कुञ्चनं हृदि सम्मगार्तताम् ॥’
 धा. का. 1-25,

कुन्थकः-न्थिका, कुन्थकः-न्थिका, चुकुन्थिषकः-षिका, चोकुन्थकः-न्थिका ;
 कुन्थिता-त्री, कुन्थयिता-त्री, चुकुन्थिषिता-त्री, चोकुन्थिता-त्री ;
^१कुन्थन्-ती, कुन्थयन्-न्ती, चुकुन्थिषन्-न्ती ; —
 कुन्थिष्यन्-न्ती-ती, कुन्थयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुन्थिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
^२व्यतिकुन्थानः, व्यतिकुन्थिष्यमाणः, कुन्थयमानः, कुन्थयिष्यमाणः,
 चोकुन्थयमानः, चोकुन्थिष्यमाणः ;

कुत्-कुन्थौ-कुन्थः ; — — —
^३कुन्थितम्-तः, कुन्थितः, चुकुन्थिषितः, चोकुन्थितः-तवान् ;
 कुन्थः, कुन्थः, चुकुन्थिषुः, चोकुन्थः ;
 कुन्थितव्यम्, कुन्थयितव्यम्, चुकुन्थिषितव्यम्, चोकुन्थितव्यम् ;
 कुन्थनीयम्, कुन्थनीयम्, चुकुन्थिषणीयम्, चोकुन्थनीयम् ;
 कुन्थ्यम्, कुन्थ्यम्, चुकुन्थिष्यम्, चोकुन्थ्यम् ;
 ईषत्कुन्थः-दुष्कुन्थः-सुकुन्थः ; — — —

कुन्थयमानः, कुन्थयमानः, चुकुन्थिष्यमाणः, चोकुन्थयमानः ;
 कुन्थः, कुन्थः, चुकुन्थिषः, चोकुन्थः ;
 कुन्थितुम्, कुन्थयितुम्, चुकुन्थिषितुम्, चोकुन्थितुम् ;
 कुन्था, कुन्थना, चुकुन्थिषा, चोकुन्था ;
 कुन्थनम्, कुन्थनम्, चुकुन्थिषणम्, चोकुन्थनम् ;
^४कुन्थित्वा-कुन्थित्वा, कुन्थयित्वा, चुकुन्थिषित्वा, चोकुन्थित्वा ;
 प्रकुन्थ-^५विकुन्थ, प्रकुन्थ, प्रचुकुन्थिष्य, प्रचोकुन्थ ;

कुन्थम् २, } कुन्थम् २, } चुकुन्थिषम् २, } चोकुन्थम् २ ; }
 कुन्थित्वा २, } कुन्थयित्वा २, } चुकुन्थिषित्वा २, } चोकुन्थित्वा २. }

१. 'क्रथादिभ्यः श्रा' (3-1-81) इति श्रा विकरणप्रत्ययः । श्रः श्रित्वात् अपित्वाच्च श्रित्वात् नलोपः । 'श्राभ्यस्तयोः—' (6-4-112) इत्याकारलोपः ।
२. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति आत्मनेपदम् ।
३. 'अनिदितां—' (6-4-24) इति नलोपः ।
४. 'नोपधात् थफान्ताद्वा' (1-2-23) इति क्त्वाप्रत्ययस्य क्त्वाविकल्पः ।
५. 'तद्ग्रन्थं परिहरन् गतिभिर्विकुन्थ्य पृष्ठेऽकरोन्मृदितपुच्छमर्कषदेनम् ।'

(224) "कुप क्रोधे" (IV-दिवादिः-1233. अक. सेट्. पर.)

'दिवादेः कुप्यति क्रोधे, भाषायां कोपयेत् कुपेः ॥' (श्लो-136) इति देवः ।

कोपकः-पिका, कोपकः-पिका, ^१चुकुपिषकः-चुकोपिषकः-पिका,
 चोकुपकः-पिका ;

कोपिता-त्री, कोपयिता-त्री, चुकुपिषिता-चुकोपिषिता-त्री, चोकुपिता-त्री ;

^२कुप्यन्-न्ती, कोपयन्-न्ती, चुकुपिषन्-चुकोपिषन्-न्ती ; —

कोपिष्यन्-न्ती-ती, कोपयिष्यन्-न्ती-ती, चुकु[को]पिष्यन्-न्ती-ती ; —

^३व्यतिकुप्यमानः, कोपयमानः, चोकुप्यमानः ;

व्यतिकोपिष्यमाणः, कोपयिष्यमाणः, चोकुपिष्यमाणः ;

कुप्-कुपौ-कुपः ; — — —

कुपितम्-तः कोपितः, चुकुपिषितः-चुकोपिषितः, चोकुपितः-तवान् ;

^४कुपः, ^५कोपनः^A, प्रकोपी^६, चुकुपिषुः-चुकोपिषुः, चोकुपः,

कोपितव्यम्, कोपयितव्यम्, चुकुपिषितव्यम्-चुकोपिषितव्यम्, चोकुपितव्यम् ;

^७प्रकोपणीयम् } कोपनीयम्, चुकुपिषणीयम्-चुकोपिषणीयम्, चोकुपनीयम् ;
 प्रकोपनीयम् }

कोप्यम्, कोप्यम्, चुकुपिष्यम्-चुकोपिष्यम्, चोकुप्यम् ;

ईषत्कोपः-दुष्कोपः-सुकोपः ; — — —

कुप्यमानः, कोप्यमानः, चुकुपिष्यमाणः-चुकोपिष्यमाणः, चोकुप्यमानः ;

^८कोपः, कोपः, चुकुपिषः-चुकोपिषः, चोकुपः ;

कुप्तिः, कोपना, चुकुपिषा-चुकोपिषा, चोकुपा ;

१. 'रलो व्युपधात्—' (1-2-26) इति क्त्वाविकल्पः । एवं सन्नन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।
२. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् । श्यनः श्रित्वाद्भ्यस्य गुणो न ।
३. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति कर्मव्यतीहारे शानच् ।
४. 'इगुपधञा—' (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।
५. 'कुधमण्डाथैभ्यश्च' (3-2-151) इति ताच्छीलिको युच् ।
६. 'सुप्यजातौ णिनिः—' (3-2-78) इति ताच्छीलिको णिनिः ।
७. 'हलश्चेजुपधात्' (8-4-31) इति विभाषा णत्वम् ।
- A. 'कुर्वन्ति कोपनं तारा मण्डना गगनस्य माम् ॥' भ. का. 7-16.
- B. 'रुष्यद्विष्यदरातिडेपक विभो कोपादिगोपो न ते किं चायोप्यविरोधिलोपक न वा लोमादिसंक्षोभिता ॥' भा. का. 2-67.

कोपितुम्, कोपयितुम्, चुकोपिषितुम्-चुकोपिषितुम्, चोकोपितुम्;

^A प्रकोपणम् } कोपनम्, चुकोपिषणम्-चुकोपिषणम्, चोकोपनम्;
प्रकोपनम् }

कुपित्वा-कोपित्वा, कोपयित्वा, चुकोपिषित्वा-चुकोपिषित्वा, चोकोपित्वा;

प्रकुप्य, प्रकोप्य, प्रचुकोपिष्य-प्रचोकोपिष्य, प्रचोकोप्य;

कोपम् २ } कोपम् २ } चुकोपिषम् २-चुकोपिषम् २, }
कुपित्वा २ कोपित्वा २ } कोपयित्वा २ } चुकोपिषित्वा २-चुकोपिषित्वा २, }
चोकोपम् २; }
चोकोपित्वा २. }

(225) “कुप भाषार्थः” (X-चुरादि:-1780. सक. सेट्. उभ.) आस्वदीयः।

‘दिवादेः कुप्यति क्रोधे, भाषार्थे कोपयेत् कुपेः ॥’ (श्लो-136) इति देवः।
कोपकः-पिका, चुकोपयिषकः-पिका, कोपकः-पिका, चुकोपिषकः-पिका,
चोकोपकः-पिका, इति रूपाणि सर्वत्र ज्ञेयानि। ‘आ स्वदः सकर्मकात्’
(गणसूत्रं चुरादौ) इति वचनेन कर्मान्वयसम्भवे ण्यन्तात्-सनि परे विशेषः।
अन्यत्र अकर्मकात् शुद्धाद्धातोः सन्नन्तात् यङन्ताच्च पूर्वलिखित (224)
देवादिककुप्यतिवत् ज्ञेयानि। णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि—’ (1-3-78)
इति परस्मैपदमेव। शतरि कोपन्-न्ती इति रूपम्। ण्यन्तात् सनि तु—
चुकोपयिषकः-पिका, चुकोपयिषिता-त्री, चुकोपयिषन्-न्ती, चुकोपयिष्यन्-
न्ती-ती, चुकोपयिषमाणः, चुकोपयिष्यमाणः, चुकोपयिषितः-तवान्,
चुकोपयिषुः, चुकोपयिषितव्यम्, चुकोपयिषणीयम्, चुकोपयिष्यम्,
ईषच्चुकोपयिषः-दुश्चुकोपयिषः-सुचुकोपयिषः, चुकोपयिष्यमाणः, चुकोप
यिषः, चुकोपयिषितुम्, चुकोपयिषा, चुकोपयिषणम्, चुकोपयिषित्वा,
प्रचुकोपयिष्य, चुकोपयिषम् २, चुकोपयिषित्वा २, इति रूपाणीति विशेषः।

(226) “कुम्बि आच्छादने” (I-भ्वादि:-426. सक. सेट्. पर.)

‘णिचि कुम्बयतीति स्याच्छादने शपि कुम्बति ॥’ (श्लो-140) इति देवः।

कुम्बकः-म्बिका, कुम्बकः-म्बिका, चुकुम्बिषकः-पिका, चोकुम्बकः-म्बिका,

A. ‘कः कृत्वा रावणामर्षप्रकोपणमवयधीः।’ भ. का. 9-105.

कुम्बिता-त्री, कुम्बयिता-त्री, चुकुम्बिषिता-त्री, चोकुम्बिता-त्री, ^Aकुम्बितः;
इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि भौवादिककुम्बि (209) धातुवृत्तेयानि।

(227) “कुम्बि आच्छादने” (X-चुरादि:-1656-सक. सेट्. उभ.)

‘णिचि कुम्बयतीति स्यात्, छादने शपि कुम्बति ॥’ (श्लो. 140) इति देवः।

‘कुम्बि’ इत्येके।

स्त्रियां ‘चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च’ (3-3-105) इति युजपवादो अङ्,
कुम्बा-इति रूपम्। कुम्बकः-म्बिका, चुकुम्बयिषकः-पिका, कुम्बकः-म्बिका,
चुकुम्बिषकः-पिका, चोकुम्बकः-म्बिका, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि
चौरादिककुम्बयतिवत् (210) ज्ञेयानि। इदित्करणात् णिचो वैकल्पिकत्वम्।

(228) “कुमार क्रीडायाम्” (X-चुरादि:-1878. अक. सेट्. उभ. अदन्तः।)

कुमारकः-रिका,	चुकुमारयिषकः-पिका;
कुमारयिता-त्री,	चुकुमारयिषिता-त्री;
^B कुमारयन्-न्ती,	चुकुमारयिषन्-न्ती;
कुमारयिष्यन्-न्ती-ती,	चुकुमारयिष्यन्-न्ती-ती;
कुमारयमाणः,	चुकुमारयिषमाणः;
कुमारयिष्यमाणः,	चुकुमारयिष्यमाणः;
¹ कुमाः-कुमारौ-कुमारः;	—
कुमारितम् - तः,	चुकुमारयिषितः-तवान्;
कुमारः,	चुकुमारयिषुः;
कुमारयितव्यम्,	चुकुमारयिषितव्यम्;
कुमारणीयम्,	चुकुमारयिषणीयम्;
कुमार्यम्,	चुकुमारयिष्यम्;
ईषत्कुमारः - दुष्कुमारः - सुकुमारः;	—
कुमार्यमाणः,	चुकुमारयिष्यमाणः;

1. पदान्तत्वात् ‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ (8-3-15) इति विसर्गः।

A. ‘ऊर्ध्वप्रसर्वाजं तु चर्चिता मही दिक्कुम्बितेऽर्के परिलुम्बिताम्बुजे ॥’ धा. का. 1-55.

B. ‘यो मत्तयं स्पृहयते मयि भामितेऽपि संसृचयत्यरिगुणांश्च मदल्लेखेटी।
तं क्षोडितौजसमगोमितभूमिबद्धं शत्रौ कुमारयति मारयतोऽप्रसेनम् ॥’

धा. का. 3-55.

कुमारः,	चुकुमारयिषः ;
कुमारयितुम्,	चुकुमारयिषितुम् ;
कुमारणा,	चुकुमारयिषा ;
कुमारयित्वा,	चुकुमारयिषित्वा ;
सङ्कुमार्य,	सञ्चुकुमारयिष्य ;
कुमारम् २, } कुमारयित्वा २, }	चुकुमारयिषम् २ ; } चुकुमारयिषित्वा २. }

(229) “कुर शब्दे” (VI-तुदादिः-1341. अक. सेट्. पर.)

कोरकः-रिका, कोरकः-रिका, ^१चुकुरिषकः-चुकोरिषकः-षिका, चोक्कुरकः-रिका ;
कोरिता-त्री, कोरयिता-त्री, चुकुरिषिता-चुकोरिषिता-त्री, चोक्कुरिता-त्री ;
^२कुरन्-न्ती-ती, कोरयन्-न्ती, चुकुरिषन्-चुकोरिषन्-न्ती ; —
कोरिष्यन्-न्ती-ती, कोरयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुरिषिष्यन्-चुकोरिषिष्यन्-न्ती-ती ;
^३व्यतिकुरमाणः, कोरयमाणः, — ^४चोक्कुर्यमाणः ;
व्यतिकोरिष्यमाणः, कोरयिष्यमाणः, — चोक्कुरिष्यमाणः ;
^५कूः-कुरौ-कुरः ; — — —
कुरितम्-तः^A, कोरितः, चुकुरिषितः-चुकोरिषितः, चोक्कुरितः-तवान् ;
^६कुरः, ^७कोरणः, कोरः, चुकुरिषुः-चुकोरिषुः, चोक्कुरः ;

1. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्त्विक्कल्पः । एवं क्त्वाप्रत्ययेऽपि ।
2. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः । ‘आच्छीनयोर्नुम्’ (7-1-80) इति नुम् वा ।
3. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।
4. ‘इति च’ (8-2-77) इति दीर्घः ।
5. ‘वोरुपधाया दीर्घ इकः’ (8-2-76) इति दीर्घे विसर्गः ।
6. ‘इणुपधाया—’ (3-1-135) इति कर्तरि कः ।
7. ‘नलनशब्दार्थादकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छीलिकः युच् ।
- A. ‘विज्ञेयनेष्वणुिता मदघूर्णदक्षाः युद्धे धुरानपि खरोत्कुरिताः धुरन्तः ॥’

भा. का. 2-76.

कोरितव्यम्, कोरयितव्यम्, चुकुरिषितव्यम्-चुकोरिषितव्यम्, चोक्कुरितव्यम् ;
कोरणीयम्, कोरणीयम्, चुकुरिषणीयम्-चुकोरिषणीयम्, चोक्कुरणीयम् ;
कूर्यम्, कोर्यम्, चुकुरिष्यम्-चुकोरिष्यम्, चोक्कूर्यम् ;
ईषत्कोरः-दुष्कोरः-सुकोरः ; — — —
कूर्यमाणः, कोर्यमाणः, चुकुरिष्यमाणः-चुकोरिष्यमाणः, चोक्कूर्यमाणः ;
कोरः, कोरः, चुकुरिषः-चुकोरिषः, चोक्कुरः ;
कोरितुम्, कोरयितुम्, चुकुरिषितुम्-चुकोरिषितुम्, चोक्कुरितुम् ;
कूर्तिः, कोरणा, चुकुरिषा-चुकोरिषा, चोक्कुरा ;
कोरणम्, कोरणम्, चुकुरिषणम्-चुकोरिषणम्, चोक्कुरणम् ;
कुरित्वा-कोरित्वा, कोरयित्वा, चुकुरिषित्वा-चुकोरिषित्वा, चोक्कुरित्वा ;
विकूर्य, विकोर्य, विचुकुरिष्य-विचुकोरिष्य, विचोक्कूर्य ;
कोरम् २, } कोरम् २, } चुकुरिषम् २-चुकोरिषम् २, }
कुरित्वा २, } कोरयित्वा २, } चुकुरिषित्वा २-चुकोरिषित्वा २, }
कोरित्वा २, } } चोक्कुरम् २ ; }
} } चोक्कुरित्वा २. }

(230) “कुर्द क्रीडायामेव” (I-भ्वादिः-21. अक. सेट्. आत्म.) [अ]

^१कूर्दकः-दिंका, कूर्दकः-दिंका, चुकूर्दिषकः-षिका, चोक्कूर्दकः-दिंका ;
कूर्दिता-त्री, कूर्दयिता-त्री, चुकूर्दिषिता-त्री, चोक्कूर्दिता-त्री ;
— कूर्दयन्-न्ती, कूर्दयिष्यन्-न्ती-ती ; —
कूर्दमानः, कूर्दयमानः, चुकूर्दिषमाणः, चोक्कूर्दयमानः ;
कूर्दिष्यमाणः, कूर्दयिष्यमाणः, चुकूर्दिषिष्यमाणः, चोक्कूर्दिष्यमाणः ;
^२कूर्त्-कूर्द्-कूर्दौ-कूर्दः ; — — —

[अ] एवकारेण धातूनामनेकार्थत्वं प्रतीयते—इति भाष्ये ।

1. ‘उपधायां च’ (8-2-78) इति दीर्घः । ‘टु ओ स्फूर्जा वज्रनिर्घोषे’ (1-भ्वादिः 235) इत्यत्र, ‘स्फूर्जा’ इति ह्रस्वनिर्देशेऽपि, ‘वोरुपधाया दीर्घ इकः’ (8-2-76) इति दीर्घे सिद्धे, दीर्घघटितपाठः, ‘वोरुपधायाः—’ (8-2-76) इत्यस्य पाक्षिकत्वे ज्ञापकः । अतः कुर्दकः-कूर्दकः इत्युभयपि रूपं साधु । एवं कुरादि (414) धातुष्वपि बोध्यम्, इति केचित् ।
2. ‘रात् सस्य’ (8-2-24) इति नियमात् दकारस्य संयोगान्तलोपो न ।

कूर्दितम्-तः,	कूर्दितः,	चुकूर्दिषितः,	चोकूर्दितः-तवान् ;
कूर्दः, ^१ कूर्दनः,	कूर्दः,	चुकूर्दिषुः,	चोकूर्दः ;
कूर्दितव्यम्,	कूर्दयितव्यम्,	चुकूर्दिषितव्यम्,	चोकूर्दितव्यम् ;
कूर्दनीयम्,	कूर्दनीयम्,	चुकूर्दिषणीयम्,	चोकूर्दनीयम् ;
कूर्धम्,	कूर्धम्,	चुकूर्दिष्यम्,	चोकूर्धम् ;
ईषत्कूर्दः-दुष्कूर्दः-सुकूर्दः ;	—	—	—
कूर्धमानः,	कूर्धमानः,	चुकूर्दिष्यमाणः,	चोकूर्धमानः ;
कूर्दः,	कूर्दः,	चुकूर्दिषः,	चोकूर्दः ;
कूर्दितुम्,	कूर्दयितुम्,	चुकूर्दिषितुम्,	चोकूर्दितुम् ;
कूर्दा,	कूर्दना,	चुकूर्दिषा,	चोकूर्दा ;
कूर्दनम्,	कूर्दनम्,	चुकूर्दिषणम्,	चोकूर्दनम् ;
कूर्दिता,	कूर्दयिता,	चुकूर्दिषित्वा,	चोकूर्दिता ;
प्रकूर्ध,	प्रकूर्ध,	प्रचुकूर्दिष्य,	प्रचोकूर्दिष्य ;
कूर्दम् २, } कूर्दित्वा २, }	कूर्दम् २, } कूर्दयित्वा २, }	चुकूर्दिषम् २, } चुकूर्दिषित्वा २, }	चोकूर्दम् २ ; } चोकूर्दित्वा २. }

(231) “कुल संस्थाने बन्धुषु च”

(I-भ्वादिः-842. अक. सेट्. पर.) ज्वलादिः । ‘सन्ताने’ इत्येके ।

संस्थानम्=सङ्घातः । बन्धुशब्देन तद्व्यापारो विवाहादिः लक्ष्यते ।

कोलकः-लिका, कोलकः-लिका, ^२चुकुलिषकः-चुकोलिषकः-षिका,
चोकुलकः-लिका ;
कोलिता-त्री, कोलयिता-त्री, चुकुलिषिता-चुकोलिषिता-त्री, चोकुलिता-त्री ;
कोलन्-न्ती, कोलयन्-न्ती, चुकुलिषन्-चुकोलिषन्-न्ती ; —
कोलिष्यन्-न्ती-ती, कोलयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुलिषिष्यन्-चुकोलिषिष्यन्-
न्ती-ती ;

^३व्यतिकोलमानः, कोलयमानः, — चोकुलयमानः ;

1. ‘अनुदात्तेश्च हलादेः’ (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
2. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति क्तिवविकल्पः । एवं वत्त्वाप्रत्ययेऽपि ।
3. ‘कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति शानच् ।

व्यतिकोलिष्यमाणः, कोलयिष्यमाणः, — चोकुलिष्यमाणः ;
कुल-कुलौ-कुलः ; — — —
^१कुलितम् } तः, कोलितः, चुकुलिषितः-चुकोलिषितः, चोकुलितः-तवान् ;
कोलितम् }
^२कुलः-कोलः, कुलम्, चुकुलिषुः-चुकोलिषुः, चोकुलः ;
कोलितव्यम्, कोलयितव्यम्, चुकुलिषितव्यम्-चुकोलिषितव्यम्, चोकुलितव्यम्,
कोलनीयम्, ^३कोलनीयम्, चुकुलिषणीयम्-चुकोलिषणीयम्, चोकुलनीयम् ;
कोलयम्, कोलयम्, चुकुलिष्यम्-चुकोलिष्यम्, चोकुलयम् ;
ईषत्कोलः-दुष्कोलः-सुकोलः ; — — —
कुलयमानः, कोलयमानः, चुकुलिष्यमाणः-चुकोलिष्यमाणः, चोकुलयमानः ;
^४कोलः, कोलः, चुकुलिषः-चुकोलिषः, चोकुलः ;
कोलितुम्, कोलयितुम्, चुकुलिषितुम्-चुकोलिषितुम्, चोकुलितुम् ;
कुलितः, कोलना, चुकुलिषा-चुकोलिषा, चोकुला ;
कोलनम्, कोलनम्, चुकुलिषणम्-चुकोलिषणम्, चोकुलनम् ;
कुलित्वा } कोलयित्वा, चुकुलिषित्वा-चुकोलिषित्वा, चोकुलित्वा ;
कोलित्वा }
प्रकुलय, प्रकोलय, प्रचुकुलिष्य-प्रचुकोलिष्य, प्रचोकुलय ;
कोलम् २, } कोलम् २, } चुकुलिषम् २,
कुलित्वा २-कोलित्वा २, } कोलयित्वा २, } चुकुलिषित्वा २,
^५कुलालः. } चुकोलिषम् २, } चोकुलम् २ ; }
} चुकोलिषित्वा २, } चोकुलित्वा २ ; }

1. ‘उदुपधात् भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्’ (1-2-21) इति क्तिवविकल्पः ।
2. ‘ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः’ (3-1-140) इति णो वा । णप्रत्ययाभावपक्षे ‘इगुपधा-
ज्ञा—’ (3-1-135) इति कः प्रत्ययः । पचायचोऽपवादः ।
3. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
4. ‘पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण’ (3-3-118) इति घः संज्ञायाम् । कोलो वराहः ।
5. औणादिके (द. उ. 8-115) कालच् प्रत्यये रूपम् । कुलालः=कुम्भकारः ।

(232) “कुशि भाषार्थः” (X-चुरादि:-1766. सक. सेट्. उभ.)

आस्वदीयः ।

कुंशकः-शिका, चुकुंशयिषकः-षिका, ¹कुंशकः-शिका, चुकुंशयिषकः-षिका,
चोकुंशकः-शिका ;

कुंशयिता-त्री, चुकुंशयिषिता-त्री, कुंशिता-त्री, चुकुंशयिषिता-त्री,
चोकुंशिता-त्री ;

कुंशयन्-न्ती, चुकुंशयिषन्-न्ती, ²कुंशन्-न्ती, ³चुकुंशयिषन्-न्ती ; —
कुंशयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुंशयिषिष्यन्-न्ती-ती, कुंशिष्यन्-न्ती-ती,
चुकुंशिषिष्यन्-न्ती-ती ;

कुंशयमानः, चुकुंशयिषमाणः, — चोकुंशयमानः ;

कुंशयिष्यमाणः, चुकुंशयिषिष्यमाणः, — चोकुंशिष्यमाणः ;

⁴कुन्-कुंशौ-कुंशः ; — — —

कुंशितः, चुकुंशयिषितः-तम्, कुंशितम्-तः, चुकुंशयिषितः, चोकुंशितः-तवान् ;

कुंशः, चुकुंशयिषुः, कुंशः, चुकुंशयिषुः, चोकुंशः ;

कुंशयितव्यम्, चुकुंशयिषितव्यम्, कुंशितव्यम्, चुकुंशयिषितव्यम्,
चोकुंशितव्यम् ;

कुंशनीयम्, चुकुंशयिषणीयम्, कुंशनीयम्, चुकुंशयिषणीयम्, चोकुंशनीयम् ;

^Aकुंश्यम्, चुकुंशयिष्यम्, कुंश्यम्, चुकुंशयिष्यम्, चोकुंश्यम् ;

ईषत्कुंशः-दुष्कुंशः-सुकुंशः ; — — —

कुंश्यमानः, चुकुंशयिष्यमाणः, कुंश्यमानः, चुकुंशयिष्यमाणः, चोकुंश्यमानः ;

कुंशः, चुकुंशयिषः, कुंशः, चुकुंशयिषः, चोकुंशः ;

1. ‘आस्वदः सकर्मकात्’ (गणसूत्रं चुरादौ) इति, इदित्करणसामर्थ्यात् वा णिचो
वैकल्पिकत्वम् । णिजभावपक्षे शुद्धात्-सञ्जन्तात्-यङन्ताच्च क्रमेण रूपाणि विलि-
खितानीति ज्ञेयम् ।

2. णिजभावपक्षे ‘शेषात् कर्तरि—’ (1-3-78) इति परस्मैपदमेव ।

3. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इति परस्मैपदमेव । तेन सञ्जन्तात् शानच् न ।

4. ‘संयोगान्तस्य—’ (8-2-23) इति शकारस्य लोपः ।

A. ‘कश्चित् कष्टमर्षिसयत् रणमिमं कुंस्थं त्वया दंश्यतां
नाकुंस्थं परिघाटयेति न परेणोद्धण्डितोऽबुध्यत ।’ धा. का. 3-44.

कुंशयितुम्, चुकुंशयिषितुम्, कुंशितुम्, चुकुंशयिषितुम्, चोकुंशितुम् ;
कुंशना, चुकुंशयिषा, कुंशा, चुकुंशयिषा, चोकुंशा ;
कुंशनम्, चुकुंशयिषणम्, कुंशनम्, चुकुंशयिषणम्, चोकुंशनम् ;
कुंशयित्वा, चुकुंशयिषित्वा, कुंशित्वा, चुकुंशयिषित्वा, चोकुंशित्वा ;
प्रकुंश्य, प्रचुकुंशयिष्य, प्रकुंश्य, प्रचुकुंशयिष्य, प्रचोकुंश्य ;
कुंशम् २, } चुकुंशयिषम् २, } कुंशम् २, } चुकुंशयिषम् २, }
कुंशयित्वा २, } चुकुंशयिषित्वा २, } कुंशित्वा २, } चुकुंशयिषित्वा २, }
चोकुंशम् २ ; }
चोकुंशित्वा २. }

(233) “कुष निष्कर्षे” (IX-क्यादि:-1518. सक. सेट्. पर.)

निष्कर्षः=बहिर्निस्सारणम् ।

कोषकः-षिका, कोषकः-षिका, ¹चुकुषिषकः-चुकोषिषकः-षिका, ¹

²निश्चुकुषिषकः-निश्चुकोषिषकः-षिका, निश्चुकुक्षकः-क्षिका, चोकुषकः-षिका ;

कोषिता, } कोषयिता-त्री, चुकुषिषिता-चुकोषिषिता-त्री,

³निष्कोषिता, } त्री,
निष्कोष्ठा-ष्टी, } निश्चुकुषिषिता-निश्चुकोषिषिता-निश्चुकुक्षिता-त्री,
चोकुषिता-त्री ;

⁴कुष्णन्-न्ती, कोषयन्-न्ती, चुकुषिषन्-चुकोषिषन्-न्ती ;

निश्चुकुषिषन्-निश्चुकोषिषन्-निश्चुकुक्षन्-न्ती ; —

1. ‘रलो व्युपधात्—’ (1-2-26) इति सनः कित्त्वविकल्पः । तेन गुणः कदाचित्,
कदाचिन्न भवति । एवं सञ्जन्ते सर्वत्र ज्ञेयम् ।

2. ‘निरः कुषः’ (7-2-46) इति ‘निर’ पूर्वकात् कुषेः परस्य वलादेरार्धधातुकस्य
इङ्गिकल्पः । इट्पक्षे कित्त्वं वैकल्पिकम् । तेन रूपद्वयम् । इडभावपक्षे ‘इलन्ताच्च’
(1-2-10) इत्यनेन कित्त्वात् गुणाभावे ‘निश्चुकुक्षकः’ इति रूपम् । एवं
निर्पूर्वके सर्वत्र सञ्जन्ते रूपत्रयस्योपपत्तिः ।

3. ‘निरः कुषः’ (7-2-46) इति ‘निर’ पूर्वकात् कुषेरार्धधातुकस्येङ्गिकल्पः । एवं
तद्व्यदादिष्वपि ज्ञेयम् ।

4. ‘क्यादिभ्यः ङना’ (3-1-81) इति आ विकरणप्रत्ययः । ‘आऽभ्यस्तयोरान्तः’
(6-4-112) इत्याकारलोपः । आप्रत्ययस्य सार्धधातुकत्वेन विद्वद्भावादङ्गस्य गुणो न ।
‘रषाभ्यां—’ (8-4-1) इति णत्वम् ।

कोषिष्यन् } कोषयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुषिषिष्यन्-चुकोषि-
 निष्कोषिष्यन् } न्ती-ती, षिष्यन्-न्ती-ती;
 निष्कोक्ष्यन् } निश्चुकुषिषिष्यन्-निश्चुकोषिषिष्यन्-निश्चु-
 कुक्षिष्यन्-न्ती-ती;

— कोषयमाणः, कोषयिष्यमाणः, चोक्ष्यमाणः, चोक्षिष्यमाणः;

कुङ्-कुट् कुषौ-कुषः;

कुषितम्-तः, } कोषितः, चुकुषितः-चुकोषितः,
 निष्कुषितम्-^Aतः, } निश्चुकुषितः-निश्चुकोषितः } चोक्षितः-तवान्;
 निश्चुकुक्षितः,

कुषः, कोषः, चुकुषिषुः, चुकोषिषुः, निश्चुकुषिषुः
 निश्चुकोषिषुः } चोक्षुषः;
 निश्चुकुक्षुः

कोषितव्यम्, } कोषयितव्यम्, चुकुषितव्यम्-चुकोषितव्यम्-
 निष्कोषितव्यम्, } निश्चुकुषितव्यम्-निश्चुकोषितव्यम्, } चोक्षित-
 निष्कोष्टव्यम्, } निश्चुकुक्षितव्यम्, } व्यम्;

कोषणीयम्-कोषणीयम्, चुकुषणीयम्-चुकोषणीयम्, } चोक्षणीयम्;
 निश्चुकुषणीयम्, निश्चुकोषणीयम्, निश्चुकुक्षणीयम्, }

कोष्यम्, कोष्यम्, चुकुषिष्यम्-चुकोषिष्यम्, } चोक्ष्यम्;
 निश्चुकुषिष्यम्-निश्चुकोषिष्यम्, निश्चुकुक्ष्यम्, }

ईषत्कोषः-दुष्कोषः-सुकोषः;

कुष्यमाणः, कोष्यमाणः, चुकुषिष्यमाणः-चुकोषिष्यमाणः- } चोक्ष्यमाणः;
 निश्चुकुषिष्यमाणः-निश्चुकोषिष्यमाणः-निश्चुकुक्ष्यमाणः, }

कोषः, कोषः, चुकुषिषः-चुकोषिषः-निश्चुकुषिषः-निश्चुकोषिषः-निश्चुकुक्षः,
 चोक्षुषः;

कोषितुम्, } कोषयितुम्, चुकुषितुम्-चुकोषितुम्-
 निष्कोष्टुम्, } निश्चुकुषितुम्-निश्चुकोषितुम्- } चोक्षितुम्;
 निष्कोषितुम्, } निश्चुकुक्षितुम्, }

1. 'यस्य विभाषा' (7-2-15) इति इणिविधे प्राप्ते 'इणिविधायाम्' (7-2-47) इति
 नित्यमिह ।

A. 'निष्कोषितव्यान् निष्कोष्टुं प्राणान् दशमुखात्मजात् ।
 आदाय परिधं तस्यौ बनाविष्कुषितदुमः ॥' भ. का. 9-30.

कुष्टिः, कोषणा, चुकुषिषा-चुकोषिषा-निश्चुकुषिषा-निश्चुकोषिषा-निश्चुकुक्षा,
 चोक्षुषा;

कोषणम्, कोषणम्, चुकुषिषणम्-चुकोषिषणम्-निश्चुकुषिषणम्-
 निश्चुकोषिषणम्-निश्चुकुक्षणम्, चोक्षणम्;

¹कुषित्वा^A, कोषयित्वा, चुकुषिषित्वा-चुकोषिषित्वा, चोक्षित्वा;

निकुष्य } निष्कोष्य, संचुकुषिष्य-संचुकोषिष्य- } निश्चोकुष्य;
^Bविकुष्य } निश्चुकुषिष्य-निश्चुकोषिष्य-निश्चुकुक्ष्य, }

कोषम् २, } कोषम् २, } चुकुषिषम् २, चुकोषिषम् २, }
 कुषित्वा २, } कोषयित्वा २, } चुकुषिषित्वा २, चुकोषिषित्वा २, }
 निश्चुकुषिषम् २, निश्चुकोषिषम् २,

निश्चुकुक्षम् २, — चोक्षम् २; }
 चोक्षित्वा २. }

(234) "कुस संश्लेषणे" (IV-दिवादिः-1218. अक. सेट्. पर.)

'कुश—' इति दुर्गः ।

कोसकः-सिका, कोसकः-सिका, ²चुकुसिषकः-चुकोसिषकः-षिका,
 चोक्षुसकः-सिका;

कोसिता-त्री, कोसयिता-त्री, चुकुसिषिता-चुकोसिषिता-त्री, चोक्षुसिता-त्री;

³कुस्यन्^C-न्ती, कोसयन्-न्ती, चुकुसिषन्-चुकोसिषन्-न्ती; —

कोसिष्यन्-न्ती-ती, कोसयिष्यन्-न्ती-ती, चुकुसिषिष्यन्-चुकोसिषिष्यन्-
 न्ती-ती;

1. क्त्वायां 'रलो व्युपधात्—' (1-2-26) इति प्राप्तं वैकल्पिकं क्त्वं बाधित्वा,
 'मृडमृदगुधकुष—' (1-2-7) इति नित्यं क्त्वं ।

2. 'रलो व्युपधात्—' (1-2-26) इति क्त्वं विकल्पः । एवं क्त्वायामपि ।

3. 'दिवादिभ्यः श्यन्' (3-1-69) इति श्यन् ।

A. 'बभूव याऽधिश्चैलेन्द्रं मृदित्वेवेन्द्रगोचरम् ।

कुषित्वा जगतां सारं सैका शङ्के कृता भुवि ॥' भ. का. 7-95.

B. 'तद्यन्थनं परिहरन् गतिमिविकुथ्य पृष्ठे करोन्मृदितपुच्छमकर्षदेनम् ।

भूयो निपात्य मृदितस्वजनः स गुधन् दन्तौ विकुष्य गजमुखभितं व्यनभ्नात् ॥'

धा. का. 3-10.

C. 'अस्तायासविजस्तविश्वतसनो निर्दस्तवासैर्नुतः

वेदव्योषकृद्विषः विसितधीकुस्यज्जनाहोयुसम् ।' धा. का. 2-66.

¹व्यतिकृत्यमानः, कोसयमानः, — चोकृत्यमानः;
 व्यतिकोसिष्यमाणः, कोसयिष्यमाणः, — चोकुसिष्यमाणः;
²कूः-कुसौ-कुसः; — —
 कुसितम्-तः, ³कुसितायी, कोसितः, चुकुसिषितः-चुकोसिषितः,
 चोकुसितः-तवान्;

कुसः, ⁴कुशः, कोसः, चुकुसिषुः-चुकोसिषुः, चोकुसः;
 कोसितव्यम्, कोसयितव्यम्, चुकुसिषितव्यम्-चुकोसिषितव्यम्,
 चोकुसितव्यम्;

कोसनीयम्, कोसनीयम्, चुकुसिषणीयम्-चुकोसिषणीयम्, चोकुसनीयम्;
 कोस्यम्, कोस्यम्, चुकुसिष्यम्-चुकोसिष्यम्, चोकुस्यम्;
 ईषत्कोसः-दुष्कोसः-सुकोसः; — —
 कुस्यमानः, कोस्यमानः, चुकुसिष्यमाणः-चुकोसिष्यमाणः-चोकुस्यमानः;
 कोसः, कोसः, चुकुसिषः-चुकोसिषः, चोकुसः;
 कोसितुम्, कोसयितुम्, चुकुसिषितुम्-चुकोसिषितुम्, चोकुसितुम्;
 कुसितः, कोसना, चुकुसिषा-चुकोसिषा, चोकुसा;
 कोसनम्, कोसनम्, चुकुसिषणम्-चुकोसिषणम्, चोकुसनम्;

कुसित्वा } कोसयित्वा, चुकुसिषित्वा-चुकोसिषित्वा, चोकुसित्वा;
 कोसित्वा }

प्रकुस्य, प्रकोस्य, प्रचुकुसिष्य-प्रचुकोसिष्य, प्रचोकुस्य;

कोसम् २, } कोसम् २, } चुकुसिषिम् २-चुकोसिषिम् २, }
 कुसित्वा-कोसित्वा २, } कोसयित्वा २, } चुकुसिषित्वा २-चुकोसिषित्वा २, }
 चोकुसम् २; }
 चोकुसित्वा २. }

1. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति ज्ञानच् ।
2. 'ससजुषो रुः' (8-2-66) इति रुत्वे, 'वोरुपधाया दीर्घ इकः' (8-2-76) इति दीर्घः ।
3. 'वृषाकप्यभिकुसितकुसिदानामुदात्तः' (4-1-37) इति प्रकृतेः ऐकारः ङीप् च पुंयोगे । कुसितः = वृद्धयाजीवी, तत्पत्नी कुसितायी ।
4. तालव्यान्तपाठे पचाषच् (3-1-134) । कुशः = दर्भः ।

(235) "कुसि भाषार्थः" (X-चुरादिः-1764. सक. सेट्. उभ.)
 भास्वदीयः ।

'कुशि भाषार्थः' (232) इति पूर्वलिखितचौरादिकधातुवत्सर्वाण्यपि
 रूपाणि ज्ञेयानि । पचायचि-भ्रुकुंसः-भ्रुकुंसः-इति रूपे । 'भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्च
 भ्रुकुंसश्चेति नर्तकः' इत्यमरः । भ्रुवा कुंसयति=भाषयतीति भ्रुकुंसः ।
 स्त्रीवेषधारी नर्तकः ।

(236) "कुस्म कुत्सितस्मयने" (X-चुरादिः-1712. अक. सेट्. आत्म.)
 आकुस्मीयः ।

¹ कुस्मकः-स्मिका,	चुकुस्मयिषकः-षिका;
कुस्मयिता-त्री,	चुकुस्मयिषिता-त्री;
² कुस्मयमानः ^A ,	³ चुकुस्मयिषमाणः;
कुस्मयिष्यमाणः,	चुकुस्मयिषिष्यमाणः;
⁴ कूः-कुस्मौ-कुस्मः;	—
⁵ कुस्मितम्-तः-तवान्,	चुकुस्मयिषितः-तवान्;
कुस्मः, ⁶ कुस्मनः,	चुकुस्मयिषुः;
कुस्मयितव्यम्,	चुकुस्मयिषितव्यम्;
कुस्मनीयम्,	चुकुस्मयिषणीयम्;
कुस्म्यम्,	चुकुस्मयिष्यम्;
ईषत्कुस्मः-दुष्कुस्मः-सुकुस्मः;	—
कुस्मयमानः,	चुकुस्मयिष्यमाणः;

1. 'गेरनिटि' (6-4-51) इति णिलोपः ।
2. 'आकुस्मादात्मनेपदिनः' (गणसूत्रं चुरादौ) इति आत्मनेपदमेव ।
3. 'पूर्ववत् सनः' (1-3-62) इति आत्मनेपदम् ।
4. णिलोपे मकारस्य संयोगान्तलोपे, सवारस्य रुत्वे, 'वोरुपधायाः'—(8-2-76)
 इति दीर्घे विसर्गे च रूपम् । प्रातिपदिकाणिजुस्तौ तु णिलोपटिलोपयोः सतोः
 मकारस्य संयोगान्तलोपः, दीर्घविसर्गो च ।
5. 'निष्ठायां सेटि' (6-4-52) इति णिलोपः ।
6. 'अनुदात्तेतश्च हलादेः' (3-2-149) इति युच् ताच्छीलिकः ।
- A. 'इत्यादि वाच्यशतदेवनमध्य एव लोकः समालपदगारितकृष्णदीर्घः ।
 कंसस्त्ववेदयमतिर्भयमानितोऽपि निर्याचिनः कृयुषि कुस्मयमान आस्त ॥'
 वा. का. 3-37.

कुस्मः,	चुकुस्मयिषः ;
कुस्मयितुम्,	चुकुस्मयिषितुम् ;
कुस्मना,	चुकुस्मयिषा ;
कुस्मनम्,	चुकुस्मयिषणम् ;
कुस्मयित्वा,	चुकुस्मयिषित्वा ;
प्रकुस्म्य,	प्रचुकुस्मयिष्य ;
कुस्मम् २, }	चुकुस्मयिषम् २ ; }
कुस्मयित्वा २, }	चुकुस्मयिषित्वा २. }

‘कुस्म नाम्नो वा’ (गणसूत्रं चुरादौ) इति पठ्यते । ‘—‘कुस्म’ इति धातुः कुत्सितस्मये वर्तते ।’ इति दुर्गमैत्रेयौ । तदनुसारेण ण्यन्तात्, ण्यन्तप्रकृतिकसन्नताच्च सर्वाणि रूपाणि प्रदर्शितानि । गणसूत्रस्य एवमर्थः भ्युपगमे ‘नाम्नः’ इत्यस्य वैयर्थ्यमापत्ति । तदर्थ—“अथ वा, ‘कुस्म’ इति प्रातिपदिकात् धात्वर्थे णिज्भवति ।” इति बहुभिव्याख्यातम् । तत्र पक्षे णिचः प्रातिपदिकप्रकृतिकत्वेन, आर्धधातुकत्वं नास्ति । अतः ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति लोपो न भवति । किन्तु—‘प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च’ (गणसूत्रं चुरादौ) इति इष्टवद्भावातिदेशेन प्रातिपदिकान्त्यस्य अकारस्य लोपो वक्तव्यः । एवं सति, कुस्मकः-स्मिका, चुकुस्मयिषकः-षिका, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि पुरस्तात् लिखितदिशा ज्ञेयानि । अर्थभेदः परमुभयोर्विद्यते—‘कुस्म’ धातोः कुत्सितस्मयनमात्रस्य प्रतीतिः । प्रातिपदिकप्रकृतिकण्यन्तस्य तु कुत्सितस्मयनकर्मककरणप्रतीतिः—इति विशेषः । न चैवं सति ‘प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च’ (ग. सू. चुरादौ) इत्येव णिचि सिद्धे सति, अत्र पाठस्य वैयर्थ्यमाशङ्क्यम् । ‘प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे—’ (ग. सू. चुरादौ) इति णिजुत्पत्तौ पदद्वयं स्यात् । अत्र पाठात् तु आकुस्मीयत्वेन आत्मनेपदमेवेति विशेषः ।

(237) “कुह विस्मापने” (X-चुरादिः-1901. सक. सेट्. आत्म.)

अदन्तः, आगर्वायः ।

¹कुहकः^A-हिका, चुकुहयिषकः-षिका ;

1. अदन्तत्वात् ‘अतो लोपः’ (6-4-48) इति अलोपस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न । एवं सर्वत्रापि ।

A. ‘दृष्ट्वां कुहकोऽथ स्मरयितुभिः स्तुत्योऽसिना वीर्या-चक्रे स्थूलितमीतिरर्थितवधः सत्राशनैर्गर्भितैः ॥’ धा. का. 3-58.

कुहयिता-त्री,	चुकुहयिषिता-त्री ;
¹ कुहयमानः,	चुकुहयिषमाणः ;
कुहयिष्यमाणः,	चुकुहयिषिष्यमाणः ;
² कुट्-कुह-कुहौ-कुहः ;	—
³ कुहितम्-तः,	चुकुहयिषितः-तवान् ;
कुहः,	चुकुहयिषुः ;
कुहयितव्यम्,	चुकुहयिषितव्यम् ;
⁴ कुहनीयम्,	चुकुहयिषणीयम् ;
कुहम्,	चुकुहयिष्यम् ;
ईषत्कुहः-दुष्कुहः-सुकुहः ;	—
कुहमानः,	चुकुहयिष्यमाणः ;
कुहः,	चुकुहयिषः ;
कुहयितुम्,	चुकुहयिषितुम् ;
कुहना,	चुकुहयिषा ;
कुहनम्,	चुकुहयिषणम् ;
कुहयित्वा,	चुकुहयिषित्वा ;
⁵ सङ्कुहय्य,	सञ्चुकुहयिष्य ;
कुहम् २, }	चुकुहयिषम् २ ; }
कुहयित्वा २, }	चुकुहयिषित्वा २ ; }
⁶ कुहः.	

1. ‘आगर्वादात्मनेपदिनः’ (गणसूत्रं चुरादौ) इत्यात्मनेपदम् ।
2. ‘हो ढः’ (8-2-31) इति ढत्वे जश्त्वचत्वयोश्च रूपम् ।
3. ‘निष्ठायां सेटि’ (6-4-52) इति णिलोपः ।
4. ‘गेरनिटि’ (6-4-51) इति णिलोपः ।
5. ‘ल्यपि लघुपूर्वात्’ (6-4-56) इति गेरयादेशः ।
6. ‘नृतिशृङ्घोः कूः’ (द. उ. 1-174) इत्यत्र बाहुलकादस्मादपि धातोः कूपत्यये कुहः—‘सा नष्टेन्दुकला कुहः ।’ इत्यमरः । ‘कुहः स्त्री कोकिलालापनष्टेन्दुकलदर्शयोः ।’ इति अमरसुधायाम् ।

(238) “कूङ् शब्दे” (VI-तुदादि:-1401. अक.सेद्. आत्म.)

कुटादिः । [अ]

‘अव्यक्तशब्दे कवते, कुवते त्वार्तशब्दने । कौतीति शब्दमात्रे स्यात्—’
(श्लो-23) इति देवः ।

कावक:-विका, कावकः विका, ¹चूकषक:-षिका, चोकूयक:-यिका ;
²कुविता-त्री, कावयिता-त्री, चुकूषिता-त्री, चोकूयिता-त्री ;
— कावयन्-न्ती, कावयिष्यन्-न्ती-ती ; —
³कुवमानः, ^Aकावयमानः, चुकूषमाणः, चोकूयमानः ;
कुविष्यमाणः, कावयिष्यमाणः, चुकूषिष्यमाणः, ⁴चुकावयिषिष्यमाणः,
चोकूयिष्यमाणः ;

⁵कू:-कुवौ-कुवः ; — —
^Aआकूतम्-⁶कूतम्-तः, कावितम्, चुकूषितः, चुकावयिषितः, चोकूयितः-तवान् ;
कुवः, ⁷कुवनः, कावः, चुकूषुः, चुकावयिषुः, चोकुवः ;
कुवितव्यम्, कावयितव्यम्, चुकूषितव्यम्, चोकूयितव्यम् ;
कुवनीयम्, कावनीयम्, चुकूषणीयम्, चोकूयनीयम् ;
⁸कूयम्, ⁹अवश्यकाव्यम्, काव्यम्, चुकूष्यम्, चोकूष्यम् ;
ईषत्कुवः दुष्कुवः-सुकुवः ; — —

[अ] ‘कूङ् शब्दे’ (199) इति धातोः कैयटहरदत्तादिमतानुसारेण पाठमेवोऽयम् ।

1. ‘इको झल्’ (1-2-9) इति सनः क्त्विम् । ‘सनि प्रहृष्टोश्च’ (7-2-12) इति इणिषेधः ।
2. ‘गाङ्कुटादिभ्योऽङिणन्ति’ (1-2-1) इति क्त्विवाहुणाभावः । ‘अचि श्नु—’ (6-4-77) इत्युषब् ।
3. ‘तुदादिभ्यः शः’ (3-1-77) इति शः । शस्य क्त्विवादज्ञस्योषब् ।
4. णिच्यच आदेशो न स्यात् क्त्वि कर्तव्ये—‘पुयण्जि—’ इति शापकात् ; तस्मादभ्यासे उकारश्रवणम् ।
5. प्रथमैकवचने सुप्रत्ययस्य ह्रस्वे विसर्गः ।
6. ‘अयुक्तः किति’ (7-2-11) इतीणिषेधः । एवं क्त्वायामपि । क्त्विच्येवमेव ।
7. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
8. कुटादित्वप्रयुक्तचिद्वद्भावाद्गुणो न ।
9. ‘ओरावश्यके’ (3-1-125) इति ण्यत् ।
- A. ‘नृत्या किं भयभूतविदुतगुणलोकं तदा तद्भुव-
त्कोदण्डं कुरमानमैति दलितं भोजेवराहुरवत् ॥’ भा. का. 2-82.

कूयमानः, काव्यमानः, चुकूष्यमाणः, चोकूयमानः ;
¹कुवः, कावः, चुकूषः, चुकावयिषः, चोकूयः ;
कुवितुम्, कावयितुम्, चुकूषितुम्, चोकूयितुम् ;
आकूतिः, कावना, चुकूषा, चुकावयिषा, चोकूया ;
कुवनम्, कावनम्, चुकूषणम्, चोकूयनम् ;
कूत्वा, कावयित्वा, चुकूषित्वा, चोकूयित्वा ;
प्रकूय, प्रकाव्य, प्रचुकूष्य, प्रचोकूय्य ;
कावम् २, } कावम् २, } चुकूषम् २, } चोकूयम् २ ; }
कूत्वा २, } कावयित्वा २, } चुकूषित्वा २, } चोकूयित्वा २. }

(239) “कूज अव्यक्ते शब्दे” (I-भ्वादि:-223. अक. सेद्. पर.)

कूजक:-जिका, कूजकः-जिका, चुकूजिषक:-षिका, चोकूजकः-जिका ;
कूजिता-त्री, कूजयिता-त्री, चुकूजिषिता-त्री, चोकूजिता-त्री ;
^Aकूजन्-न्ती, कूजयन्-न्ती, चुकूजिषन्-न्ती ; —
कूजिष्यन्-न्ती-ती, कूजयिष्यन्-न्ती-ती, चुकूजिषिष्यन्-न्ती-ती ; —
²व्यतिकूजमानः, कूजयमानः, — चोकूज्यमानः ;
व्यतिकूजिष्यमाणः, कूजयिष्यमाणः, — चोकूजिष्यमाणः ;
³कूक्-कूग्-कूजौ-कूजः ; — —
कूजितम्-तः, कूजितः, चुकूजिषितः, चोकूजितः-तवान् ;
कूजः, ⁴कूजनः, कूजः, चुकूजिषुः, चोकूजः ;
कूजितव्यम्, कूजयितव्यम्, चुकूजिषितव्यम्, चोकूजितव्यम् ;
कूजनीयम्, कूजनीयम्, चुकूजिषणीयम्, चोकूजनीयम् ;
⁵कूज्यम्, कूज्यम्, चुकूजिष्यम्, चोकूज्यम् ;
ईषत्कूजः-दुष्कूजः-सुकूजः ; — —

1. ‘ऋदोरप्’ (3-3-57) इत्यप् भावे ।
2. कर्तरि कर्मव्यतीहारे’ (1-3-14) इति आत्मनेपदम् । तेन शानच् ।
3. ‘चोः कुः’ (8-2-30) इति पदान्ते कुत्वम् ।
4. ‘चलनशब्दार्थादकर्मकायुच्’ (3-2-148) इति ताच्छीलिको युच् ।
5. निष्ठायां सेदत्वात् कुञ्जं न ।
- A. ‘प्रपञ्च्य मोदं स दध्ज तदने ध्वजोद्गतिध्वजितकूजदण्डजम् ।’ भा. का. 1-30.

कूज्यमानः,	कूज्यमानः,	चुकूजिष्यमाणः,	चोकूज्यमानः ;
कूजः,	कूजः,	चुकूजिषः,	चोकूजः ;
कूजितुम्,	कूजयितुम्,	चुकूजिषितुम्,	चोकूजितुम् ;
कूजा, कूजना,	चुकूजिषा,	चुकूजिषा,	चोकूजा ;
कूजनम्,	कूजनम्,	चुकूजिषणम्,	चोकूजनम् ;
कूजित्वा,	कूजयित्वा,	चुकूजिषित्वा,	चोकूजित्वा ;
सङ्कूज्य,	प्रकूज्य,	प्रचुकूजिष्य,	प्रचोकूज्य ;
कूजम् २, } कूजम् २, } चुकूजिषम् २, } चोकूजम् २ ; }			
कूजित्वा २, } कूजयित्वा २, } चुकूजिषित्वा २, } चोकूजित्वा २. }			

(240) “कूट आप्रदाने” (X-चुरादि:-1702. अक. सेट्. आत्म.)

आकुस्मीयः । ‘अवसादने’—इत्येके ।

‘कूटयेताप्रसादे णौ कूटेः, दाहे तु कूटयेत् ।’ (श्लो-75) इति देवः ।

कूटकः-टिका,	चुकूटयिषकः-षिका ;
कूटयिता-त्री,	चुकूटयिषिता-त्री ;
कूटयमानः,	चुकूटयिषमाणः ;
कूटयिष्यमाणः,	चुकूटयिष्यमाणः ;
कूट-कूटौ-कूटः ;	—
कूटितम्-तः,	चुकूटयिषितः-तवान् ;
कूटः,	चुकूटयिषुः ;
कूटयितव्यम्,	चुकूटयिषितव्यम् ;
कूटनीयम्,	चुकूटयिषणीयम् ;
कूटघम्,	चुकूटयिष्यम् ;
ईषकूटः-दुष्कूटः-सुकूटः ;	—
कूटयमानः,	चुकूटयिष्यमाणः ;
कूटः,	साङ्कूटिनम्, चुकूटयिषः ;

1. ‘आ कुस्मादात्मनेपदिनः’ इति गणसूत्रं चुरादौ । तेन शानजेव ।
2. ‘पूर्ववत् सनः’ (1-3-62) इत्यात्मनेपदम् ।
3. ‘अभिविधौ भाव इनुण्’ (3-3-44) इतीनुण् । ‘अण् इनुणः’ (5-4-15) इति नित्यमण् तद्धितः । ‘इनणनपत्ये’ (6-4-164) इत्यनेन प्रकृतिभावः ।
- A. ‘कूटस्या हि गालनपटा इव कष्टमेते दुष्कीर्तिमालनपराः खलु कूटवृत्त्या ।’
भा. का. 3-36.

कूटयितुम्,	चुकूटयिषितुम् ;
कूटना,	चुकूटयिषा ;
कूटनम्,	चुकूटयिषणम् ;
कूटयित्वा,	चुकूटयिषित्वा ;
सङ्कूट्य,	सञ्चुकूटयिष्य ;
कूटम् २, } चुकूटयिषम् २ ; }	
कूटयित्वा २, } चुकूटयिषित्वा २. }	

(241) “कूट परितापे” (X-चुरादि:-1891. अक. सेट्-उभ.)

‘कूड’ इति हरदत्तः । ‘परिदाहे—’ इत्यन्ये । अदन्तः कथादिः ।

‘कूटयेताप्रसादे णौ, कूटेर्दाहे तु कूटयेत् ।’ (श्लो-75) इति देवः ।

कूटयन्-न्ती, चुकूटयिषन्-न्ती, कूटयिष्यन्-न्ती-ती,

चुकूटयिष्यन्-न्ती-ती, इति शत्रुप्रत्ययोऽधिकोऽनेति विशेषः ।

अन्यानि सर्वाण्यपि रूपाणि पूर्वलिखित (240) चौरादिककूटयतिवृज्ज्ञेयानि ।

संकूटिने वर्तते । समन्ताद् दाह इत्यर्थः । ‘अभिविधौ भाव इनुण्’

(3-3-44) इति इनुणि, इनुणन्तात् ‘अण् इनुणः’ (5-4-15) इति अण् तद्धितप्रत्ययः । आदिवृद्धिः । ‘सङ्कूटनम्’ इत्यपि ल्युटा समावेश इष्यते, ‘भावे’ इति वर्तमाने पुनर्भावग्रहणात् ।’ इति भाष्यम् । इनुणन्तः स्वभावात् नपुंसके वर्तते इति काशिका ।

(242) “कूण सङ्कोचे” (X-चुरादि:-1689. सक.सेट्.आत्म.) आकुस्मीयः।

कूणकः-णिका, चुकूणयिषकः-षिका, इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि

‘कूट आप्रदाने’ (240) इति धातुवत् ज्ञेयानि ।

(243) “कूण सङ्कोचने” (X-चुरादि:-1896-अक. सेट् उभ.)

कूणयन्-न्ती, कूणयिष्यन्-न्ती-ती, चुकूणयिषन्-न्ती-ती, चुकूणयिष्यन्-

न्ती-ती, इति शत्रुप्रत्ययोऽधिकोऽनेति विशेषः । अन्यानि सर्वाण्यपि

रूपाणि ‘कूट आप्रदाने’ (240) इति चौरादिकधातुवृज्ज्ञेयानि ।

(244) “कूल आवरणे” (I.भ्वादि:-525. सक. सेट्.पर.)

कूलकः-लिका, कूलकः-लिका, चुकूलिषकः-षिका, चोकूलकः-लिका ;

कूलिता-त्री	कूलयिता-त्री,	चुकूलिषिता-त्री,	चोकूलिता-त्री ;
कूलन्-न्ती,	कूलयन्-न्ती,	चुकूलिषन्-न्ती ;	—
कूलिष्यन्-न्ती-ती,	कूलयिष्यन्-न्ती-ती,	चुकूलिषिष्यन्-न्ती-ती ;	—
¹ व्यतिकूलमानः,	कूलयमानः,	—	चोकूल्यमानः ;
व्यतिकूलिष्यमाणः,	कूलयिष्यमाणः,	—	चोकूलिष्यमाणः ;
कूल-कूलौ-कूलः ;	—	—	—
कूलितम्-तः,	कूलितः,	चुकूलिषितः,	चोकूलितः-तवान् ;
² कूलः,	³ सन्मार्गसङ्कली, ^A कूलः,	चुकूलिषुः,	चोकूलः ;
कूलितव्यम्,	कूलयितव्यम्,	चुकूलिषितव्यम्,	चोकूलितव्यम् ;
कूलनीयम्,	कूलनीयम्,	चुकूलिषणीयम्,	चोकूलनीयम् ;
कूल्यम्,	अनुकूल्यम्,	चुकूलिष्यम्,	चोकूल्यम् ;
ईषत्कूलः-दुष्कूलः-सुकूलः ;	—	—	—
कूल्यमानः,	कूल्यमानः,	चुकूलिष्यमाणः,	चोकूल्यमानः ;
कूलः,	⁴ कुकूलम्, (तुषाग्निः)	कूलः, चुकूलिषः,	चोकूलः ;
कूलिम्,	कूलयितुम्,	चुकूलिषितुम्,	चोकूलितुम् ;
कूला,	कूलना,	चुकूलिषा,	चोकूला ;
कूलनम्,	कूलनम्,	चुकूलिषणम्,	चोकूलनम् ;
कूलित्वा,	कूलयित्वा,	चुकूलिषित्वा,	चोकूलित्वा ;
अनुकूल्य,	प्रतिकूल्य,	सञ्चुकूलिष्य,	प्रचोकूल्य ;
कूलम् २,	कूलम् २,	चुकूलिषम् २,	चोकूलम् २ ;
कूलित्वा २,	कूलयित्वा २,	चुकूलिषित्वा २,	चोकूलित्वा २.

1. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति आत्मनेपदम् । ज्ञानच् ।
2. 'इयुपधज्ञा—' (3-1-135) इति कर्तरि कः । यद्वा 'हलश्च' (3-3-121) इति संज्ञायां घञ् ।
3. 'पुष्यजातौ णिनिस्ताच्छीत्ये' (3-2-78) इति णिनिः ।
4. 'कुआलीनां द्वे च' (वा. 6-1-12) इति वार्तिके चकारात् घञर्थे कप्रत्यये, द्वित्वे च रूपम् । कुकूलम् = तुषाग्निः । — इति क्षीरतरङ्गिणी ।
- A. 'सन्मार्गसङ्कूलिषु शूलदायिनं दहन्तमेनाधि च तूलपूजवत् ।' भा. का. 1-68.

(245) "कृञ् हिंसायाम्" (V-स्वादिः-1253. सक. अनि. उभ.)

'हिंसाकरणयोः श्रावौ कृणोति कृणुते कृञः ।

करोति कुरुते द्वे द्वे सम्पद्येते पदे क्रमात् ॥' (श्लो-31) इति देवः ।

कारकः-रिका,	कारकः-रिका,	¹ चिकीर्षिकः-र्षिका,	² चेक्रीयकः-यिका ;
कर्ता-त्री,	कारयिता-त्री,	चिकीर्षिता-त्री,	चेक्रीयिता-त्री ;
³ कृण्वन्-ती,	कारयन्-न्ती,	चिकीर्षन्-न्ती ;	—
⁴ करिष्यन्-न्ती-ती,	कारयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकीर्षिष्यन्-न्ती-ती ;	—
कृण्वानः,	कारयमाणः,	चिकीर्षमाणः,	चेक्रीयमाणः ;
करिष्यमाणः,	कारयिष्यमाणः,	चिकीर्षिष्यमाणः,	चेक्रीयिष्यमाणः ;
⁵ कृत-कृतौ-कृतः ;	—	—	—
^A कृतम्-तः-तवान्,	कारितः,	चिकीर्षितः,	चेक्रीयितः-तवान् ;
करः,	कारः,	चिकीर्षुः,	चेक्रियः ;
कर्तव्यम्,	कारयितव्यम्,	चिकीर्षितव्यम्,	चेक्रीयितव्यम् ;
करणीयम्,	कारणीयम्,	चिकीर्षणीयम्,	चेक्रीयणीयम् ;
कार्यम्,	कार्यम्,	चिकीर्ष्यम्,	चेक्रीय्यम् ;
ईषत्करः-दुष्करः-सुकरः ;	—	—	—
⁶ क्रियमाणः,	कार्यमाणः,	चिकीर्ष्यमाणः,	चेक्रीय्यमाणः ;
कारः,	कारः,	चिकीर्षः,	चेक्रीयः ;
कर्तुम्,	कारयितुम्,	चिकीर्षितुम्,	चेक्रीयितुम् ;
कृतिः,	⁷ कारा,	कारणा,	चिकीर्षा,

1. 'इको झल्' (1-2-9) इति कित्त्वम् । 'अज्जनगमां सनि' (6-4-16) इति दीर्घः । 'ऋत इद्धातोः' (7-1-100) इतीत्त्वम् । रपरत्वम् ।
2. 'रीकृतः' (7-4-27) इति रीक् । गुणोऽभ्यासस्य ।
3. 'स्वादिभ्यः श्रुः' (3-1-73) इति श्रुः विकरणप्रत्ययः । 'हुश्रुवोः सार्धभातुके' (6-4-87) इति यण् । णत्वम् ।
4. 'ऋद्धनोः स्ये' (7-2-70) इतीद् ।
5. 'ह्रस्वस्य णिति कृति तुक्' (6-1-71) इति तुक् ।
6. 'रिक् शयणलिङ्धु' (7-4-28) इति रिक् ।
7. 'कारा बन्धने' (ग. सू. 3-3-104) इति भिदादिषाठादङ् ।
- A. 'कुञ्जा कृत्तारिबलमैक्षत कृण्वती सा पात्रं समीरधुतसौरभभूतसृङ्गम् ॥' भा. का. 2-68.

करणम्,	कारणम्,	चिकीर्षणम्,	चेक्रीयणम्;
कृत्वा,	कारयित्वा,	चिकीर्षित्वा,	चेक्रीयित्वा;
विकृत्य,	विकार्य,	प्रचिकीर्ष्य,	प्रचेक्रीय्य;
कारम् २, } कृत्वा २, }	कारम् २, } कारयित्वा २, }	चिकीर्षम् २, } चिकीर्षित्वा २, }	चेक्रीयम् २; } चेक्रीयित्वा २. }

(246) “डु कृञ् करणे” (VIII-तनादि:-1472-सक. अनि. उभ.)

‘हिंसाकरणयोः श्वावौ कृणोति कृणुते कृञः ।

करोति कुरुते द्वे द्वे सम्पद्येते पदे क्रमात् ॥’ (श्लो-31) इति देवः ।

अयं धातुः श्वादिगणेऽपि पठ्यते । तेन करति, करते इति रूपद्वयमपि साधु—इति क्षीरस्वामी मन्यते । अत एव, कस्याश्चिदुणादिवृत्तौ ‘करति, कृणोति, करोतीति वा कारुः’ इति कारुशब्दव्युत्पादनं कृतं सङ्गच्छते । पुरुषकारोऽप्यस्यानुकूलः । अन्ये तु बहवः श्वादिपाठं नाभ्युपगच्छन्ति । अत एव, न्यासग्रन्थे ‘कः कर्त्तृकरति—’ (8-3-50) इत्यत्र, ‘करतिरिति छान्दसत्वात् व्यत्ययेन शप् ।’ इति प्रोक्तम् । यदि श्वादिपाठोऽभिमतः स्यात्, तदा शपो व्यत्ययकल्पनमसङ्गतं भवेत् । अत एव, देवः श्नुप्रत्यये, उप्रत्यये च साधुत्वमभ्युपैति ।

कारकः-रिका, कारकः-रिका, ¹चिकीर्षकः-र्षिका, ²चेक्रीयकः-यिका;
कर्ता-त्री, कारयिता-त्री, चिकीर्षिता-त्री, चेक्रीयिता-त्री;
³कुर्वन्, ⁴उपकुर्वन्, (चित्)⁴ विकुर्वन्, ⁵अनुकुर्वन्,

1. ‘अज्जनगमां सनि’ (6-4-16) इति दीर्घे, ‘इको झल’ (1-2-9) इति सनः क्तिवे, ‘ऋत इद् धातोः’ (7-1-100) इति इत्वे रपरत्वे, ‘सन्धोः’ (6-1-9) इति द्वित्वादिकम् ।
  2. ‘रिङ् शयग्लिङ्छु’ (7-4-28) इति रिङादेशे, द्वित्वे, ‘गुणो यङ्लुकोः’ (7-4-82) इत्यभ्यासस्य गुणे, ‘अकृत्सार्वधातुकयोः—’ (7-4-25) इति दीर्घः ।
  3. ‘तनादिकृञ्भ्य उः’ (3-1-79) इत्युप्रत्यये, गुणे, ‘अत उत् सार्वधातुके’ (6-4-110) इत्युत्वे, उप्रत्ययस्य यणादेशः ।
  4. ‘वेः शब्दकर्मणः’ (1-3-34) इत्यत्र ‘शब्दकर्मणः’ इत्युक्तत्वाच्च न शानच् ।
  5. ‘अनुपराभ्यां कृञः’ (1-3-79) इति शतृप्रत्ययः ।
- A. ‘उपकुर्वन्तमत्यर्थं प्रकुर्वाणोऽनुजीविवत् ॥’ भ. का. 8-18.

^Aपराकुर्वन्-ती, कारयन्-न्ती, चिकीर्षन्-न्ती;
¹करिष्यन्-न्ती-ती, कारयिष्यन्-न्ती-ती, चिकीर्षिष्यन्-न्ती-ती;
कुर्वाणः, (²दोषम्) उत्कुर्वाणः, (श्येनो वर्तिकाम्) उदाकुर्वाणः, (हरिम्) उपकुर्वाणः, (परदारान्) प्रकुर्वाणः, (एधो दकस्य) ³उपस्कुर्वाणः, (गाधाः) प्रकुर्वाणः, (शतं) प्रकुर्वाणः, (⁴शत्रुम्) अधिकुर्वाणः, (⁵स्वरान्) ^Bविकुर्वाणः, (⁶सैन्धवः) विकुर्वाणः, कारयमाणः, चिकीर्षमाणः, चेक्रीयमाणः, ⁷संचेक्रीयमाणः; ^Cकरिष्यमाणः, कारयिष्यमाणः, चिकीर्षिष्यमाणः, चेक्रीयिष्यमाणः; ^Dसुकृत्-⁸ कर्मकृत्-^Eपापकृत्-मन्त्रकृत्-पुण्यकृत्, ⁹शास्त्रकृत्-भाष्यकृत्-कृतौ-कृतः; — —

1. ‘ऋद्धनोः स्ये’ (7-2-70) इतीडागमः सप्रत्ययस्य ।
  2. ‘गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः’ (1-3-32) इत्यनेन सूचनादिषु सप्तस्वर्थेषु गम्यमानेषु शानच् विधीयते । गन्धनम् = सूचनम् । अवक्षेपणम् = भर्त्सनम् । सेवनम् = भजनम् । साहसिक्यम् = बलात्कारेण प्रवर्तनम् । प्रतियत्नः = गुणाधानम् । प्रकथनम् = प्रकषेण कथनम् । उपयोगः = धर्मार्थं विलियोगः । ‘दोषमुत्कुर्वाणः’ इत्यारभ्य, ‘शतं प्रकुर्वाणः’ इत्यन्तानि क्रमेणोदाहरणानि बोध्यानि ।
  3. ‘उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च’ (6-1-139) इति सुट् । ‘कृञः प्रतियत्ने’ (2-3-53) इत्यनेन ‘एधोदकस्य’ इत्यत्र षष्ठी ।
  4. ‘अधेः प्रसहने’ (1-3-33) इति शानच् । प्रसहनम् = क्षमा, अभिभवश्च ।
  5. ‘वेः शब्दकर्मणः’ (1-3-34) इति शानच् ।
  6. ‘अकर्मकाच्च’ (1-3-35) इति शानच् । [इति कात् पूर्वः सुट् ।
  7. ‘संपरिभ्यां करोतौ भूषणे’ (6-1-137) इति सुट् । ‘सुट् कात् पूर्वः’ (6-1-135)
  8. ‘सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः’ (3-2-89) इति स्वादिषु भूते कर्तरि क्तिप् । लुक् ।
  9. ‘सुकर्म—’ (3-2-89) इति सूत्रे उपपदनियमाभावात्, ‘क्तिप् च’ (3-2-76) इति क्तिप् ‘शास्त्रकृत्’ इत्यादेस्तिङ् ।
- A. ‘ता हनूमान् पराकुर्वन् अगमत् पुष्पकं प्रति ।
विमानं मन्दरस्याद्वेरनुकुर्वदिव श्रियम् ॥’ भ. का. 8-50.
- B. ‘योऽपचके वनात् सीताम् अपचके न यं हरिः ।
विकुर्वाणः स्वरानव बलं तस्य निहन्म्यहम् ॥’ भ. का. 8-20.
- C. ‘करिष्यमाणं विज्ञेयं कार्यं किं नु कृतं परैः ।’ भ. का. 5-9.
- D. ‘सुकृतं प्रियकारी त्वं कं रहस्युपतिष्ठसे ।
पुण्यकृत्पातुकारस्ते किङ्करः सुरतेषु कः ॥’ भ. का. 5. 68.
- E. ‘पापकृत् सुकृतां मध्ये राज्ञः पुण्यकृतः सुतः ।
मामपापं दुराचार । किं निहन्म्यभिधास्यसि ॥’ भ. का. 6-127.

कृतम्-कृतः-कृतवान्, ¹ओजसाकृतम्-सहसाकृतम्-अम्भसाकृतम्-तमसाकृतम्,
²अजसाकृतम्, ³उपस्कृताः (ब्राह्मणाः), ⁴परिष्कृता (कन्या), ⁵उपस्कृतं
 (भुङ्क्ते), उपस्कृतं (ब्रूते), कारितम्, ^Aचिकीर्षितः, चेक्रीयितः-तवान्,
⁶करः, ⁷क्षेमकरः, ⁸किङ्करः-किङ्करा-किङ्करी-यत्करः-यत्करा-तत्करः-तत्करा-
⁹तत्करः-तत्करा-बहुकरः-बहुकरा, ¹⁰कुम्भकारः, अन्धकारः, ¹¹सत्यङ्कारः,
^Bअगदङ्कारः, ¹²अस्तुङ्कारः, ¹³शङ्करः-^Cशङ्करा-शङ्करी,

1. 'ओजससहोऽम्भस्तमसः तृतीयायाः' (6-3-3) इति तृतीयायाः अलुक् भवति ।
2. 'अजस उपसंख्यानम्' (वा. 6-3-3) इति तृतीयाया अलुक् ।
3. 'समवाये च' (6-1-138) इति सुट् । उपस्कृताः = सङ्गीभूताः इत्यर्थः ।
4. सुट्, 'परिनिविभ्यः सेवसितसयसिचुसहसुट्स्तुस्वञाम्' (8-3-70) इति षत्वम् ।
5. विकृतं भुङ्क्ते, वाक्याध्याहारेण ब्रवीति, इति क्रमेणार्थः । 'उपात् प्रतियल्ल-
 वैकृतवाक्याध्याहारेषु च' (6-1-139) इति सुट् ।
6. 'शिवशमरिष्टस्य करे' (4-4-143), 'कर्मणि घटोऽठच्' (5-2-35) इति
 निर्देशाभ्यां, पचादेः (3-1-134) आकृतिगणस्य बोध्यते । तेन सर्वेभ्यो घातुभ्योऽच्
 प्रत्ययो भवति ।
7. पचाद्यचि (3-1-134) गङ्गाधरभूधरादिवत् षष्ठीसमासे साधुः । अत एव,
 'अल्पाभ्यः क्षेमकरः' इति प्रयोग उपपद्यते ।
8. 'क्रियततद्बहुषु कञोऽज्जिधानम्' (वा. 3-2-21) इति अच् । 'दिवा-
 विभा—' (3-2-21) इति प्राप्तस्य टप्रत्ययस्यापवादः । तेन स्त्रियां टाप् । किङ्करी
 इति प्रयोगस्तु पुंयोगे बोध्यः ।
9. 'तद्बहुतोः करपत्योः चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च' (गणसूत्रम् 6-1-157) इत्यनेन
 सुट् तलोपश्च चोरे वाच्ये । अन्यत्र तत्कर इत्येव । बहुप्रवृत्तिकृतं बहुकरः ।
 बहुशब्दः वैपुल्यवाची, न तु संख्यावाची, अत्रैव सूत्रे (3-2-21) संख्याग्रहणात् ।
10. 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इत्यण् ।
11. 'कर्मण्यण्' (3-2-1) इत्यणि, 'कारे सत्यागदस्य' (6-3-70) इति पूर्वपदस्य
 मुम् । अगदङ्कारः = चिकित्सकः ।
12. कर्मण्यणि 'अस्तोश्च' (वा. 6-3-70) इति मुम् ।
13. 'शमि घातोः संज्ञायाम्' (3-2-14) इति अच् । स्त्रियां टाप् । 'शङ्करा'
 नाम परिव्राजिका । पुंयोगे ङीष् 'शङ्करी' इत्यपि साधु ।
- A. 'चिकीर्षिते पूर्वतरं स तस्मिन् क्षेमङ्करेऽर्थे मुहुरीर्यमाणः ।' भ. का. 12-6.
- B. 'अगदङ्कारमादध्वं प्रज्ञामृतनुत्तमम् ॥' यादवाभ्युदये—22-22.
- C. 'बलिनावमुमद्रोन्धं युवां स्तम्बेरमाविव ।

आचक्षथामिथः कस्मात् शङ्करेणापि दुर्गमम् ॥' भ. का. 6-92.

¹यशस्करः^A यशस्करी (विद्या) शोककरः-दर्वीकरः-^Bलासकरी, ज्योतिष्करः-
 क्रीडाकरः-आद्धकरः, वचनकरः-कार्यकरः, ²पारस्करः (देशः), ³मस्करः (वेणुः),
⁴दिवाकरः^C-विभाकरः-^Dनिशाकरः-^Eप्रभाकरः-^Fभास्करः^F-कारकरः-कारस्करः
 (वृक्षः), अन्तकरः-अनन्तकरः-आदिकरः-नान्दीकरः-लिपिकरः-लिबिकरः-
 बलिकरः-भक्तिकरः-कर्तृकरः-चिलकरः-क्षेलकरः-⁶एककरः- [द्विकरः-त्रिकरः-]

1. 'कृजो हेतुताच्छोल्यानुलोम्येषु' (3-2-20) इति टप्रत्ययः । टित्वात् स्त्रियां ङीप् ।
 'अतः कृकमि—' (8-3-46) इति विसर्गस्य सत्वम् । 'हेतौ यशस्करी विद्या-
 शीले क्रीडाकरो हरिः । आनुलोम्ये कार्यकरः सचिवो भूषतेरिति ॥' इति
 प्रक्रियासर्वस्वे । आनुलोम्यम् = आराध्यचित्तानुवर्तनम् ।
2. 'पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम्' (6-1-157) इति सुट् । पारस्करः = देश-
 विशेषः ।
3. मकरशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् । वेणौ वाच्ये 'मस्करमस्करिणौ वेणु-
 परिवाजकयोः' (6-1-154) इति सुट् निपात्यते । केचित्तु—माङ्गुपपदे करोतेः
 करणेऽच् प्रत्ययं निपातयन्ति । माङ्गे ह्रस्वत्वं सुट् च ; मा क्रियते—येन प्रतिविध्यते
 स मस्करो वेणुः ।—इति काशिका ।
4. 'दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिलिभक्तिकर्तृचित्त -
 क्षेतसंख्याजङ्गाबाह्वदयत्तद्वनुरःषु' (3-2-21) इति टः प्रत्ययः । 'दिवाकरः'
 इत्यारभ्य, 'अरुक्कर' इति यावदेवं ज्ञेयम् । दिवा = दिवसे प्राणिनः चेष्टायुक्तान्
 करोतीति दिवाकरः ।
5. 'कस्कादिषु च' (8-3-48) इति सूत्रे गणपाठात् सत्वम् ।
6. 'दिवाविभा—' (3-2-21) इति सूत्रे संख्याशब्देन संख्यावाचिनाम् एकद्वित्रा-
 दीनां ग्रहणम् ।
- A. 'अस्य अरुक्करान् बाणान् ज्योतिष्करसमद्युतिः ।
 यशस्करो यशस्कामं कर्षिं बाणैरताडयत् ॥' भ. का. 9. 65.
- B. 'स्थितां क्षितौ शान्तशिखाप्रतानां तारामिव त्रासकरीं जनस्य ॥' भ. का. 12.3.
- C. 'अहमन्तकरो नूनं ध्वान्तस्येव दिवाकरः ।
 तव राक्षस ! रामस्य नेयः कर्मकरोपमः ॥' भ. का. 5. 99.
- D. 'भुजगेशि निशाकराभिरामे
 द्विषतां शोककरे तदाऽवतीर्णे ॥' वा. वि. 2. 67.
- E. 'कृशानुरपधूमत्वात् प्रसन्नत्वात् प्रभाकरः ।
 रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धुचाविवा ॥' रघुवंशे-10-74.
- F. 'सलिलाद्देवराहदेहनीलो विदधङ्गास्करमर्थशून्यसंज्ञम् ।
 प्रचलायतलोचनारविन्दं विदधे तद्गलमन्धमन्धकारः ॥'

शिशुपालवधे 20-33.

¹जङ्घाकरः-²बाहुकरः-³अहस्करः-⁴धनुष्करः-अरुष्करः, ⁵कर्मकरः-कर्मकारः,
⁶शब्दकारः-श्लोककारः-कलहकारः-गाथाकारः-^Aवैरकारः-चाटुकारः-सूत्रकारः-
 मन्त्रकारः-पदकारः, ⁷स्तम्बकरिः (वीहिः)-शकृत्करिः (वत्सः), स्तम्बकारः-शकृ-
 त्कारः, ⁸मेघङ्करः-^Bप्रतिङ्करः-भयङ्करः, अभयङ्करः, ⁹शिवङ्करः, ¹⁰क्षेमङ्करः-^Cप्रिय-

1. 'जङ्घाकरः' इत्यत्र जङ्घाशब्देन लक्षणया तत्साध्यवेगो लक्ष्यते ।
2. 'बाहुकरः' इत्यत्र बाहुशब्देन बाहुसाध्या गतिः, प्रवृत्तिर्वा बोध्यते ।
3. 'कस्कादिषु च' (8-3-48) इति सूत्रे गणपाठात् सत्वम् । तेन जिह्वामूलीयो न भवति ।
4. 'धनुष्करः अरुष्करः' इत्यत्र 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य' (8-3-45) इति षत्वम् ।
5. 'कर्मणि मृतौ' (3-2-22) इति टः । मृतिं यः सेवते स कर्मकरः ; अन्यत्र कर्मकारः ।
6. 'न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु' (3-2-23) इति हेत्वादिषु प्राप्तस्य टप्रत्ययस्य निषेधात् औत्सर्गिकः अण् । एवं 'पदकारः' इति पर्यन्तं हेयम् ।
7. 'स्तम्बशकृतोरिन्' (3-2-24) इति इन् प्रत्ययः । 'वीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम्' (वा. 3-2-24) इति वार्तिकात् स्तम्बकरिः वीहिः-शकृत्करिः वत्सः । अन्यत्र स्तम्बकारः शकृत्कारः इति ।
8. 'मेघर्षिभयेषु कृञ्' (3-2-43) इति खच् । खित्वात् 'अरुद्विषदजन्तस्य—' (6-3-67) इति पूर्वपदस्य मुम् । 'भयाढयादिषु तदन्तविधिः' (भाष्यम्— (1-1-72) इति भाष्यात् 'अभयङ्करः' इत्यपि साधुः ।
9. 'शिव एको ध्येयः शिवङ्करः'—इत्याथर्वणोपनिषदि श्रूयते । छान्दसत्वात् बहुलप्रहणेन खचि रूपनिष्पत्तिरिति पदमञ्जरी । 'क्षेमङ्करोऽरिष्टतातिः शिव-
 तातिः शिवङ्करः ।' इत्यभिधानरत्नमाला (2-185) ।
10. 'क्षेमप्रियमद्रेऽण् च' (3-2-44) इति खजणौ ।
- A. 'यो वैरकारः स्वयमेव गोष्वभूत् तृणेषु नो स स्म शकृत्करीनपि ।
 नासीदकालेऽप्यफलेग्रहिर्दुर्मस्तद्वत्तवः कर्मकरा इवामवन् ॥' वा. वि. 2-68.
- B. 'मेघङ्करमिवायान्तमृतुं रामं कलमान्वितः ।
 दृष्ट्वा मेने न सुग्रीवो बालिभानुं भयङ्करम् ॥' भ. का. 6. 104.
- C. 'महाकुलीन ऐश्वराके वंशे दाशरथिर्मम ।
 पितुः प्रियङ्करो भर्ता क्षेमकारस्तपस्विनाम् ॥
 निहन्ता वैरकाराणां सतां बहुकरः सदा ।
 पारश्वधिकरामस्य शक्तेरन्तकरो रणे ॥' भ. का. 5-77-78.

ङ्करः-मद्रङ्करः, क्षेमकारः-प्रियकारः-मद्रकारः, ¹कडङ्करः, ^A ²मस्करी, ³अकारी,
⁴अपकारी-प्रियकारी-^Bअनपकारी-उपकारी, ⁵राजकृत्वा, ^C राजकृत्वरी,
⁶सहकृत्वा, सहकृत्वरी, ⁷विश्वकर्मा, ⁸अलङ्कारिणः, ^D निराकरिणः,
⁹चक्रिः, ¹⁰कारकः-^Eकारिका, कारः, चिकीर्षुः, चिकारयिषुः, चेक्रियः ;
 कर्तव्यम्, कारयितव्यम्, चिकीर्षितव्यम्, चेक्रीयितव्यम् ;
 करणीयम्, कारणीयम्, चिकीर्षणीयम्, चेक्रीयणीयम् ;

1. 'कडङ्करदक्षिणाच्छ च' (5-1-69) इति सूत्रे निपातनात् मुम् ।
2. माङि उपपदे करोतेस्ताच्छील्ये इति निर्णयते । माङो ह्रस्वं सुद् च ।
 माकरणशीलो मस्करी । कर्माणां दित्वात् परिव्राजक उच्यते । स त्वेवमाह—
 'मा कुत कर्माणि, शान्तिर्वः श्रेयसी' इति 'मस्करमस्करिणौ वेणु-
 परिव्राजकयोः' (6-1-154) इत्यत्र काशिका ।
3. ग्रह्यादि (3-1-134) गणे पाठात् अताच्छीलिको णिनिः नञ्युपपदे ।
4. 'सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये' (3-2-78) इति ताच्छीलिको णिनिः । एव-
 सुपकारी इति पर्यन्तम् ।
5. 'राजनि युधिऋजः' (3-2-95) इति भूते कनिप् । राजानं कृतवान् राजकृत्वा ।
 तुक् । 'प्रागसत्कर्षं, स्वशक्त्या चृपं कृतवान् इत्यर्थः' इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
6. 'सहे च' (3-2-96) इति कनिपि तुक् । सहकृत्वा=सहकारी । त्रियां
 'वनो र च' (4-1-7) इति ङीपि रेफादेशे च सहकृत्वरी इति रूपम् ।
7. 'अन्येभ्योऽपि इत्यन्ते' (3-2-75) इति मनिन्प्रत्यये, 'नेङ् वशि कृति' (7-2-8)
 इति इणिवेधे च रूपम् । विश्वं कर्म अस्मात्, अस्य वा इति विश्वकर्मा=
 देवशिल्पिः ।
8. 'अलङ्कृन्निराकृञ्' (3-2-136) इत्यादिना ताच्छीलिक इणुन् प्रत्ययः ।
9. 'भाषायां धाञ्कृ' (वा. 3-2-171) इत्यनेन किः, किन् वा प्रत्ययः । तस्य
 लिङ्वद्भावातिदेशाद्द्विवचनम् । कर्तर्येष प्रत्ययः । चक्रिः=कर्ता ।
10. 'तुमुन्पुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' (3-3-10) इति भविष्यति कर्तरि ण्वुल् ।
- A. 'कटङ्करीयरोधो हि कलमोत्सेधकारणम् ॥' यादवाभ्युदये-22-9.
- B. 'पीडयन्ति जनें धाराः पतन्त्योऽनपकारिणम् ॥' भ. का. 7. 9.
- C. 'बुद्धिपूर्वं ध्रुवन् न त्वा राजकृत्वा पिता खलम् ।' भ. का. 6. 130.
- D. 'निराकरिणवो भानुं दिवं वर्तिष्णवोऽभितः ।
 अलङ्कारिणवो भान्तस्तडित्वन्तश्चरिणवः ॥' भ. का. 7. 3.
- E. 'कारका मितकार्याणि सीतालाभाय सोऽब्रवीत् ॥' भ. का. 7. 29.

¹कृत्यम्-^Aकार्यम्, कार्यम्, चिकीर्ष्यम्, चेक्रीयम् ;
²ईषत्करः-^Bदुष्करः-सुकरः, ³ईषदादयङ्करः-^Cदुरादयङ्करः-स्वादयङ्करः ;
³क्रियमाणः-संस्क्रियमाणः, कार्यमाणः, चिकीर्ष्यमाणः, चेक्रीयमाणः ;
 कारः-उपकारः-^Dअपकारः-⁴प्राकारः, ⁵चक्रम्, ⁶कृत्रिमम्-^Eअसंस्कृत्रिमम्,
 कारः, चिकीर्षः, चेक्रीयः ;
 कर्तुम्-^Fव्याकर्तुम्,

1. 'विभाषा कृवृषोः' (3-1-120) इति क्यप् वा भवति । पक्षे, 'ऋहलोः—' (3-1-124) इति प्यत् । क्यपि तुक् ।
2. 'कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः' (3-3-125) इति खल् । 'कर्तृकर्मणोश्चक्ययोरिति वक्तव्यम्' (वा. 3-3-127) इति वार्तिकात् क्यर्थे । 'ईषन्मालङ्कारं पुष्पं सुपिण्डङ्करं ओदनः । दुस्सेनानिङ्करो भीरुः, खित्वाद्घ्नस्वमुमागमौ ॥' इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
3. यकि, 'रिङ् शयगलिङ्छु' (7-4-28) इति रिङादेशः । 'रीङि प्रकृते रिङादेश-विधानसामर्थ्यात् 'अकृत्सार्वधातुकयोः—' (7-4-25) इति दीर्घो न ।' इति सिद्धान्तकौमुदी ।
4. 'उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम्' (6-3-122) इति उपसर्गस्य दीर्घः । प्रक्रियते इति प्राकारः=सालः । कर्मणि घञ् ।
5. 'घञर्थे कविधानम्—' (वा. 3-3-19) इति वार्तिकात् घञर्थे कः प्रत्ययः । 'द्वित्वप्रकरणे के कृजादीनामिति वक्तव्यम्' (वा. 6-1-12) इति द्वित्वम् । यण् ।
6. 'डिवतः क्त्रिः' (3-3-88) इति भावे क्त्रिः । 'क्त्रेर्मन्तिन्यम्' (4-4-20) इति सूत्रेण, 'निर्वृत्ते—' (4-4-19) इत्यस्मिन्नर्थे मप्प्रत्ययः । 'नित्यम्' इत्युक्तेः मप्प्रत्ययान्त एव प्रयोज्यः ।
- A. 'धर्मकृत्यरतां नित्यम् अवृष्यफलभोजनाम् ।' भ. का. 6-62.
- B. 'अरण्ययाने सुकरे पिता मां प्रायुङ्क्त राज्ये बत दुष्करे त्वाम् ।' भ. का. 3. 51.
- C. 'ईषदादयङ्करोऽप्येष न परत्राशुभक्रियः ।' भ. का. 7-84.
- D. 'अपकारे कृतेऽप्यज्ञो विजिगीर्षुर्न वा भवान् ॥' भ. का. 5-9.
- E. 'असंस्कृत्रिमसंख्यानौ अनुष्त्रिमफलाशिनौ ।' भ. का. 4-37.
- F. 'ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेधस्रोऽप्यलम् ॥' शिशुपालवधे 2-26.

—^Aकारयितुम्, चिकीर्षितुम्, चेक्रीयितुम् ;
 कृतिः, ¹क्रिया, कृत्या, ²कारिः-^Bकारिका, कारणा, चिकीर्षा, चिकारयिषा,
 चेक्रीया ;
 करणम्, ³आदयङ्करणम्-सुभगङ्करणम्-स्थूलङ्करणम्-पलितङ्करणम्-
 नग्नङ्करणम्-अन्धङ्करणम्-^Cअन्धङ्करणी, प्रियङ्करणम्, ⁴उष्णङ्करणम्-भद्रङ्करणम्,
⁵स्वादयङ्करणम्, कारणम्, चिकीर्षणम्, चेक्रीयणम् ;
 कृत्वा, ⁶तिरस्कृत्वा-तिरःकृत्वा, ⁷उपाजेकृत्वा-अन्वाजेकृत्वा,
⁸साक्षात्कृत्वा, ⁹उरसिकृत्वा, मनसिकृत्वा, ¹⁰मध्येकृत्वा-पदेकृत्वा-निवचने-

1. 'कृञः श च' (3-3-100) इति स्त्रियां भावादौ शप्रत्यये, रिङादेशे च क्रिया इति सिद्धयति । सूत्रे चकारात् क्यपि तुकि, कृत्या इत्यपि भवति ।
2. 'विभाषाऽऽख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च' (3-3-110) इति इञ् प्रत्यये कारिः इति भवति । चकारात् ण्वुलि कारिका इति रूपमपि भवति ।
3. 'आख्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु क्यर्थेऽन्धचवौ कृञः करणे ख्युन्' (3-2-56) इति ख्युन् प्रत्ययः । खित्वाङ्मुम् । एवं प्रियङ्करणमिति पर्यन्तम् ।
4. 'उष्णभद्रयोः करणे' (वा. 6-3-70) इति ल्युङन्ते पदे परतः, सुम् ।
5. 'भयाख्यादिषु तदन्तग्रहणम्' (भाष्यम् 1-1-72) इति वचनात् तदन्तविधिः ।
6. 'विभाषा कृजि' (1-4-72) इति गतिसंज्ञाविकल्पः । यदा गतिसंज्ञा, तदानीं 'तिरसोऽन्यतरस्याम्' (8-3-42) इति विसर्जनीयस्य सत्वविकल्पः । यदा गतिसंज्ञा न, तदानीं विसर्जनीयः, समासोऽपि न । एवं ल्यप्यपि ।
7. 'उपाजेऽन्वाजे' (1-4-73) इति गतिसंज्ञायां समासविकल्पः । यदा समासः, तदानीं ल्यबपि ।
8. 'साक्षात्प्रभृतीनि च' (1-4-74) इति गतिसंज्ञा । 'साक्षात्प्रभृतिषु क्यर्थेऽन्धचवनम्' (वा. 1-4-74) इति वचनात् क्यर्थे एव गतिसंज्ञा । समासे तु ल्यप् ।
9. 'अनत्याधान उरसिमनसी' (1-4-75) इति गतिसंज्ञायां समासविकल्पः । एवं ल्यप्यपि । अत्याधानम्=उपश्लेषणम् । तदभावोऽनत्याधानम् ।
10. 'मध्ये पदे निवचने च' (1-4-76) इति गतिसंज्ञायां समासविकल्पः । अत्रापि चकारात् 'अनत्याधाने' इत्यनुवर्तते । निवचनम्=वचनाभावः । निवचने-कृत्वा=वाचं नियम्येत्यर्थः ।
- A. 'ऐहिष्ट तं कारयितुं कृतात्मा क्रतुं द्रुपः पुत्रफलं मुनीन्द्रम् ।' भ. का. 1-11.
- B. 'यां कारिं राजपुत्रोऽयमनुतिष्ठति तां क्रियाम् ।' भ. का. 7-75.
- C. 'पुराऽयमैति श्रुतसम्भवस्ते कुधं धियोऽन्धङ्करणीं दधानः ॥' वा. वि. 3-30.

कृत्वा ¹नीचैःकृत्वा-उच्चैःकृत्वा, ²तिर्यक्कृत्वा, ³मुखतःकृत्वा, ⁴नाना-
कृत्वा-विनाकृत्वा-द्विधाकृत्वा-द्वैधकृत्वा-द्वेधाकृत्वा, कारयित्वा, चिकीर्षित्वा, }
चेक्रीयित्वा ; }

उपकृत्य, नीचैःकृत्य-उच्चैःकृत्य, तिर्यक्कृत्य, ^Aगलतःकृत्य,
नानाकृत्य-विनाकृत्य-द्विधाकृत्य-द्वैधकृत्य-द्वेधाकृत्य, ⁵कारिकाकृत्य, ⁶ऊरी-
कृत्य-उररीकृत्य-शुक्लीकृत्य-वषट्कृत्य-पटपटाकृत्य, ⁷खाट्कृत्य, ⁸सत्कृत्य-
असत्कृत्य, ⁹अलङ्कृत्य, ¹⁰पुरस्कृत्य, नमस्कृत्य ¹¹हस्तेकृत्य^B-पाणौकृत्य,

1. 'अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ' (3-4-59) इति क्त्वाणमुलौ ।
'तृतीयाप्रभृत्यन्यतरस्याम्' (2-2-21) इति समासविकल्पः । ततश्च ल्यबपि ।
अयथाभिप्रेताख्यानं नाम = अप्रियस्योच्चैः, प्रियस्य च नीचैः कथनम् ।
  2. 'तिर्यच्यपवर्गे' (3-4-60) इति कृञः क्त्वाणमुलौ । अपवर्गः = समाप्तिः ।
ल्यबप्येवम् ।
  3. 'स्वाङ्गे तत्प्रत्यये कृञोः' (3-4-61) इति कृञः क्त्वाणमुलौ, ल्यबपि । सूत्रे
यथासंख्यं नेष्यते ।
  4. 'नाधार्यप्रत्यये च्यर्थे' (3-4-62) इति कृञः क्त्वाणमुलौ, ल्यबपि । धार्थत्वेन
'द्वित्र्योश्च-' (5-3-45) इति धमुजः, 'एधाच्च' (5-3-46) इति एधाचश्च ग्रहणम् ।
  5. 'कारिकाशब्दस्योपसंख्यानम्—' (वा. 1-4-60) इति गतिसंज्ञायां समासे ल्यप् ।
  6. 'ऊर्वादिचिबिडाचश्च' (1-4-61) इति, ऊरी उररी इत्यादीनां गतिसंज्ञायां,
'कुगतिप्रादयः' (2-2-18) इति समासे, ल्यप् । तुक् । ऊरी उररी शब्दौ,
अङ्गीकरणे, विस्तारे च वर्तते । शुक्लीकृत्येत्येतत् चिबिप्रत्ययान्तस्य, पटपटा-
कृत्येत्येतत् डाजन्तस्य चोदाहरणम् । 'डाचि बहुलं द्वे भवतः—' (वा. 8-1-12)
इति डाजन्ते द्वित्वम् ।
  7. 'अनुकरणं चानितिपरम्' (1-4-62) इति गतिसंज्ञायां समासे ल्यपि रूपम् ।
  8. 'आदरानादरयोः सदसती' (1-4-63) इति गतिसंज्ञायां समासे ल्यपि रूपम् ।
प्रीत्यतिशयः = आदरः । परिभवः, औदासीन्यं वा अनादरः ।
  9. 'अनेकार्थकस्यालंशब्दस्य भूषणेऽलम्' (1-4-64) इति भूषणेऽर्थे गतिसंज्ञायां
समासे ल्यप् ।
  10. 'पुरोऽव्ययम्' (1-4-67) इति गतिसंज्ञायां, 'नमस्पुरसोर्गत्योः' (8-3-40) इति
विसर्जनीयस्य सत्वे च रूपम् ।
  11. 'नित्यं हस्ते पाणानुपयमने' (1-4-77) इति नित्यं गतिसंज्ञायां समासे ल्यप् ।
उपयमनम् = दारकर्म ।
- A. 'सा माला करतःकारं मुखतोभावमागता ।
तां पत्युर्गलतःकृत्य पार्श्वतोभूय च स्थिता ॥' इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
- B. 'अप्रियमाशासते लोलां तां हस्तेकृत्य मा श्वसीः ॥' भ. का. 5-16.

¹प्राध्वंकृत्य, ²जीविकाकृत्य-उपनिषत्कृत्य, तिरस्कृत्य-तिरःकृत्य, उपाजे-
कृत्य-अन्वाजेकृत्य, ^Aसाक्षात्कृत्य, उरसिकृत्य-मनसिकृत्य, मध्येकृत्य-पदेकृत्य-
निवचनेकृत्य, ³लवणङ्कृत्य, विकार्य, प्रचिकीर्ष्य, प्रचेक्रीड्य ;
^{4B}भीतङ्कारं-^Cचोरङ्कारं (आक्रोशति), ⁵स्वादुङ्कारं^D (मुङ्क्ते),
सम्पन्नङ्कारम्-लवणङ्कारम्, ⁶अन्यथाकारं-एवङ्कारं-^Eकथङ्कारं-इत्थङ्कारं
(मुङ्क्ते), ⁷यथाकारं^F (अहं मोक्षये) तथाकारं (मोक्षये, किं तवानेन ?),
⁸अकृतकारं (करोति), नीचैःकारं-^Gउच्चैःकारं, तिर्यक्कारम्, करतः-

1. 'प्राध्वं बन्धने' (1-4-78) इति नित्यं गतिसंज्ञायां समासे ल्यप् । प्राध्वंकृत्य =
बन्धनेनाकूलं कृत्वेत्यर्थः ।
  2. 'जीविकोपनिषदावौपम्ये' (1-4-79) इति नित्यगतिसंज्ञायां समासे ल्यप् ।
  3. साक्षात्प्रभृतिषु (1-4-74) लवणशब्दस्य गतिसंज्ञासन्नियोगेन मान्तत्वं निपात्यते,
तेन लवणंकृत्येति भवति ।
  4. 'कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुज्' (3-4-25) इति खमुज् खित्वात् पूर्वपदस्य मुम् ।
  5. 'स्वादुमि णमुल्' (3-4-26) इति णमुल् । 'स्वादुमि' इति स्वादुपर्या-
याणामपि ग्रहणम् ; तेन लवणङ्कारं, सम्पन्नङ्कारम् इत्यपि सिध्यति ।
उपपदस्य मान्तत्वं निपातनात् ।
  6. 'अन्यथैवकथमित्थं सिद्धाप्रयोगश्चेत्' (3-4-27) इति णमुल् । अन्यथा भुङ्क्ते
इत्यर्थः ।
  7. 'यथातथयोरसूयाप्रतिवचने' (3-4-28) इति णमुल् ।
  8. 'समूलाकृतजीवेषु हन्तृङ्ग्रहः' (3-4-36) इति णमुल् । 'कषादिषु यथावि-
ध्यनुप्रयोगः' (3-4-46) इत्यनुप्रयोगः ।
- A. 'साक्षात्कृत्याभिमन्येऽहं त्वां हरन्तीं श्रियं श्रियः ॥' भ. का. 5-71.
- B. 'तं भीतङ्कारमाकुश्य रावणः प्रत्यभाषत ।' भ. का. 5-39.
- C. 'भुजविटपमदेन व्यर्थमन्धम्भविष्णुः धिगपसरसि चोरङ्कारमाकुश्यमानः ।
त्वदुरसि विदधातु स्वामपस्कारकेलिं कुटिलकरजकोटिकूरकर्मा जटायुः ॥'
- अनर्घराघवे 5.11.
- D. 'स्वादुङ्कारं कालखण्डोपदेशं क्रोष्टा डिम्भं व्यध्वणत् व्यस्वनच्च ॥'
शिशुपालवधे-18-77.
- E. 'अकृत्वा हेलया पादम् उच्चैर्मूर्धं विद्विषाम् ।
कथङ्कारमनालम्बा कीर्तिर्धामधिरोहति ॥' शिशुपालवधे 2-52.
- F. 'किं त्वमेवं ब्रवीषीति पृष्ठेऽन्यो वक्तव्यमर्थतः ।
यथाकारमहं जाने तथाकारं वदाम्यहम् ॥' इति प्रक्रियासर्वस्वे ।
- G. 'समूलकापं चकषु रुदन्तो रामान्तिकं वृद्धितमन्युवेपाः ।
आवेदयन्तः क्षितिपालमुच्चैःकारं सृतं रामप्रियोगशोकात् ॥' भ. का. 3-49.

^१व्यतिकृन्तमानः, कर्तयमानः, — चरीकृत्यमानः;
 व्यतिकर्तिष्यमाणः-व्यतिकर्त्तयमानः, कर्तयिष्यमाणः, ^२चरीकृतिष्यमाणः;
 काष्ठकृत-कृतौ-कृतः; — — —
^३कृतम्^A-तः, कर्तितः, चिकृत्सितः-चिकर्तिषितः, चरीकृतितः-तवान्;
^४कृतः, ^५विकर्तनः, कर्तः, चिकृत्सुः-चिकर्तिषुः, चरीकृतः;
 कर्तितव्यम्, कर्तयितव्यम्, चिकृत्सितव्यम्-चिकर्तिषितव्यम्, चरीकृतितव्यम्;
 कर्तनीयम्, कर्तनीयम्, चिकृत्सनीयम्-चिकर्तिषणीयम्, चरीकृतनीयम्;
^६कृत्यम्, कर्तयम्, चिकृत्स्यम्-चिकर्तिष्यम्, चरीकृत्यम्;
 ईषत्कर्तः-दुष्कर्तः-सुकर्तः; — — —
 कृत्यमानः, कर्तयमानः, चिकृत्यमानः-चिकर्तिष्यमाणः, चरीकृत्यमानः;
 कर्तः, कर्तः, चिकृत्सः-चिकर्तिषः, चरीकृतः;
 कर्तितुम्, कर्तयितुम्, चिकृत्सितुम्-चिकर्तिषितुम्, चरीकृतितुम्;
 कृतिः, कर्तना-चिकृत्सा, चिकर्तिषा-चरीकृता;
 कर्तनम्, कर्तनम्, चिकृत्सनम्-चिकर्तिषणम्, चरीकृतनम्;
^७कर्तिष्वा, कर्तयिष्वा, चिकृत्सिष्वा-चिकर्तिषिष्वा, चरीकृतिष्वा;
 विकृत्य, विकर्त्य, विचिकृत्स्य-विचिकर्तिष्य, प्रचरीकृत्य; —
 कर्तम् २, } कर्तम् २, } चिकृत्सम् २, } चिकर्तिषम् २, }
 कर्तिष्वा २, } कर्तयिष्वा २, } चिकृत्सिष्वा २, } चिकर्तिषिष्वा २, }
 चरीकृतम् २; }
 चरीकृतिष्वा २. }

१. 'कर्तरि कर्मव्यतीहारे' (1-3-14) इति शानच् ।
२. यङ्, अल्लोपस्य स्थानिवद्भावात् गुणो न ।
३. 'श्रीदितो निष्ठायां' (7-2-14) इति इणिवधः ।
४. 'इगुपध' (3-1-135) इति कर्तरि कः प्रत्ययः ।
५. नन्यादिपाठात् 'नन्दिग्रहि' (3-1-134) इति कर्तरि ल्युः । विशेषेण कर्तयति भक्तानां रोगादिकमिति विकर्तनः=सूर्यः । 'आरोग्यं भास्करादिच्छेत्' इति स्मरणात् ।
६. 'ऋदुपधाचाकल्पि' (3-1-110) इति क्वप् ।
७. 'न क्त्वा सेट्' (1-2-18) इति क्तिवनिषेधात् गुणः ।
- A. 'निकृत्ततत्तद्विपकुम्भमांशैः संपृक्तमुक्तैर्हरयोऽप्रपादैः ।' भ. का. 11-42.

(249) "कृती वेष्टने" (VII-रुधादिः-1447. सक. सेट्. पर.)

'कृणसि कृन्ततीत्येते वेष्टने च्छेदने क्रमात् ।

कीर्तयेदिति संशब्दे—' (श्लो. 95) इति देवः ।

कर्तकः-र्तिका, कर्तकः-र्तिका, चिकृत्सकः-चिकर्तिषकः-षिका, चरीकृतकः-तिका; इत्यादीनि सर्वाण्यपि रूपाणि तौदादिककृतीधातुवत् (248) ज्ञेयानि ।

शतरि कृन्तन्-ती, 'रुधादिभ्यः श्रम्' (3-1-78) इति श्रमि, 'श्रसोरल्लोपः' (6-4-111) इत्यल्लोपः, इति विशेषः ।

(250) "कृप अवकल्कने" (X-चुरादिः-1749. सक. सेट्. उभ.)

अवकल्कनम्-मिश्रीकरणम् । [अ]

'कल्पते शपि सामर्थ्ये, कल्पयत्यवकल्कने ।

अदन्तस्य कृपेणौ तु दौर्बल्ये कृपयेदिति ॥ (श्लो. 135) इति देवः ।

^१ कल्पकः-ल्पिका,	चिकल्पयिषकः-षिका;
कल्पयिता-त्री,	चिकल्पयिषिता-त्री;
कल्पयन्-न्ती,	चिकल्पयिषन्-न्ती;
कल्पयिष्यन्-न्ती-ती,	चिकल्पयिषिष्यन्-न्ती-ती;
कल्पयमानः,	चिकल्पयिषमाणः;
कल्पयिष्यमाणः,	चिकल्पयिषिष्यमाणः;
^२ कल्-कल्पौ-कल्पः;	—
कल्पितम्-तः,	चिकल्पयिषितः-तवान्;
कल्पः, कल्पनः,	चिकल्पयिषुः,
कल्पयितव्यम्,	चिकल्पयिषितव्यम्;

१. धातोरस्य गिजन्तत्वेनानेकाच्चात् यङ् न । 'कृपो रो लः' (8-2-18) इति लङ् ।
  २. पकारस्य 'संयोगान्तस्य लोपः' (8-2-23) इति लोपः । गिचः स्थानिवत्त्वं तु न, 'पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्' (वा. 1-1-58) इति निषेधात् ।
- [अ] 'क्षीरस्वामी तु 'कृपेस्तादर्थ्ये' (ग. सू. चुरादौ) इति पठित्वा, 'तादर्थ्ये' इति—प्रस्तुतस्य भुवोऽर्थे मिश्रीकरणे; अथवा, तच्छब्देन कल्पिः परामृश्यते; तस्य योऽर्थः=सामर्थ्यलक्षणः, तस्मिन्—इति द्वेधा व्याख्यत ॥' इति प्रौढमनोरमा ।

कल्पनीयम्,	चिकल्पयिषणीयम्;
कल्प्यम्,	चिकल्पयिष्यम्;
कल्प्यमानः,	चिकल्पयिष्यमाणः;
ईषत्कल्पः-दुष्कल्पः-सुकल्पः;	—
कल्पः,	चिकल्पयिषः;
कल्पयितुम्,	चिकल्पयिषितुम्;
कल्पना,	चिकल्पयिषा;
कल्पनम्,	चिकल्पयिषणम्;
कल्पयित्वा,	चिकल्पयिषित्वा;
प्रकल्प्य,	प्रचिकल्पयिष्य;
कल्पम् २,	चिकल्पयिषम् २;
कल्पयित्वा २,	चिकल्पयिषित्वा २.

शुद्धिपत्रिका

पुटम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
1	7	मखिल । गम-	मखिलागम
„	16	कृतन्त-	कृदन्त
3	24	असाग्य	असग्य
4	22	अङ्क्यमानः,	अङ्क्यमानः
5	8	अङ्कमङ्कम् २-	अङ्कमङ्कम्
6	26	कर्मण्यणू-	कर्मण्यणू
7	7	अरङ्घि	अरङ्घि
„	8	सदा	तदा
8	13	वेवीयक ;	वेवीयकः ;
„	22	वेवीय ;	वेवीयः ;
„	24	(4-131)	(द. उ. 1-59)
„	27	पशुनात	पशुनात
9	7	1समजः, 1Aसमाजः B,	1समजः B, 1Aसमाजः,
10	Title	अजि	अट
11	19	ऽरण्यानि	ऽरण्यानी
„	23	1-39-5	1-39.
„	24	(वा. 1-1-64)	(वा. 6-1-94)
„	27	यकिटथशब्दस्य	यकि टथशब्दस्य
12	7	-ती-ती ;	न्ती-ती ;
„	28	संघोष्टि-	संघोष्टि-
„	29	स्फुटद्गुमे	स्फुटद्गुमे
13	5	अट्टयित्वा	अट्टयित्वा 2
14	14	ड्डिका,	ड्डिका,
„	17	न्ती-न्ती,	न्ती-ती,
„	19	अद् ^A -	अद् ^C -
„	23	खलैः	कलैः
„	24	A	C
15	15	प्राणते	प्राणने
16	15	„	„
17	15	ऽतति चिन्तयेत् ।	ऽतति—।
„	24	उपधादीर्घः ।	उपधादीर्घः ।
18	17	ऽतति, चिन्तयेत् ।	ऽतति—।

पुटम् पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
18 23	प्रस्थितं	प्रस्थितं
„ 28	दशपायुणादिस्तौ 1-44	दशपायुणादिषु (1. 44)
20 18	‘वासस्रूपो—’	‘वासस्रूपः—’
„ 22	(2-4-54)	(वा-2.4.54)
21 Title	अदि	अन
„ 18	हे ^६ प्राण् ;	[हे] ^६ प्राण् ,
„ 21	ऋषिः ।	ऋषिः ।
24 22	उभ-से.)	सक. सेट्. उभ.)
25 Title	अञ्जू	अञ्जू
„ 28	....(6-4-111)	...(6-4-111) इत्यकारलोपः ।
27 15	अन्धिदधिवित्वा	अन्धिदधिवित्वा
28 Title	अभि	अभ्र
„ 27	बभ्रदधू	वभ्रदधू
29 23	...(6-4-32)	(6-4-92)
„ 27	झमज्झेमन	झमजेमन
34 25	लञ्छिताङ्गे	लञ्छिताङ्गे
„ 27	अथार्धं	अथार्धं
35 5	से. उ.	सक. सेट्. उभ.
„ 8	इत्यादिकानां	इत्यादिकानां रूपाणां
37 1	उपयाञ्जनायाम्	उपयाञ्जनायाम्
„ 30	....वधा....	....वध....
„ 31	जिहिया	जिहयां
38 2	ऽदेर्घो—	ऽदेर्घौ
„ 25	‘नन्दिप्रहिपचादिभ्यो—’ (3-1-134) इति नन्थादित्वात्	‘नन्थादित्वात् (3-1-134)
„ 27	स्वनेः	स्वरैः
40 28	मच्छदं	मच्छदन्
41 11	अर्वक A :-	Aअर्वकः—
„ 15	पूजायाम्	पूजायाम्
42 2	Aअर्हणीयम् ,	Aअर्हणीयम् ,
44 22	डीष् ।	डीष् ।
45 26	डीषि	डीषि
„ 27	ऊट्	ऊट्
46 15	इति आ-	इति आ
„ 17	(6-4-111)	(6-4-112)
„ 27	(3-54)	9-54

पुटम् पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
46 28	‘उपेयिवान्—’	‘उपेयिवाननाश्वान्’
47 16	‘आशितम्	आशितम्-
„ 20	3. इति इनुविक-	(3-1-73) इति इनुः विक-
„ 30	प्रायुः	प्रायुः
49 3	184	185
50 2	गत्यादौ’.....184	गत्यादौ,.....185
„ 20	शानच् ।	शानच् ।
„ 24	किति’	किति’
„ 25	आर्धधातुक.....	आर्धधातुक.....
51 7	अनुभावयिष्य,	अनुविभावयिष्य,
„ 13	184	185
„ 19	निरस्यमानः, निरस्यन् ,	निरस्यमानः,
„ 24	बटयज्ञेषु	बटयज्ञेषु
53 26	वक्कयतीह	वक्कयतीह
56 2	Aदुरंहः, इति रूपाणि ।	इति रूपाणि । Aदुरंहः ।
57 16	आञ्छिच्छिवित्वा	आञ्छिच्छिवित्वा
59 Title	आप्लु	आस
61 27	‘सार्वधातुक.....	‘सार्वधातुक.....
62 2	ईषिष्यमाणः	ईषिष्यमाणः
„ 23	(वा. 2-4-45)	(वा. 2-4-46)
„ 30	„	„
63 26	„	„
66 17	(6-4-16) दीर्घः ।	(6-4-16) इति दीर्घः ।
67 20	इयजनं	इयजनं
70 22	‘सम्पदादित्वात्—’	सम्पदादित्वात् ,
„ 25	‘कृत्यच’	‘कृत्यचः’
„ 33	माच्छीत्	माच्छीत्
71 29	चित्तगजेन्द्र.....	चित्तगजेन्द्र.....
72 7	1548	1448
„ 22	का न	कालेन
„ 28	‘कर्मण्यण्’	‘कर्मण्यण्’
73 11	धातुकाव्ये	धातुकाव्ये (2-78)
75 25	‘कुन् शिल्पिसंज्ञयोः’	‘कुन् शिल्पिसंज्ञयोः’ [इ. उ. 3-5]
78 31	‘इयजनं.....	‘इयजनं.....
83 27	सुगर्हित	सुगर्हित

पुटम् पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
85 10	'ईरयतीरति ।	'—ईरयतीरति ।
„ 18	ईररियिष्यमाणः ;	ईररियिष्यमाणः ;
87 20	ईर्ष्यविषणम् ;	ईर्ष्यविषणम् ;
„ 22	समीयिष्य,	समीर्ष्ययिष्य,
88 20	चानश्	चानश्
„ 25	सुस्वाय	सुस्वाय
89 20	भाष्ये ।	भाष्ये (3-3-43) ।
90 26	विश्वन्	विश्वं
91 30	...सुद्धितं	.....सुद्धितं
93 17	ओकः, ओचिचिषुः,	ओचः, ओचिचिषुः,
„ 23	ओकः, ओचिचिषः ;	ओचः, ओचिचिषः ;
95 11	1254	1294
„ 19	(श्लो. 56)	(श्लो. 55-56)
96 21	(श्लो-55)	„
„ 22	(6-3-19)	(6-4-19)
97 1	धातुकाव्ये ।	धातुकाव्ये (1-73) ।
100 21	उम्भितः-तम्-तवान्,	उभितः-तम्-तवान् ;
„ 26	(द. उ. 1-197)	(द. उ. 1-97)
102 10	ओनिभयिषा ;	ओनिभयिषा ;
103 11	उब्जः, समुद्रः, ¹ न्युब्जः, } (रोगः)	¹ न्युब्जः (रोगः), समुद्रः, उब्जः,
105 30	पूर्वित.....	पूर्वित.....
109 5	ऊः-ऊनौ-	ऊ-ऊनौ-
113 26	स्तुतास्त्राः	स्तुतास्त्राः ।
„ 28	तं प्रोर्णूषु....	तं प्रोर्णूषु.....
114 22	सक्थिः ।	सक्थि ।
„ 26	...मज्जकस्त्वं	.....मज्जकस्त्वं
115 26	....ध्रस्व	.....ध्रस्व
116 17	(7-1-86)	(7-3-86)
„ 27	(7-2-20)	(7-2-70)
117 23	(वा. 4-1-40)	(वा. 4-1-49)
118 12	'तत्रेयत्यृच्छ....	'तत्रेयत्यृच्छ.....
„ 23	अर्थकः	अर्थकः =
119 10	“ ऋचः....	“ ऋचः.....
121 20	धातुकाव्ये ।	धातुकाव्ये (1-24) ।

पुटम् पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
124 1	“ ऋणु.....	“ ऋणु.....
„ 21	....कृष्ण्य डः '	.....कृष्ण्य डः '
„ 30	...धृणिमान्	.....धृणिमान्
126 20	दुर्द्धतीयः-	दुर्द्धतीयः-
128 23	(7-3-56)	(7-2-56)
„ 28	....क्षीयमानां	....क्षीयमानां
129 14	दुर्द्धम्फः,	दुर्द्धम्फः,
131 3	तुदादिः. सक.	तुदादिः-1287. सक.
132 16	किद्वद्वाच	किद्वद्वाच
„ 30	किदि'	किदि'
133 27	' ऋत्वादिभ्यः	' ऋत्वादिभ्यः
140 27	वनप्रदेशात्	वनप्रदेशान्
142 19	कखयिष्यमाणः,	कखयिष्यमाणः, कखितः-तवान्,
146 12	शोके यो	शोके यौ
147 11	„	„
148 16	शोके स्यात्	शोके यौ
151 31	बनात्.....	बनात्
155 30	धा. का. 5. 93.	धा. का. 3. 59.
158 28	(धातुकाव्यव्याख्याने)	(धातुकाव्यव्याख्याने 2-5.)
159 28	स्तनात्	स्तनान्
160 23	....प्रत्ययेऽपि ।	.....प्रत्ययेऽपि दीर्घः ।
163 23	(7-3-4)	(7-3-34)
164 32	'प्रधिण्य...परिधुण्य...प्रधुण्य	'प्रधिण्य...परिधुण्य...प्रधुण्य
167 27	ज्ञेयानि ।	ज्ञेयानि । 'कज' इत्यस्य पाठमेदोऽयं धातुः ।
171 6	कलने	कलते
„ 27	....मबेलयद्	....मबेलयद्
„ 28	शर्षणखा....	शर्षणखा....
172 5	अदन्तः ।	अदन्तः ।)
173 18	प्रतिष्कशः, ⁶ काशः,	⁶ प्रतिष्कशः, काशः,
„ 30	नतचित....	नतचित...
175 16	कस्ते	कस्ते
181 30	स्ववैरि.....	स्ववैरि.....
182 15	भ्यादिः-62.	भ्यादिः-623.
186 11	चिकिरिषिषुः,	चिकिरिषिषुः,

पुटम् पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
187	27 प्रचक्रमे	प्रचक्रमे
196	25 ' सार्वधातुक...	' सार्वधातुक.....
197	28 निष्ठायामनिद	निष्ठायामनिद
204	16 सेद	सेद
206	28 ऋष्यण्	ऋष्यण्
207	8 चुचुत्सथिषम्	चुचुत्सथिषम्
„	13 38	98
212	29 ऽकरो	करो
217	28 इत्युभयमपि	इत्युभयमपि
221	3 चुकुशिषणम्	चुकुशिषणम्
223	31 विसित	विसित
228	27 किति	किति
229	29 प्रधृज्य	प्रधृज्य
230	29 इनण्यनपत्ये	इनण्यनपत्ये
232	2 चुकृलिषन्-न्ती;	चुकृलिषन्-न्ती;
234	Title ड कृञ्	ड कृञ्
„	21 ऋत	ऋत
236	31 ....सृतनुत्तमम्	सृतमनुत्तमम्
240	28 संख्यानौ	संख्यानौ

शुद्धाशुद्धपरिशिष्टम्

पु. २३४: अधः पादटिप्पण्यां २. इत्यङ्कितायां ' रिङ्शय— ' इत्यादेः स्थाने
' रीङ्कतः (7-4-27) इति अङ्गस्य रीङ्कदेशः '
इति पठनीयम् ।

पु. २१०-२१२:

(२२१) " कुन्व " कौटिल्याल्पीभावयोः "

(२२३) " कुन्थ " संश्लेषणे "

अनयोर्द्वयोरपि धात्वोः कृदन्तरूपेषु अन्यकोष्ठदत्तेषु रूपेषु सर्वत्र लुप्तं वर्जयित्वा
' चोक्तचिकः ' ' चोक्तथकः ' इत्येवं पठनीयम् ।